

4690,6

CONSTANTIN VELICHI

10391

ROMÂNIA
ȘI RENĂȘTEREA
BULGARĂ

EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ

ROMÂNIA ȘI RENAȘTEREA BULGARĂ

CONSTANTIN N. VELICHI

ROMÂNIA
ȘI RENAȘTEREA
BULGARĂ

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ

București, 1980

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII

Coperta

NICOLAE ȘIRBU

ȘI CURȘII

BIBLIOTECA ȘI Ș. Ș. Ș. Ș.

Cota

46906

Inventar

10391

Prietenia și colaborarea româno-bulgară au rădăcini puternice, adânc împlintate în trecutul istoric. Existența popoarelor noastre s-a împletit adeseori de-a lungul secolelor de conviețuire pe aceste meleaguri vecine; românii și bulgarii s-au cunoscut îndeaproape, s-au prețuit și stimat întotdeauna, cronicile consemnând multe pagini impresionante de frăție și întrajutorare în efortul pentru o viață mai bună. Sînt cunoscute glorioasele tradiții ale luptei noastre comune pentru scuturarea jugului străin, pentru înfăptuirea idealurilor seculare de libertate, independență și progres social.

NICOLAE CEAUȘESCU

Nu pot... să nu amintesc cu profundă recunoștință de ospitalitatea pe care poporul român a acordat-o revoluționarilor noștri din perioada renașterii, luptătorilor pentru eliberarea națională a poporului bulgar, lui Rakovski și Karavelov, lui Botev și Levski, cetelor lui Hagi Dimităr și Stefan Karagea, Panaiot Hitov și Filip Totiu, care au fost formate și înarmate pe teritoriul român pentru a trece Dunărea albă și lină și a-și da viața pentru libertatea Bulgariei.

TODOR JIVKOV

TABLA DE MATERII

<i>Cuvînt înainte</i>	11
-----------------------------	----

PARTEA I

PRELIMINARII LA RENAȘTEREA BULGARĂ	21
---	-----------

I. <i>Rolul Țărilor Române în lupta de eliberare a poporului bulgar pînă la finele secolului al XVIII-lea</i>	23
Țările Române și lupta antiotomană a poporului bulgar pînă la finele secolului al XVI-lea	23
Țările Române și lupta antiotomană a poporului bulgar în secolele XVII—XVIII	29
II. <i>Bulgarii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea</i>	40
Decăderea Imperiului otoman	40
Situația social-economică a poporului bulgar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	43
Paisie de la Hilandar	48
III. <i>Formarea emigrației bulgare în prima jumătate a secolului al XIX-lea și principalele ei centre</i>	51
Cauzele emigrării	51
Emigrația bulgară din Țara Românească	53
Bulgarii din Rusia	63
Bulgarii de la Constantinopol	64
IV. <i>Țara Românească și Renașterea politică bulgară în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	68
Transformările social-economice din teritoriile bulgare	68
Misiunea diplomatică a lui Atanasie Nekovici și Ivan Zambin.	
Activitatea politică a episcopului Sofronie de Vrața la București	70

Bulgarii și mișcările din anul 1821	75
Bulgarii și războiul ruso-turc din 1828—1829.....	80
Răscoalele din Bulgaria din anii 1835—1837.....	85
Reformele din Imperiul otoman. Hatîșeriful de la Ghiulhané din 1839	86
Răscoala de la Niș din anul 1841.....	87
Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843.....	89
Bulgarii și revoluția burghezo-democratică de la 1848 din Țara Românească	100
Răscoala de la Vidin din anul 1850.....	103
V. Lupta poporului bulgar pentru autodeterminare națională....	106
VI. Țările Române și Renașterea culturală bulgară în prima jumătate a secolului al XIX-lea	118
Activitatea culturală a episcopului Sofronie de Vrața	118
Crearea școlii moderne bulgare	124
Abecedarul lui Petru Beron, manifest al școlii bulgare moderne	128
Influența lui Beron asupra contemporanilor săi și activita- tea episcopiei bulgare de la Brașov.....	132
Înființarea primei școli moderne bulgare. Școala de la Gabrovo — 1835	136
Alte acțiuni culturale, ale emigrației bulgare din București. Legăturile ei cu Iurie Venelin. Tipărituri și traduceri. Începuturile poeziei bulgare	140
VII. Arta Renașterii bulgare pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.	151
Arhitectura	152
Pictura, sculptura și gravura Renașterii bulgare în prima jumătate a secolului al XIX-lea	162
Artele aplicate	173
<i>Bibliografia primei părți</i>	175

PARTEA A II-a

ROMÂNIA ȘI RENAȘTEREA BULGARĂ. 1850—1878

I. Situația social-economică a poporului bulgar în perioada 1850—1877	187
Politica economică a Imperiului otoman	187
Dezvoltarea economică a teritoriilor bulgare	189
Situația social-politică	194

II.	<i>Mișcarea de eliberare în perioada 1850—1866.....</i>	198
	Bulgarii și războiul Crimeii	198
	Activitatea revoluționară a lui Gheorghi Stoikov Rakovski între anii 1855—1863	202
	Activitatea lui G. S. Rakovski la București (1863—1867).	206
III.	<i>România și mișcarea bulgară de eliberare. 1866—1868.....</i>	213
	„Sacra Coaliție“ între români și bulgari și Comitetul cen- tral secret bulgar de la București	213
	Societatea de binefacere și trecerea în Bulgaria a cetelor conduse de Panaiot Hitov și Filip Totiu	220
	Comunitatea bulgară și trecerea cetii conduse de Hagi Di- mităr și Stefan Karagea	223
IV.	<i>Crearea organizației revoluționare interne și a Comitetului Central Revoluționar de la București</i>	231
	Vasil Levski	231
	Liuben Karavelov	233
	Crearea Comitetului Central Revoluționar Bulgar de la Bu- curești	235
V.	<i>Comitetul Central Revoluționar Bulgar de la București de la moartea lui Levski și pînă la încercarea de răscoală de la Stara-Zagora. 1873—1875</i>	245
	Hristo Botev și activitatea sa politică	245
	C.C.R.B. după moartea lui Levski	249
	C.C.R.B. și încercarea de răscoală de la Stara-Zagora....	253
VI.	<i>Contribuția României la eliberarea Bulgariei în faza finală. 1875—1878</i>	257
	Comitetul de la Giurgiu și răscoala bulgară antiotomană din aprilie 1876	257
	România, pregătirea și desfășurarea răscoalei antiotomane din aprilie 1876 din Bulgaria	258
	Trecerea în Bulgaria a cetii condusă de Hristo Botev și ajutorul românesc	260
	Importanța și ecoul răscoalei din aprilie 1876. Atitudinea României	266
	Războiul ruso-româno-turc din 1877—1878	270
	Războiul de independență a României și pentru eliberarea Bulgariei	274
VII.	<i>Cultura în cea de a doua perioadă a Renașterii bulgare. 1850— 1878</i>	276
	Învățămîntul	276

Publicațiile periodice	278
Literatura	282
Știința	286
Casele de lectură, tipografiile și difuzarea cărților bulgare,	286
Dezvoltarea artelor. Teatrul și muzica.....	289
Arhitectura	290
Pictura	292

VIII. <i>Concluzii</i>	296
<i>Bibliografia părții a II-a</i>	300
Indice	313

CUVÎNT ÎNAINTE

Cititorul va rămîne poate puțin surprins de titlul acestei cărți. Într-adevăr Renașterea pare legată mai ales de apusul Europei și se referă la secole mult anterioare. De aceea este cazul să subliniem că acest termen — apărut în secolul al XV-lea și aplicat în general unor forme ale culturii — a avut de-a lungul timpului semnificații și interpretări atît de diferite și ducînd la confuzii atît de mari, încît, pentru lămurirea lui s-au scris numeroase articole și studii, fiecare apărînd o poziție sau alta.

Istoriografia burgheză s-a aflat în impas atunci cînd a fost vorba de periodizarea acestui proces istoric cu limite cronologice diferite de la o țară la alta.

Istoriografia marxistă, utilizînd drept criteriu de periodizare modul de producție dominant, a rezolvat ușor problema identificînd Renașterea cu perioada de descompunere a feudalismului și de apariție a relațiilor capitaliste. Este vorba deci de trecerea de la meșteșug la manufactură și apoi la industrie, de dezvoltarea comerțului, de zdrobirea unor îngrădiri feudale, de nașterea și ridicarea unei noi clase sociale — burghezia — care impune interesele ei de clasă întregii comunități. În Balcani ea va lua și conducerea mișcării de eliberare de sub jugul otoman, avînd drept scop ideal crearea statului național, dat fiind că ultimul corespundea cel mai bine dezvoltării capitalismului. Ca urmare a acestei lupte au apărut în sud-estul Europei, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, statul autonom sîrb, apoi statul independent grec și în sfîrșit, în a doua jumătate a aceluiași secol, cel autonom bulgar.

Desigur, toate aceste schimbări economice și social-politice au dus în teritoriile bulgare la o adevărată revoluție intelectuală și artistică, la schimbarea concepțiilor de viață ale societății bulgare. Limba vorbită și-a făcut loc în biserică

și școală, ultima părăsind tradițiile medievale. Ea se laicizează, se bazează pe cuceririle științei și urmărește pregătirea omului pentru cerințele reale ale vieții. Cultura laică și națională restrânge autoritatea bisericii și lărgește orizontul oamenilor. Arta se laicizează și ea, iar casele multor orașeni atestă bogăția burgheziei în continuă ascensiune. În sfârșit, Renașterea este epoca formării națiunii bulgare, a pregătirii și desfășurării revoluției burghezo-democratice. Chiar dacă aceasta a fost înfrântă, războiul ruso-româno-turc din 1877—1878 care i-a urmat a dus la lichidarea sistemului feudal-otoman în Bulgaria și la eliberarea națională a poporului bulgar. Cu alte cuvinte Renașterea bulgară cuprinde în conținutul său toate acele transformări social-economice care marchează descompunerea feudalismului otoman, forma acestui proces fiind lupta de eliberare a poporului bulgar pe plan politic și cultural de sub jugul pașilor și beilor turci, ca și de sub acela al clerului fanariot în mîna căruia se găsea biserica bulgară.

În ceea ce privește limitele cronologice ale Renașterii bulgare, aproape toți cercetătorii sînt de acord să fixeze începutul ei prin anul 1762, cînd monahul Paisie de la Hilandar și-a încheiat cunoscuta sa lucrare *Istoria slaveano-bolgarskaia*, considerată drept „manifestul burgheziei bulgare în formă”, sau ca primul program al mișcării bulgare de eliberare națională. Bineînțeles această dată este mai mult sau mai puțin convențională, așa cum se va vedea și în cursul lucrării noastre. Prima etapă a Renașterii bulgare se încheie în anul 1870, cînd, prin înființarea Exarhiei bulgare a luat sfârșit lupta împotriva clerului fanariot, iar cea de a doua în anul 1878 prin crearea Principatului autonom al Bulgariei și prin formarea Rumeliei orientale, în urma războiului din anii 1877—1878.

În Peninsula Balcanică una din formele pe care a îmbrăcat-o lupta antiotomană a fost și emigrarea. Albanezii au emigrat în Italia și în România, sîrbii în Austria, bulgarii în sudul Rusiei și în țara noastră. În același timp toți emigranții, fie ei greci, sîrbi, bulgari, albanezi etc. și-au găsit locul și la Constantinopol, deoarece, între altele, în capitala Imperiului și sub ochii diplomaților străini, viața era ceva mai ușoară și se putea lupta măcar pe cale culturală. Deși răspîndirea bulgarilor a fost mare, emigrația bulgară a avut trei centre mai importante și anume: Constantinopolul, țările române și apoi România, și sudul Rusiei. Alături de

cei rămași în patrie, emigranții din aceste centre și-au dat contribuția lor, deosebit de importantă, la renașterea politică și culturală a patriei robite.

Un mare ajutor a găsit lupta antiotomană din sud-estul Europei în politica externă a Rusiei țariste, ale cărei scopuri au favorizat în mod obiectiv și mișcarea de eliberare națională a poporului bulgar. Într-adevăr, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Rusia a dus o politică ofensivă față de Turcia, reprezentată prin războaiele din această vreme. Ca urmare, în primele trei decenii ale secolului trecut au reapărut pe harta Europei statul autonom sârb și statul independent grec. În același timp țările române, care-și păstrasera tot timpul autonomia lor, îngustată doar în timpul domniilor fanariote, au reușit — în urma tratatului de la Adrianopol — să devină aproape independente, suzeranitatea otomană însemnând doar confirmarea domnitorilor și plata tributului către Poartă. Totodată mișcarea bulgară de eliberare națională și-a organizat acțiunile ei în legătură cu aceste războaie ruso-turce sau în speranța unui ajutor acordat printr-un eventual nou război. Politica externă a Rusiei a acționat tot timpul ca un puternic impuls dat mișcării de eliberare, mai ales că Imperiul otoman era destul de slab și nici puterile apusene — Anglia, Franța sau Austria — nu au putut opune o adevărată rezistență țarismului.

Războiul Crimeii a răsturnat însă raportul de forțe. Politica externă a Rusiei țariste încetînd de a mai fi ofensivă față de Imperiul otoman, mișcarea de eliberare bulgară s-a văzut lipsită de acest ajutor potențial și a trebuit să conteze doar pe propriile ei forțe. Abia în urma războaielor dintre Austria și Prusia din 1866, dar mai ales dintre Franța și Prusia din 1870—1871 s-a produs o oarecare schimbare și Rusia a încercat să înlăture clauzele tratatului de la Paris din 1856, care-i limitaseră puterea și prestigiul politic în sud-estul Europei. Reușind doar parțial, diplomația țaristă, ținînd seama de potențialul economic, militar și financiar încă deficient al Rusiei a căutat să împiedice orice conflict sau răscoală antiotomană în Balcani. După părerea lui Gorceakov, Rusia nu dorea deloc să provoace astfel de mișcări. Totuși, pentru că noua orientare a țarismului intra în contradicție cu politica sa externă tradițională, Rusia avea să ajute pe creștinii din Balcani în ușurarea soartei lor, militînd pentru unele reforme sau chiar pentru autonomie,

dar în cadrul Imperiului otoman și acționînd totdeauna în acord cu celelalte puteri europene.

În această situație România, care urmărea înlăturarea suzeranității otomane și care de-a lungul veacurilor dăduse azil emigranților bulgari și sprijinise mereu lupta antiotomană a popoarelor din Balcani, a acordat azil revoluționarilor bulgari, a permis formarea unor organizații bulgare și a lăsat liberă inițiativa unor acțiuni politice antiotomane pe teritoriul ei, sprijinindu-le din plin.

Burghezia bulgară, deși dorea eliberarea patriei, n-a fost unită în ceea ce privește alegerea mijloacelor de luptă. În general marea burghezie bulgară, în afară de cea de la Constantinopol, care era mai ales turcofilă, a considerat că acest deziderat putea fi împlinit numai de Rusia și nu a cutezat să urmeze altă politică decît cea trasată de diplomația țaristă, intrînd astfel în unele dispute cu revoluționarii bulgari. Bineînțeles, țarismul dorea să aibă sub control mai ales emigrația bulgară din România care voia să meargă pe cale revoluționară. Tocmai de aceea marea burghezie bulgară de la București, organizată în cunoscuta „Societate de binefacere” s-a aflat mereu sub controlul acestei diplomații ca de altfel și organizația burgheziei bulgare de la Odesa. Așa se și explică unele manifestări negative ale Rusiei față de revoluționarii bulgari, observate clar în atitudinea față de Rakovski, în urmărirea polițienească a lui Liuben Karavelov, în interzicerea intrării în Rusia a ziarului său „Svoboda”, redactat la București ș.a.

În această situație, mișcarea revoluționară bulgară și organizațiile ei din România — cum au fost mai puțin Comunitatea Bulgară, dar mai ales Comitetul Central Revoluționar Bulgar de la București — au căutat întii să încerce prin forțe proprii eliberarea țării, contînd pe sprijinul popoarelor din sud-estul Europei și sperînd ca, în cele din urmă, să determine Rusia să iasă din pasivitatea sa politică. De fapt și „Societatea de binefacere” dorea această schimbare a politicii externe rusești. Așa se explică de ce atunci cînd mișcarea revoluționară a reușit să marcheze unele succese, conducătorii „Societății” au încercat s-o ajute mizînd pe intervenția Rusiei. În acest context emigrația revoluționară din România, prin condițiile create pe pămîntul țării noastre a jucat — așa cum se va vedea în lucrarea de față — un rol primordial în mișcarea de eliberare a Bulgariei. Poporul român și autoritățile românești, începînd de la cele

locale și mergînd pînă la cele centrale și conducătorii statului, au acordat emigrației și revoluționarilor bulgari sprijin deosebit. Trebuie să subliniem faptul că, după formarea statului român modern, România a fost centrul mișcărilor revoluționare bulgare de eliberare națională, că aproape toate organizațiile politice ce urmăreau eliberarea Bulgariei și-au avut sediul la București sau Giurgiu, că tot aici s-au stabilit și și-au dus activitatea cei mai de seamă revoluționari democrați bulgari. De aici au condus comitete revoluționare, au tipărit ziare, cărți și proclamații, au format cete armate care au trecut peste Dunăre și au făcut planuri și pregătiri pentru o răscoală generală antiotomană. Românii au înțeles intențiile mișcării de eliberare bulgare și faptul că bulgarii, prin răscoala din aprilie 1876, care reprezenta culmea mișcării lor revoluționare, deși nu puteau înfrînge Imperiul otoman, aveau să impună prin jertfa lor, ca problemă urgentă pe agenda diplomației europene chestiunea eliberării Bulgariei. De aceea nu numai că au luat apărarea răscoalei din aprilie 1876, ci au exagerat cu bună știință atît forțele, succesele și durata ei, considerînd că astfel ajută întreaga luptă de eliberare din sud-estul Europei.

Sprijinul dat de țara noastră mișcării culturale bulgare a fost deosebit de consistent. După cum se va vedea în lucrare, emigrația bulgară a găsit în cultura românească a timpului modele de care s-a servit din plin pentru dezvoltarea școlii, literaturii, științei, teatrului, presei ș.a., fiind ajutată în tipărirea manualelor de școală și a cărților pentru culturalizarea maselor. Mai presus de toate au stat însă libertatea de acțiune și propaganda revoluționară prin presă. La București condeii lui Rakovski, Karavelov sau Botev a fost lăsat liber. Nu trebuie să uităm că aproape întreaga publicistică politică a lui Botev și aproape toate poeziile lui, ca și primele volume de poezii ale lui Vazov, au apărut în România.

În mod cu totul firesc marele ajutor dat de România mișcării de Renaștere politică și culturală a Bulgariei a fost menționat în numeroase rînduri de revoluționarii bulgari, după cum alții — printre care Zahari Stoianov — au numit țara noastră „sfînta Românie liberă, leagănul Renașterii politice bulgare“.

Scopul lucrării de față este de a prezenta cititorului român Renașterea politică și culturală a Bulgariei și contribuția României la crearea statului modern bulgar și a cul-

turii lui în această perioadă. Dacă pînă acum s-au scris doar articole care au privit aspecte limitate, lucrarea de față apare ca o primă încercare de a da o viziune integrală a acestei importante probleme și a legăturilor româno-bulgare în secolul al XIX-lea. Ea se dorește a fi o sinteză a tot ceea ce s-a scris pînă acum de către istoricii români și bulgari în această direcție, cît și a lucrărilor personale ale autorului care a avut ca principală preocupare științifică în ultimile trei decenii tocmai relațiile româno-bulgare în perioada dată. Astfel concepută, ea va interesa fără îndoială pe toți cercetătorii care se ocupă de relațiile româno-bulgare, ca și pe aceia care doresc să cunoască unele realități economice, politice, sociale și culturale din sud-estul Europei în această vreme.

Faptul că autorul a avut la dispoziție un număr relativ restrîns de pagini pentru o asemenea temă, l-a pus în situația de a nu putea să dezvolte în mod egal toate problemele, impunîndu-i în schimb obligația de a trimite cititorul, pentru toate aspectele tratate aici la izvoarele, sintezele, studiile și articolele de specialitate. În acest caz însă s-ar fi ajuns la un enorm aparat critic și volumul cărții ar fi crescut foarte mult. De aceea s-a grupat totul într-o amplă bibliografie selectivă, pusă la sfîrșitul fiecăreia dintre cele două părți ale expunerii de față. S-a considerat totuși că este bine ca lucrările teoretice, principalele colecții de izvoare, ca și depozitele documentare cu fondurile respective, precum și marile sinteze referitoare la întreaga carte să fie inserate aici, la sfîrșitul acestei prefețe.

În ceea ce privește lucrările teoretice folosite, în afara *Capitalului* lui Karl Marx, acestea sînt următoarele: K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, volumele: 1 (ed. II), 3—10, 12—14, ca și V. I. Lenin, *Opere complete* vol. 1—4 și *Opere*, vol. 9—12, 13, 20, 21, 31, toate apărute la Editura politică între anii 1955—1963, expunerile tovarășului Nicolae Ceaușescu cuprinse în volumele *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate* (vol. 1, 2, 5, 7, 13, 14, 16—17) precum și lucrarea *Sub semnul prieteniei frățesti româno-bulgare*, apărută în anul 1977 la Editura politică unde se găsesc și toate cuvîntările ținute de tov. Nicolae Ceaușescu și Todor Jivkov cu prilejul vizitelor reciproce din anii 1974—1976 și care au referiri la perioada pe care o tratăm.

Cu folos se pot utiliza studiul lui I. Mitev *Карл Маркс и Фридрих Энгелс за характера на турското владичество*

на Балканите и за освобождението на България от turското yro (K. Marx și Fr. Engels, Despre caracterul stăpînirii turcești în Balcani și despre eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman), ca și acela al lui M. Nikov, *Карл Маркс за балканските народи и за politica на големите държави на Балканите* (K. Marx, Despre popoarele Balcanice și despre politica marilor puteri în Balcani) în revista bulgară *Исторически Преглед*, Sofia, 1953, Nr. 3.

În ceea ce privește izvoarele inedite, menționăm în primul rînd bogatele fonduri ale Arhivelor Statului din București: Vistieria Țării Românești, Vornicia și Ministerul de Interne, Casa Regală ș.a., care cuprind date asupra emigrației bulgare din secolul al XIX-lea și în care se află documente referitoare la mișcarea bulgară de eliberare națională și în special la contribuția emigrației din România la aceasta. Deosebit de utile ne-au fost fondurile Cuza, Kogălniceanu, Anul 1848, ca și fondul de vechi tipărituri din depozitul Academiei R.S.R.

Importante sînt apoi fondurile din Arhiva Istorică a Bibliotecii Naționale Kiril și Metodi din Sofia. Aproape toate acelea care privesc lucrarea de față poartă numele diferiților oameni politici, ale personalităților culturale etc. și sînt descrise în cunoscutele volume ale lucrării *Обзор на архивните фондове колекции и единични постъпления съхранявани в Български исторически архив* (Scurtă privire a fondurilor de arhivă, a colecțiilor și a actelor dispartate păstrate în Arhiva Istorică Bulgară) publicată la Sofia între anii 1963—1970 de către un colectiv condus de Kirila Văzvazova Karateodorova. Depozitele sau publicațiile arhivistice secundare, românești sau bulgărești vor fi indicate în bibliografia lucrării.

Dintre documentele publicate la noi în țară menționăm aici colecția de bază, *Hurmuzaki, vol. X—XVII, XXI—XXII*, suplimentele care privesc epoca de care ne ocupăm, precum și cele patru volume din seria nouă. De asemenea cele cinci volume din *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, apărute între anii 1959—1962. Din cele bulgare menționăm numai colecția Academiei Bulgare *Документи за българската история, vol. I—V*, Sofia, 1931—1949 și *Априлското въстание 1876, Сборник документи (Răscoala din Aprilie 1876, culegere de documente)* în trei volume sub redacția lui Al. Burmov. Volumul III cuprinde documente

turcești publicate de Boris Nedkov. Celelalte publicații documentare bulgare vor fi citate la locul potrivit în bibliografia lucrării.

Dintre marile sinteze, în afară de tratatul de *Istoria României*, vol. III și IV (1964), menționăm pentru istoria Turciei A. Novicev, *История Турции, I*, Leningrad 1968 și *Очерки экономики Турции до мировой войны* (*Schiță asupra economiei Turciei până la primul război mondial*, Leningrad, 1937. La fel A. Miller, *Краткая история Турции* (*Scurtă istorie a Turciei*), Moscova 1948. De asemenea S. Shaw și E. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, (*Reform, Revolution and Republic*) 1808—1975, Cambridge, New-York and London, 1977. Utile sînt lucrările istoricilor turci Enver Ziya Karal, *Osmanli Tarihi* (*Istoria Otomană*), vol. V, ed. III-a, purtînd subtitlul *Nizam-i cedit ve Tanzimat devireli* (*Epoca Noului sistem și a Tanzimatului*) (1789—1856), Ankara 1970, ca și Mithat Sertoglu, *Mufassal Osmanli Tarihi* (*Istoria Otomană dezvoltată*), vol. 6, Istanbul, 1963.

În ceea ce privește istoria Bulgariei cititorul se va referi la tratatul de istorie a Bulgariei publicat de Academia Bulgară de Științe — *История на България*, vol. I, ed. II-a, Sofia 1961, ca și la lucrarea mai veche, dar foarte amănunțită, a lui D. Kosev *Лекции по нова история на България* Sofia, 1951.

La acestea adăugăm tratatele de istorie a literaturii bulgare începînd cu cunoscuta lucrare a lui Boian Penev, *История на новата българска литература*, vol. I—IV, Sofia, 1930—1936, în care se prezintă literatura bulgară din perioada Renașterii (lucrare ce se reeditează acum) și continuînd cu tratatul publicat de Academia Bulgară de Științe — *История на българската литература*, literatura Renașterii fiind tratată în volumul II, apărut la Sofia în anul 1966. În ceea ce privește istoria literaturii românești cităm clasică lucrare a lui Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I—II, București, 1907—1908 și tratatul *Istoria literaturii române*, publicat de Academia R.S.R., vol. II, 1968. Lucrările de istoria artei se vor da la bibliografia generală, întrucît ele sînt destul de numeroase. Cititorul va găsi o informație completă asupra tuturor problemelor referitoare la istoria politică, la cea economică sau culturală tratate în lucrarea de față, în cunos-

cuta *Bibliographie d'études balkaniques*, care a început să apară la Sofia din anul 1968 (cuprinzând toate studiile, articolele și lucrările referitoare la sud-estul Europei publicate din anul 1966 încoace) și care a ajuns la vol. XII, 1977.

Încheind această prefață, autorul își face o plăcută datorie mulțumind și pe această cale tuturor conducătorilor unor institute de cercetare științifică, arhive și biblioteci, ca și colegilor din România și Bulgaria pentru ajutorul dat, într-o formă sau alta, la elaborarea acestei lucrări.

PARTEA I

Preliminarii la Renașterea bulgară

*Rolul Țărilor Române în lupta de eliberare
a poporului bulgar pînă la finele
secolului al XVIII-lea*

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI LUPTA ANTIOTOMANĂ A POPORULUI
BULGAR PÎNĂ LA FINELE SECOLULUI AL XVI-LEA

Începutul cuceririi Peninsulei Balcanice de către otomani a găsit țaratele bulgare în strînse legături cu Țara Românească, atestate între altele și de înrudirea familiilor domnitoare: țarul bulgar Ivan Alexandru (1331—1371) era ginerele lui Basarab întemeietorul Țării Românești. Urmașul acestuia din urină, Nicolae Alexandru, și-a căsătorit fata cu Sracimir, țarul bulgar de la Vidin. Legăturile nu erau însă numai între familiile domnitoare, ci și între popoare. Nu fără temei Țara Românească și domnitorii ei apar însoțite de frumoase aprecieri în baladele populare bulgare.

Încă din timpul cuceririi Bulgariei de către turci și curînd după căderea ei definitivă sub dominația lor, mulți bulgari au găsit adăpost în țările române. Emigrarea la nord de Dunăre a continuat și după aceea. Alți bulgari au preferat forme de luptă ca haiducia și răscoala.

Haiducia. Această formă a luptei de eliberare a început să se manifeste încă din primii ani ai căderii Bulgariei sub stăpînirea otomană și a continuat pînă la eliberarea țării. Cete de zece-douăzeci de oameni, sau uneori și mai numeroase, ațineau calea prin munți și păduri celor ce strîngeau dările, atacau pe turcii bogați și răzbunau fărădelegile lor. Fiecare ceată avea în fruntea ei un căpitan numit „voievod“, un stegar numit „bairactar“ și era susținută de întreaga populație creștină care o informa despre mișcările poterelor și-i asigura adăpost iarna. La rîndul lor haiducii ajutau populația fie bănește, fie înlăturînd pe asupritorii locali prin atacuri repezi și îndrăznețe. Nenumărate sînt cîntecele populare ce slăvesc faptele de vitejie ale „voievozilor“ și nu există regiune din Bulgaria care să nu se mîndrească cu balade ce amintesc și astăzi de haiducii de odinioară. Cetele acționau de obicei pe o anumită rază și numai la nevoie,

pentru a-și șterge urma își schimbau locul, căutînd deseori adăpost și la nord de Dunăre. Acest uriaș front nu a putut fi lichidat niciodată de către turci, siliți să stea mereu în alarmă. Pînă la mijlocul secolului al XIX-lea haiducii nu au urmărit însă scopuri politice, ci doar răzbunarea poporului năpăstuit care vedea în ei pe singurii lui apărători și înțelegea că unica scăpare era lupta armată.

Răscoalele. După căderea sub turci a țaratului bulgar de la Tîrnova (1393) și a celui de la Vidin (1396), atît Constantin, fiul țarului Sracimir, care își găsisse adăpost la ruda sa Mircea cel Bătrîn, cît și Frujin, fiul țarului Șişman al Tîrnovei au încercat să-și reia tronurile pierdute, apelînd la ajutorul Țării Românești și al Ungariei. Împrejurările păreau favorabile mai ales după înfrîngerea lui Baiazid de către Timur Lenk în lupta de la Angora (1402), cît și în anii următori cînd începuseră luptele pentru tron între fiii fostului sultan. Răscoala a început în anul 1404, dar după cîteva succese noul sultan Suleiman a reușit să înfrîngă coaliția creștină. Nici expediția lui Mircea cel Bătrîn, care a avut loc după întîlnirea din 1406 cu Sigismund al Ungariei, nu a putut duce la eliberarea celor două țarate bulgare, chiar dacă domnitorul Țării Românești a fost un timp arbitrul situației din Balcani. Totuși victoriile lui împotriva turcilor au mărit prestigiul românilor. Interesantă este în acest sens mărturia inscripției din anul 1408 în care locuitorii Silistrei scriau că „Mircea, marele voievod și domn al întregii Țării Românești a izbăvit Dîrstorul de turci”¹. Un răsunset deosebit au avut și luptele domnitorului Dan II. Totuși o solidă alianță creștină nu s-a putut încheia mai ales din cauza regelui Ungariei — Sigismund de Luxemburg — și a feudalității maghiare care socoteau pericolul turcesc a fi încă departe. În timp ce popoarele din sud-estul Europei luptau din răzputeri împotriva invaziei otomane, Sigismund era preocupat de diferitele lupte dinastice — purta război cu regatul de Neapole și urmărea să-și impună dinastia la tronul Poloniei — devenind împărat al Imperiului romano-german încerca să ducă tratative cu turcii pentru împărțirea teritoriilor din nordul Peninsulei Balcanice.

O mare speranță și-au pus bulgarii în strălucitul voievod al Transilvaniei Iancu de Hunedoara. În campania sa la

¹ Citat în *Istoria României*, II, București, 1962, p. 378.

sud de Dunăre, din anul 1443, el s-a bucurat atât de sprijinul sîrbilor cît și de acela al bulgarilor. Astfel pe drumul spre Niș i s-au adăogat contingente sîrbești iar după eliberarea orașului au venit contingentele bulgare. În expediția „cea lungă“ din anul 1443, în timpul căreia a pătruns peste 300 km în Imperiul otoman, a rămas aici patru luni de zile și a cîștigat șase mari bătălii. Acel an a reprezentat pentru turci după cum scria Karl Marx „o primejdie cum nu-i mai amenințase din vremea lui Timur“. Numai indiferența apusului și îndemnurile nesăbuite ale agenților papei l-au determinat pe Iancu de Hunedoara să-l însoțească pe regele Vladislav, în lupta de la Varna din 1444.

Domnitorul Țării Românești, Vlad Dracul, i-a dat patru mii de călăreți puși sub comanda fiului său, dar s-a mirat mult de imprudența regelui care pornea împotriva sultanului cu o armată atât de mică încît, după cum spunea în glumă același domnitor, și garda de vînătoare a sultanului ar fi fost mai mare. De aceea a și însoțit contingentul său de călăreți cu doi cai foarte iuți, cu care regele să se poată salva la nevoie.

Faptul că țaranii bulgari s-au alipit oastei creștine arată clar dorința poporului de a-și recăpăta libertatea. Deși în drum spre Varna, regele a aflat că flota creștină nu reușise să-l împiedice pe sultan să-și aducă de peste Bosfor numeroase forțe armate, a dat lupta în care și-a pierdut viața.

În această expediție flota burgundă a intrat pe Dunăre, iar Vlad Dracul și-a recucerit cetatea Giurgiului. În urma acestei victorii turcii au părăsit Rusciukul, iar creștinii care locuiau în Bulgaria — arată cronicarul burgund Wavrin, s-au hotărît să nu mai rămînă sub stăpînirea turcilor. Ei „și-au încărcat în căruțe toată averea, femeile și copiii, aducîndu-și de asemenea toate vitele cu ei, pentru a se preda domnitorului Țării Românești... Și domnitorul a acceptat să-i primească“. Turcii însă, care știau că bulgarii vor trece la nord de Dunăre, i-au urmărit și i-au înconjurat lîngă o înălțime din apropierea Rusciukului. Domnul Țării Românești „aflînd aceasta a trecut cu cail înot Dunărea ca să-i ajute pe bulgari și i-a izgonit pe turci... Atunci bulgarii au venit la domnitorul Țării Românești rugîndu-l cu umilință ca să-i ajute să treacă Dunărea și să le dea pămînt în țara

lui, ca să locuiască acolo”². După cum arată Wavrin, trecerea a fost masivă, bulgarii venind cu tot avutul și vitele lor.

După strălucita apărare a Belgradului (1456) urmată de moartea lui Iancu de Hunedoara, cîntat în multe balade bulgare, lupta împotriva invaziei otomane a fost preluată și condusă de Vlad Țepeș și apoi de Ștefan cel Mare.

Emigrarea la nord de Dunăre a bulgarilor a continuat. În 1505 turcii cereau domnitorului Radu cel Mare să-i trimită înapoi pe cei 4—5000 de bulgari care trecuseră în Țara Românească, iar în 1567, marele vizir scria domnitorului Petru cel Tânăr să mărească tributul cu 400.000 de aspri. Această sumă reprezenta pagubele aduse vistieriei turcești prin fuga bulgarilor din sangiacul Vidinului și din alte locuri în Țara Românească.

Cea mai mare speranță în redobîndirea libertății și-a pus-o însă poporul bulgar, ca și alte popoare balcanice, în Mihai Viteazul care prin strălucitele lui victorii asupra turcilor a uimit apusul creștin și a pus la grea încercare dominația otomană în Balcani. Strînse au fost legăturile lui Mihai Viteazul cu Dionisie Rally, mitropolitul Țîrnovei, și prin acesta cu episcopii de Loveci, Șumla, Rusciuk ș.a., care, în lipsa unor fruntași politici, se erijau în conducători ai maselor.

Intrat din proprie inițiativă în cunoscuta Ligă creștină, Mihai și-a dat repede seama că pentru forțele antiotomane era esențial să stăpînească ambele maluri ale Dunării pentru a deplasa teatrul de război în Bulgaria. Aici cetele de haiduci se înmulțiseră și se concentraseră iar populația putea să-i vină în ajutor.

Prima campanie a lui Mihai Viteazul în Bulgaria a avut rezultate importante. În decembrie 1594 au fost atacate cu succes Șiștovul, Rahova și Nikopolul, iar la 8 ianuarie 1595 Silistra. Expediția a fost întreruptă pentru puțin timp, atunci cînd sultanul a trimis o oaste la Giurgiu care reușise să fuzioneze cu tătarii ce se întorceau din Banat. Înfrîngîndu-i pe aceștia din urmă în trei bătălii succesive, domnitorul român trece Dunărea și la 25 ianuarie dă o luptă decisivă la Rusciuk. Orașul a fost ars, iar „pe creștini și familiile lor i-am făcut pe toți să treacă în Țara Românească”³,

² *Cronica lui Waurin*, ed. N. Iorga. în „Bul. Com. Ist., VI, București, 1927.

³ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazu*, Ed. Militară, București, 1968, p. 142.

afirma Mihai însuși. Alte corpuri de armată ale sale au atacat din nou Silistra, Turtucaia și Nikopol. Ecoul acestor victorii a fost atât de puternic, încât la începutul primăverii un număr de 2000 de haiduci au atacat și cucerit Sofia, fără a reuși să se mențină mai multă vreme în oraș. Acum oștile lui Mihai trec din nou Dunărea, ajung la Razgrad și la poalele Balcanilor. În urma acestor expediții, soli ai poporului bulgar au venit la Mihai Viteazul și considerându-l adevăratul conducător al luptei antiotomane s-au oferit să-i dea ajutor închizând pasurile Balcanilor pentru oștile turcești.

O altă serie de atacuri asupra orașelor de pe malul drept al Dunării s-au dat în anul 1595 pentru a împiedica pe turci să treacă Dunărea. Când aceștia au reușit s-o facă, Mihai a reputat asupra lor strălucitele victorii de la Călugăreni, în august 1595, și de la Giurgiu, din octombrie același an. Opt mii de robi au fost eliberați, iar prada luată s-a ridicat la peste două milioane de galbeni. „O asemenea înfrângere și retragere dezastruoasă nu a mai fost pomenită în istorie” scria cu acest prilej cronicarul turc Naima.

Atacurile domnitorului român au continuat în anul 1596 când Baba Novac a înfrânt pe Hasan pașa în Balcani și când a cucerit Plevna. Alte expediții la sud de Dunăre au urmat în același an. Curînd se încearcă răscoale la Niș și la Sofia, pregătiri făcîndu-se și în alte centre. Campaniile din 1596 nu au fost însă continuate deoarece Sigismund Bathory făcuse aproape pace cu turcii. De acest lucru s-au temut mai ales bulgarii care, în frunte cu Dionisie Rally, i-au scris lui Mihai să nu se lase cumva înșelat și să încheie pace cu turcii. Totuși, în noiembrie 1596, când Mihai a venit din nou la Nikopol, bulgarii nefiind pregătiți de răscoală nu i-au dat ajutor. Anul 1597 s-a pierdut în tratative sterile între membrii Ligii creștine. Deoarece Sigismund Bathory voia să renunțe la Transilvania, apărea ca sigură știrea că, în acest caz, ea i-ar fi revenit lui Mihai care ar fi unit-o cu Țara Românească și chiar cu Bulgaria dintre Dunăre și Balcani, ultima urmînd să se răscoale sub conducerea sa. După cum scria împăratului Rudolf la 14 septembrie 1597 un trimis al său „creștinii din Bulgaria și din alte părți de peste Dunăre îl așteaptă cu cerere mare și îl îndeamnă în fiecare zi, ba îi trimit și scrisori de blestem că zăbovește atât”. Desigur pregătirile din Bulgaria au fost aflate de turci. De mai multe ori trimișii sultanului au venit să-l prindă pe

Dionisie Rally, dar acesta a reușit să se ascundă și în cele din urmă să fugă în Țara Românească, unde a ajuns unul din consilierii lui Mihai Viteazul.

Din nefericire, Liga creștină nu a înțeles valoarea militară a lui Mihai Viteazul și nu l-a ajutat cu bani și arme pentru a porni în atît de mult dorita sa expediție prin Bulgaria spre Constantinopol. Abia în septembrie 1598 domnitorul român a trecut la Nikopol. Deși fruntașii bulgari de aici conduși de Todor Balina făcuseră unele pregătiri, iar prietenii acestuia, dubrovnicenii Pavel Georgici și frații Sorcocevici întreprinseseră acțiuni similare la Tîrnova și Rusciuk, răscoala nu a început, așteptîndu-se probabil ajutoarele bănești și cei 6000 de oameni promiși de împăratul Rudolf și care s-au dovedit a fi doar vorbe.

Între timp Mihai a făcut incursiuni pînă în Balcani sau, după cum scria el însuși, a mers „zece zile de la Dunăre pînă la munți și iar de la munți pînă la Dunăre... și pe cîți creștini i-am aflat i-am făcut pe toți să treacă în Țara Românească împreună cu familiile, avutul și vitele lor“. În aceste expediții Mihai Viteazul a cucerit Rahova, Plevna, Vrața și Vidinul. Scriind arhiducelui Maximilian, Mihai îi arăta că în cele șase săptămîni cît a rămas în Bulgaria de nord-vest, între Balcani și Sofia, a distrus numeroase așezări turcești „iar pe cei de acolo, care erau creștini sau bulgari, mari și mici, după socoteala mea 16 000 de suflete, cu toată averea lor i-am trecut peste Dunăre. Și celor mai săraci le-am dat pretutindeni în țărișoara mea, unde s-a putut, atîta loc cît să-și poată agonisi hrana“.⁴ Și Mihai, dar și cronicarul maghiar Szamószkózi scriau că dacă domnitorul ar fi avut 10 000 de oameni (avea doar 6500) ar fi putut ajunge ușor pînă la Constantinopol.

Aceste succese ale lui Mihai au făcut ca răscoala pregătită de Teodor Balina și Dionisie Rally să izbucnească. Ea a reușit la Tîrnova, unde în 1598 un pretins urmaș al țarului Șișman s-a și proclamat țar al Bulgariei eliberate. Răscoala nu a cuprins însă masele largi țărănești și turcii au înăbușit-o repede în timp ce Mihai se afla în vestul Bulgariei. Deși domnitorul român a continuat lupta, el a trebuit curînd s-o părăsească, tocmai pentru a face noi pregătiri. În acest scop a unit Țara Românească cu Transilvania și Moldova

⁴ Hurmuzaki, XII, p. 411.

sperînd ca, avînd forțe mai consistente să poată duce lupta antiotomană pînă la capăt. Dacă tragicul său sfîrșit l-a împiedicat s-o facă, numele lui a rămas pentru totdeauna viu printre bulgari, fiind și astăzi cîntat în baladele populare.

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI LUPTA ANTIOTOMANĂ A POPORULUI BULGAR ÎN SECOLELE XVII ȘI XVIII

Noi planuri de luptă s-au făcut peste cîteva decenii, în timpul domniei lui Matei Basarab. Dacă și în vremea lui Mihai Viteazul, Bulgaria fusese străbătută de agenții papei și ai împăratului Rudolf, fiind recrutați dintre negustorii raguzani (dubrovniceni) dar mai ales dintre misionarii catolici, acum planurile de luptă aparțin acestora din urmă. Fiind bulgari de origină, ei au slujit cauza patriei lor. În acest timp catolicismul se consolidase în Bulgaria avînd centrul întîi la Ciproveț. Orașelul, ai cărui locuitori au devenit după 1688 oaspeți bine cunoscuți în Țara Românească, își trăgea numele de la minele de cupru din regiune. După 1330 au fost aduși aici, ca mineri, sași catolici din Transilvania. Deși asimilați complet la finele secolului al XVI-lea, ei au pus aici bazele catolicismului, fiind în legătură cu așezările catolice ale raguzanilor din Sofia, Plovdiv, Tîrnova și alte orașe bulgare. În 1601 a luat ființă primul episcopat catolic din Bulgaria cu reședința la Sofia. Misionarii săi, franciscani din Bosnia, au atras la catolicism pe ereticii pavlicheni de pe marginea Dunării — regiunea Nikopol — ca și pe cei din părțile Plovdivului. În 1614, Radu Mihnea, domnul Țării Românești, scria episcopului catolic cerîndu-i să-i trimită cîteva preoți la mînăstirea franciscană de la Tîrgoviște. Pînă la urmă cele cîteva așezări franciscane de la noi și cele din Bulgaria au format așa numita „Custodia Bulgariae“ pusă sub autoritatea episcopului catolic din Sofia. Vizitîndu-le, în 1628, episcopul Ilia Marinov a trecut și în Țara Românească, unde din cauza persecuțiilor turcești își găsiseră adăpost și unii bulgari catolici. În anul 1640, cînd episcopul Petru Bogdan a trecut prin București, a fost invitat de către Matei Basarab care voia să-i ceară anumite date despre turci. Prelatul catolic nu a putut accepta invitația, deoarece nu avea cu el „vestmintele necesare“. El a

notat însă că la Tîrgoviște se aflau unii sîrbi și bulgari în slujba domnitorului român.

Încă de la începutul secolului al XVII-lea minele de la Ciproveț erau de mult epuizate iar vechii mineri ajunseseră mari negustori umblînd prin tot Imperiul otoman, ba trecînd și la nord de Dunăre. Fiind catolici, ei s-au gîndit să apeleze la suveranii de aceeași credință pentru ca aceștia să înceapă un nou război cu turcii. Încă din 1630 soliile lor fuseseră la Ferdinand al II-lea al Austriei și la Sigismund al III-lea al Poloniei, dar s-au ales numai cu promisiuni.

În 1643 a luat ființă arhiepiscopatul catolic de la Marcianopolis (lîngă Varna) în a cărui jurisdicție intrau și catolicii din Moldova care-și aveau sediul la Bacău, după cum cei din Țara Românească țineau de episcopatul de Nikopol. Marcu Bandulovici (Bandini), arhiepiscopul de Marcianopolis, însoțit de secretarul său Petru Parcevici, bulgar din Ciproveț, mergînd să-și ia în primire reședința sa de la Bacău, a trecut pe la Tîrgoviște, unde a fost foarte bine primit de către Matei Basarab. Îndată ce a aflat de sosirea prelatului catolic, domnitorul i-a trimis tot ceea ce avea nevoie. În audiență solemnă, Petru Parcevici a ținut în fața voievodului și boierilor o cuvîntare în limba latină. La plecare li s-au dat alimente, daruri, vestminte alese, cărți de liberă trecere, trăsurile și vizitii necesari, 10 galbeni etc. De notat că la plecarea sa din Bulgaria, Bandini nu avea la el decît 10 taleri și aceia de împrumut.

Desigur în convorbirile de la Tîrgoviște, Parcevici a observat, din unele aluzii, adevărata atitudine a lui Matei Basarab față de turci, mai ales că aceștia începuseră un război cu Veneția. Noul conflict a deșteptat speranța de eliberare și în Bulgaria. La Ciproveț spiritele agitîndu-se mai mult ca oriunde, în 1647 s-a reluat vechea inițiativă. De astă dată însă trimișii ciprovicenilor, informați desigur de acei dintre dînșii care făceau comerț cu Țara Românească, nu s-au mai adresat unor suverani catolici pentru a le cere ajutorul ci s-au gîndit să-l ceară de la „marele domn“ Matei Basarab, propunîndu-i să-i conducă în calitate de comandant suprem. Ei știau că și Matei Basarab voia să scape de tributul plătit turcilor. După înfrîngerea acestora, voievodul român trebuia să fie ales „principe al Orientului“ („chiamandolo in aiuto, come primo capo, con animo di colerlo aleggere per il principe

del Oriente")⁵. Armatele sale trebuiau să treacă în Bulgaria fără a pricinui distrugeri principalelor orașe (i lochi principali din Bulgaria) și să trateze cum se cuvine pe conducătorii locali. Matei Basarab, atât pentru faptul că se temea de Vasile Lupu, care i-ar fi ocupat țara în timp ce s-ar fi aflat peste Dunăre, cât și pentru că își dădea seama de insuficiența forțelor sale armate, a cerut solilor să se adreseze pentru ajutor, atât regelui Vladislav al Poloniei, cât și Republicii Venețiene. Cu câțiva ani înainte, Matei Basarab arătase unui sol polon venit la curtea sa în acest scop, că este gata să dea o sută de mii de galbeni atunci când oștile polone vor fi la Dunăre. Regele Vladislav IV luase inițiativa de a porni împotriva turcilor avînd deja o alianță cu Veneția și cu împăratul Ferdinand III. Matei Basarab era sigur că regele polon va grăbi pregătirile atunci cînd va avea și siguranța unor puncte de sprijin în Balcani. Sfatul său a fost ascultat și ca atare s-au ales doi soli care să plece neîntîrziat la Varșovia și Veneția. Unul dintre aceștia a fost Petru Parcevici, iar al doilea franciscanul Fr. Soimirovici. Călătoria a fost însoțită de multe primejdii, dar cei doi trimiși îmbrăcați în haine turcești și avînd asupra lor scrisori de la Ciproveț și de la Matei Basarab au sosit în sfîrșit la Varșovia. În fața regelui polon, Parcevici a făcut o largă expunere arătînd situația extrem de favorabilă pentru o asemenea acțiune cât și pregătirile făcute. Vladislav a primit cu bucurie propunerea și a dat dispoziții pentru pregătirea armatei. Avînd deja o alianță cu Veneția, dar neaducînd aceasta la cunoștința solilor, regele nu i-a mai lăsat să plece în Italia, afirmînd că forțele sale sînt suficiente. În schimb prin aceiași soli a adresat o scrisoare lui Matei Basarab, recunoscîndu-l ca general al întregului răsărit (*generalissimo di tutto l'Oriente*). Solii, care trebuiau să ajungă cât mai repede în sudul Dunării unde aveau de dus și unele daruri între care un steag de luptă, s-au întors în grabă la Matei Basarab, pre-dîndu-i scrisoarea regelui. Voievodul muntean i-a trimis îndată la Ciproveț, unde pregătirile erau înaintate, bulgarii catolici lucrînd de comun acord cu cei ortodoxi. Aici nu se aflase că după plecarea solilor din Polonia, Seimul oprise pe regele Vladislav să declare război turcilor. Dealtfel,

⁵ *Iran Duicev, Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcească, în volumul Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor, I, București, 1971, p. 155.*

curînd după aceasta, în mai 1648, regele Vladislav a murit și ciproviceni au crezut că aceasta a fost singura cauză pentru care întreaga acțiune a trebuit să fie amînată. Spiritele fiind foarte agitate, episcopul Petru Bogdan a trebuit să uzeze de toată autoritatea sa pentru ca ciproviceni să fie convinși să aștepte un al doilea moment favorabil și să nu pornească mișcarea izolați.

În noiembrie 1649, Petru Bogdan și mai mulți frunțași din Bulgaria de nord-vest între care Fr. Markanici „guvernatorul” Ciprovețului au venit din nou la Tîrgoviște pentru a se sfătui cu Matei Basarab. S-a hotărît să se trimită o nouă solie la Varșovia, la Viena, la Veneția și la Roma. Cei doi soli trebuiau să fie Markanici și Petru Parcevici. Pînă la urmă însă această misiune delicată a fost încredințată numai lui Petru Parcevici, care a fost chemat în grabă din Moldova. În urma consfătuirii de la Tîrgoviște s-au alcătuit mai multe scrisori către regele Poloniei, Ioan Cazimir, către împăratul Ferdinand al III-lea și către dogele Veneției. Acestuia din urmă, atît Markanici cît și Petru Bogdan precum și frunțașii bulgari i-au adresat scrisori separate, toate trei purtînd data: Tîrgoviște, 18 decembrie 1649.

La finele anului 1649 Parcevici a plecat la Varșovia, după care a trecut la Viena și apoi la Veneția, dar nicăieri nu a primit decît vagi promisiuni.

Deși la Ciproveț populația nu s-a răscolat, în urma in-succesului suferit de misiunile diplomatice trimise de episcopul Petru Bogdan și de către Matei Basarab, totuși turcii au simțit ceva și supravegherea populației creștine s-a făcut mai atent. Viața devenise aici atît de grea, încît arhiepiscopul Petru Bogdan voia în 1655 să-și mute reședința în Țara Românească, pentru a fi mai la adăpost de persecuțiile turcilor. În schimb, în Țara Românească, Matei Basarab i-a sprijinit pe ciproviceni să-și caute de treburile lor negustorești, așa după cum a avut grijă și de românii care locuiau în Bulgaria, în orașele de pe malul drept al Dunării. Pentru aceștia, ca și pentru bulgarii din Șiștov și Vidin, domnitorul a zidit cîte o biserică, fapt amintit mai sus. După cum arată cunoscutul călător turc Evlia Celebi, orașul Șiștov era în 1651 în afara cetății și pe lîngă turci se găseau aci „300 de case de bulgari și români”; mahala românească era și la Vidin, ca și la Novi-Pazar. În 1651, la cererea lui Matei Basarab de a i se trimite oameni destoinici, sosea la

Tîrgoviște ca prefect al Bărăției franciscanul Bonaventura de Campo Franco.

Ciprovicenii s-au bucurat și de protecția lui Constantin Șerban Basarab care le-a dat, în 1654, un privilegiu potrivit căruia aveau voie să vîndă în toate tîrgurile țării fără să plătească niciuna din numeroasele dări la care erau impuși localnicii. Singura lor obligație era să dea domniei, odată pe an, o sumă de 130 de galbeni.

O altă misiune a lui Parcevici s-a desfășurat în anul 1656, tot în legătură cu lupta antiotomană dusă de domnitorii români. În 1654, cu sprijinul domnitorului Gheorghe Ștefan, Parcevici a fost numit vicar apostolic, iar în 1656 arhiepiscop de Marcianopolis, cu sediul la Bacău. Intervenția domnitorului român se explică prin strînsele relații pe care acesta le avea cu Parcevici, folosit în misiuni diplomatice. Ultimul cunoștea foarte bine politica antiotomană a domnitorului. Ea s-a concretizat prin trimiterea unei solii în Rusia care a semnat, la 7 mai 1656, tratatul dintre cele două țări ce prevedea lupta comună împotriva turcilor. Tot în acest scop a avut loc la Iași o consfătuire a unor mari ierarhi ortodoxi, printre care patriarhul sîrb Gavril și mitropolitul Tîrnovei, Kîril, la care a asistat și Petru Parcevici. Problema principală, strecurată în taină printre cele bisericești, a fost organizarea luptei antiotomane. Primul sprijin l-au oferit domnitorii români — Gheorghe Ștefan al Moldovei și Constantin Șerban al Țării Românești. S-au trimis vești în țările robite de turci în Balcani și s-au repetat intervențiile la împăratul Austriei. Dar și de astă dată sprijinul acestuia s-a redus la vorbe.

În anul 1658, la domnia Țării Românești a ajuns Mihnea al III-lea. Cucerit de suflul epic al scrierilor ce glorificau faptele de arme ale lui Mihai Viteazul și cunoscînd acțiunile lui Matei Basarab, el a încercat să meargă pe același drum. Ajuns domn cu sprijinul turcilor, el a intrat îndată în tratative tainice cu grecii și albanezii, dar mai ales cu bulgarii. În august 1658 se raporta la Veneția că domnitorul ar fi avut mulți oameni „atît din Bulgaria cît și din Grecia, Serbia ș.a.” care așteptau doar un semn al lui. În oastea sa erau numeroși bulgari, care trebuiau să-i fie călăuze în sudul Dunării. Planul de luptă s-a făcut repede în înțelegere cu Gheorghe Rakoczy, care urma să atace pe turci prin Ungaria și Banat. Mihnea era sigur că atunci cînd va ajunge în Balcani va dispune de 30 000 de oameni și că înfrîngînd

pașalele din cetățile dunărene va avea drum deschis spre Constantinopol. După exemplul lui Matei Basarab, Mihnea a intrat în legătură și cu bulgarii catolici, ajutând mînăstirea lor de la Cîmpulung, restaurînd-o împreună cu cea de la Tîrgoviște, căruii îi dăruia moșii. Bulgarii erau numiți „fii prea scumpi și frații săi prea iubiți”. Unul din sfetnicii săi de încredere era bulgarul Gabriel Thomassy, vicarul lui Petru Parcevici. Acesta a și fost solul său la Viena, Veneția și Roma.

Deși nu a primit ajutoare din apus, Mihnea nu a întîrziat și a repetat acțiunile lui Mihai Viteazul. După ce a ucis pe toți turcii din țară, Mihnea a zdrobit, în septembrie 1659, armata pașei de Silistra. Cetățile Giurgiu și Brăila au fost asediate și cucerite, iar Nicopolul și Rusciukul arse și jefuite, turcii fiind izgoniți de pretutindeni. Din nefericire Rakoczy nu începu lupta și campania lui Mihnea nu a dat rezultatul dorit. Zădarnic a trimis Mihnea și alte solii. Pînă la urmă, rămas singur, luptă din răzputeri contra turcilor și tătarilor, fiind silit să se retragă în Transilvania unde a și fost ucis.

În 1651, la cîteva luni după moartea lui Mihnea, Parcevici a fost demis din calitatea sa de arhiepiscop, deoarece își neglijase diocesa din care lipsise mult, fiind plecat în misiunile sale diplomatice pentru a încheia o acțiune comună antiotomană, sub conducerea domnitorilor români și cu sprijinul iluzoriu al unor monarhi catolici. El a reușit să-și reia postul abia în 1668.

După cucerirea cetății Kamenîța de către turci, Grigore Ghica, domnitorul Țării Românești, și Ștefan Petriceicu, voevod al Moldovei, încep tratative cu puterile creștine, folosind în acest scop tot pe Petru Parcevici. Călătoriile acestuia la Viena și Veneția nu au dat rezultate nici de astă dată. În timpul acestor misiuni Parcevici a murit la Roma, în anul 1674. Odată cu el dispărea unul din cei mai aprigi susținători ai luptei antiotomane care sperase de multe ori să vadă oștile creștine la sud de Dunăre.

În același an a murit și episcopul Petru Bogdan la Ciproveț, fapt care a dus la încetarea temporară a pregătirilor de răscoală de aici, mai ales că foarte curînd turcii au făcut pace cu Polonia și apoi cu Rusia.

Noi pregătiri s-au făcut la Ciproveț în momentul cînd turcii, care ajutaseră pe Emerich Thököly în acțiunile sale împotriva Austriei, au asediat Viena și au fost înfrînți de către Sobieski.

Formarea unei noi Ligi Sfinte a arătat ciprovicenilor că începutul răscoalei nu era departe. Ca de obicei un sprijin serios se aștepta din Țara Românească al cărui domnitor, Șerban Cantacuzino, era în bune relații cu Austria și Rusia. Atitudinea imperialilor a dat de gândit însă nu numai lui Șerban Cantacuzino ci și bulgarilor care s-au îndreptat spre o alianță cu Rusia. Legătura cu Ioachim, patriarhul Moscovei, s-a făcut tot prin Țara Românească. În anul în care imperialii cucereau Buda (1686), la Tîrnova s-a încercat o răscoală sub conducerea lui Rostislav Strașimirovici, care se pretindea descendent al țarului Sracimir. Mișcarea, cu ramificații și în alte regiuni ale Bulgariei, a fost însă repede înfrîntă de turci. Ea nu s-a putut lega de planurile pe care Șerban Cantacuzino le făcea în secret cam în același timp, înrolînd în armata sa sîrbi, bulgari și alți balcanici. Pentru aceste pregătiri a fost folosit ca sol la Viena bulgarul Anton Stefanov, episcop catolic de Nikopol, care în 1687 se afla la București.

În februarie 1688, arhiepiscopul Stefan Knejevici scria din Ciproveț că orașelul și satele învecinate erau gata de răscoală, dar că toți, și mai ales el, se aflau în mare primejdie din partea turcilor. Pînă la urmă a fugit în Țara Românească și ciproviceni au rămas numai cu conducătorii lor militari. În acest timp, Șerban Cantacuzino a trimis la Moscova pe arhimandritul Isaia de la Athos cu scrisorile sale, ale patriarhului sîrb Arsenie și ale patriarhului Dionisie, care-l recomandau pe domnitor ca pe protectorul creștinilor din Balcani. La Departamentul solilor, Isaia a arătat că Șerban Cantacuzino, bulgarii și sîrbi cereau ajutorul Rusiei. Făcînd aluzie la intențiile Austriei, Isaia arăta că toți creștinii rugau „să nu se îngăduie ca din robia turcească să se intre într-o robie și mai grea”. Isaia a prezentat și planul de luptă al lui Șerban Cantacuzino a cărui armată de 70 000 de oameni urma să se unească cu cele rusești, trecînd prin Dobrogea spre Constantinopol. Aceste planuri fiind aprobate, Isaia a plecat spre țară, dar la trecerea sa prin Transilvania a fost arestat de austriaci care i-au confiscat corespondența. În acest timp la Ciproveț, la vestea căderii Belgradului (septembrie 1688) și a înaintării imperialilor, un detașament condus de Gheorghe Peiacevici a pornit spre nord în întîmpinarea lor. Curînd după aceasta, Ciprovețul și satele înconjurătoare s-au răscolat. Cetele conduse de Ivan Stanislavov, Luca Andrenin ș.a. au repurtat la început

victorii împotriva lui Thököly trimis de turci să înfrîngă răscoala. După un scurt asediu cetele ciprovicenilor, lipsite de experiență, au fost atrase în cursă și înfrînte, turcii pătrunzînd în oraș. Represiunea a fost cruntă, orașelul și satele din jur fiind rase de pe fața pămîntului. Mulți au fost uciși sau luați în robie, alții scăpînd cu fuga în Ungaria, dar mai ales în Țara Românească.

Constantin Brîncoveanu a susținut această răscoală ca și alte încercări făcute în 1690 în apropiere de Ciproveț, în regiunea Berkovița sau chiar mai departe — Kutlovița, Vidin etc. Aceasta o confirmă un document turcesc din decembrie 1690. La această dată, sultanul se adresa lui Brîncoveanu arătîndu-i că 12 haiduci din aceste părți au reușit să răscoale peste 100 de inși din localitățile arătate. Trimis împotriva lor, Regeb, comandantul cetății Adrianopol, i-a urmărit pînă la Dunăre, dar cînd era gata să-i prindă aceștia au scăpat în Țara Românească. Trecerea fluviului s-a putut face cu complicitatea a doi căpitani români, unul dintre ei fiind căpitanul Bistriței (probabil de la Bistreț). Domnitorul român era acuzat și tras la răspundere deoarece numai atitudinea sa favorabilă răsculaților a putut determina pe cei doi căpitani români să dea ajutor. Sultanul trimitea la București un mumbașir care să-i caute pe răsculați și să-i aducă la Constantinopol.

De asemenea, Brîncoveanu a acordat o foarte bună primire tuturor refugiaților din Ciproveț pe care i-a așezat la Cîmpulung, Rîmnicu-Vîlcea, Brădiceni ș.a. Ca și Șerban Cantacuzino care le întărise vechile privilegii, Brîncoveanu le confirmă și el în aprilie 1691, micșorînd darea lor anuală. În general, atunci cînd vorbesc despre dînsul, ciproviceni se exprimă cu mult respect. Într-o corespondență a sa arhiepiscopul Knejevici îl numește „nostro benefactore e protettore dei nostri christiani“.

Informați prin episcopul Anton Stefanov, austriacii au propus emigranților să se așeze în Transilvania. Ciproviceni au fost siliți s-o facă mai ales din cauza tătarilor care în 1690 au jefuit Țara Românească. Ei n-au rămas decît pînă la finele primăverii cînd au revenit în Țara Românească. Bulgarii catolici s-au așezat în Oltenia la Craiova, Rîmnic, Ocele Mari și în alte 13 localități, obținînd sub stăpînirea austriacă privilegii substanțiale, pentru a atrage aici și alți bulgari din sudul Dunării. Acțiunea putîndu-se efectua mai ales prin intermediul bisericii catolice, s-a cerut papei să

numească cît mai repede un nou episcop la Nikopol, recomandat fiind în acest scop Nikola Stanislavici, bulgar originar din satul Oreş de lângă Nikopol. Acesta era om învăţat, ştia latină, italiană, română şi germană şi a fost numit în septembrie 1725. El a cerut învoirea de a se îngriji şi de catolicii din Oltenia mai ales că dorea să aibă şi reşedinţa aici, neîndrăznind să se stabilească la Nikopol de teama turcilor. Dealtfel şi poporenii săi au început să treacă în Ţara Românească, aşezîndu-se la Izlaz şi la Craiova.

În 1736, înainte începerii războiului ruso-austro-turc, episcopul Stanislavici a format un detaşament bulgar care urma să treacă peste Dunăre spre a dezlănţui o răscoală împotriva turcilor. Pînă la urmă austriacii au oprit această operaţie care nu s-a concretizat practic şi din cauză că episcopul lucrase cu totul izolat de compatrioţii săi din Ţara Românească. Aceştia, deziluzionaţi de sprijinul puterilor catolice şi mai ales al Austriei, au urmat exemplul mişcării naţionale româneşti care-şi îndrepta în această vreme privirile spre Rusia.

Credinţa în misiunea eliberatoare a Rusiei avea în Balcani rădăcini foarte adînci. Deoarece cea de a doua soţie a lui Ivan al III-lea fusese nepoata ultimului împărat bizantin Constantin Paleologul, monarhul rus a fost socotit de creştinii balcanici drept urmaşul şi moştenitorul acestui imperiu pe care avea datoria să-l refacă izgonind pe turci şi eliberînd popoarele supuse de ei. Victoriile lui Ivan III şi ale lui Ivan al IV-lea împotriva tătarilor, popularizate de călugării care se întorceau cu daruri din Rusia, i-au făcut pe bulgari să-i numească „Deado Ivan“ (moş Ivan).

Politica lui Petru I a răspîndit şi consolidat în Bulgaria credinţa în misiunea eliberatoare a Rusiei, bulgarii aşteptînd ajutor din partea acestei mari puteri. Fruntaşii mişcării naţionale româneşti au trimis de asemeni delegaţii în Rusia pentru a cere sprijin, iar în războiul din 1735—1739, cînd armatele ruseşti au trecut în Moldova au fost foarte bine primite, mulţi ţărani alăturîndu-li-se pentru a lupta ca voluntari. Faptul că în aceste armate se afla Constantin Cantemir, fiul lui Antioh Cantemir, a determinat şi pe unii boieri să se înroleze. Întreaga gardă a domnitorului, care se afla sub comanda căpitanului Vasile Curt s-a încadrat în armata rusă şi s-a remarcat în lupta de la Stăuceni. S-a făcut chiar o convenţie cu Rusia prin care independenţa Moldovei faţă de Poartă era recunoscută. Înrolarea masivă

a românilor urma să aibă loc însă odată cu ofensiva rusească spre Dunăre, fapt care nu a mai avut loc, pacea fiind semnată în 1739.

Participarea masivă a românilor a avut un mare ecou în rîndurile emigrației balcanice și mai ales bulgare din Țara Românească. Ambasadorul Rusiei la Poartă scria la Petersburg, în 1745, următoarele: „toți creștinii ortodoksi își așteaptă scăparea de la Majestatea Voastră. Ar fi de ajuns ca în această toamnă armata rusă să ajungă pe neașteptate la Dunăre... și în scurtă vreme rîndurile ei vor crește: moldovenii, muntenii, bulgarii, sîrbii... se vor răscula și vor da concursul lor armatelor ruse”⁶.

Într-adevăr, în anul 1768, înainte de declararea războiului, Ecaterina II și-a trimis agenții săi în sud-estul Europei. La București a venit atunci N. Korazin — bulgar de origină și maior în armata rusă — aducînd cu sine și proclamații adresate bulgarilor și sîrbilor. Korazin a intrat în legătură cu fruntașii mișcării naționale românești și mai ales cu Pîrvu și Răducanu Cantacuzino, ca și cu unii reprezentanți ai clerului. Același Korazin a revenit la București, în mai 1769, aducînd pentru Pîrvu Cantacuzino o scrisoare a Ecaterinei II, ca și manifestul dat de ea, în ianuarie 1769, pentru creștinii din Balcani. În scrisoare, Ecaterina II se referea la dorința lui Pîrvu Cantacuzino de a-și elibera nu numai poporul său, ci și „pe toți vecinii săi creștini”. Armatele rusești au ajuns la Iași în septembrie 1769 și în scurt timp li s-au atașat 4000 de voluntari români. Cel mai cunoscut dintre ei și căruia pentru faptele sale de arme i s-a conferit gradul de colonel în armata rusă a fost Ilie Lăpușneanu. La Focșani, care a devenit centrul de recrutare a voluntarilor, au venit mulți țărani români și emigranți bulgari care răspundeau apelului lui Korazin. Acesta, în fruntea a 2500 de oameni, între care 800 de români și un detașament de voluntari bulgari, a pus pe fugă pe turcii din Galați. În același timp Ilie Lăpușneanu și Pîrvu Cantacuzino au izgonit, cu ajutorul populației orașului, pe cei 5000 de turci din București. Pînă la finele războiului numărul voluntarilor s-a ridicat la circa 12 000, între ei fiind mulți bulgari ce emigraseră în Țara Românească. În sfîrșit în bătăliile date în vara anului 1773, Rumianțev a citat prin două ordine

⁶ Citat din S. Vianu, *Din lupta poporului român pentru scuturarea jugului otoman*, în „Studii”, VI, București, 1963, Nr. 2, p. 65.

de zi regimentul format din munteni, moldoveni și transilvăneni, distins pentru vitejia sa. La fel au fost citate detașamentele de voluntari bulgari care împreună cu 3000 de voluntari români au însoțit armatele rusești la trecerea Dunării și au repurtat marea victorie de la Kozlugea. După pacea de la Kuciuk Kainargi (1774) numeroși voluntari bulgari și mai ales aceia care trecuseră în armata lui Suvorov direct din regiunea Provadia s-au retras cu trupele rusești în Țara Românească și apoi în Rusia.

În războiul care a urmat, încheiat prin pacea de la Șiștov și apoi de la Iași (1791—1792), numărul voluntarilor a fost mare. După cercetările istoricului sovietic I. V. Semenova, regimentul „cazacilor de la Bug”, care cuprindea 6338 de oameni era compus în realitate din moldoveni, munteni și din bulgarii care trecuseră în Rusia în timpul războiului precedent. De asemenea în regimentul de husari din Olvopol, alături de ruși se aflau români, ucraineni, bulgari și greci.

Am amintit și mai sus unitățile de „arnăuți” din Țara Românească și Moldova care s-au alipit armatelor rusești în fiecare război. Deși generalul rus Engelhard — cel care a comandat aceste unități — afirmă că ele ar fi fost compuse din „munteni și moldoveni care se înrolau ca voluntari avînd caii și armele lor”, documentele arată că în aceste detașamente intrau și numeroși bulgari, sîrbi, albanezi și greci, care emigraseră la noi.

Buna primire de care s-au bucurat armatele rusești în Țara Românească și Moldova, aprovizionarea lor și formarea detașamentelor de voluntari români erau fără îndoială un exemplu atît pentru bulgarii din emigrație cît și pentru cei din patrie. În general emigrația bulgară a găsit un model de urmat în acțiunile mișcării naționale românești și ea s-a orientat în acest fel în propria țară.

Cele expuse pînă acum arată tradițiile de veacuri ale legăturilor dintre cele două popoare, legături pe care bulgarii din patrie precum și din emigrație le-au moștenit și le-au dus mai departe. Rolul pe care țările române — și apoi România — l-au avut în eliberarea Bulgariei, nu începe deci cu Renașterea bulgară ci este cu mult mai vechi. În timpul Renașterii el va atinge apogeul pe plan politic și cultural.

II

Bulgarii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

DECĂDEREA IMPERIULUI OTOMAN

Declinul Imperiului otoman, atît pe plan militar cît și pe cel economic și politic a continuat și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dezagregarea sistemului său militaro-feudal se intensifica, procesul fiind cu totul firesc odată cu apariția și dezvoltarea relațiilor capitaliste.

Tendinței Rusiei de a pătrunde în Balcani și Mediterană i s-au opus fățiș Anglia și Franța pe care, cu drept cuvînt, sultanul a început să le considere ca marile sale aliante. În această situație negustorii englezi și francezi s-au bucurat de mari avantaje economice și mărfurile lor au început să invadeze piețele otomane. Curînd aceste două puteri apusene au început să exercite o adevărată tutelă politică asupra Imperiului otoman, împingîndu-l în războaie cu Rusia și Austria în care nu ar fi avut ce căuta. Într-adevăr războaiele din anii 1768—1774, din 1787—1792, ca și cele de la începutul secolului al XIX-lea au fost dezastruoase pentru Turcia. Și alte state europene au reușit să încheie convenții comerciale avantajoase cu Poarta. Dacă în secolul al XVII-lea Turcia avusese relații comerciale doar cu 4 state europene, spre 1780 numărul acestora din urmă s-a ridicat la 20. Numeroase erau mărfurile și materiile prime pe care negustorii străini le puteau cumpăra din Turcia la prețuri scăzute.

În această situație, spahiii — acei feudali militari pe care se sprijinise odată imperiul — au început să acorde tot mai puțină importanță îndatoririlor lor militare, preocupîndu-se să-și întemeieze, în afara micilor lor feude date de sultan, proprietăți funciare personale. Cu ajutorul bine plătit al funcționarilor de la cadastru și al cadiiilor locali, ei și-au însușit o serie de pămînturi pe care și-au făcut „ciflicuri“, adică moșii producătoare de mărfuri. Exemplul

lor a fost urmat nu numai de ieniceri, ci și de numeroși funcționari turci și chiar de unii supuși creștini mai înstăriți care nu aveau nici un fel de drepturi feudale. Acest proces a luat o amploare și mai mare în secolul următor.

Sultanul a văzut dezastrul abia în anul 1768 când, declarând război Rusiei și dorind să-și strângă armata, a constatat că din cei 130 000 de spahii nici 20 000 nu s-au prezentat la taberele lor. S-a putut conta de asemenea pe un număr tot atât de mic de ieniceri, deși în ziua lefii se prezentau numai puțin de 400 000. Înfrângerile Porții în războaiele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea se explică însă nu numai prin aceasta. Înzestrarea tehnică a armatei otomane, pregătirea ei militară, serviciile de aprovizionare, sanitare etc., erau cu mult rămase în urmă față de acelea ale oricărei armate europene. Ofițerii vindeau proviziile, își însușeau soldele trupelor, silindu-le să trăiaască din jaf sau să dezerteze, iar epidemiile ucideau cu mult mai mulți soldați decât armata inamică. Marii demnitari provinciali care-și dădeau seama de puterea limitată a sultanului nu-i mai dădeau ascultare, fiind aproape independenți în regiunile lor. E deajuns doar să numim pe câțiva mai cunoscuți ca: Ali pașa din Ianina, Mustafa Bairaktar sau Osman Pazvantoglu de la Vidin. În provincii, puterea sultanului era aproape nulă, ea aparținând pașalelor care-și recrutau trupe proprii dintre soldații ce dezertau. Zadarnic au încercat unii sultani să recruteze o nouă armată, plătită pe timp de război, sau să rezolve problema prin intermediul unor reforme militare. Dealtfel veniturile statului scădeau mereu în ciuda celor două mijloace care fuseseră mai înainte destul de eficace: sporirea impozitelor și falsificarea monedei. Cea mai mare parte a impozitelor erau reținute acum de puternicii demnitari provinciali, ale căror venituri creșteau mereu, iar falsificarea monedei nu mai dădea rezultat pentru că falsificatorii particulari puneau în circulație o monedă cu ceva mai mult argint, concurând astfel statul.

După războiul austro-ruso-turc (1787—1792), situația din teritoriile bulgare s-a înrăutățit, la aceasta concurând și jafurile cîrjaliilor și luptele dintre aiani. Alcătuiind bande prădalnice, formate mai ales din dezertori fugiți din armată și angajîndu-se temporar în slujba diferiților pași sau aiani, cîrjaliii au pustiit timp de aproape 20 de ani întreaga Rumelie, neputînd fi opriți din cauza decăderii puterii centrale și a

lipsei unei armate disciplinate. Sultanul Selim III (1789—1807) recunoștea însuși, prin firmanul său din 1795, situația extrem de gravă în care se aflau regiunile dintre Dunăre și Marea Egee: „autoritatea imperială, zdruncinată din temelii, trece prin cele mai critice momente. Regiuni întregi, sate și orașe din imperiul meu sînt pustiite și depopulate în urma acestor fapte tîlhărești. Lucrările agricole și comerțul sînt cu totul oprite și din această cauză s-a adus cea mai simțitoare pagubă veniturilor tezaurului împărătesc. Ordinea în țară este compromisă, legile statului nu se mai respectă... și în imperiul meu este totală anarhie... Toate drumurile sînt sub controlul tîlharilor ce au ajuns aproape de Adrianopol”⁷.

Regiunile dintre Dunăre și Balcani au suferit mult și din cauza luptelor dintre aiani. Dacă la început aceștia erau reprezentanții populației, fiind mai ales creștini și intermediari între autoritățile otomane și supuși, acum agalele și pașii se certau între ei pentru aceste demnități a căror deținere le asigura nu numai putere, ci le deschidea calea abuzurilor pe care le puteau face. Crîncenă și îndelungată a fost lupta dintre Trăstenikoglu, aianul Rusciukului, și Iliniklioglu, aianul Silistrei, ca să nu mai vorbim de cunoscutul Pazvantoglu.

În fața acestei situații sultanul Selim a încercat să aplice reformele militare începute încă din 1783—1784. Dar, în momentul în care împins de diplomația franceză a declarat război Rusiei (ianuarie 1807), adversarii reformelor, între care marele muftiu și aga ienicerilor, provocară o răscoală la Constantinopol și-l detronară, înlocuindu-l cu Mustafa IV. În zadar valiul Rusciukului, temutul Mustafa Bairaktar, adept al reformelor și sprijinitor al lui Selim, profitînd de armistițiul de la Slobozia dintre ruși și turci, porni spre capitală căci ultimul fu ucis. La rîndul său Mustafa pașa îl detronă pe noul sultan, înlocuindu-l cu Mahmud II (1808—1839) al cărui mare vizir ajunsese. Abia în 1826, sultanul Mahmud reuși să reformeze corpul ienicerilor, reținînd doar elementele valoroase și devotate lui. Cînd cei ce fuseseră eliminați se răsculară, Mahmud îi asedie în propriile lor cazărmi, ucigînd peste 20 000 de rebeli. Dar nici reformele pe care le-a făcut acest sultan nu au reușit să dea Imperiului

⁷ D. Ihsiev, *Турски държавни документи за кърджалиите*, în *Сд. Н.У.*, XXII—XXIII, Sofia, 1906—1907, p. 4—7, 39.

otoman o armată care să poată măcar apăra imperiul de atacurile din afară. Învingă în războiul ruso-turc din 1806—1812 precum și în cel următor 1828—1829, Turcia a fost nevoită să încheie în 1829 pacea de la Adrianopol.

SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A POPORULUI BULGAR ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Noii moșieri, în parte foști spahii, erau interesați să producă cereale și alte mărfuri pentru export. Mai mult, foarte curînd și-au dat seama de prețul sporit al altor produse ca orezul, macul, susanul, tutunul, uleiul de roze ș.a. căutate de negustorii străini. Aceste culturi erau însă mai pretențioase, cerînd pricepere și interes. Pămîntul nu mai putea fi lucrat decît în parte în condițiile anterioare. Ca urmare, s-au angajat și muncitori salariați dintre țaranii rămași fără pămînt. Desigur acești muncitori cu plată lucrau în condiții foarte grele devenind deseori datornici pe vecie ai moșierului.

Alți moșieri își arendau moșiile țăranilor fie pentru o sumă fixă (kesim) în produse sau în bani, fie împărțind pe din două recolta cu cei ce o lucrau. Relațiile marfă-bani se extinseră în agricultură și mari întinderi de pămînt intrară în circulația comercială liberă, ele devenind un prețios capital care aducea venituri bănești. Cererile pentru export fiind tot mai mari, diferitele regiuni începură să se specializeze pentru anumite produse: Plovdivul și Pazarjikul pentru orez, Kazanlăkul pentru ulei de roze, ținuturile din sud pentru tutun și susan etc.

La orașe se înmulțise meseriile și se diversifică. Se lucra marfă, nu numai la cererea individuală ci se producea masiv pentru piață. Meseriașii bulgari ajunseră atît de numeroși încît părăsiră vechile bresle, în care erau alături de greci, turci ș.a. și-și înființară propriile lor organizații. Din cotizațiile plătite, breasla putea da ajutoare și rolul ei a crescut mult. Rezolvînd la început doar conflictele dintre diferiți meseriași, ele trecură curînd să judece procese civile de moștenire, tutelă etc., arbitrajul lor fiind de preferat judecății otomane care era și scumpă și nedreaptă. Apărură manufacturile la domiciliu, antreprenorii bogați împărțind toamna unor sate întregi lînă și vopsele, pentru a ridica în primăvară producția finită. Unele filaturi și țesătorii de la Plovdiv

sau Gabrovo au devenit adevărate întreprinderi capitaliste în care lucrau femei salariate.

Desigur, schimburile masive se făceau mai ales la bâlciurile sezoniere. Renumite erau cele de la Uzungiovo sau de la Sliven unde veneau să cumpere și să vîndă și negustori din Țara Românească și de la Brașov.

Dacă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, comerțul intern era mai ales în mîna unor negustori turci, greci, evrei, aromâni, în a doua jumătate a aceluiași secol apar, în unele sectoare, negustori bulgari mai mari. Așa erau aceia care luau în arendă de la stat strîngerea beilicului, adică a dării pe cornute mici plătită în natură. Din funcționari ai arendașilor turci, ei devin mai tîrziu titularii antreprizei. Cunoșcînd bine satele și regiunile muntoase, înșelînd și pe producători și statul, mulți beilicci rețineau turme întregi pe care le vindeau în orașele mai depărtate, și mai ales în cele cu garnizoane otomane. Cu banii realizați cumpărau mărfuri pe care le desfăceau pe drumul întoarcerii. Vestiți erau beilicci și gelepii de la Koprivștița, Teteven, Vrața ș.a. Intensa circulație a mărfurilor desființă izolarea regională de pînă acum. Bogăția de produse agricole și meșteșugărești și mai ales prețul lor scăzut au atras numeroși cumpărători străini. Agenți ai acestora, negustorii bulgari încep cu timpul să lucreze pe cont propriu. Alții lucrau în comerțul de tranzit, transportînd mărfurile ce treceau din Imperiul otoman spre țările române, Austria și Rusia. Mai ales după 1774, cînd comerțul luă o mare înflorire, negustorii bulgari intrară puternic în comerțul internațional, avînd birouri și reprezentanți sau stabilindu-se ei înșiși la București, Timișoara, Viena, Nejin (Odesa), Moscova ș.a. Astfel, încă de la finele secolului al XVIII-lea, cîțiva mari negustori din Gabrovo se refugiază și apoi rămîn definitiv la București. Printre ei găsim pe frații Mustakov ș.a., după cum Anton Ivan Kamburoglu s-a stabilit la Brașov. Cînd domnitorul Constantin Hangerli a vîndut la mezat locul de la „Curtea Veche“, negustorii bulgari din Gabrovo, ca frații Mustakov, Ivan Kilifarov, Teodosie Iovcev ș.a. au cumpărat parcele pe care și-au clădit case și prăvălii. Alți negustori bulgari — cum erau Marincio Nicolau, Ivan Hagi Bakaloglu, Koncio Hristu ș.a. — aveau prăvălii la hanul Colții.

După calculele făcute, teritoriile bulgare participau aproape cu o cincime la comerțul extern al Imperiului otoman deși ca întindere nu reprezentau decît a 20 parte.

Toate acestea aduseră schimbări importante în societatea bulgară. În primul rînd asistăm la o creștere a populației. Multe din coloniile sezoniere de crescători de vite, mineri, tăietori de păduri etc., cum erau în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, devin sate tot mai mari în secolul al XVIII-lea, iar la începutul secolului al XIX-lea sînt orașele așezate în depresiuni muntoase. Așa sînt Kotel, Gabrovo, Koprivștița, Panaghiuriște, Karlovo, Kalofer ș.a. Altele ca Oreahovo, Popovo, Cirpan, apar în cîmpie. Ceea ce este mai important este faptul că în multe din ele populația bulgară formează majoritatea locuitorilor. Stratificarea pe bază de avere duce la o modificare a structurii de clasă. La orașe apare burghezia bulgară cu o mulțime de meseriași și mici negustori și cu cîțiva mari antreprenori, negustori, arendași de impozite, cămătari ș.a. Cum era și firesc, odată cu burghezia apar și cei exploatați, paznici, cărăuși, hamali ș.a. În sate, din masa populației se desprind cîțiva țărani înstăriți, dintre cei cu pămînt mai mult, posedînd mori, făcînd comerț și fiind ajutoare ale administrației turcești cu sprijinul cărora repartizau impozitele. Ei poartă numiri diferite, după fiecare regiune, chiar dacă funcția e aceeași. Dintre toate aceste denumiri cea care s-a impus a fost cea de ciorbagiu, termenul căpătînd pe parcurs o accepțiune peiorativă, deoarece ciorbagii erau urîți de popor fiind colaboratori și instrumente ale turcilor.

În condițiile feudalismului otoman, noua economie de schimb era însă puternic frînată. Negustorii sau meseriașii bulgari mai înstăriți nu aveau siguranța averii și nici măcar a persoanei lor. În acest sens Cousinery, consulul francez de la Salonic, care făcuse o călătorie prin Tracia scria: „Dacă vreo raia (creștin) reușește prin calitățile sale, prin comerț sau meserie să se ridice deasupra concetățenilor săi, rareori se poate bucura de bogăția sa. Cel mai bun lucru pe care-l are de făcut este să părăsească țara”⁸. Și mulți negustori o și făceau trecînd la nord de Dunăre. Atitudinea de dispreț față de raia era insuflată turcilor prin educația lor religioasă. Potrivit percepțelor acesteia, raiaua era considerată o unealtă de muncă.

Asuprirea otomană era și mai grea la sate. Creșterea numărului de moșii și scăderea prețurilor produselor agricole

⁸ E. M. Cousinery, *Voyage dans la Macédoine*, I, Paris, 1831, p. 74 și urm.

au dus la micșorarea veniturilor spahiilor, care au căutat să le compenseze printr-o exploatare și mai mare. De multe ori țăranii erau datori pe viață spahiului. În fiecare sat se afla o gardă de 10 turci și 5—6 case tătărăști care trăiau pe socoteala locuitorilor pe care îi terorizau. Cuantumul și numărul dărilor creșteau mereu. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, țăranii plăteau spahiului și statului 23 de dări, iar bisericii grecești 18. Pe lângă aceasta țăranii erau obligați la „angarale“, adică la muncă fără plată la drumuri și poduri, la transporturi etc. Cărăușia cea mai grea era însă în timp de război, care dura uneori doi-trei ani și de pe urma căruia țăranul își pierdea uneori vitele și chiar viața. De multe ori însă pentru transporturi în timp de război era utilizată toată populația. „Bărbați, femei și copii — ne spune dr. I. Seliminski, care a apucat războaiele ruso-turce din prima jumătate a secolului al XIX-lea, erau siliți să care alimente și materiale spre tabăra turcească, fiind utilizați în locul vitelor de muncă. Cei mai înstăriți erau nevoiți să-și dea fiscului averea lor, sub formă de împrumut. Numai bulgarii grecizați — apărați de clerul grecesc — puteau trăi în liniște, acuzînd pe ceilalți că stau în legătură cu rușii și expunîndu-i răzbunării turcești, așa încît nimeni nu mai putea fi sigur de viața lui. Răzbuinarea oștilor turcești învinse și în retragere întrecea orice margine, iar după război bîntuiau foametea și ciuma.“⁹

În timp de pace spaima satelor și orașelor bulgare o formau zapcii care strîngeau dările. Totdeauna aceștia veneau în grupuri mari, trebuiau să fie întreținuți de sat și luau de două-trei ori mai mult decît se cuvenea. Țăranilor care nu puteau plăti li se vindeau vitele și uneltele de muncă, iar cei fără avere erau ei înșiși vînduți ca robi pentru a lucra în mine sau la galerele turcești. De aceea la venirea acestor jefuitori, mulți țăranii părăseau satul, iar cei rămași trebuiau să plătească și pentru cei fugiți. Deseori, plecau toți căutînd de lucru la orașe și satul rămînea pustiu, iar ogoarele nelucrate. „Nu este parte a imperiului — scria învățatul francez Ollivier după călătoria prin Bulgaria, la finele secolului al XVIII-lea — care să nu arate tabloul deplinei

⁹ Dr. I. Seliminski, *Библиотека Др. Ив. Селимински*, IX, Sofia, 1928, p. 56—60.

pustiiri: ogoare ce stau nelucrate, colibe și sate distruse și pustii.”¹⁰.

Cu mijloace deseori și mai aspre se strîngeau dările datorate bisericii. În acest scop, episcopul grec și zapcii care-l însoțeau cutreerău satele și orașele avînd ca ajutoare un număr oarecare de soldați turci.

La toate acestea se adăugau un șir întreg de umilințe. Bulgarii nu aveau voie să aibă case mai arătoase și nu puteau să poarte haine din postavurile și culorile rezervate musulmanilor. Dacă erau călare și întîlneau un musulman trebuiau să descălece pînă la trecerea lui. Bisericile nu puteau fi prea înalte, de aceea multe din ele erau în parte îngropate în pămînt. Țăranul era dator să găzduiască și să hrănească orice turc care pretindea că este în drum pentru o misiune oficială. În acest timp viața, averea și onoarea lui și a familiei erau la dispoziția oaspeților. Dealtfel uciderea și jefuirea bulgarilor mai bogați era un fapt curent, după cum la judecată mărturia unui musulman anula pe acelea a mai multor creștini.

Lupta împotriva exploatării otomane a îmbrăcat numeroase forme. Țăranii doseau o parte a recoltei sau declarau că lucraseră suprafețe mai mici ca în realitate, ucideau pe turcii plecați după pradă atunci cînd se rătăceau de o ceată mai mare, asaltau pe cadii cu jalbele lor, părăseau satele și fugeau la orașe etc. Acțiunile haiducilor bulgari au sporit mult ca număr și intensitate în această vreme. În sfîrșit, atunci cînd suferința atingea culmea, sate întregi se răsculau. Așa au fost răscoalele din regiunile Stara Zagora (1751), Beala Slatina (1766), Vidin (1774), Ruse (1787) ș.a. Aceste mișcări au fost însă izolate, neorganizate, fără legătură între ele și ca urmare ușor înfrînte. Ca să scape de represiuni mulți bulgari treceau la nord de Dunăre.

În timpul cîrjaliilor, atunci cînd puterea centrală a fost incapabilă să oprească jafurile, sultanul a încălcat în mod tacit o veche lege care interzicea populației creștine portul armelor. În acest fel multe orașe și sate s-au apărat în mod eficace împotriva unor cete prădalnice, mai ales cînd acestea erau mai mici ca număr.

În războiul ruso-turc din 1768—1774 cînd generalul Suvorov a înfrînt pe turci la Kozlugea, lîngă Provadia, o mulțime de țărani bulgari s-au înrolat ca voluntari în uni-

¹⁰ G. A. Ollivier, *Voyage dans l'Empire Othoman...*, Paris, 1807, p. 309.

tățile lui, retrăgîndu-se apoi la nord de Dunăre cu armata rusă.

În general însă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, lupta antiotomană era lipsită nu numai de o ideologie clară, ci și de o clasă care s-o conducă. Așa cum scrie D. Kosev unul din cei mai de seamă istorici bulgari „pînă la finele primului sfert al secolului al XIX-lea burghezia bulgară nu era suficient de numeroasă și nici nu posedă puterea economică necesară pentru a conduce lupta de eliberare sau pentru a juca un rol politic independent. De aceea, în această perioadă renașterea cultural-națională a poporului bulgar s-a desfășurat în ritm lent, iar lupta sa de eliberare politică a depins fie de războaiele ruso-turce, fie de luptele de eliberare națională ale sîrbilor și grecilor”.¹¹

PAISIE DE LA HILANDAR

Cum în timpul dominației otomane mînăstirile bulgare ca și cele de la Athos au fost focare de cultură, nu e de mirare că exponenți ai noilor forțe de producție din societatea bulgară, adică ai burgheziei în formație, au fost și clerici dintre care monahul Paisie de la mînăstirea Hilandar a avut un rol important.

Născut în anul 1722 la Bansko, puternic centru meșteșugăresc și comercial, Paisie trăiește în acest mediu pînă în 1745 cînd pleacă împreună cu fratele său Lavrentie la mînăstirea Hilandar, unde acesta era stareț. Atît Hilandarul cît și Zograful erau mînăstirile de la Athos care prin călugării taxidioți, în mare parte bulgari — dar și sîrbi, greci și ruși, aveau o strînsă legătură cu teritoriile bulgare. După ce face o călătorie în Austria, pentru interesele mînăstirii, în 1761, Paisie trece la mînăstirea Zograf și aici își termină, în 1762, cartea sa *Istoria slaveano-bolgarskaia*, considerată pînă acum drept prima făclie a Renașterii bulgare.

Paisie arată motivele care l-au determinat s-o scrie. Atît la Bansko, cît și în alte părți, el văzuse cu durere cum clerul fanariot, ca și negustorii greci priveau cu dispreț la poporul bulgar. Aceasta se petrecea dealtfel și în cele două mînăstiri amintite mai sus unde erau discuții aprinse pe aceeași

¹¹ D. Kosev, *Лекции по нова българска история*, Sofia, 1951, p. 21—22.

temă, călugării greci socotind că poporul bulgar n-ar avea o istorie a lui. Tocmai de aceea, sau cum afirmă Paisie, pentru a nu fi „batjocora altor neamuri“ și-a scris el lucrarea sa. Ideali-zînd trecutul glorios al poporului bulgar, pînă la căderea sa sub jugul otoman, Paisie vorbește pentru prima dată de patrie și se adresează tuturor „plugarilor și meseriașilor“, arătîndu-le că trebuie să-și cunoască propria lor istorie și faptele glorioase ale strămoșilor. De aceea le adresează un cald apel să citească, să copieze și să răspîndească lucrarea lui. El însuși străbate cu ea teritoriile bulgare și unul dintre cei care l-au înțeles și i-au copiat cartea, în 1765, a fost preotul Stoiko Vladislavov, viitorul episcop de Vrața.

Lucrarea lui Paisie schițează pentru prima oară un adevărat program pentru eliberarea Bulgariei. În acest sens el îndeamnă pe toți să învețe în limba lor bulgară și nu în grecește, luptînd pentru renașterea culturii naționale. Paisie mustră sever pe aceia care se rușinează să spună că sînt bulgari, nu luptă pentru patria lor și se lasă atrași de „o politică străină“ învățînd vorbind și citind doar grecește. El se referea la pătura orășenească înstărită căreia îi arată realitatea astfel: „deși sînt multe popoare mai învățate și mai vestite decît grecii, niciun grec nu-și lasă limba și nația lui.“ Ca urmare Paisie cere tuturor bulgarilor să scrie și să învețe în limba lor.

În al doilea rînd bulgarii trebuiau să lupte pentru o biserică bulgară de sine stătătoare și care să întărească statul și cultura sa, satisfăcînd interesele poporului. În sfîrșit, Paisie atinge indirect problema eliberării naționale. „Bulgarii — scrie Paisie — suferă din cauza robiei turcești și a puterii arhierilor greci.“ Această exploatare este principala cauză a rămînerii în urmă a bulgarilor pe plan cultural. Ea a fost mai grea în Bulgaria decît în alte regiuni ale Peninsulei Balcanice, deoarece cea dintîi a fost cea mai apropiată de capitala imperiului. Paisie arată fărădelegile comise de turci: distrugerea bisericilor și mînăstirilor, a manuscriselor și a altor monumente de cultură, turcizarea cu forța și faptul că în Imperiul otoman nu exista nici lege și nici dreptate. Este adevărat că nicăieri în cartea sa Paisie nu îndeamnă poporul la luptă — aceasta nici n-ar fi fost posibil. Dar concluzia care se degajă din întreaga lectură a cărții este mai mult decît clară: poporul trebuie să scape de această stăpînire străină. Dealtfel pretutindeni poporul este acela care a jucat rolul activ în desfășurarea istoriei.

În consecință, lucrarea lui Paisie poate fi socotită ca un manifest al burgheziei bulgare în formare, el însuși fiind vizionarul și primul ideolog al unui proces viitor care trebuia să fie revoluția națională, burghezo-democratică a poporului bulgar. De aici și uriașa ei importanță. Într-adevăr nimic n-a pregătit mai bine poporul pentru lupta de eliberare decât această modestă lucrare, chiar dacă noua clasă, care trebuia s-o conducă n-a preluat sarcina decât după propria sa consolidare. Cu cartea lui Paisie au străbătut teritoriile bulgare o mulțime de călugări taxidioți și în numeroase locuri ea a fost transcrisă, pînă azi cunoscîndu-se peste 60 de copii. Mai mult, Paisie a deșteptat și interesul altora. Astfel ieroschimonahul Spiridon, originar din Gabrovo dar călugăr în Moldova, la mînăstirea Neamțul, a scris în anul 1792 o *Scurtă istorie a poporului bulgar*. Curînd Spiridon s-a reîntors în Bulgaria fiind călugăr la mînăstirea Rila.

Istoria slaveano-bolgarskaia, carte de căpătîi care marchează începutul Renașterii bulgare a circulat în manuscris aproape o sută de ani. Extrase din ea a publicat pentru prima oară în 1860 și 1865 revoluționarul G. S. Rakovski, care și-a dat seama de importanța ei. În vremea noastră ea a cunoscut numeroase ediții fiind obiectul mai multor interpretări și comentarii.

III

Formarea emigrației bulgare în prima jumătate a secolului al XIX-lea și principalele ei centre

CAUZELE EMIGRĂRII

Emigrarea populației creștine din Imperiul otoman își are cauza fundamentală în situația economică și social-politică a acesteia. Trecerea bulgarilor la nord de Dunăre a început odată cu cucerirea Bulgariei de către turci, când emigrarea a fost mai puternică. Treptat, procesul a căpătat un ritm mai lent, excepție făcând perioadele în care au avut loc răscoale sau expediții străine la sud de Dunăre, cazuri tipice fiind în acest sens campaniile lui Mihai Viteazul în Bulgaria.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, la această cauză se adăugă și altele. Așa de pildă manifestele din 1762 și 1763 ale Ecaterinei a II, care în dorința de a popula întinsele stepe din sudul Rusiei acordă mari privilegii pentru cei ce veneau să le locuiască. În urma tratatului de la Kuciuk-Kainargi și apoi în anii dinaintea războiului din 1806—1812, emigrarea bulgarilor în Rusia, în gubernia Kersonului, a fost deosebit de puternică, noii veniți căpătând gratuit case, pământ, scutire de dări și de serviciul militar, ajutoare bănești etc. Mai mult, din ordinul țarului Alexandru I, toți generalii ruși care au comandat armatele de la Dunăre în cursul acestui război, începând cu Michelson și terminând cu Ciciagov au primit dispoziții să îndemne, sau uneori să mute cu forța, populația bulgară în regiunea Novorosiisk, utilizând în acest scop toate mijloacele.

Nici boierii din Țara Românească și Moldova nu erau mai puțin interesați în obținerea unei mâini de lucru ieftine, mai ales că în perioada turco-fanariotă destui țărani români fugiseră peste Dunăre.

La acestea toate se adaugă cauze speciale: jafurile cîrja-liilor, luptele dintre aiani, dezvoltarea comerțului după

1774 ș.a. Dar, cauza care a determinat momentele de vîrf ale emigrării au constituit-o războaiele ruso-turce. Trecerea Dunării în Țara Românească începea odată cu lucrările de întărire a malului dunărean de către turci, creștea în intensitate cînd armatele rusești ajungeau la fluviu și se desfășura în voie în timpul cît ținea războiul. Uneori continua după retragerea armatelor și chiar cîțiva ani după sfîrșitul războiului.

Numeroși bulgari din sud-estul Bulgariei de azi au trecut, după pacea de la Kuciuk Kainargi (1774), în Bugeac și în gubernia Kersonului. Rapoartele consulare austriace, ca și documentele interne românești menționează pînă în 1783 numeroase emigrări. Multe familii au trecut la nord de Dunăre și după războiul ruso-austro-turc din anii 1787—1792. În octombrie 1794 sultanul scria domnitorului Mihail Suțu, că 1000 de inși din aceste familii trebuiau trimiși să repare vechea cetate a Ismailului. Emigrările erau provocate și de jafurile cîrjaliilor, așa cum arată nu numai rapoartele consulare ci și documentele turcești. Multe au fost orașele arse de aceste bande prădalnice. În 1800—1801 cîrjalii au distrus orașele Vrața și Teteven și o parte din locuitorii lor s-au refugiat în orașele românești Craiova, Caracal, Pitești ș.a. Este foarte posibil ca printre acești emigranți să se fi stabilit atunci la București și Ivan Zambin din Vrața și Atanasie Nikolaev Nekovici din Teteven, cunoscuți cîțiva ani mai tîrziu, pentru activitatea lor politică. Nu mai vorbim de satele din județele dunărene care au primit și ele numeroși oaspeți. Bineînțeles, turcii au încercat — și au și reușit în mică măsură — să readucă la sud de Dunăre pe unii emigranți, oferindu-le cîteva scutiri de dări.

În anii 1801—1805 se înregistrează numeroase emigrări în Rusia, în regiunea Kersonului. Refugierile provocate de războiul ruso-turc din anii 1806—1812 sînt foarte clar atestate de documentele rusești. Astfel Koronelli, care a fost tutorele emigranților bulgari în principate, scria că încă de la începutul campaniei rusești din 1807 mulți bulgari și alți creștini din sudul Dunării au trecut fluviul, stabilindu-se în Țara Românească și Moldova (printre aceștia erau și români, care, fugiți mai înainte de război la sud de Dunăre, reveneau acum în patrie). Un al doilea val de emigranți a fost ajutat de generalul Bagration în 1809 să treacă în Rusia.

Cei mai mulți bulgari au trecut la nord de Dunăre în anul următor, după ce printr-o ofensivă rapidă generalul

Kamenski a cucerit localitățile Arnautkioi, Razgrad ș.a. Unii dintre bulgari s-au așezat la Buzău, iar alții au trecut în Rusia. Cei din regiunile Plevna, Loveci și Sevlievo s-au retras odată cu armatele rusești la nord de Dunăre. Interesantă și grăitoare este însemnarea unor bulgari din Plevna, refugiați la Caracal, pe un manuscris românesc al „Alexandriei” pe care-l traduceau în bulgărește: „Rușii ne-au adus în Țara Românească și la 25 aprilie 1810 am trecut Dunărea”.

În același an, când armatele rusești s-au retras la nord de fluviu și au decis incendierea orașului Șiștov, locuitorii săi s-au stabilit întâi la Zimnicea, apoi la Mavrodin și în cele din urmă i-au ajutat pe români să înființeze orașul Alexandria. Majoritatea emigranților s-au stabilit în satele județului Ilfov și la București. În sfârșit, după victoria de la Rusciuk a generalul Kutuzov asupra turcilor (iunie 1811), alți refugiați, destinați a fi așezați în regiunea Kersonului, au trecut întâi în Țara Românească, unde au fost scutiți de dări. Curînd însă, amiralul Ciceagov, noul comandant al armatei rusești din principate, a ridicat această scutire, ba mai mult i-a supus la impozite sporite pentru a-i determina să treacă în Rusia, fapt care i-a reușit în bună măsură.

Și mai mari au fost emigrările legate de războiul rusoturc din 1828—1829. În acest timp au trecut la nord de Dunăre mai ales bulgarii așezați în apropierea malului drept al fluviului, bulgari, dar și unii români. Pe aceștia din urmă documentele vremii îi arată deosebit de limpede. Iată un citat care vorbește de băjenarii români: „Și au cerut ei la comisia de catagrafie (1831) să-i scrie între pămînteni, sub cuvînt că pă vremea trecută lăcuind și la malul drept al Dunării și la cel stîng, și mai mult la cel stîng, acum s-au tras într-adins ca să se așeze aici... Și temîndu-se ca să nu-i ceară oblăduirea turcească înapoi, vrea să-și piarză numele de băjenari veniți de acolo”.¹²

EMIGRAȚIA BULGARĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Trecerea masivă a populației bulgare la nord de Dunăre s-a făcut însă în 1830 odată cu retragerea armatelor rusești ca urmare a păcii de la Adrianopol. S-au refugiat în Țara Românească și în Rusia un mare număr de familii bulgare

¹² Arh. St. Buc., Vistieria, Dos. 3201 B/1831, f. 1017.

din nord-estul Bulgariei și anume din jurul orașelor Sliven, Kotel, Iambol, Karnobat, Aitos ș.a. Trecerea acestor familii s-a făcut în mod organizat, generalul Kiseleff dând dispoziții speciale carantinelor de la Călărași, Piuă Petrii și Brăila. Cei care s-au stabilit în Rusia au trecut Dunărea pe lângă Isaccea, pe la Satul Nou. Deși o parte a emigranților s-au întors în anii următori în patrie, recensământul general al populației, făcut în Țara Românească la 1838, înregistra circa 12 000 de familii.

Majoritatea emigranților veniți în Țara Românească și Moldova în anul 1830 proveneau din orașe. De notat că populația bulgară a orașului Sliven a emigrat aproape în totalitate fie în orașele din Țara Românească, fie în Rusia. Cei veniți la noi au încercat să-și reconstruiască orașul lângă Ploiești, pe moșia Bereasa. Așezarea s-a numit „Noul Sliven” și după câțiva ani de prosperitate fiind abandonată de protectorul ei, marele negustor Anton Ivanovici Kamburoglu, care a plecat la Brașov lăsînd-o în mîinile bancherului grec Sakellario, s-a destrămat și slivnenii s-au răs-pîndit prin orașele românești și în special la Ploiești, Brăila și București.

Ca și slivnenii care au primit și privilegiile speciale, emigranții bulgari veniți în Țara Românească începînd cu anul 1828 s-au bucurat întîi de o primă scutire totală de dări pe termen de opt luni de zile. După aceea, în vara anului 1830 în Moldova și Țara Românească s-au elaborat două „Așezăminte” pentru emigranții bulgari „lucrătorii de pămînt”, adică țărani. Aceștia primeau pămînt pentru arătură, izlaz și loc de casă, fiind scutiți de orice dări pe o perioadă de trei ani (1831—1833). Pentru următorii șapte ani (1834—1840) emigranții plăteau dările pe jumătate, după care intrau în rîndul birnicilor pămînteni. Din calculele făcute rezultă clar că în acești zece ani de la așezarea în Țara Românească, situația lor economică a fost cu mult mai bună chiar decît a țăranilor români.

De asemenea, meseriașii și negustorii bulgari așezați în orașe au primit scutiri similare prin privilegiul special din 1832. În acest fel, la începutul secolului al XIX-lea, numeroase orașe din Țara Românească cum erau Ploiești, Pitești, Slatina, Buzău, Rîmnicu Sărat, Focșani ș.a. aveau „mahalale sîrbești”.

În Ploiești, unde o catagrafie din 1831 arăta prezența a 320 de familii de bulgari, erau trei mahalale bulgare: Piața

sîrbească sau mahalaua lui Kârșo, numită astfel după casa lui Dobri Kârșoolu din Sliven, mahalaua Sf. Ioan și mahalaua lui Kircio, după casa lui moș Kircio din Sliven. Tot la Ploiești, în 1834, erau 28 de abagii bulgari, 23 cizmari, 13 croitori, 12 brutari, 11 căldărari, 8 băcani ș.a., la care s-au adăugat după 2—3 ani alții din cei de la Noul Sliven“ unde erau de asemenea (în 1834) 13 abagii, 10 cîrciumari, 5 căldărari, 4 brutari ș.a.

Brăila avea și ea numeroși meseriași și negustori bulgari, așezați aici în 1830, mulți fiind originari din Kotel, Sliven și Karnobat. Unii dintre ei ca Dobrovici, Simov, Minovici, Milanovici, Kanovici, Bakaloglu ș.a. erau negustori de vază intrînd uneori și în magistratura (consiliul comunal) orașului. După catagrafia Țării Românești din anul 1838, la Brăila se aflau 412 capi de familie, ceea ce însemna circa 2000 de suflete. Și la Galați, ca și în alte orașe ale Moldovei, ca Bîrlad, Tecuci, Huși etc. se cunosc negustori bulgari de seamă.

Desigur, foarte numeroși erau meseriașii și negustorii bulgari din București. Dacă nu amintim aici numele celor mai importanți, nu o facem deoarece ele vor apărea mereu în cursul expunerii. Totuși nu putem să nu marcăm prezența la București, în 1839, a lui Evloghie Gheorghiev venit de la Karlovo, la început ca reprezentant al unchilor săi, frații Puliev care făceau comerț cu capitala țării cît și cu Galații. Curînd a început să facă negustorie cu toptanul pe cont propriu. Cunoaștem din documente și pe clienții săi, vreo sută la număr, în marea lor majoritate negustori bulgari originari din orașele Bulgariei dar stabiliți acum la București, Craiova, Ploiești, Galați, Zimnicea, Alexandria ș.a. În 1841 vine la București și fratele său Hristo Gheorghiev; ambii devin mai tîrziu mari negustori, bancheri, arendași și moșieri ce au jucat un rol important nu numai în viața economică a emigrației bulgare de la noi, ci și în cea politică. În general, atunci cînd vorbim de activitatea politică a emigrației, ne referim la cea de la orașe, deoarece țărani bulgari emigrați la noi, după ce au acționat ca voluntari în detașamentele create în timpul războaielor ruso-turce, după terminarea lor au încetat să joace acest rol. Dealtfel, după 1848 ei nu mai pot fi încadrați în categoria de emigranți, ci în aceea de bulgari din România, categorie în care au rămas și astăzi. În schimb din rîndul grădinarilor care locuiau la marginea

orașelor ca și al muncitorilor cu brațele s-au recrutat mulți dintre cei care au făcut parte din cetele de haiduci sau din detașamentele armate care, în 1841—1843, 1867, 1868 au încercat să treacă — sau au trecut — Dunărea în patrie în speranța dezlănțuirii unei răscoale antiotomane.

Aceștia erau destul de numeroși. Numai la „Noul Sliven“ de lângă Ploiești erau în anul 1834 peste 22 de grădinari și 80 de muncitori, pentru a nu-i menționa pe cei mai numeroși care se aflau la București și Brăila.

În afară de meseriași și negustori au găsit adăpost în Țara Românească și intelectuali, învățători, preoți ș.a. iar mulți au venit să se perfecționeze în școlile românești. Numim dintre aceștia pe episcopul Sofronie de Vrața, pe Vasile Nenovici, Atanasie Kipilovski, Ivan Seliminski, Petru Beron și mulți alții de care va fi vorba în lucrarea de față.

Dacă meseriașii și negustorii s-au încadrat repede în viața economică a țării, intelectuali bulgari au găsit aici un mediu cultural și posibilități de acțiune care nu se puteau compara nici pe departe cu cele din patria lor robită.

Pentru a înțelege marile realizări ale emigrației bulgare din Țara Românească pe plan politic și cultural este necesar să comparăm situația culturală politică din țările române (cărțile circulau liber între cele trei principate) și cea din Bulgaria la finele secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea.

În Bulgaria, la finele secolului al XVIII-lea, cultura se reducea mai ales la activitatea din cadrul mănăstirilor, la școlile din chiliile lor sau la cele grecești din orașe. Numărul intelectualilor era cu totul redus iar contactul cu ideile din apusul Europei foarte slab. Clerul superior era în totalitate grecesc și mulți orășeni sau negustori mai înstăriți vorbeau grecește, în mediul urban fiind accentuat procesul de elenizare. Poporul bulgar nu dispunea de nici o carte laică sau bisericească scrisă sau tipărită în limba vorbită, iar tipografiile nu existau.

Cu totul alta era viața culturală din Principatele române în general și din Țara Românească în special. Aici, încă din secolul al XVII-lea, limba bisericii, a școlii, a culturii — în general — era limba națională, o limbă literară înțeleasă de popor. Existau destule tipografii care tipăreau cărți religioase și laice, exista un învățământ superior, intelectualitatea românească își dădea seama de originea poporului

român și de unitatea sa etnică. Există un mare interes pentru școală, pentru literatura istorică și beletristică. În secolul al XVIII-lea limba literară s-a îmbogățit cu elemente ale celei populare și cu neologismele necesare. Cultura laică a luat o amploare tot mai mare. Este adevărat că odată cu instaurarea domniilor fanariote cultura grecească a pătruns puternic și limba greacă a început să fie folosită de clasa dominantă ca o limbă de curte și de cultură, fiind și limba studiilor superioare din cele două Academii domnești de la București și Iași. Trebuie să reținem însă că Academia domnească de la București a devenit, prin reorganizarea sa din 1776, o instituție de învățământ cu patru cicluri a câte trei ani fiecare, de la școala elementară și pînă la cea superioară. Științele ocupau un loc important în programul ei (matematica, științele naturii, istoria, geografia, filozofia, limbile străine). În primele trei cicluri elevii primeau o instrucție enciclopedică, iar limba de predare nu era exclusiv greaca, ci și franceza sau italiana. Totodată începe învățământul superior în limba română, în 1813 la Iași cu Gheorghe Asachi și în 1818 la București cu Gheorghe Lazăr.

În afară de școlile particulare existau în fiecare capitală de ținut (județ), școli domnești cu limba de predare română. Cele de la Craiova și Buzău datează din 1776, cea de la Ploiești din 1777, iar în 1780 statul plătea în toată țara (afară de București) 22 de dascăli. Tot la București, în afară de Academia domnească, își continua activitatea vechea școală de la sf. Gheorghe cu cursuri în limba slavă și română. Din 1817 cursurile se fac numai în românește, școala pregătind și cadre administrative inferioare. Alte școli erau la Colțea și la mînăstirea Văcărești, unde se preda filozofia și matematica, această ultima instituție de învățământ dispunînd și de o tipografie proprie.

În mod izolat, încep să se înființeze și școli prin sate, numărul lor crescînd după 1828, în ele predîndu-se scrisul, cititul, socotitul, religia și economia agrară, iar la cele din țîrguri programa era mai bogată.

Existau numeroși dascăli particulari în casele boierești, deseori apuseni sau proveniți din tinerii care studiau în străinătate. În afară de cei ce mergeau la Constantinopol, domnitorul Alexandru Mavrocordat a trimis la Veneția 12 feciori de boieri pentru a studia timp de trei ani. Alții au plecat în Italia, în Germania, în Franța sau în Polonia.

Activitatea tipografiilor este remarcabilă și ceea ce este mai important este primatul cărții românești. Într-adevăr, în șapte decenii ale scolului al XVIII-lea s-au tipărit 268 de cărți, dintre care 231 românești, ceea ce reprezintă 86% față de cele grecești, slave sau în alte limbi. Biblia în limba română era tradusă integral și tipărită încă din anul 1688.

În ultimele trei decenii numărul cărților laice ca și numărul traducerilor crește mereu. Se citește în limbile franceză, greacă, italiană, rusă, de multe ori în original, în traducere după original sau în traducere prin intermediare grecești. Traducerea prin aceste intermediare nu înseamnă deloc primatul gândirii grecești, ci doar influența autorilor traduși. Prima carte franceză tradusă după original datează din 1750. Alte traduceri din limba franceză au urmat. Voltaire și Fénelon (*Les aventures de Telemaque*) se traduc din 1772. În 1749 se traduce din rusește *Viața lui Petru cel mare*, răspîdită în manuscris, copiile datînd din anii 1755, 1756, 1767, 1784, 1788, 1799. Se traduc și se citesc în original cărțile lui Montesquieu, Mably, Condillac, D'Alembert, Diderot ș.a.

În secolul al XVIII-lea, lucrările originale tipărite sau răspîdite mai întîi în manuscris și imprimate mai tîrziu sînt numeroase. Astfel din *Istoria Țării Românești* a lui Mihail Cantacuzino s-au păstrat pînă azi zece copii, cinci în românește și cinci în grecește, cartea fiind tipărită la Viena, în 1836, în limba greacă.

În ceea ce privește literatura didactică, manualele de școală se tipăresc în Țara Românească și în Transilvania aproape cu o sută de ani înaintea celui dintîi abecedar bulgar al lui Beron. Primele ies din teascurile tipografiei de la Rîmnicu Vîlcea, în 1726, și tot aici se tipăresc, în 1749, un abecedar, în 1755 o gramatică ș.a. Din 1795 încep să apară cărți de matematici și o geografie tradusă din limba italiană. Abundă însă tipărirea gramaticelor. În afară de cele ale Școlii ardelenе, care încep din 1780 și continuă în 1790, 1797, 1812, 1828, 1832 etc., menționăm o carte de ortografie (1819) și *Lexiconul de la Buda* (1825), cunoscutul dicționar româno-latino-ungaro-german. În anii 1787, 1791 și 1812 se tipăresc cărți de istorie, între 1825—1830 se publică abecedarele și manualele școlare ale lui Grigore Pleșoianu, iar în 1829 apare un manual de filozofie. În sfîrșit în 1837 s-a tipărit *Istoria naturală* întîia oară în românește, în 1839

manualul de *Istoria României*, apoi unul de *Istorie universală* ș.a.

Numeroase și bogate erau bibliotecile școlilor, mănăstirilor sau cele ale cărturarilor. Cea a mănăstirii Horezu avea la începutul secolului al XVIII-lea 382 de volume. Un catalog al bibliotecii mănăstirii Văcărești cuprinde 237 de autori în anul 1832. Numărul cărților din biblioteci crește însă repede. Astfel în 1780, când o parte a bibliotecii Mavrocordatilor de la mănăstirea Văcărești fusese scoasă din țară, ea mai avea câteva mii de tipărituri și manuscrise fiind cunoscută în toată Europa și evaluată la 600 000 de taleri. Când s-a crezut că se va vinde la licitație, printre concurenți se aflau regele Angliei, împăratul Carol VI, papa ș.a. Foarte bogată era în 1823 biblioteca banului Grigore Brîncoveanu. Începînd din 1838 se publicau la București cataloage de cărți străine pentru a putea fi comandate. Negustorii de cărți erau numeroși și în 1829 mulțimea și varietatea titlurilor era atât de mare încît impresiona pe ofițerii ruși care găseau aici lucrări interzise în Rusia țaristă. Dar din 1832 sistemul cenzurii se instituie și la noi. Interesul față de carte era foarte mare și mulți boieri își aduceau cărți din apus sau călătoreau în străinătate. La un moment dat pătrunderea ideilor apusene era atât de puternică încît, din ordinul turcilor, domnitorii fanarioți au început să interzică unele călătorii în străinătate.

Importante sînt apoi societățile literare, între care amintim *Societatea literară greco-dacică*, fondată în 1810 la București și în care alături de Grigore Brîncoveanu și de alți boieri îl găsim și pe bulgarul grecizat Nikola Piccolo, elev și apoi profesor de franceză al Academiei domnești, acea societate filologică de la Brașov înființată în 1821, de tinerii boieri emigranți în frunte cu Grigore Brîncoveanu, a cărei activitate a continuat la București în 1827 în *Societatea literară*, condusă de Dinicu Golescu și Heliade Rădulescu. Ea urmărea reorganizarea învățămîntului de toate gradele, crearea unui teatru național, înființarea unor gazete românești, încurajarea traducerilor ș.a. Amintim apoi *Societatea filarmonică* (1835) și societatea secretă revoluționară *Frăția* (1843). Primele gazete românești apar în 1829 (*Curierul românesc*, redactat de Heliade Rădulescu) și numărul gazetelor va crește repede.

Desigur un factor și mai important pentru intelectualii bulgari emigrați în Țara Românească erau ideile social-poli-

tice care circulau în Principatele române. În această privință menționăm ideologia dreptului natural a criticismului iluminist, a celui kantian, ideologia absolutismului lămurit (Christian Wolff), liberalismul englez, ideologia precursorilor epocii luminilor (Malebranche, Pascal, Bayle) precum și cele ale revoluției franceze venite prin lucrările enciclopediștilor (Diderot, D'Alembert), ideile filosofilor revoluției Voltaire, Montesquieu și Rousseau, senzualismul lui Condillac ș.a., întru cuvânt tot ce avea Europa mai progresist. Cărțile tuturor acestor autori se citeau la noi în original și traducere. Enciclopedia franceză se afla pe masa unor mitropoliți cărturari ca și pe acelea ale unor mireni încă din 1776, ideile altor autori (Hugo Grotius, Zeiller ș.a.) au stat la baza codicelor de legi (Codicele Calimach — 1817), iar spiritul revoluției franceze a pătruns pe multe căi. De menționat că se citeau la noi istorii ale revoluției sau cărți ca *De la souveraineté du peuple* (Paris 1790), *La manuel du citoyen* (Paris 1791) ș.a.

Desigur pe emigranții bulgari stabiliți la noi îi interesa în cel mai înalt grad lupta antifanariotă și antiotomană a mișcării naționale românești. În această privință intelectualitatea românească dovedise originea daco-romană a poporului, unitatea lui și a limbii române, continuitatea pe pământul pe care îl locuia, și faptul că țările române au fost de la întemeierea lor libere, apărându-și multă vreme independența cu prețul unor lupte grele. Atunci când au devenit vasale Porții, ele au rămas autonome, bătând monete proprii, încheind tratate cu țări străine etc. Dacă vasalitatea față de Poartă consta la început doar în plata haraciului și întărirea domnitorilor aleși de boieri, abuzurile turcilor au devenit tot mai mari ajungându-se la sporirea extremă a haraciului, la monopolul comercial și la limitarea autonomiei, pînă într-acolo încît domnitorii pămînteni au fost înlocuiți cu cei fanarioți, iar teritoriul țărilor române a ajuns moneda cu care sultanul își plătea războaiele pierdute. Fanarioții au încălcat vechile drepturi ale țării, executînd fără împotrivire poruncile sultanului și spoliind țărănimea. Ca urmare ideologia națională a fost antifanariotă și antiotomană. Scopurile ei apropiate erau menținerea cu orice preț a statelor românești (soarta popoarelor balcanice sau a Ungariei și Poloniei era înspăimîntătoare), înlăturarea domnitorilor fanarioți și redobîndirea autonomiei de odinioară, după cum cel îndepărtat era crearea unui stat unitar independent.

Toate aceste idei erau prezentate nu numai în lucrările de istorie și filologie ci chiar în tipăriturile bisericești. Astfel în prefețele primelor patru volume ale Mineelor, retipărite între ani 1776—1779, Chesarie, episcopul Rîmnicului, introduce știri istorice asupra trecutului glorios al poporului român și idei politice despre viitorul patriei, reflectînd pe acelea care marcau renașterea națională. O asemenea atitudine o aveau mulți episcopi și mitropoliți români.

Desigur principala forță economică și politică a țării era boierimea. Dacă boierii greci țineau cu fanarioții, numărul lor era redus, el fiind în Moldova anului 1802 doar de 17 din totalul de 465, după cum în Țara Românească, în 1829, numărul lor nu era mai mare de 62. În mișcarea antifanariotă și antiotomană au intrat în primul rînd boierii care nu erau favorizați de domnitorii fanarioți. Unii dintre ei se ocupau de comerț fiind chiar membri ai unor companii comerciale sau fiind în căutarea altor formule economice care să le mărească veniturile. Acești boieri români se vor situa în fruntea mișcării naționale, antifanariote și antiotomane militînd pentru reorganizarea țării.

Dacă la 1750—1760, burghezia era încă prea slabă pentru a întreprinde acțiuni politice independente, ea era convinsă că meseriile și mai ales comerțul și industria nu se puteau dezvolta în condițiile regimului turco-fanariot. De aceea, ea s-a atașat acelei părți a boierimii care dorea reformarea statului și societății, depășind însă, în anumite momente, programele celei dintii, foarte limitate din punct de vedere social. Totuși cînd drepturile ei erau încălcate, burghezia a fost în stare de proteste violente sau chiar de răzmerițe orășenești.

Mișcările organizate de boierime pentru restaurarea domniilor pămîntene s-au soldat însă cu insuccese și au fost plătite cu ani grei de temniță, cu exilul sau cu fuga peste hotare. Așa au fost cele din 1753, 1774, 1778, 1810—1811, 1813, 1818 ș.a. Ele au culminat cu revoluția din 1821, care, înlăturînd domniile fanariote a realizat acte politice nutrite de peste 100 de ani.

Deoarece domnitorii fanarioți desființaseră armata națională, înlocuind-o cu o simplă gardă personală, lupta se putea duce mai ales prin memorii adresate Porții, Austriei, dar mai ales Rusiei sau unor personalități de seamă ca Napoleon Bonaparte. Numărul acestor memorii este într-adevăr impresionant: 208 pentru perioada 1769—1823. Dintre ele,

93 au fost adresate Rusiei, 36 Porții, 14 Austriei, cinci Franței, două Prusiei, unul Angliei etc. Ele au fost redactate fie în țară, fie în afara ei, autorii lor fiind siliți să se refugieze din cauza războaielor, a mișcărilor revoluționare sau a altor evenimente. Cele mai multe sînt elaborate însă în țară (138). Autorii memoriilor provin din marea boierime și din rîndul marilor ierarhi, dar și din acela al micii boierimi și al burgheziei. Ca exemple notăm printre semnatari pe Grigore Brîncoveanu, Grigore Băleanu, Ion și Mihai Cantacuzino, Simeon Marcovici, Barbu și Ienăchiță Văcărescu, Tudor Vladimirescu ș.a.

Marea majoritatea a memoriilor arată starea de decadență a Principatelor, de care sînt vinovați mai ales fanarioții și turcii (82% din memorii), sau dezvăluie conservatorismul mării boierimi. Numeroase sînt acelea care tratează problema statutului internațional al Principatelor cerînd restabilirea vechii autonomii sau unirea lor, retrocedarea raialelor, limitarea haraciului, suprimarea monopolului comercial otoman ș.a. Criticînd administrația fanariotă, multe memorii sînt adevărate programe de reorganizare a țării, fie sub forma de monarhie constituțională sau chiar de republică. În această privință o mare importanță o are lucrarea lui Simeon Marcovici, *Ideie pe scurt asupra tuturor formelor de oblăduiri*. Unii boieri s-au adresat lui Napoleon Bonaparte prezentînd proiectul unei „republici aristo-democraticești“. În 1790, Ion Cantacuzino, reluînd o idee mai veche, adresează memoriile lui Potemkin, Suvorov ș.a. în care cere crearea unui stat românesc unitar și independent.

Bucuria înlăturării domniilor fanariote este generală în memoriile de după 1821, cînd se consideră pe drept cuvînt că începe o eră nouă și cînd în sfîrșit Principatele redevin membre ale mării familii europene. Se cere o modernizare a instituțiilor „ca să ne putem numi europeni și cu faptele, nu numai cu numele“. Codicele de legi din Principate conține o adevărată teorie burgheză a proprietății, interzicînd confiscarea bunurilor fără prevedere legală, legea reprezentînd baza juridică a drepturilor și libertăților cetățenilor. Încă din 1791 un memoriu afirma că cel dintîi și cel mai important drept al unui popor liber este siguranța averii și onoarei, care nu poate fi atacată decît în baza unei legi. Libertatea cuvîntului și a tiparului, marea încredere în rațiunea umană, în școală și învățatură ca premise ale progresului sînt unanim.

Dacă ținem seamă de această atmosferă politică, de avântul culturii românești, de mișcarea națională antiotomană, de faptul că după 1821, Țara Românească și Moldova s-au bucurat din nou de cea mai largă autonomie, atunci înțelegem ușor de ce contribuția emigrației bulgare din Țara Românească la renașterea politică și culturală a poporului bulgar, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a depășit-o cu mult pe aceea a emigrației din sudul Rusiei sau de la Constantinopol. Emigranții din Țara Românească au putut vedea cu ochii lor cum înlăturarea domniilor fanariote, după 1821, sau larga autonomie obținută prin tratatul de la Adrianopol au fost dobândite prin lupta mișcării naționale românești. Și aceasta, ca și avântul mișcării culturale au format pentru emigranți tot atâtea modele pe care le puteau și ei urma, adaptându-le bineînțeles la nevoile lor.

BULGARII DIN RUSIA

Așezarea bulgarilor în sudul Rusiei a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales după pacea de la Kuciuk Kainargi (1774), una din clauzele acestui tratat prevăzând libertatea emigrării. Au plecat atunci mai ales țărani, care au primit privilegiu și pământ în guberniile Tauridei și Kersonului. Numărul lor a sporit mult în urma războaielor ruso-turce din 1787—1792 și 1806—1812.

După pacea de la București din 1812, bulgarii au emigrat și în Basarabia, majoritatea emigranților fiind tot țărani, orașenii venind în număr mic. Abia în 1830 se stabilesc aici meseriași și negustori mai ales din Sliven și Iambol care se așază în satul Tabac, formând două cartiere separate numite „Slivenska” și „Iambolska”. Astfel mărită, localitatea devine oraș sub numele de Bolgargrad și apoi Bolgrad.

Primii negustori bulgari care au început un comerț pe o scară mai mare cu Rusia au fost cei originari din Gabrovo. Între ei erau și frații lui Vasil Aprilov, Hristo și Nikifor, care au întemeiat o casă de comerț la Moscova îndată după pacea de la Kuciuk Kainargi. În 1793, Ecaterina II a înființat orașul Odesa, care a cunoscut o dezvoltare rapidă mai ales când contele de Richelieu, guvernatorul Kersonului, a depus mari eforturi pentru atragerea unor coloniști străini — francezi, italieni, greci, armeni și bulgari. În 1808 orașul avea 12 000 de locuitori, iar în 1836 numărul lor se ridicase la

53 000. Negustorii gabroveni de la Moscova s-au mutat și ei la Odesa, unde frații Aprilov erau în 1821 mari negustori. Vasil Aprilov, a cărei sănătate era șubredă, și-a încetat activitatea comercială în 1828 trăind din venituri. Consa-crîndu-se studiilor și preocupărilor culturale, el a ajuns să joace un rol important pe acest plan. Elinofil pînă spre 1831, Aprilov acționează ca bulgar mai ales sub influența învățatului rus Iurie Venelin, ale cărui publicații l-au influențat profund nu numai pe el, ci și pe intelectualii emigrației bulgare de la București.

Tot la Odesa s-au stabilit negustori bulgari originari din Kalofer, ca: Nikola M. Toșkov, Ștefan Toșkovici, Evs-tatie Mutev ș.a. În preajma anului 1840 aceștia din urmă au cerut țarului prin intermediul guvernatorului Odesei, patru burse de stat dintre care două la cunoscutul liceu Richelieu și două la seminar, pentru tinerii din Bulgaria care ar fi venit să studieze aici. S-au aprobat însă numai ultimele două burse. Printre primii bulgari care și-au făcut studiile la Odesa au fost: Botio Petkov, tatăl lui Hristo Botev, Dobri Cintulov, Ivan Bogorov, Naiden Gherov ș.a. Cu toate că Aprilov a îndemnat pe conașionalii săi să-și trimită copiii la studii în Rusia, și deși a trimis în patrie cărți rusești, cea dintîi carte bulgară s-a tipărit la Odesa abia în 1841, adică cu 35 de ani mai tîrziu de la apariția primei cărți bulgare, realizare a emigrației din Țara Românească. În general, cînd vorbim de bulgarii din sudul Rusiei, ne referim mai ales la comunitatea bulgară de la Odesa, care și-a dat contribuția ei la renașterea politică și culturală bulgară.

BULGARIII DE LA CONSTANTINOPOL

Și la Constantinopol, după 1830, numărul bulgarilor nu era mic. În 1836 cunoaștem pe nume 11 negustori și meseriași din Sliven, nouă din Kalofer (în 1844 numărul acestora se ridicase la 25), patru din Koprivștița ș.a. Meseriașii se așezaseră aici în special după 1826, cînd sultanul Mahmud, reformînd corpul ienicerilor și punînd bazele unei armate regulate, a avut nevoie de numeroși postăvari, croitori și cizmari. La început s-au făcut mari comenzi de aba și de șiac pentru nevoile armatei, breslelor din orașele bulgare. Pînă la urmă sultanul însuși i-a chemat pe abagii și pe croitori

în capitală. Primul bulgar care a luat în antrepriză confecționarea uniformelor militare a fost Ivan Trifonov din Kalofer, după care au venit la Constantinopol abagii din multe orașe bulgare. Numărul croitorilor, care lucrau la „Hambaria“, era de circa 1 000 de inși dintre care jumătate erau bulgari. Statul otoman îi proteja, iar sultanul Abdul Medjid a vizitat de mai multe ori aceste ateliere.

În ceea ce privește pe negustori, cei mai mulți erau originari din Kalofer și Koprivștița și sediul lor era la Balkapanhan. Numeroși erau beilicicii și gelepii. Alții veneau ca să studieze în școlile înalte de aici, cum era școala grecească de la Kuru-Ceșme, unde au învățat Rakovski, Gavril Kârstevici, fiii lui Stefanachi Vogoridi, Ioan Bogorov, Ivan Naidenov și alți bulgari care vor juca un rol însemnat în mișcarea de renaștere a poporului bulgar. Intrau și în școlile străine ale călugărilor catolici și protestanți și râvneau să pătrundă în cea mai dorită instituție de învățământ de pe atunci — Școala imperială militară de medicină, întemeiată în 1836 de sultanul Mahmud. Abia în 1857 vor reuși să-și înființeze o școală bulgară. Spre deosebire însă de greci, armeni și evrei care locuiau în anumite cartiere ale orașului, bulgarii erau risipiți în tot Constantinopolul, cu excepția atelierelor sau prăvăliilor grupate în locurile amintite.

Deși spre 1860 numărul bulgarilor de la Constantinopol se apropia de 30 000 de inși, reprezentând deci cea mai compactă populație orășenească bulgară, ei erau aproape cu toții numai bărbați plecați din satele și orașele din patrie, pe cinci-zece sau chiar douăzeci de ani, pentru a face avere, singurul lucru care i-a interesat multă vreme. Cei care se căsătoreau aici se topeau în masa grecilor din oraș. În general conștiința lor bulgară era cu totul adormită. Vorbeau turcește sau mai ales grecește, cei mai de seamă trecând sau dându-se chiar ei drept greci.

Dintre bulgarii grecizați dar care au servit cât de puțin cauza bulgară în epoca de care ne ocupăm, putem numi pe Vasilachi Velikov din satul Vărbița de lângă Kotel. Învățase la Constantinopol și la București și vorbea, în afară de limba sa maternă pe care aproape o uitase, încă trei limbi: turca, greaca și franceza. Dealtfel nimeni nu-l cunoștea ca bulgar, ci ca grec sau sirian. După mișcările din 1821 a fost numit consilier al patriarhului și avea strânse legături cu demnitarilor turci. Bucurându-se în fața acestora de o mare încredere a ajuns mai târziu consilier imperial în Ministerul de externe

și cu multă influență la curtea sultanului Mahmud și a fiului său Abdul Medjid. Când bulgarii au avut nevoie de el i-a ajutat întotdeauna, dar cu multă prudență.

De o importanță asemănătoare s-a bucurat celălalt bulgar grecizat din Kotel, Stefan Vogoridi, nepotul episcopului Sofronie. Numele său adevărat era Stoiko Borisov, grecizat mai târziu în Vogoridis sau Stefanaki Vogoridis. A învățat și el la București la Academia grecească a lui Lambro Fotiadi, plecând mai târziu la Constantinopol și intrând în serviciul unor dragomani greci. A venit și la noi după pacea de la București din 1812, însoțind pe domnitorul Scarlat Callimacki și fiind numit ispravnic de Covurlui (1812—1819). Mai târziu ajunge dragoman la Constantinopol și, căsătorit cu o grecoaică, se grecizează aproape deplin. A fost un apreciat sfetnic al sultanilor Mahmud și Abdul Medjid, ocupând în 1832 demnitatea de bei al insulei Samos. Spre deosebire de predecesorul său, Vogoridi recunoștea că este bulgar și a ajutat pînă la un punct pe compatrioții săi după cum vom vedea mai jos.

Acești doi bulgari ar fi putut să fie — prin înalta lor situație — inițiatorii mișcării culturale și pînă la un punct naționale bulgare, dar nu au făcut-o nu numai din teamă, ci și din cauza mediului și a culturii grecești în care trăiau și care-i asimilase aproape complet. Cu toate că momentele potrivite pentru a se manifesta ca bulgari nu au lipsit, îi vedem absenți față de idealurile poporului lor, neluînd parte la o mișcare pe care bulgarii din București o începuseră cu mult înainte. Astfel cînd a izbucnit revoluția grecească din 1821 și patriarhul a fost spînzurat cu mulți alți ierarhi greci, sultanul Mahmud II a propus celor doi bulgari să-i recomande cîțiva clerici bulgari pe care să-i numească episcopi. Ar fi fost chiar posibil ca și scaunul patriarhiei să fie ocupat de un bulgar. Vogoridi a refuzat această propunere a sultanului motivînd că nici unul din compatrioții săi nu era pregătit pentru ranguri atît de înalte. Abia spre 1850 acești doi frunțași bulgari vor începe să lucreze ceva mai conștient pentru poporul lor.

În general, multe din elementele culte bulgare se grecizează și numele „bulgar“ se auzea rar la Constantinopol. Deșteptați sub influența covîrșitoarei personalități a arhierului Neofit Bozveli, care va pune mai târziu bazele unei mișcări culturale temeinice, bulgarii din Constantinopol au luptat pentru autonomie religioasă împotriva clerului fana-

riot. Ca centru politic și chiar cultural, pînă spre 1840, Constantinopolul nu va putea juca un rol comparabil Odesei sau mai ales Bucureștilor, atît din cauza grecizării bulgarilor culți și a unui mediu prielnic, dar mai ales și pentru faptul că turcii n-ar fi tolerat aceasta chiar în capitala Imperiului. Este semnificativ că primele cărți bulgare încep a se tipări la Constantinopol după 1843, adică după 37 de ani de la apariția primei cărți bulgare a episcopului Sofronie și anume Nedelnicul de la Rîmnicu-Vîlcea (din 1806). Abia tîrziu emigrația de la Constantinopol va activa mai puternic pe plan cultural prin unele organe de presă. Deosebit de important este faptul că emigrația bulgară de la Constantinopol a jucat rolul principal în lupta cu patriarhia grecească reușind să obțină autodeterminarea religioasă și națională a poporului bulgar (1870).

IV

Țara Românească și Renașterea politică bulgară în prima jumătate a secolului al XIX-lea

TRANSFORMĂRILE SOCIAL-ECONOMICE DIN TERITORIILE BULGARE

Se poate spune că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, meseriile și comerțul au progresat cu pași repezi. Chiar dacă războaiele ruso-turce din 1806—1812 și din 1828—1829 au frânat un timp dezvoltarea acestora, alți factori au acționat pentru înflorirea lor. Printre aceștia trebuie să menționăm dezvoltarea imperioasă a forțelor de producție, reformarea corpului de ieniceri în 1826, marile comenzi făcute de statul otoman pentru înzestrarea și echiparea noii sale armate și mai ales cererile tot mai mari de marfă pe piața internă și externă.

Începînd din anul 1827 și continuînd în cei următori, marele vizir a cerut breslelor de meseriași bulgari să furnizeze pentru armată mari cantități de postavuri (abale, șiacuri ș.a.), încălțăminte de diferite feluri, țevi pentru puști ș.a. Din numeroasele comenzi făcute numai în perioada 1827—1833 enumerăm doar cîteva: în 1827 breasla „tiufecciilor“ de la Sliven trebuia să lucreze 6000 de țevi de pușcă livrînd statului cîte 500 pe lună, iar cea a abagiilor 1000 de baloturi de aba; în același an abagiii din regiunea Tatar Pazargik primeau o comandă de 620 de baloturi de abă; în 1831 numai la Tîrnova trebuiau să se confecționeze 10 000 de traiste de lînă pentru nevoile armatei, după cum, în 1833, pentru aceleași necesități, se comandau la Sliven și Kotel 60 000 de baloturi de abă. În acest fel în multe orașe bulgare ca Gabrovo, Sliven, Tîrnova ș.a. breslele abagiilor și ale croitorilor de tot felul erau printre cele mai prospere. O mare dezvoltare a luat lucrarea găitanelor cu care se împodobeau hainele. Numai la Karlovo 300 de familii se ocupau exclusiv de împletirea lor. La Kazanlăk erau ateliere pentru găitane cu cîte 50—60 de lucrători salariați, după cum cantități

mari de găitane se lucrau la Kalofer, Sopot, Kotel ș.a. În 1834 negustorul Dobri Jeleazkov a înființat la Sliven prima mare manufactură textilă, transformată în 1836 într-o adevărată fabrică de postav cu aproape 500 de lucrători. Șiacuri bune se lucrau și la Panaghiuriște.

La cererea marelui vizir, producția de fier de la Samokov a fost mult sporită și prelucrarea metalelor a luat o mare dezvoltare mai ales la Gabrovo, Sliven și Karlovo. În sfârșit o serie de alte ateliere mari pentru prelucrarea lînii, pieilor, confecționarea covoarelor ș.a. au dus la puternica înflorire a meseriilor și la o mare producție de mărfuri pe care caravanele de negustori le duceau și peste hotare — în Țara Românească, iar prin Constantinopol ajungeau în multe orașe din Asia Mică. Negustorii din Șiștov, Sliven, Gabrovo și din alte orașe ale Bulgariei aveau legături comerciale cu multe centre din afara Imperiului otoman ca: București, Brașov, Viena, Odesa, Moscova ba chiar Milano și Marsilia. Mari centre comerciale erau apoi Tîrnova, cu negustori vestiți ca Velcio Atanasov „geamgiul” sau P. Kisimov, Plovdiv, de unde gelepul Nedelko Cealikov aprovizionea Stambulul cu carne, fiind însărcinat în mod special în 1834 cu această treabă, ca să nu mai vorbim de porturile Varna și Burgas prin care se exportau mari cantități de cereale și alte mărfuri.

Dezvoltarea meseriilor și a comerțului a dus la creșterea populației orașenești. Astfel Tîrnova, care avea 8000 de locuitori în anul 1827, număra în 1845 aproape 25 000 și creșteri mari de populație se înregistrează și în alte orașe. Dacă Plovdivul avea spre 1840 aproape 70 000 de oameni, celelalte orașe erau însă mai mici. Rusciukul avea 30 000, Șiștovul 25 000, Gabrovo, Sliven, Varna, Vidin, Șumen și Sofia cîte 20 000, Stara Zagora, Plevna, Loveci, Kazanlăk, Iambol între 10—15000, Karlovo, Panaghiuriște, Kalofer, Sopot ș.a. numărînd între 4—6 000 de locuitori. Creșterea populației orașelor se datora și faptului că numeroși țărani părăseau satele și se așezau la orașe. Ceea ce este mai important este sporirea neconținută a numărului bulgarilor în orașe. Acestea ar fi avut o populație și mai mare dacă mulți negustori și meseriași nu ar fi emigrat, mai ales în urma războaielor ruso-turce.

Ca urmare a dezvoltării meseriilor și comerțului putem vorbi de o burghezie bulgară destul de numeroasă, începînd din al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, foarte curînd

după aceea de o mare burghezie formată din bogați negustori, cămătari, furnizori ai armatei și ciorbagii și de o mică burghezie compusă din meseriași și negustori la care se adaugă intelectualitatea, puțin numeroasă și alcătuită mai ales din învățătorii diferitelor școli. Menționăm că atunci când este vorba de ciorbagii îi avem în vedere acum nu numai pe cei de la sate, ci și de la orașe ca: Tîrnova, Kazanlăk, Kotel ș.a. și care puteau exploata pe proprii lor conaționali tocmai pentru că erau protejați de puterea turcească pe care o slujeau. Între cele două grupe ale burgheziei se ducea o luptă ce se ascuțea tot mai mult și care s-a reflectat și în mișcarea de eliberare națională a cărei conducere o preia acum, și în mod hotărît, această clasă. După războiul din 1828—1829 burghezia bulgară s-a întărit atît de mult încît o concura cu succes pe cea grecească, care dominase piața bulgară pînă spre mijlocul celui de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea. Lupta dintre ele s-a reflectat și pe plan cultural deoarece la orașe biserica și școala fuseseră și mai erau încă în mare parte în mîna burgheziei grecești. Așa se și explică lupta pentru o școală și o biserică națională bulgară.

O burghezie bulgară s-a format, după cum s-a arătat mai sus, și în emigrație, adică în sudul Rusiei, în Țara Românească și la Constantinopol. Se poate spune că burghezia bulgară din Țara Românească a fost aceea care s-a ridicat cel mai repede la o conștiință politică și a început să acționeze pe acest plan, așa cum a dat dovadă în timpul războiului ruso-turc din anii 1806—1812.

MISIUNEA DIPLOMATICĂ A LUI ATANASIE NEKOVICI ȘI IVAN ZAMBIN. ACTIVITATEA POLITICĂ A EPISCOPULUI SOFRONIE DE VRAȚA LA BUCUREȘTI

Preotul Stoiko Vladislavov din Kotel, cunoscut între bulgari prin activitatea sa pe tărîm cultural, a fost singurul bulgar care la vremea sa a putut ajunge episcop, rang bisericesc pe care pînă atunci nu-l puteau dobîndi decît clericii greci care aveau bani destui ca să-l cumpere. Deoarece la Vrața și în eparhia ei bîntuiau atunci cîrjaliii și Pazvantoglu, scaunul episcopal nu a avut nici un pretendent grec. Trebuind totuși să-l vîndă cuiva, mitropolitul fanariot a admis ca locul să fie cumpărat de singurul candidat, bulgarul Stoiko Vladislavov, care a devenit episcop sub numele de

Sofronie. Nici acesta din urmă nu a putut însă păstori la Vrața. Fiind silit să fugă din cauza bandelor turcești, Sofronie a fost luat cu forța de către Pazvantoglu pentru a lucra în cancelaria sa de la Vidin. Abia în 1803 el reușește să plece la Craiova și de acolo la București. Aici episcopul bulgar a fost bine primit de domnitor, de boieri și mai ales de mitropolitul Țării Românești, care, după cum scrie însuși Sofronie, i-a dat adăpost și l-a primit la masa lui. Prelatul bulgar considera șederea sa la București drept ceva temporar, socotind să se întoarcă la Vrața îndată după potolirea jafurilor turcești. Evenimentele au luat însă o altă întorsătură, planurile lui Sofronie s-au schimbat și pînă la urmă el a rămas definitiv la București, unde a desfășurat o activitate politică și culturală de cea mai mare importanță pentru renașterea poporului său.

În 1804, din cauze cunoscute, a început răscoala sîrbilor sub conducerea lui Karagheorghe. Bulgarii au primit cu mare simpatie această mișcare de eliberare și destui dintre cei din Bulgaria de nord-est au luat parte la ea. Cunoscuți au fost mai ales voievozii Kondo și Velko, care au luptat cu cetele lor alături de sîrbi. De asemenea negustorul bulgar Petăr Iciko a servit drept intermediar între răsculați și turci, una din păcile încheiate între cele două tabere numindu-se „pacea lui Iciko“.

La rîndul său Karagheorghe s-a adresat pentru ajutor atît unor boieri români cît și unor mari negustori bulgari din București, printre care frații Mustakov. Pentru a se cere ajutorul Rusiei o solie sîrbească a plecat la Petersburg. Încă din 1802, mai mulți boieri români și mitropolitul Dositei adresaseră memorii Rusiei și Franței pentru îmbunătățirea situației Țării Românești.

În acest context a avut loc și prima misiune diplomatică bulgară în Rusia. Cu știrea episcopului Sofronie și a unui număr restrîns de fruntași ai emigrației bulgare din București, Ivan Zambin și Atanasie Nekovici au plecat în taină în toamna anului 1804 în Rusia. Cum nu aveau nici un fel de experiență în acest sens și se temeau să nu fie găsiți cu documente asupra lor, cei doi trimiși nu au luat nici o scrisoare din partea emigrației, ba nici măcar acte personale, totul făcîndu-se în secret. Mai mult, chiar în Rusia ei s-au declarat coloniști și ajungînd la Petersburg au făcut cerere pentru a căpăta pămînt. Pînă la rezolvarea acesteia ei au încercat să-și facă unele legături și au găsit sprijin la generalul

rus Gorici. Deși li s-a acordat pământ în Crimeia, Nekovici și Zambin nu au părăsit capitala Rusiei, căutând treptat să ajungă la înaltele foruri conducătoare cărora urmau să le ceară ajutor pentru îmbunătățirea situației poporului bulgar. Abia acum s-au gândit să ceară o scrisoare în acest sens de la cea mai cunoscută personalitate a emigrației de la București și anume de la episcopul Sofronie de Vrața.

Dacă la început cererile lor nu au fost încununate de succes, îndată ce relațiile ruso-turce s-au înrăutățit și un nou război ruso-turc era de așteptat, autoritățile rusești le-au acordat atenție. Izbucnind războiul, Ivan Zambin a rămas la Petersburg, iar Atanasie Nekovici s-a întors la București în primăvara anului 1807. Autoritățile țariste au trimis memoriile lui Zambin și Sofronie la București pentru ca generalul Prozorovski, comandantul armatelor de la Dunăre, să-și dea părerea asupra lor. În acest fel s-a făcut legătura dintre Sofronie și comandamentul rusc. Este interesant de subliniat faptul că acești reprezentanți ai burgheziei bulgare din emigrație, adresându-se țarului și arătându-i suferințele poporului bulgar sub stăpânirea otomană, nedîndu-și seama de situația politică și juridică a țărilor române au cerut nu eliberarea Bulgariei, ci trecerea acesteia sub jurisdicția Rusiei.

La începutul lunii iunie 1808, contele Prozorovski a cerut generalului Miloradovici să intre în legătură directă cu Sofronie. În urma convorbirilor, ultimul a obținut dreptul de a se adresa direct contelui Rumianțev, ministrul de externe al Rusiei. Ca urmare, la 8 iunie 1808, Sofronie a trimis un alt memoriu la Petersburg în care însă nu mai vorbea decât de protecția țarului. Nu putem intra în amănunte, dar trebuie să adăugăm că mai târziu, atunci cînd oștile rusești au ajuns la poalele Balcanilor, Sofronie nu mai cerea nici măcar protecția țarului, ci autonomia sau chiar independența Bulgariei. Fapt este că Sofronie, ajutat de Nekovici, a fost considerat de către toți generalii ruși care s-au succedat la comanda armatei de la Dunăre, cum au fost Bagration, Kamenski, Kutuzov ș.a., drept adevăratul reprezentant politic al poporului bulgar, mai ales că Ivan Zambin murise la Petersburg încă din a doua jumătate a anului 1808. Legătura dintre Sofronie și generalii ruși s-a făcut prin I. P. Fonton, agentul diplomatic atașat armatei rusești. Sofronie a arătat clar că cea mai bună direcție a ofensivei rusești la sud

de Dunăre era pe linia Nikopol-Tîrnova, unde se putea conta pe răscoala a 10—15 000 de bulgari. Aceasta s-ar fi produs numai după trecerea trupelor rusești în Bulgaria și numai în cazul cînd aceleași armate n-ar fi făcut rechiziții masive de alimente și furaje, populația oferind singură tot ceea ce era în posibilitățile ei. Invitat să treacă în Bulgaria cu oștile rusești, tocmai pentru a ușura declanșarea răscoalei, Sofronie a refuzat, invocînd pe drept cuvînt vîrsta sa înaintată și boala. A fost însă gata să dea o proclamație către poporul bulgar, cerîndu-i să ajute oștile rusești.

Toate tratativele cu Fonton le-a dus cu mare prudență pentru a nu fi descoperit de spionii turci. De asemenea proclamația de care s-a vorbit mai sus urma să fie semnată nu de el, ci dată în numele episcopului de Belgrad, deoarece Sofronie se temea de unele represalii otomane. Rapoartele lui Fonton, descoperite în 1957 de istoricul sovietic V. D. Konobeev, arată clar că Sofronie și-a dat seama de jocul dublu al țarismului care voia să utilizeze mișcarea de eliberare bulgară în folosul său.

Proclamația lui Sofronie către poporul bulgar a fost redactată la București, dar ea nu a fost difuzată în Bulgaria decît după ce a fost aprobată de către țarul Alexandru I, care, dealtfel, nu i-a făcut nici o modificare. Este interesant de reținut faptul că invitînd poporul bulgar să primească bine armatele rusești și să le aprovizioneze, Sofronie nu l-a îndemnat să treacă la răscoală. Aceasta se explică prin faptul că nici comandamentul rusesc nu-i promisese clar independența sau autonomia Bulgariei. Nici țarul Alexandru nu a obiectat deoarece, după cum apreciază istoricul sovietic amintit mai sus, situația externă și forțele existente la Dunăre nu permiteau țarului acțiuni mai mari. Într-adevăr victoriile generalului Kamenski, care a ocupat Plevna, Loveci și Razgrad, ca și răscoala țăranilor bulgari de la Arnautkioi, deși l-au făcut pe Sofronie să creadă că ceasul eliberării Bulgariei a sosit, nu au dus la nici un rezultat, ofensiva rusească trebuind să fie oprită din cauza complicațiilor externe.

Odată cu retragerea armatei rusești la nord de Dunăre, numeroși bulgari, în special cei din regiunea Razgrad, au trecut în Țara Românească. Aici Sofronie, acum stareț al mînăstirii Mihai Vodă din București, s-a ocupat, împreună cu Atanasie Nekovici, devenit „deputat“ al poporului bulgar, de situația emigranților, obținînd de la comandamentul

rusesc ca țărani bulgari să nu mai fie trimiși în Rusia cu forța.

În al doilea rînd Sofronie a semnat o interesantă cerere, înaintată lui Kutuzov „în numele tuturor bulgarilor de aici“ (adică din Țara Românească) și care este în realitate primul program al burgheziei bulgare în formare. Se cerea înființarea unui stat bulgar la sudul Dunării, stat de tip burghez în care drepturile să le aparțină.

Deși caracterul antifeudal al programului este clar, burghezia bulgară de atunci nu era în stare încă să se situeze în fruntea mișcării de eliberare, ci se gîndea doar la avantajele ei de clasă. Ea nu a fost capabilă să conducă întreaga emigrație în care țărănimea forma totuși majoritatea. Aceasta din urmă înțelegea să lupte cu arma în mîna împotriva stăpînirii otomane și nu să facă intervenții diplomatice. Într-adevăr, niciodată participarea voluntarilor bulgari la operațiile armatei rusești nu a fost mai puternică. Faptul se explică și prin aceea că armata rusă de la Dunăre nu a avut de astădată efective numeroase. De aceea chiar de la începutul războiului țarul a aprobat formarea detașamentelor de voluntari.

Domnitorul Constantin Ipsilanti în primul rînd a alcătuit o armată autohtonă mai ales pentru a intra în legătură cu sîrbii răsculați. În această armată au intrat, în afară de români, numeroși bulgari, greci și arnăuți. Nu mai vorbim de pandurii lui Tudor Vladimirescu care au trecut Dunărea, acționînd pe flancul răsăritean, alături de armata condusă de generalul rus Isaiev. La fel frații Dimitrie și Pavel Makedonski, prieteni ai lui Tudor, dar bulgari de origină, au luptat în fruntea unui corp de arnăuți. Emigranții bulgari au intrat în decembrie 1806 în detașamentul condus de Nicolae Vucici, în detașamentul de „arnăuți călări“, care făcea parte din armata generalului Ulianus și în detașamentul „slav“, care a luptat la Brăila, Călărași și Silistra. Cea mai cunoscută bătălie la care a luat parte această ultimă unitate militară condusă de bulgarul Hagi Gheorghe a fost bătălia de la Măgura. Țărani români și bulgari făceau parte din regimentul de husari „Cernoserbski“ comandat de colonelul Miloradovici. Numeroși au fost bulgarii din regimentul „de cazaci“ comandat de căpitanul Nikici, care s-a distins în bătălia de la Obilești. Cunoscut a fost apoi corpul de „arnăuți bulgari“, unitate care avea detașamente conduse de bulgari ajunși ofițeri în armata rusă. Trebuie amintit apoi și regi-

mentul bulgar de cavalerie, format în anul 1808 de către colonelul Pinalov și care avea aproape 500 de oameni. Bulgarii au făcut parte și din alte unități de voluntari cum a fost de pildă „Corpul voluntarilor greci”, condus de maiorul Pangal la București în 1807 ș.a. Însă acțiunea cea mai importantă a emigrației a fost formarea „armatei teritoriale bulgare” care, constituită la finele anului 1810 și mai ales la începutul anului 1811 a jucat un rol important în operațiile militare întreprinse de generalul Kutuzov. În fruntea ei se afla Dimitrie Vatikioti, grec de origină și locotenent în armata rusă. Această „armată bulgară” s-a constituit de fapt, în mare parte, din unitățile precedente și a fost înarmată de comandamentul rusesc.

Pacea de la București, din anul 1812 nu a adus nici o îmbunătățire în situația bulgarilor rămași sub stăpânirea otomană. În anii următori sultanul a luat unele măsuri pentru a readuce la sud de Dunăre pe emigranți dar mulți dintre aceștia au trecut în sudul Rusiei.

BULGARIII ȘI MIȘCĂRILE DIN ANUL 1821

Dacă episcopul Sofronie de Vrața a murit la București în 1813, Atanasie Nekovici și-a înțeles misiunea sa de „deputat al poporului bulgar” în sensul cel mai larg, considerând că trebuia să se ocupe nu numai de bulgarii din emigrație, ci și de cei din patrie. Asociindu-și în acțiunile lui politice pe nepotul său Alexandru Pavlovici, el a reușit repede să soluționeze situația emigranților. Pentru a veni și în ajutorul celor din patrie, Atanasie Nekovici și Alexandru Pavlovici au întreprins în anul 1819, o călătorie la Constantinopol pentru a cere sultanului să îmbunătățească viața poporului bulgar. Ajungând în capitala Imperiului, Nekovici a considerat de datoria sa să-l informeze asupra demersurilor pe care voia să le facă și pe Stroganov, ambasadorul Rusiei la Poartă. Acesta, după ce l-a ascultat cu atenție, l-a convins să renunțe la intervențiile sale, asigurându-l că de această problemă avea să se ocupe Rusia însăși. Dacă voiau s-o ajute, cei doi bulgari trebuiau să se întoarcă la București și să-i determine pe emigranți să se abțină de la pregătirile pe care le făceau în ajutorul Eteriei, în vederea unei răscoale antiotomane. Reveniți la București cei doi frunțași bulgari nu s-au mai înțeles între ei. Atanasie Nekovici, credincios

cuvîntului dat lui Stroganov, a văzut repede că bulgarii stabiliți în unele orașe ale Țării Românești fuseseră în mare parte cîștigați de Eterie, așa încît încercarea sa de a-i determina să stea liniștiți a eșuat. După cum a afirmat-o el însuși, nici Dimitrie Mustakov, marele negustor bulgar din București și nici Panko Hagi Hristu de la Zimnicea nu au vrut să renunțe la planurile lor. Izolat tot mai mult de frunzașii emigrației, Atanasie Nekovici a plecat la Odesa pentru a cunoaște orientarea bulgarilor din sudul Rusiei și a fost prins acolo de evenimentele din 1821.

Rămas la București, Alexandru Pavlovici i-a înțeles pe compatrioții săi care-și puneau mari speranțe în acțiunile Eteriei. El însuși a trecut hotărît de partea celor ce luptau pentru libertate și a jucat un rol important în revoluția lui Tudor Vladimirescu.

În Bulgaria, Eteria a reușit să-și facă numeroși adepți nu numai în rîndurile clerului fanariot ci și în acelea ale burgheziei bulgare. Puțin numeroasă la această dată și considerînd Eteria drept o luptă pentru eliberarea de sub turci și apărarea credinței creștine comune, burghezia bulgară a aderat repede la această mișcare antiotomană. Mitropolitul grec de la Plovdiv se angajă față de Ipsilanti să răscoale întreaga Bulgaria, el însuși venind în fruntea unui corp de 15 000 de oameni. În multe orașe bulgare s-au făcut comitete care adunau arme și bani în așteptarea clipei în care Alexandru Ipsilanti avea să treacă Dunărea. Mai mult, unii bulgari din nordul țării sau unii din orașele dunărene au trecut în Țara Românească pentru a se înscrie în oastea lui Ipsilanti. Autoritățile otomane au dat însă de urma unor comitete și au început să facă percheziții și arestări. Mai importantă a fost participarea bulgarilor la luptele din Grecia propriu zisă. Unii dintre aceștia ca Hagi Hristo, care a ajuns colonel în armata greacă, Hagi Petru din Sliven și Hagi Mihail din Koprivștița au jucat un rol de frunte.

Și bulgarii din emigrație, adică cei din sudul Rusiei, ca și cei din Moldova și Țara Românească priveau cu ochi buni Eteria. La venirea lui Ipsilanti în Moldova, în oastea sa se aflau mulți bulgari alții trecînd ulterior Prutul pentru a se înrola. Cei din Moldova și din Țara Românească aveau sub ochii lor exemplul românesc. Într-adevăr clerici și boieri, mai ales cei atașați de fanarioți au simpatizat cu această mișcare ai cărei conducători vorbeau de libertate politică și de independență, de ajutorul Rusiei și, mai ales, pentru că

nu puneau deloc problema agrară. Totuși, o parte a boierimii și a clerului românesc care alcătuiau partida națională și semnase numeroasele memorii ce arătau pe fanarioți drept adevărații vinovați de spolierea economică a țărânimii și de îngustarea autonomiei politice a țării, deși acceptau scopul Eteriei, au păstrat o anumită rezervă față de mișcarea națională grecească. A existat chiar divergență între idealurile politice ale celor două mișcări naționale, mai ales atunci când ultima a îmbrățișat ideile panelenismului. Nu întâmplător constituția lui Rigas, atît de cunoscut la noi, nu s-a tradus nici în românește și nici în vreuna din limbile slavilor sud-dunăreni, deoarece unele din punctele ei nu puteau fi acceptate. De aici au pornit și apoi s-au amplificat divergențele, care au dus în 1821 la o confruntare directă și dăunătoare pentru ambele mișcări.

La București și la Iași comandanți ai gărzilor de arnăuți, ca bulgarul Stoian Inge și grecii Bimbașa Sava și Ioan Farmake, ca și unii conducători ai detașamentelor bulgare din războiul ruso-turc din 1806—1812 ș.a. erau de mult timp cîștigați pentru Eterie. De asemenea, mulți dintre marii negustori bulgari nu numai din București, dar și din celelalte orașe ale țării ca Giurgiu, Craiova ș.a. sau de la Brașov, ca Anton Ivanovici Kamburoglu au ajutat Eteria cu bani. La Zimnicea Panko Hagi Hristo, bulgar originar din Șiștov, pregătise arme, oameni, bani și vase pentru a trece odată cu Ipsilanti în orașul său natal. În septembrie 1820, Xantos, unul dintre conducătorii Eteriei, a venit la București aducînd fonduri importante. El a dat 8 000 de groși lui Bimbașa Sava, 1000 de groși lui Dimitrie Mustakov și 10 000 lui Iordache Olimpiotul pentru a recruta voluntari.

Bineînțeles domnitorii fanarioți erau de mult inițiați în Eterie. De aceea cînd în februarie 1821, Ipsilanti a trecut Prutul și a sosit la Iași, anunțînd că după el venea o armată de 70 000 de oameni ai țarului Rusiei, domnitorul Mihail Suțu l-a primit bine dîndu-i provizii și bani. Pe seama domniei s-a format repede un detașament armat, în care intrau 300 de bulgari și 200 de greci, după cum garda de arnăuți comandată de Stoian Inge s-a încorporat eteriștilor. De asemenea, la Galați un detașament bulgar s-a aliat celui grec condus de Caravia. Cînd Ipsilanti însuși a intrat în Țara Românească alți bulgari i s-au alipit la Ploiești. Poate că armata lui ar fi numărat și mai mulți bulgari dacă o mare

parte dintre cei aflați în Țara Românească nu ar fi trecut de partea lui Tudor Vladimirescu, care ridicase pe țărani din Oltenia. Desigur un mare rol au jucat în acest sens frații Pavel și Dimitrie Makedonski, prieteni ai lui Tudor și mai ales Alexandru Pavlovici, a cărui influență asupra bulgarilor din București era mare. Căpitanii de haiduci s-au împărțit și ei, Cîrjaliu trecînd de partea lui Ipsilanti, Țvetko cu cei mai mulți dintre cetașii săi venind în oastea lui Tudor ș.a. A contat desigur și atitudinea celor doi conducători. Astfel dacă Tudor s-a purtat foarte frumos cu bulgarii din oastea sa, a dat comanda unor unități ale armatei unor fruntași bulgari ca Pavel Makedonski sau Alexandru Pavlovici și a arătat multă grijă față de familiile bulgarilor din București pe care le-a pus la adăpost de represaliile turcești, Alexandru Ipsilanti nu a încredințat misiuni importante bulgarilor și a primit arogant și rece pe delegații orașelor bulgare care au venit la București pentru a-l convinge, fără succes, să treacă Dunărea.

Încă de la 19 ianuarie 1821, cînd Tudor Vladimirescu a plecat din București pentru a merge la Tîrgu Jiu și a dezlănțui revoluția, el a fost însoțit de Pavel Makedonski. Se știe apoi că atunci cînd Tudor a răscolat Oltenia și a pornit cu pandurii săi spre București, Divanul Țării Românești a însărcinat pe cei trei căpitani de arnăuți Bimbașa Sava, Ioan Farmake și Iordache Olimpiotul să formeze un corp de oaste „din bulgarii care locuiau în țară” și mai ales la București în mahalaua tabacilor și în mahalaua Radu Vodă pentru a porni împotriva răsculaților. Căpitanii sus menționați au recrutat această oaste — izvoarele, vorbind de Bimbașa Sava, arată că acesta avea „800 de arnăuți, sîrbi și bulgari... 1000 de tabaci din mahalaua Radu Vodă ¹³”, adică din acel cartier locuit în mare parte de bulgari — dar oștile căpitanilor, în frunte cu ei, au trecut fără luptă de partea lui Tudor Vladimirescu.

Și alte informații contemporane arată că bulgarii din oastea lui Tudor erau numeroși. Cînd acesta a intrat cu oștile sale în București el avea la dreapta sa un cleric (probabil episcopul Ilarion de Argeș) și la stînga pe primul său căpitan, Pavel Makedonski, care comanda corpul de arnăuți — bulgari, sîrbi și albanezi. Tudor avea mare încredere întrînsul

¹³ N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 284, 289—290.

și-l numea „fratele Pavel Makedonski“. Dar cel mai iubit căpitan bulgar din oastea lui Tudor era Alexandru Pavlovici. Fiind sigur că Ipsilanti și Tudor vor trece Dunărea, el se și vedea reînființând vechiul stat bulgar. De aceea, așa cum arată izvoarele, începuse a se îmbrăca în purpură, avea o gardă personală și își zicea „Alexandru gospodar“ adică „Domnul Alexandru“ (așa cum pandurii îl numeau pe Vladimirescu „Domnul Tudor“) sau chiar „Alexandru bolgarski kral“ (craiul bulgar Alexandru). Fapt este că bulgarii vedeau în el pe adevăratul lor comandant, iar Tudor l-a ținut aproape tot timpul lângă el.

După cum se știe evenimentele din anul 1821 s-au desfășurat repede: țarul Alexandru a dezavuat Eteria și acțiunea lui Alexandru Ipsilanti iar turcii au concentrat forțe armate în nordul Bulgariei. Ca urmare, Ipsilanti nu a mai îndrăznit să treacă Dunărea și s-a retras la Tîrgoviște, iar Tudor a pornit spre Pitești pentru a se întări și a rezista în Oltenia. În drum, în împrejurări cunoscute, Ipsilanti l-a ucis pe Tudor, fapt caracterizat de Karl Marx drept „asasinat mîrșav“. Întrebînd de Tudor, Dimitrie Makedonski a fost mințit de Ipsilanti și nu a aflat decît mai tîrziu de uciderea celui dintîi, pe care i-a reproșat-o sever șefului Eteriei. Fapt este că Tudor Vladimirescu voia să lupte împotriva turcilor dar în condiții favorabile pentru dînsul. De aceea cînd a părăsit Bucureștii s-a adresat ostașilor săi cu cuvintele: „Frații mei, panduri, bulgari și sîrbi, conlocuitori ai noștri, trebuie să deșertăm pușca în carne de turc“.

Dealtfel disciplina severă a oastei lui Tudor o făcea mult superioară celei a lui Ipsilanti. Dacă trupele lui Ipsilanti au fost pretutindeni înfrînte, o parte a oastei lui Tudor, condusă după moartea acestuia de Dimitrie Makedonski și Alexandru Pavlovici a hărțuit pe turci pe malurile Oltului, la Slatina și Drăgășani și numai după aceea acești doi comandanți s-au refugiat și ei în Transilvania.

Desigur, compromis total în ochii turcilor, Alexandru Pavlovici nu putea reveni la București mai ales că sultanul Mahmud II, confirmînd ca domnitor pe Grigore Ghica i-a cerut să expulzeze imediat pe toți acei bulgari, greci, sîrbi etc. care luaseră parte la mișcările din 1821. Cu toate că domnitorul român nu a executat dorința Porții, Alexandru Pavlovici a plecat la Odesa, unde se găsea unchiul său Atanasie Nekovici. De aici amîndoi au încercat să acționeze în sprijinul poporului rob. Dar emigrația de la Odesa îi cunoștea prea

puțin pe acești doi luptători pentru a-i înțelege. Abia în 1827, ei au obținut un mic ajutor pentru a pleca la Constantinopol. Bolnav și temându-se de turci, Alexandru Pavlovici a rămas la București, pe când Atanasie Nekovici a plecat la Constantinopol unde a rămas și în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829 fără ca să fi putut întreprinde ceva.

BULGARII ȘI RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1828—1829

Atât bulgarii din patrie cât și cei din emigrație și-au pus mari speranțe în acest război la sfârșitul căruia așteptau soluționarea, măcar parțială, a situației lor. De aceea, îndată după izbucnirea lui, foștii voluntari bulgari din războiul de la 1806—1812, care luptaseră sub comanda lui Dumitru Vatikoti sau a lui Nicolae Vucici și care se găseau în Basarabia, au cerut țarului Nicolae să le permită înrolarea lor în batalioane speciale. Țarul a respins însă toate aceste cereri admitând doar înrolarea individuală în regimente rusești, cu obligația voluntarilor de a se stabili în Rusia după încheierea păcii. În schimb generalii ruși au permis formarea batalioanelor de voluntari români făcând apel la Ion Solomon, care luptase și în războiul trecut, la Gheorghe Magheru ș.a. Și în unitățile acestora s-au înrolat alături de români unii bulgari și batalioanele s-au încununat de glorie în luptele de la Băilești, Cireși, Simian, Catanele, Cerneți ș.a.

Maturitatea politică a emigrației bulgare din Țara Românească s-a arătat însă și de astă dată. Independent de voința țarului sau a generalilor ruși din armata de la Dunăre, căpitanul bulgar Gheorghii Mamarcev, care luptase și în războiul din 1806—1812 și grecul Panaioti Fokiano, fratele lui Bimbașa Sava, au format un detașament de voluntari, echipat și înarmat pe cheltuiala lor. El a luat ființă curînd după ce oștile rusești au ajuns la București și a avut la început 275 de voluntari, numărul acestora crescînd pe parcurs. Voluntarii lui Fokiano erau călări și făceau parte din mediul orășenesc pe cînd cei ai lui Mamarcev erau pedestrași și proveneau în mare parte din mediul rural. Cunoaștem compoziția detașamentului lui Mamarcev și se poate afirma că în această unitate majoritatea o formau bulgarii și apoi românii, grecii, sîrbii sau albanezii fiind foarte puțini. Izvoarele arată amănunțit acțiunile acestui detașament. El a reușit să se facă util generalului Roth la trecerea Dunării pe la Hîrșova,

a călăuzit armata rusă, a servit ca avangardă și s-a remarcat, ca și voluntarii lui Fokiano, la asediul și cucerirea Silistrei. Tot în anul 1828 s-au constituit în Oltenia alte două detașamente de voluntari în care intrau mulți bulgari. Unul era comandat de căpitanul Alexe, iar celălalt de sîrbul Milko Petrovici, ultimul luînd și el parte la bătălia de la Băilești ca și la cea de la Șumla în care a și murit.

Campania de la Dunăre s-a desfășurat însă greu, turcii avînd mari forțe în cetățile de la Șumla și Varna iar generalul rus Witgenstein fiind lipsit de inițiativă. Abia cînd comanda a luat-o generalul Diebici s-a schimbat situația.

Fiind personificarea regimului feudal, țarismul nu putea admite formarea detașamentelor de voluntari bulgari, deoarece acestea doreau nu numai să treacă Dunărea alături de armatele rusești ci și să provoace acolo răscoala întregii populații, adică o mișcare antifeudală. Totuși pentru a nu-și compromite rolul de eliberator al creștinilor asupriți, și dorind să învingă pe turci, țarul Nicolae a găsit un compromis. Toate detașamentele de voluntari au fost reunite în unul singur și acesta pus sub comanda colonelului rus Liprandi. Din dispozițiile țarului, flota rusă, care debarcase la Sozopol, nu a dat însă ajutorul necesar bulgarilor care ar fi voit să se răscoale.

Se cunosc împrejurările în care generalul Diebici a trecut Balcanii și a înfrînt pe turci silindu-i să încheie pacea de la Adrianopol. Deși ar fi putut impune turcilor anumite clauze care să ușureze soarta poporului bulgar, țarul Nicolae n-a făcut-o, temîndu-se de complicații externe. Aceasta a surprins mult pe bulgari, iar căpitanul Mamarcev, care-și desființase detașamentul și revenise în orașul său natal, Kotel, pe care-l socotea ca făcînd parte din teritoriul eliberat, a încercat să organizeze o răscoală. El a fost însă oprit de Diebici și trimis sub supraveghere la București pentru a fi judecat de Kiseleff. Acesta însă l-a pus repede în libertate. Nu trebuie să considerăm însă că nereușita încercării lui Mamarcev de a organiza o răscoală s-a datorat numai atitudinii negative a țarismului. Dacă întreaga populație a orașelor Sliven, Kotel, Iambol, Aitos ș.a. ar fi dorit o răscoală ea n-ar fi putut fi oprită. Fapt este însă că numai o mare parte a sărăcimii orașelor dorea să treacă la luptă deschisă, majoritatea populației din aceste localități preferînd să emigreze la nord de Dunăre sub protecția armatelor de ocupație rusești, ceea ce s-a și petrecut.

Nici elementele burgheze ale emigrației de la București nu au rămas inactive în timpul acestui război. Documentele păstrate arată că fruntașii emigrației — Andrei Ivanovici și Teodor Mladenovici din Vrața, Dumitru Popski din Triavna, Hristo Visarion din Koprivștița, ca și alții originari din Loveci, Gabrovo, Rusciuk, Șiștov ș.a. au găsit de cuviință să întreprindă o intervenție pe cale diplomatică. Cu toții au redactat un document care atestă că Alexandru Pavlovici este „deputat” al poporului bulgar, avînd sarcina să facă orice este posibil pentru îmbunătățirea situației acestuia luînd contact fie cu Divanul Țării Românești fie cu comandamentul armatelor rusești sau chiar cu țarul Rusiei. Într-adevăr, în vara anului 1828, Alexandru Pavlovici a plecat la Șumla unde a depus un lung memoriu în care explica pe larg toate acțiunile întreprinse de Nekovici, din 1804 și pînă în prezent, pentru ca atît bulgarilor din emigrație cît mai ales celor din patrie să li se asigure o situație mai bună.

Tot la Șumla, Alexandru Pavlovici a redactat un al doilea memoriu, de astă dată mai scurt și pe care l-a adresat țarului Nicolae I. În el se cerea ca bulgarii să se bucure și ei de aceleași avantaje de care se vor bucura la sfîrșitul războiului grecii, sîrbii și românii. Mai ales acest memoriu a avut succes. Țarul Nicolae, care venise la Varna, l-a primit aici pe Pavlovici care i-a expus și oral doleanțele sale. Cele două memorii ca și documentul ce-l prezenta ca deputat al poporului bulgar au fost trimise la Petersburg, unde s-a făcut chiar proiectul unui stat bulgar autonom, în fruntea căruia urma să fie un principe rus, stat căruia i s-au trasat și granițele.

În sfîrșit, în al treilea memoriu al său Pavlovici cerea țarului ca emigranții bulgari din Țara Românească să aibă aceleași drepturi ca și alți străini (de pildă armenii). Astfel emigranții urmau să fie scutiți de anumite dări, puteau să aibă bisericile și judecătorii lor proprii etc. Și acest memoriu a fost trimis la Petersburg pentru examinare și soluționare. Pînă să vină răspunsul însă, pacea de la Adrianopol s-a semnat și nici una din doleanțele emigrației nu a fost prevăzută în clauzele ei.

Memoriile lui Pavlovici dovedesc un pas înainte în maturizarea politică a emigrației bulgare, care acum putea analiza situația în lumina adevăratei realități. Dacă misiunea Nekovici Zambin și chiar Sofronie de Vrața ceruseră în primul lor memoriu trecerea bulgarilor sub jurisdicția Rusiei,

aceasta se datora necunoașterii situației politice a Țării Românești. Abia după 1812, emigranții și-au dat seama de uriașa deosebire care exista între teritoriul țărilor române și cel al Bulgariei. Dacă cele dintâi erau autonome, ultima făcea parte integrantă din Imperiul otoman. De aceea Pavlovici cerea ca Bulgaria să aibă același statut ca și Țara Românească.

Bineînțeles și de astă dată cererile burgheziei bulgare erau prezentate în numele întregului popor. Este sigur că între mișcarea voluntarilor și elementele burgheze din emigrație s-a creat acum o oarecare legătură, lui Alexandru Pavlovici transmițându-i-se unele documente de la fruntașii emigrației din București prin intermediul voluntarilor. Pavlovici a murit însă înainte de încheierea păcii de la Adrianopol și nu a mai apucat să vadă că bulgarii nu dobândiseră nimic la finele acestui război deși emigrația făcuse tot ce era posibil, luptând alături de armata rusă și intervenind pe cale diplomatică. Chiar dacă nu s-a realizat nimic, reiese clar că lupta pentru o soartă mai bună a poporului bulgar în aceste două războaie, ca și în timpul evenimentelor din 1821 se datorește aproape exclusiv emigrației bulgare de la București. Bulgarii din patrie de abia la sfârșitul războiului au început să acționeze. Într-adevăr după încheierea păcii de la Adrianopol o delegație bulgară din Sliven a încercat să se adreseze comandamentului rusesc, dar totul era mult prea târziu, fapt pentru care slivnenii au emigrat în Țara Românească și Rusia.

În ciuda nereușitei, fruntașii bulgari de la București nu au renunțat la luptă mai ales că rîndurile emigrației sporiseră mult în anul 1830. Bineînțeles sultanul Mahmud, ajutat de patriarhia constantinopolitană, a făcut demersuri pe lângă Kiseleff și mai ales a acordat mari scutiri de dări tuturor emigranților bulgari care voiau să revină în locurile natale. În acest scop, delegați ai marelui vizir s-au prezentat la București pentru a intra în contact cu cei stabiliți aici. Vasile Nenovici, care fusese deputatul bulgarilor emigrați în timpul și după războiul din 1828—1829, a vrut să profite de aceste intervenții ale sultanului. El și-a împărtășit ideea lui Mihail Kifalov, bulgar originar din Teteven, emigrant în Țara Românească și acum tîlmaci al Divanului. După planul lui Nenovici, sultanul trebuia să afle că bulgarii emigranți în Țara Românească erau gata să se reîntoarcă la sud de Dunăre cu condiția să fie așezați în sudul Dobrogei unde să

facă o unitate politică ale cărei privilegii să fie atât de mari, încît să constituie un adevărat stat autonom sub suzeranitatea sultanului, adică la fel ca Țara Românească. Bulgarii se bazau pe marea influență pe care o avea asupra sultanului Stefanaki Vogoridi, compatriotul lor din Kotel, acum influent consilier al sultanului. Ideea trebuia să-i fie dată de bulgarul Nikola Piccolo, originar din Tîrnova, care fusese coleg la Academia din București cu Vogoridi și care se afla acum la București, fiind medicul personal al lui Kiseleff și membru al Eforiei școlilor și spitalelor. Într-adevăr Piccolo a plecat la Constantinopol și a vorbit cu Vogoridi care a acceptat, cu rezerva ca totul să fie expus sultanului de o delegație a emigranților, rolul său fiind acela de a-l determina să admită propunerea. Bineînțeles, Vogoridi cerea ca pînă atunci totul să rămînă absolut secret.

La București, fruntașii emigrației au acceptat ideea lui Nenovici luîndu-se și hotărîrea ca din delegație să facă parte dr. Ivan Seliminski, emigrant din Sliven și Gheorghii Ikonov, emigrant din Șiștov. O serie de împrejurări au făcut însă ca propunerea să nu fie înaintată sultanului. În primul rînd, delegația nu avea bani pentru călătorie, iar în al doilea rînd, în iulie 1831, ciuma făcea ravagii atât de mari încît fruntașii emigrației s-au risipit, părăsind Bucureștii. În sfîrșit, Vogoridi însuși a renunțat să mai sprijine ideea, așa încît propunerea lui Nenovici a căzut.

Totuși acest întreprinzător deputat bulgar a continuat să lupte acționînd pe alt plan. Pornind de la faptul că sumele pentru călătoria delegaților nu se putuseră strînge, Nenovici a făcut planurile și chiar statutul unor „case de ajutor reciproc”. Ele urmau să ia ființă în orașele unde se aflau emigranți și să fie conduse de comitete locale, deasupra cărora se afla un comitet central care conducea activitatea lor. S-ar fi pus astfel bazele primei organizații a emigrației care și-ar fi asumat apoi și sarcini politice sau de ajutorare a celor din patrie. Sgîrcenia unor negustori, dorința de a fi în frunte, diferitele rivalități existente ș.a. au făcut însă ca înfăptuirea ideii lui Nenovici să meargă greu, totul prăbușindu-se odată cu moartea deputatului bulgar, în toamna anului 1834. Era o dovadă clară că în această vreme conștiința politică a fruntașilor emigrației nu ajunsese pînă acolo încît să creeze o organizație conducătoare. Totul se explică și prin stratificarea emigrației. Marii negustori, care dispuneau acum de importante mijloace financiare,

erau puțin interesați să le cheltuiască pentru mișcarea de eliberare. Cu totul alta era atitudinea meseriașilor și a micilor negustori, ca și a foștilor voluntari care trăiau cu ideea declanșării unei răscoale generale la sud de Dunăre.

RĂSCOALELE DIN BULGARIA DIN ANII 1835—1837

Mai ales căpitanul Mamarcev, care după retragerea oștilor rusești în Țara Românească devenise primarul Silistrei (rămasă pînă în 1836 sub ocupație rusească), plănuia o asemenea mișcare pe care nu o putuse pune în practică la Sliven în împrejurările arătate mai sus. Această idee, căpitanul i-a împărtășit-o lui Velcio Atanasov, la această dată mare negustor la Tîrnova. Velcio fugise în tinerețe din orașul său natal și ajunsese în Țara Românească unde se îmbogățise prin comerț. Avea legături cu Brașovul de unde aducea gemuri și sticlărie pe care o vindea în multe orașe bulgare, ca și în orașele din Rusia de unde aducea cărți bisericești. În călătoriile sale el l-a cunoscut pe Mamarcev și amîndoi au plănuit răscoala care trebuia să izbucnească la Tîrnova în 1835 și să se întindă apoi în toată Bulgaria. Velcio atrăsese și negustori din alte orașe, iar arme și muniții se strîngeau în mînăstirile din jurul Tîrnovei. Deoarece meșterul Dumitru, care lucra la una din acestea, fusese angajat de turci să adune 2000 de oameni cu care să plece la Varna pentru a repara cetatea, împrejurările erau favorabile, oamenii meșterului nefiind zidari, ci răsculați. Dar la una din consfăturile care au avut loc la mînăstirea Plakovo, la care venise și Mamarcev în deplină taină, fruntașii răscoalei au fost înconjurați de turcii care fuseseră vestiți în acest sens de ciorbagi din orașul Elena. Mamarcev, care era ofițer rus, a fost dus la Constantinopol și apoi exilat la Konia, iar Velcio și ceilalți fruntași au fost spînzurați la Tîrnova, mișcarea fiind înăbușită înainte de a începe.

Răscoale au avut loc și în nord-vestul Bulgariei. Astfel 16 sate din regiunea de la răsărit de Niș s-au ridicat în 1835 fără a reuși însă să facă față forțelor otomane. Răscoale mai mari s-au produs în regiunile Berkovița și Piroto în vara anului 1836. Cu toate că numărul țăranilor ridicați se apropia de 4000 de oameni, abia 150 dintre ei aveau puști cu cremene, iar conducătorul lor, Mancio Punin, n-a izbutit să ridice mase mai mari de răsculați. Răscoalele s-au repetat

în aceleași regiuni și în anul 1837, dar de astă dată Vărban Panov, care conducea mișcarea, n-a reușit să aibă în jurul lui decît 2000 de oameni dintre care abia 50 aveau arme de foc. Cauzele acestor răscoale nu rezidă numai în abuzurile administrației otomane, ci și în îndemnurile care veneau de la Miloș Obrenovici, principele Serbiei, care își cîștigase autonomia după 1830. De fapt Miloș făcea un joc dublu. Pe de o parte îi îndemna pe țărani la răscoală, făgăduindu-le arme și praf de pușcă, ba chiar și ajutorul său armat, iar pe de altă parte nu-i ajuta la timp, dorind să apară în ochii turcilor ca pacificator și să obțină în acest fel rotunjirea hotarelor micului său principat. Turcii însă și-au dat seama de jocul lui Miloș și-l urmăreau din umbră pentru a acționa la momentul favorabil.

REFORMELE DIN IMPERIUL OTOMAN. HATIȘERIFUL DE LA GHIULHANÈ DIN 1839

Nici reformele lui Selim III, nici desființarea corpului de ieniceri în 1826 și formarea primelor unități de armată regulată nu au rezolvat problema apărării militare a Imperiului otoman. Astfel sultanul Mahmud s-a văzut descoperit în fața lui Mehmed Ali, pașa Egiptului, fiind silit să accepte ajutorul Rusiei, cu care a încheiat în 1833 cunoscutul tratat de la Unkiar-Iskelesi. Continuîndu-și reformele, sultanul Mahmud a desființat printr-un firman, dat în anul 1834, vechiul sistem spahial. Toate feudele militare au fost preluate de stat, spahiii urmînd să primească un salariu lunar similar vechiului lor venit, dar numai în cazul în care răspundeau la îndatoririle lor militare. În această situație numărul nominal al spahiilor s-a redus. Cei mai mulți au renunțat ușor la vechea lor funcție, mulțumindu-se cu ciflikurile pe care avuseseră grijă din timp să și le creeze. Alții au renunțat la feuda militară, mulțumindu-se cu salariul dat de sultan, țărani de pe vechea lor proprietate rămînînd să plătească toate dările statului. Pe alocuri spahiii au renunțat doar nominal la aceste dări, țărani fiind obligați să le plătească și lor și statului. Reforma agrară a sultanului Mahmud nu a pus capăt dezagregării militare și politice a imperiului. De aceea, la îndemnurile Angliei și Franței și sub influența cercurilor liberale din Turcia în frunte cu marele vizir Reșid Pașa, noul sultan Abdul Medjid a hotărît să treacă la o

politică de reforme pentru a transforma Turcia într-un stat modern, european. Noua „eră a reformelor“ (tanzi-matul) a început în anul 1839 prin proclamarea solemnă a unui hataşerif citit în faţa ambasadurilor marilor puteri în palatul de la Ghiulhanè (palatul rozelor). Reformele din 1839 se bazau pe trei mari principii: egalitatea dintre supuşii musulmani şi nemusulmani ai Imperiului, ultimilor garan-tîndu-li-se viaţa, averea şi onoarea, un nou sistem de im-punere şi strîngere a dărilor şi un sistem unic de prestare a serviciului militar pentru toţi supuşii imperiului.

Deşi noile reforme nu atacau baza feudală a statului, ele nu au putut fi aplicate din cauza împotrivirii autorităţilor centrale şi locale, atît laice cît mai ales religioase. Potrivit hataşerifului, ţăranii ar fi plătit dările o singură dată şi ar fi fost scutiţi atît de cele impuse numai creştinilor, cît şi de munca fără plată (angaraua) practică pe scară largă de autorităţi. În al doilea rînd s-ar fi pus capăt tuturor abuzu-rilor din care trăiau în mare parte atît autorităţile cît şi populaţia otomană obişnuită. În al treilea rînd populaţia creştină ar fi trebuit să presteze şi ea serviciul militar obliga-tor, ceea ce însemna să primească arme.

Împotrivirea făcută aplicării reformelor a provocat nemulţumirea populaţiei nemusulmane, care în jalbele şi protestele ei invoca hataşeriful. Deoarece multe autorităţi nu l-au recunoscut, declarîndu-l nul, sub cuvînt că nu ar fi fost sancţionat de marele muftiu, hataşeriful a trebuit să fie proclamat din nou de către sultan, fără ca el să reprezinte vreodată altceva decît o literă moartă.

Neaplicarea hataşerifului a dat naştere la izbucnirea unor serii de răscoale în multe părţi ale imperiului, între care şi în Bulgaria.

RĂSCOALA DE LA NIŞ DIN ANUL 1841

Potrivit poruncii sultanului, hataşeriful a fost citit în auzul populaţiei, ţăranii bulgari şi sîrbi din regiunea Nişului primind cu mare satisfacţie noile reforme. Curînd însă Sabri paşa, muhafăzul Nişului a anunţat pretutindenii că dările au crescut, că ţăranii trebuiau să plătească şi spahiilor şi autori-tăţilor şi că turcii nu puteau fi judecaţi decît dacă ucideau nu unul ci mai mulţi nemusulmani deodată. Ca urmare, popu-laţia creştină, neputîndu-se plînge sultanului, a făcut un

memoriu semnat de peste 1000 de inși pe care l-a înaintat prințului Mihail al Serbiei, pașei de Belgrad și consulului rus din același oraș, cerînd aplicarea hațișerifului. Situația țăranilor din această regiune era cu mult mai grea, deoarece în părțile ce se învecinau cu Principatul Serbiei sistemul spahial nu se desființase, autoritățile închizînd ochii asupra neaplicării reformelor din 1834. Neprimind nici un răspuns, țărani din pașalîcurile Niș, Leascoveț și parțial Vrața, în vara anului 1841, au început să se pregătească pentru a se ridica la luptă.

Răscoala a început mai devreme din cauza unui incident care, deși obișnuit, întrecuse orice măsură. În satul Kame-nița în luna aprilie, în ziua de Paști, o mare ceată de turci au atacat biserica satului ucigînd, jefuind, distrugînd și necinstind fete și femei. În această situație o sută de țărani sîrbi și bulgari comandați de Miloe Iovanovici au ridicat steagul revoltei, căreia i s-au alăturat treptat alte cete de 500 sau 1000 de inși, cea mai mare parte dintre ei fiind din pașalîcul Leaskoveț, care avea 5000 de oameni. Văzînd că răscoala are caracter de masă, Sabri pașa s-a făcut că ar vrea să discute cu frunțașii țăranilor pentru a cîștiga timp și a-și aduna forțe. Îndată ce a dispus de peste 2000 de bașbuzuci și albanezi, avînd și cîteva tunuri, l-a atacat întîi pe Miloe Iovanovici. La prima lovitură de tun cei mai mulți țărani au fugit, iar un mic număr au luptat sub comanda lui Miloe căzînd pînă la unul. Rînd pe rînd toate cetățile au fost distruse, după care a început jefuirea și pîrjolirea sate-lor. Bașbuzucii au ars aproape 240 de sate iar populația prinsă a fost ucisă sau luată în robie. Din fericire, peste 9000 de oameni au reușit să treacă în Serbia ducînd cu sine peste 45 000 de vite mari și mici. Alți țărani din regiunea Vidinului, unde răscoala a fost mai mică au trecut în Țara Românească.

Deoarece represiunile au întrecut orice măsură, Poarta a trebuit să admită ancheta unei comisii străine, din care fă-ceau parte consulul rus Kodineț și academicianul francez Blanqui. În raportul lui, care s-a publicat în 1843, în cunos-cuta lucrare *Călătorie în Bulgaria*, Blanqui scria printre altele: „Europa, care pe drept cuvînt manifestă un interes atît de viu față de cauza negrilor, nu știe în suficientă măsură că la porțile ei, ba se poate spune chiar în sînul ei, există mai bine de șapte milioane de creștini, asemenea nouă, care sînt

tratați ca niște cîini de un guvern față de care toate puterile creștine au ambasadori acreditați! Europa nu știe că în această parte a Turciei nu este nici o femeie creștină a cărei onoare să nu fie expusă abuzului primului musulman căruia a avut nefericirea de a-i plăcea! Europa nu știe că turcii intră după bunul lor plac în casele creștinilor și că le iau tot ce vor; că rugămintea e mai primejdioasă decît împotrivirea și că cele mai mici garanții date acestor oameni ar însemna o nesfîrșită milă pentru populația Bulgariei”¹⁴. Cu toată această anchetă situația populației din nord-vestul Bulgariei s-a îmbunătățit prea puțin, căci sistemul spahial nu s-a desființat în această regiune.

MIȘCĂRILE REVOLUȚIONARE DE LA BRĂILA DIN 1841—1843

După tratatul de la Adrianopol țările române au devenit aproape libere, suzeranitatea otomană reducîndu-se la plata haraciului și confirmarea domnilor. Dezvoltarea meseriilor și mai ales a comerțului, începuturile industriei, deschiderea Dunării pentru traficul comercial, toate acestea au contribuit la întărirea economică și numerică a burgheziei. Împreună cu o parte a micii boierimi, ai cărei fii făcuseră studii în apus și care erau pătrunși de un înalt spirit progresist, burghezia s-a situat în fruntea mișcării pentru libertate națională și socială. La finele deceniului al patrulea atmosfera revoluționară din țările române era atît de înfierbîntată, încît Ion Ghica, unul dintre membrii societății secrete „Frăția”, care a pregătit în mare parte revoluția burghezo-democratică de la 1848 din Țara Românească, scria: „În starea în care se află de cîtva timp principatele este de ajuns o împrejurare oarecare din afară, un om îndrăzneț înăuntru pentru a ridica poporul și a răsturna instituțiile existente”¹⁵. Condițiile declanșării revoluției burghezo-democratice se apropiau. Justețea acestei aprecieri au dovedit-o mișcările revoluționare premergătoare anului 1848 din Țara Românească, Moldova și Transilvania. La București o asemenea mișcare premergătoare a fost complotul condus de tînărul

¹⁴ A. Blanqui, *Considérations sur l'état social des populations de la Turquie d'Europe*, Paris, 1842, citat de D. Kosev. *op. cit.*, p. 103.

¹⁵ G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, III, București, 1962, p. 190.

Dimitrie Filipescu care lupta pentru înlăturarea privilegiilor feudale și pentru independență națională. Conducătorii mișcării românești de la 1840 au făcut însă de la început două greșeli. Cea dintâi a fost aceea că au supraapreciat importanța maselor sărace de la orașe, prea puțin numeroase, și nu s-au sprijinit mai mult pe țărănime, văzînd doar un ajutor în acea armată țărănească ce urma să vie de peste Olt ca în timpul lui Tudor Vladimirescu. A doua greșală a fost aceea că nu au observat la timp frămîntarea revoluționară din sînul emigrației bulgare. Cel care ar fi trebuit să facă legătura cu aceasta nu era altul decît Dimitrie Makedonski, cel care luptase în 1806—1812 ca emigrant bulgar și fusese alături de Tudor în 1821, dar care acum, adică după 20 de ani, se românizase complet și nu era altul decît serdarul Dimitrie Macedonschi, mic boier, angajat total în mișcarea revoluționară românească de la 1840. Descoperite de autoritățile domnitorului Alexandru Ghica, planurile mișcării românești din 1840 nu s-au putut înfăptui, iar Dimitrie Filipescu, Nicolae Bălcescu ș.a. au fost condamnați la închisoare. Influența ideilor acestei mișcări naționale românești asupra emigrației balcanice în general și bulgare în special nu poate fi negată.

Pe de altă parte, decăderea Turciei și slăbirea puterii ei militare constatate în cel de al doilea conflict turco-egiptean (1839) precum și răscoalele din Bulgaria, ca și mișcarea revoluționară din Grecia au constituit factori care au influențat puternic emigrația bulgară din Țara Românească. Bulgarii din București, dar mai ales cei de la Brăila și Galați, erau cuprinși de o puternică frămîntare politică și de acest fapt a profitat Miloș Obrenovici, fostul principe al Serbiei, care abdicase și se stabilise în Țara Românească unde avea cîteva moșii. Bineînțeles Miloș nu renunțase la gîndul recăpătării tronului pe care domnea acum fiul său Mihail. Fostul principe al Serbiei a aflat repede că la Brăila bulgarii se pregăteau pentru o viitoare răfuială cu turcii, conducătorul lor fiind Vasil Ceardakliev, originar din Kotel și stabilit la Brăila încă din 1830. În oraș era cunoscut tuturor sub numele de căpitanul Vîlkov, deoarece participase la războiul ruso-turc din 1828—1829 și fusese decorat de către țar. Pe de altă parte aceste agitații ale bulgarilor erau alimentate și de către Simeon Andreevici Korneev, viceconsulul Rusiei la Galați și care, deși funcționar țarist, era animat de idei revoluționare. La Brăila și Galați se agitau și numeroși marinari și

negustori greci în folosul răsculaților din Creta și Tesalia din anul 1841.

Încă din primăvara aceluiași an, Miloș l-a trimis la Brăila pe căpitanul Milisav Tatici, care-l urmăse în Țara Românească, dar cu care a intrat în conflict în mod public pentru ca nimeni să nu-l mai considere în slujba sa. Miloș, care știa de pregătirile răscoalei de la Niș, a făcut un plan în care l-a atras și pe ambițiosul boier Costache Suțu ca și pe bulgarul Andrei Deșu, mare proprietar și negustor, boierit cu titlul de vistier. Ultimul avea la Turnu Măgurele suficiente ambarcațiuni mici pentru a putea fi folosite la trecerea Dunării a câtorva sute de oameni. Potrivit planului lui Miloș, răscoala de la Niș urma să izbucnească în vara anului 1841. Tot atunci o puternică ceată de bulgari, la care se mai adăuga un număr de sârbi și greci trebuia să se înarmeze la Brăila și la Ploiești și, trecînd Dunărea, să încerce dezlănțuirea unei răscoale în Bulgaria. Fluviul trebuia trecut fie pe la Brăila, fie prin altă parte. Desigur Miloș prefera ca îmbarcarea cetei să se facă la Turnu Măgurele, fapt ce implica însă multe riscuri și de aceea nu luase încă hotărîrea definitivă. Tot după planul lui Miloș, dacă răsculații de la Niș s-ar fi bucurat de ajutorul Serbiei, unde domnea fiul său Mihail, răscoala din Bulgaria era de sperat să atragă intervenția militară sau cel puțin diplomatică a Rusiei. Ca urmare a reușitei, Miloș și-ar fi recîștigat tronul Serbiei, iar Costache Suțu ar fi devenit viitorul principe al Bulgariei libere sau măcar autonome, deoarece această țară nu avea o dinastie domnitoare.

Spionii turci au aflat, măcar în parte, planurile lui Miloș și Poarta a cerut domnitorului Țării Românești Alexandru Ghica expulzarea lui. Aceasta însă nu s-a putut realiza la prima cerere a vizirului deoarece fostul principe sîrb se asigura în prealabil de protecția Rusiei.

La Brăila, Tatici și Vasil Vilkov au început să recruteze cetași. Marea majoritate au format-o bulgarii, la care s-au adăugat unii greci, sârbi și români. Voluntari se recrutau și de la Galați ca și din alte cîteva orașe din Moldova, dar mai ales din Țara Românească unde se aflau coloniști bulgari.

Miloș nu-și desăvîrșise încă planul cînd, fără de veste, în aprilie 1841 a izbucnit răscoala de la Niș a cărei desfășurare și mai ales represiune a continuat pînă în vara aceluiași an. Poarta, care aflase multe, a reușit să obțină asentimentul Rusiei și ca urmare, în iunie 1841, Miloș a fost silit să pără-

sească Țara Românească. Din cauza aceleiași răscoale și pentru faptul că unii țărani de la sud de Dunăre și-au găsit adăpost și în Țara Românească, domnitorul Alexandru Ghica a luat regimentele brăilene și le-a așezat pe marginea Dunării mai ales în regiunea Zimnicea, temîndu-se ca nu cumva emigranții bulgari de aici să facă vreo mișcare în folosul compatrioților lor.

Plecarea silită a lui Miloș în Austria i-a lăsat pe Vîlkov și Tatici fără nici o îndrumare asupra locului și momentului în care ceata urma să treacă peste Dunăre. Știind că trebuiau să vină în ajutorul răsculaților de la Niș și profitînd de faptul că la Brăila nu mai era armată care să asigure baza orașului și a frontierei, Vîlkov și Tatici s-au gîndit să nu mai întîrzie.

Autoritățile brăilene nu au aflat nimic nici de recrutarea cetașilor și nici de înarmarea lor, prima descoperire făcînd-o poliția gălățeană, care a rămas surprinsă de marile cumpărături de arme și praf de pușcă pe care le făceau Tatici și oamenii săi, cît și de desele întrevederi ale acestuia cu Korneev, viceconsulul Rusiei. Cum autoritățile lui Mihail Sturza nu erau în raporturi prea strînse cu cele ale lui Alexandru Ghica, poliția gălățeană nu a raportat nimic la Brăila, mulțumindu-se doar să interzică negustorilor brașoveni vînzarea armelor și să controleze persoanele ce mergeau spre celălalt mare port dunărean. Abia la 10 iulie poliția brăileană a aflat ceva, dar cetașii i-au luat-o înainte. În aceeași seară, la cazinoul orașului, Vîlkov și Tatici au afișat o proclamație către autoritățile orașului arătînd că dispun de o ceată de 1 200 de inși cu care vor să treacă Dunărea „pentru a lor trebuință“. Cum nu datorau nimănui nimic, rugau să fie lăsați să plece, prevenind că în cazul în care se va acționa asupra lor cu forța, vor răspunde cu aceeași monedă. Puțin după aceea, în fruntea a 30 de inși înarmați, Tatici a străbătut principala stradă a orașului, închizîndu-se apoi într-o casă deasupra căreia s-a ridicat un steag. Din dispoziția Ocîrmuirii această casă a fost încercuită de cei 30 de ostași, singurii existenți la Brăila, dar care nu au atacat, autoritățile voinde să utilizeze mijloace blînde. Bineînțeles s-au luat măsuri rechemîndu-se în oraș regimentele plecate, care însă nu puteau reveni decît în dimineața de 14 iulie. S-au adunat dorobanții din județ și mai ales țărani, ultimii neavînd însă arme. De aceea la 11 și 12 iulie, recrutările de cetași — se înscriau mai ales bulgari dar și greci și puțini sîrbi și români — se făceau pe față. Panica era din ce în ce mai mare, deoarece

autoritățile declaraseră deschis că nu vor permite trecerea Dunării decât la grupuri de două trei persoane și nu la câteva sute, aceasta însemnând un act dușmănos, fățiș față de Poartă. Marii negustori, temîndu-și averile de un eventual jaf, se făceau că țin cu cetașii intervenind și la consulii străini pentru a decide autoritățile să-i lase să plece, scăpînd astfel orașul de o mare primejdie. Într-adevăr, atît Korneev, cît și unii mari negustori la care s-a adăugat Costache Suțu, venit repede la Brăila sub cuvînt că avea treburi la moșia sa din județ, au intrat la Vîlkov și Tatici cu care au avut o întrevedere dar al cărei rezultat a rămas necunoscut. La Tatici a intrat apoi Rusescu, subcîrmuitorul orașului, care a rămas pe poziția sa. Tatici a protestat violent, ameninîntîndu-l și obținînd astfel cu forța învoirea de a intra în carantina portului.

În această situație autoritățile și-au luat măsurile lor. Cei 30 de soldați trebuiau să lase pe cetași să intre în carantina portului, dar să nu-i mai lase să se întorcă în oraș. Pe de altă parte, ele au deteriorat cîrma vasului cu care aceștia voiau să treacă Dunărea. Încă de la 10 iulie seara, Sali aga, comisarul turc de la Brăila, anunțase atît pe turcii de la Măcin, cît și pe pașa de la Silistra. Aceștia au avut timp să ia măsuri și dacă Tatici și Vîlkov ar fi trecut fluviul, întreaga ceată ar fi fost prinsă. Deoarece se știa că în dimineața zilei de 14 iulie cele două regimente brăilene vor fi în oraș, Tatici și Vîlcov au hotărît să plece la 13 iulie, spre seară. Dar din cei 284 de cetași, aproape jumătate văzînd că autorizarea plecării a fost smulsă cu forța au hotărît să nu treacă Dunărea.

Într-adevăr, cu mare alai ceata celor doi căpitani a pornit spre Dunăre și a intrat în carantina portului. Imediat căpitanul Manu, care comanda pe cei 30 de soldați a făcut prima somație, apoi a doua, în timp ce cetașii intrau în vas și încercau să-l repare. La a treia somație ostașii au tras, cetașii au răspuns și ei cu foc și lupta a continuat câteva ore. Vîlkov și un număr de 40—70 de cetași s-au putut adăposti pe corăbiile străine care se aflau în port. Cînd lupta a încetat cetașii aveau cinci morți și nouă răniți, alți 27 înecîndu-se în Dunăre. Pierderile ostașilor erau de un mort și cinci răniți.

O anchetă sumară a fost făcută de colonelul Odobescu și de Iancu Manu, trimiși de domnitor la Brăila. În urma acesteia, 29 din cei 65 de cetași au fost eliberați, iar 36 au

fost duși la București, împreună cu Tatici pentru a fi judecați. Temîndu-se ca procesul să nu dezvăluie situații care nu i-ar fi convenit, Alexandru Ghica a făcut uz de drepturile ce i le dădeau legile țării și-a trimis pe toți, fără judecată, la Ocele Telega. Această atitudine a domnitorului a fost comentată de dușmanii lui ca fiind prea aspră. Consulul Franței la București, Billecocq, a fost singurul care a sesizat realitatea, raportînd la Paris că severitatea lui Alexandru Ghica nu era decît aparentă; „Căci — scria acesta — în loc să-i predea pe toți turcilor de la Măcin (care i-ar fi ucis imediat) i-a condamnat la ocnă, rezervîndu-și dreptul de a-i grația“. Dealtfel așa s-a și petrecut: după cîtva timp, Tatici a fost expulzat în Serbia, iar ceilalți condamnați transferați în închisoarea de la Giurgiu și apoi grațiați. Deoarece nu a urmat nici un proces și nici cercetări mai largi, nu s-a aflat nici că Miloș fusese unul dintre inițiatori și nici de amestecul logofătului Costache Suțu și al vistiernicului Andrei Deșu.

Această primă mișcare de la Brăila a dat totuși naștere unor complicații externe. Consulul Austriei la București a interpretat intervenția lui Korneev nu ca pe o atitudine pur personală, ci exprimînd punctul de vedere oficial al Rusiei. Aceasta l-a făcut pe Metternich să adreseze o notă la Petersburg pe care țarul Nicolae a parat-o, nerechemîndu-l imediat pe viceconsulul său de la Galați și subliniind că atitudinea Rusiei față de Turcia continuă să fie amicală.

A doua mișcare revoluționară de la Brăila. De pregătirile primei mișcări de la Brăila s-a auzit prin grecii de la Galați atît la Atena, unde exista societatea revoluționară antiotomană tesalo-epirotă, cît și în unele cercuri grecești de la Constantinopol. La Atena studiau atunci mai mulți bulgari între care și Ilarion Mihailovski, prieten al lui Gheorghii Stoikov Rakovski, ultimul fiind și el în legătură cu bulgarii din capitala Greciei. Aceștia înființaseră și ei la Atena o societate care, sub o firmă culturală, pregătea acțiuni politice antiotomane. Pentru a studia situația, Rakovski și Mihailovski au plecat întîi la Constantinopol. Cel dintîi a rămas aici, iar al doilea s-a dus în Bulgaria pentru a face unele legături. La Constantinopol, Rakovski a aflat de pregătirile pe care le făceau bulgarii și grecii de la Brăila. Pentru a putea ajunge la timp s-a îmbarcat imediat pe o corabie grecească și a plecat la Brăila unde a sosit însă abia la înce-

putul lui august adică după ce mișcarea bulgarilor fusese înfrântă. Cu toate acestea, Rakovski a considerat că încercarea trebuie repetată. Cu ajutorul unor compatrioți, el și-a făcut rost de un pașaport grecesc și a debarcat în portul dunărean. Tot prin bulgarii și grecii din Brăila Rakovski l-a cunoscut pe Stavri Gheorghiu, trimisul societății tesalopirote de la Atena, precum și pe Gheorghii Dimitrievici Cazacu, bulgar de origine, mic negustor din Galați și care avea supușenie austriacă. Prin Cazacu, Rakovski l-a cunoscut apoi pe bulgarul Petru Ganceev, funcționar al vămii rusești de la Reni. Cu toții au pus la cale o nouă mișcare: Ganceev trebuia să adune contribuții și să strângă oameni din sudul Basarabiei, achiziționând și arme de la Odesa; Cazacu trebuia să organizeze pe bulgarii din Galați și din câteva orașe ale Moldovei, iar Stavri și Rakovski urmau să recruteze cetași greci și bulgari de la Brăila. Pentru a evita o trecere dificilă a Dunării, noua ceată, care urmărea același scop — declanșarea unei răscoale generale în Bulgaria —, trebuia să ajungă pe malul turcesc, mergând pe Dunărea înghețată, în ianuarie sau februarie 1842.

Conducătorii au ales pînă la urmă ca dată a începutului acțiunii ziua de 10 februarie 1842. Planul era următor: în ziua de 10 februarie după amiază, circa 1 000—2 000 de bulgari trebuiau să treacă de la Reni la Galați. La aceeași oră aveau să sosească în port și bulgarii recrutați din Moldova. Autoritățile gălățene urmau să fie luate prin surprindere și n-ar fi putut acționa din două motive: primul ar fi fost marele număr al cetașilor, iar al doilea plecarea imediată a lor spre Brăila. După trecerea Siretului, aceștia aveau să stea ascunși pînă spre miezul nopții, cînd aveau să intre în Brăila. Ziua de 10 februarie fusese aleasă deoarece atunci avea loc tradiționalul bal al garnizoanei orașului la care aveau să participe toți ofițerii, autoritățile, marii negustori etc. Cu bulgarii și grecii din oraș, Rakovski și Stavri aveau să înconjoare sala balului, să lege pe colonelul Engel șeful garnizoanei și pe alți ofițeri și să-i ducă la regiment pentru ca aceștia, sub amenințare, să ordone soldaților să dea arme cetașilor. Rakovski prevedea ca ostașii români să fie lăsați să plece la casele lor, admitînd însă în ceata sa pe aceia care ar fi vrut să-i însoțească. Banii s-ar fi obținut de la negustorii arestați la bal, după liste în prealabil făcute. A doua zi ceata urma să treacă Dunărea.

Acest plan nu a putut fi dus la îndeplinire deoarece scrisorile lui Gancev și Cazacu către Aprilov, marele negustor și filantrop bulgar de la Odesa, prin care cei dintâi îi cereau arme, au fost deschise de poliția țaristă, care a aflat totul și a început să-i urmărească. Gancev a fost chemat la Chișinău sub un pretext oarecare și dus apoi la Petersburg, fiind anchetat personal de țarul Nicolae. În acest fel organizația a rămas fără conducător.

În această vreme, Rusia, ca o excepție de la linia politicii sale externe, dorea să fie în relații cât mai amicale cu Turcia. Ca urmare țarul Nicolae l-a anunțat pe sultan de pregătirea acestei mișcări. De asemenea consulii ruși de la Iași și București au fost însărcinați să aducă totul la cunoștința celor doi domnitori români, pentru ca aceștia să ia măsurile necesare. La Iași Mihail Sturza, în relații bune cu consulul Rusiei, a căpătat toate amănunțele și ca urmare la Galați nu s-a mai putut face nici o pregătire. La rândul său consulul austriac de la Iași, aflând totul, l-a înștiințat repede pe viceconsulul său de la Galați și acesta l-a cercetat în secret pe Gheorghii Cazacu, i-a confiscat hîrțile compromițătoare, dar l-a lăsat în libertate pentru ca nu cumva un supus austriac să fie amestecat în mișcări antiotomane.

La București consulul Dașkov, fiind în bune relații cu marii boieri adversari ai lui Alexandru Ghica pe care căutau să-l compromită, nu a dat amănunte necesare domnitorului și ca urmare poliția brăileană nu a aflat nimic pînă în ziua de 10 februarie. În această zi, dintr-o greșală a sa, Rakovski a fost surprins, de un negustor grec, transportînd niște arme. Ca urmare în după amiaza aceleiași zile poliția a încercat să aresteze pe Rakovski și pe Stavri Gheorghiu, dovediți a fi conducătorii mișcării. Ca un act de autoapărare aceștia, însoțiți de un mic grup înarmat, au atacat casa colonelului Engel și în scurta ciocnire care a avut loc au căzut cîțiva morți și răniți. Rakovski și Stavri s-au ascuns în oraș.

Au fost arestați la Brăila o serie de bulgari și greci, unii dintre ei înscriși ca cetași, alții complici și în sfîrșit cîțiva care nu aveau nici o vină.

La București, noua încercare a bulgarilor de la Brăila a dat prilej marii boierimii să-l atace din nou pe Alexandru Ghica. Domnitorul l-a trimis la fața locului, pentru cercetări, pe fratele său marele ban Mihail Ghica care a făcut ancheta. Dacă Stavri Gheorghiu ascuns de orașeni nu a putut fi arestat și în primăvară a reușit să se îmbarce pe o corabie gre-

Sofronie de Vrața (1739–1813)

Petăr Beron – pictură de Nikolai Pavlovici (1853–1894). *Dreapta sus.*

Petăr Beron (1799–1871) – desen →

Nedelnicul lui Sofronie de Vrața — prima carte tipărită în limba bulgară modernă la Rimnicu Vilcea, 1806

БЪЛГАРСЪ

СЪ РАЗЛИЧНЫ

ПОУЧЕНІА

СОБРАНИ СЪТ

ПЪТЯ Х. БЪРОВЧУА

За Български-тѣ училища.

Напечатана съ сѣга помощь-тѣ

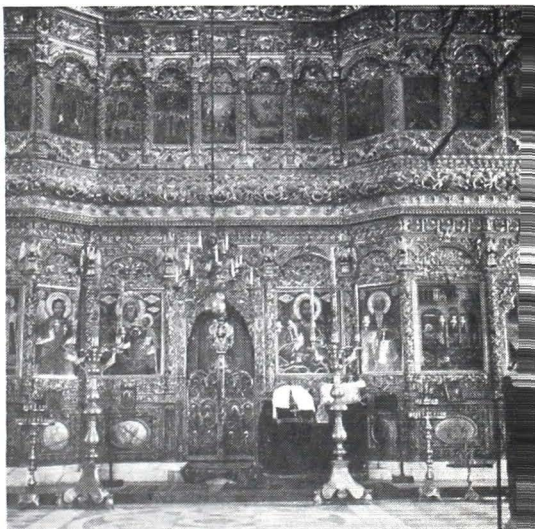
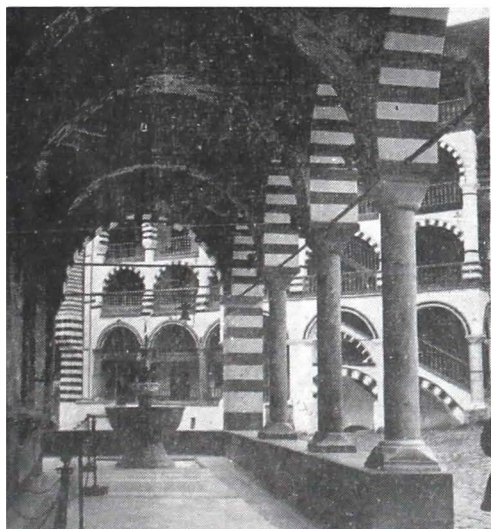
Г. ЯНТОНЪОВА ІОАННОВЧУА.

Primul Abecedar bulgar — tipărit de Petăr Beron la Brașov, 1824

Minăstirea Rila, vederi din interior și iconostas

Autoportret, realizat pe la 1840 de Zahari Zograf (1810–1853)

Portrete de donatori ai minăstirii Rila, executate de Zahari Zograf

Casa „Lamartine“ din
Plovdiv, 1838

Casa Kableškov din
Koprivštița — vedere
din exterior, 1845

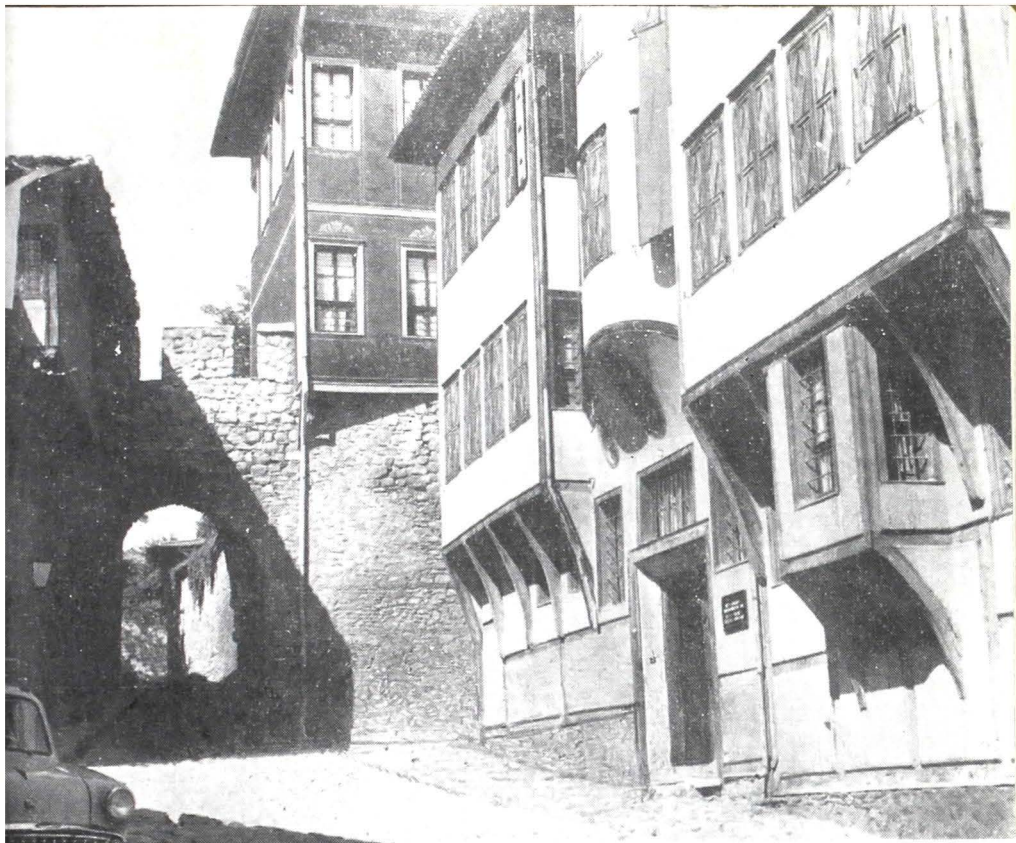

Casa Kium-
gioglu din
Plovdiv, 1847

„Casa cu
măiuța“ din
Tirnov, 1849

Casa Gheorghiadi din
Plovdiv, cca 1830 – 1856

Casa Kableşkov —
vedere din interior

Casa Lafciv din Drianovo, cca 1830 – 1856

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.acadsudest.ro>

cească, Rakovski și-a căutat scăparea cerînd azil viceconsulului rus de la Galați Simeon Andreevici Korneev care venise la Brăila. Rakovski știa că acesta din urmă ajutase prima mișcare a lui Tatici și Vîlkov și era sigur că diplomatul rus îl va putea ascunde. Korneev însă, pentru a-și răscumpăra atitudinea avută în iulie 1841, l-a predat lui Mihail Ghica. Transportați la București, arestații, în frunte cu Rakovski, au fost condamnați la moarte în urma unui proces. Deși aveau posibilitatea să facă apel împotriva sentinței date și să obțină comutarea pedepsei, ei au renunțat la acest drept. De fapt totul a fost un aranjament al autorităților românești, care au permis acelor arestați care nu aveau pașaport grecesc să obțină această supușenie în timpul detențiunii. Situația era clară: odată condamnați la moarte, sentința trebuia executată potrivit legislației consulare în țara supușeniei lor, adică la Atena; condamnați la închisoare, cei care nu erau supuși greci puteau fi ceruți imediat de către autoritățile otomane care, fără îndoială, i-ar fi ucis. Faptul că opinia publică românească simpatiza aceste mișcări de eliberare a determinat pe judecători ca și pe domnitor să închidă ochii. În acest fel sentința capitală a rămas definitivă, iar Rakovski și ceilalți condamnați au fost expulzați în Grecia, unde au fost considerați ca niște luptători pentru libertate și absolviți de orice pedeapsă. Rakovski însă nu a ajuns la Atena, ci, de la Constantinopol, s-a îmbarcat pe o altă corabie grecească și a plecat la Marsilia.

Această a doua mișcare de la Brăila a neliniștit atât puterea suverană cît și pe cea protectoare. Ca urmare Poarta a trimis la Brăila pe Șekib bei, care de fapt venea să-l felicite pe Alexandru Ghica pentru descoperirea și anihilarea încercării. La rîndul său țarul Nicolae l-a trimis în anchetă pe generalul Duhamel. Deoarece domnitorul era în relații încordate cu Dașkov, consulul Rusiei la București, și cu marea boierime, Șekib, cîștigat de aceasta, s-a văzut izolat. Cumpărat de adversarii domnitorului, trimisul Porții l-a convins pe sultan să-l mazilească pe Alexandru Ghica în octombrie 1842, numind în locul lui ca domnitor pe Gheorghe Bibescu.

A treia mișcare de la Brăila (1843). Așa cum s-a arătat mai sus, căpitanul Vasile Vîlkov, care reușise să scape din mișcarea de la 1841, a rămas cîțva timp ascuns în Basarabia, după care, în 1843 s-a reîntors la Brăila cu pașaport rusesc. Îndată după sosirea sa în oraș, Vîlkov a început să facă pre-

gătiri pentru o nouă încercare, recrutînd cetași și strîngînd arme și muniții.

Logofătul Costache Suțu și vistierul Andrei Deșu nu fuseră dovediți că luaseră parte la prima mișcare. Nemulțumit de numirea lui Bibescu ca domnitor, Costache Suțu s-a gîndit să profite din nou de mișcarea de eliberare a bulgarilor și chiar a grecilor. Suțu, care dorea să ajungă domnitor, a plănuit să creeze patru organizații separate (numite în documentele timpului „eterii“). Eteria bulgară urma să fie condusă de Andrei Deșu, cea grecească de Atanasie Ștefan, viceconsulul Greciei la Craiova, cea sîrbească de către bulgarul Costache Mustakov, negustor din București în strînse relații cu Miloș Obrenovici. Șeful eteriei românești trebuia să fie chiar Costache Suțu, care cîștigase dintre boierii mici pe pitarul Dimitrie Merișescu, dintre negustori pe Gheorghe Ghiață ș.a. și pe cîțiva ofițeri. Toate aceste eterii urmau să dispună de oameni și arme și să fie gata pentru o ridicare în masă. Semnalul răscoalei trebuia să fie uciderea domnitorului Bibescu, fie cu prilejul plecării sale la Constantinopol pentru investitură, fie cu acela al întoarcerii sale în țară, prin Brăila. Odată răscoala începută, Suțu, care era prieten cu consulul Dașkov, era sigur de o intervenție energetică a Rusiei.

Pregătirile au început și în cursul lor Vasile Vîlkov a fost informat de planurile lui Suțu. Căpitanul s-a bucurat de extinderea mișcării, dar a respins cu indignare uciderea lui Gheorghe Bibescu, răspunzînd logofătului că bulgarii datorau recunoștință Țării Românești și domnitorului care le dăduseră adăpost. Dealtfel, Vîlkov, după ce s-a convins că pregătirile diferitelor eterii erau abia incipiente, s-a gîndit să acționeze separat. Planul era următorul: formarea unei cete care, profitînd de un moment favorabil, să treacă Dunărea pentru a provoca o răscoală în Bulgaria. Autoritățile brăilene au descoperit însă totul și la începutul lunii septembrie 1843 au făcut arestările necesare. Vîlkov și cetașii săi au fost judecați și condamnați la 15 ani muncă silnică la ocnele de la Telega și de la Ocnele Mari. În cursul procesului, Vîlkov a dezvăluit planul lui Suțu și complicitatea lui Deșu. Dacă ultimul a fost arestat, judecat și trimis la Telega, logofătul Costache Suțu nu a fost implicat în proces, fiind protejat de consulul Dașkov. În acest fel nici această a treia încercare de la Brăila nu a putut reuși.

Duși la Telega, Vîlkov și Deșu, împreună cu cetașii lor și cu complicitatea altor condamnați, au încercat în august 1844 o răscoală care însă nu a izbutit, singurul rezultat fiind înăsprirea regimului lor de aici.

Se poate spune în concluzie că cele trei mișcări revoluționare de la Brăila au fost determinate atât de factorii externi menționați, cât și de cei interni, între care rolul important l-a avut atmosfera revoluționară din Țara Românească, mișcarea națională românească de la 1840. Trebuie să precizăm că cele trei încercări de a dezlănțui o răscoală antiotomană în sudul Dunării, aparțin în primul rînd emigranților bulgari, care au format forța motrice și au dat cel mai mare număr de cetași, independent de participarea unor greci și sîrbi și mai ales de planurile unor ambițioși ca Andrei Deșu, logofătul Costache Suțu sau principele Miloș Obrenovici.

Toate aceste mișcări nu au reușit și nu puteau reuși, deoarece emigrația bulgară din Țara Românească și sudul Rusiei nu era omogenă și problema eliberării Bulgariei era privită după interesele de clasă ale diferitelor păături sociale. Dacă micii negustori, meseriașii și muncitorii (cărămidari, hamali, căruțași, calfe etc.) o vedeau realizată printr-o luptă deschisă, marii negustori de la Odesa sau București mai credeau încă în reformele sultanului. A contribuit și lipsa de experiență revoluționară, conducătorii fiind aproape toți foarte tineri. Ei sperau că odată începută răscoala va aduce intervenția Rusiei, fără a înțelege că în acești ani țarul Nicolae căuta o apropiere de Turcia. În acest sens mișcărilor din 1841—1843 voiau să meargă pe calea Eteriei.

Opinia publică românească a simpatizat aceste mișcări iar masele le-au ajutat. Astfel capii mișcării au putut sta ascunși la Brăila, fără a fi trădați nici ei și nici pregătirile ce le-au făcut trei ani la rînd. Desigur autoritățile românești nu puteau permite trecerea peste Dunăre a unor cete numeroase, în mod deschis, prin porturi, în văzul lumii și a agenților consulari străini. Alta ar fi fost situația dacă cetele ar fi trecut Dunărea nu prin porturi, ci prin alte locuri mai puțin supravegheate și pe unde fluviul se putea traversa ușor, fără să-i simtă nici grănicerii români și nici cei turci, așa cum au procedat, mai tîrziu, cetele conduse de Panaiot Hitov, Filip Totiu, Hagi Dimităr și Stefan Karagea, despre care va fi vorba mai jos.

Autoritățile au fost indulgente, închinzînd ochii și admițînd ca arestații din cea de a doua mișcare de la Brăila să

obțină o cetățenie străină, pentru a nu fi predați turcilor și a-i scăpa de la moarte. Alți cetățeni au fost grațiați de către domnitor, după cum cei condamnați la Telega sau la Ocnele Mari au fost eliberați de către revoluționarii români de la 1848.

Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843 reprezintă încă un pas spre maturizarea politică a emigrației bulgare din Țara Românească.

BULGARII ȘI REVOLUȚIA BURGHEZO-DEMOCRATICĂ DE LA 1848 DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

În pregătirea acestei revoluții, Nicolae Bălcescu și ceilalți revoluționari români nu au repetat greșeala făcută de Dimitrie Filipescu în 1840. Aceasta se vede foarte clar din Proclamația de la Izlaz devenită Constituția revoluției de la 1848. În ea găsim următorul apel: „Cetățeni în general, preoți, boieri, ostași, negustori, meseriași de orice treaptă, de orice nație, de orice religie ce vă aflați în capitală și prin orașe, greci, sârbi, bulgari, germani, armeni, izrailiți armați-vă spre a ține buna orînduială și a ajuta la fapta cea mare. Patria este a noastră și a voastră. Vouă vă place a ședeă într-însa și ea vă primește. Sistema cea veche nu v-a chemat și pe voi la masa de obște. De azi înainte o masă avem cu toții, un ospăț de frăție vi se întinde, aceleași drepturi avem cu toții. Și voi, o binecuvîntați săteni...”¹⁶

Această chemare a avut un puternic ecou în rîndul bulgarilor stabiliți în orașele și satele românești. Trebuie să amintim că în 1840 se împlinise perioada de zece ani pe timpul căreia emigranții bulgari, țărani, meseriași și negustori se bucuraseră de scutiri totale și parțiale de dări, intrînd în rîndul birnicilor pămînteni. Soarta țăranilor bulgari ca și a meseriașilor și micilor negustori era aceeași cu cea a țăranilor și a meseriașilor români. Ca urmare, la 1848 aceste pături sociale avînd interese comune s-au ridicat în sprijinul revoluției. Numeroase documente atestă acțiunile duse împreună de țărani români și bulgari. Este interesant un raport din aprilie 1849 făcut de maiorul Gigîrtu, în care acesta afirma că satele din județul Ilfov între care „Surlari,

¹⁶ C. Colescu-Vartic, *1848 — Zile revoluționare*, București, 1898, p. 475—76.

Mînăstirea, Ciocănești, unde locuia și mulți bulgari" nu voiau să se supună și că nici la acea dată „fumul revoluționar din capul lor n-au ieșit, fiindcă după cum am aflat bulgarii au fost cei mai rău răzvrățitori dintre ceilalți lăcuidori țărani"...¹⁷

Un alt document arată că în satul Maltezu din județul Ialomița „în luna iulie cînd s-a răscolat toată Țara Românească între care revoluționari fiind și unul dintr-acest județ, Tache bulgarul, rînduit dă către acei comisari din parte-le, umblînd prin tot județul cu steag tricolor și proclamînd nelegiuita constituție ce dînșii o înființase către toți locuitorii, iar Regulamentul și celelalte toate... date de fostul domn, în vederea mai multor sate arzîndu-le striga: Ura să trăiască libertatea și Constituția". Pentru acest zel al său Tache bulgarul a fost numit subocîrmuitor al județului Ialomița, în care calitate „lucra neîncetat" împotriva Regulamentului organic, insuflînd „în capetele lăcuiditorilor a fi cu privighere ca oricine va vorbi împotriva Constituției să-l prinză și să-l dea în mîna sa a-l pedepsi"¹⁸.

Nicolae Bălcescu însuși, cînd a ales locurile în care trebuiau să izbucnească primele focuri ale revoluției, a fixat în afară de Izlaz și București încă două localități și anume: Ocnele Telega și Ocnele Mari, unde se găseau închiși Vasile Vîlkov cu cetașii săi bulgari condamnați în urma mișcării revoluționare de la Brăila din anul 1843. La acestea două din urmă Bălcescu a fost silit apoi să renunțe deoarece nu mai era timp să facă și aici pregătirea necesară.

În sfîrșit nu trebuie să uităm că printre comisarii revoluției a fost și bulgarul Nicolae Nenovici, din aceeași familie amintită mai sus. Învățase la școala de la Sf. Sava unde fusese coleg și prieten cu Bălcescu care l-a numit în această funcție. Nenovici era aproape total românizat și nu se sfia să recunoască aceasta. Arestat după înăbușirea revoluției, el însuși a răspuns la interogatoriul ce i s-a luat „sînt român, dar tatăl meu și familia mea sînt la origine bulgari. Eu însă m-am născut aici"...

În afară de țărani s-au ridicat, atît la București cît și la Ploiești, Alexandria, Ruși de Vede ș.a., alături de meseriași și negustori români, numeroși meseriași și negustori bulgari. Cităm dintre ei la București pe Costache Mustakov, care a făcut parte și din mișcarea de la 1843 de la Brăila, pe Anghel

¹⁷ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Div. Adm. Dos. 63/1849, f. 8.

¹⁸ Acad. R.S.R. Ms. 3886, f. 88-89.

Nedelcovici, Nicolaie Penciovici, Andrei Dobrovici și mulți alții. În august 1848 marea boierime s-a plîns sultanului că Suleiman pașa, care fusese trimis de Poartă să restabilească vechiul regim la București, legalizase de fapt guvernul revoluționar. În „Memoriul“ ei, scris în limba franceză, se spune printre altele: nu știe oare (Suleiman) că focarul comunismului și al revoluției pe care o lasă să se întărească aici este un cancer care va devora îndată tot ce-l înconjoară începînd cu provinciile limitrofe ale Imperiului otoman? Că printre negustorii din București, care au luat parte la această mișcare, bulgarii sînt aceia care formează majoritatea în scopul neîndoios de a stabili aici un cap de pod în favoarea țării lor? (Nu știa oare) că primul act de clemență al guvernului provizoriu a fost eliberarea din închisori a bulgarilor arestați pentru că au vrut să răscoale țara lor împotriva Sublimei Porți?“¹⁹

Fără îndoială unele din afirmațiile mării boierimi, cum este cea referitoare la negustorii din București ș.a., sînt exagerate. Celelalte însă reprezintă adevăruri incontestabile. Într-adevăr emigrația bulgară de la orașe a participat masiv la revoluție, iar primul decret al guvernului provizoriu de la 1848 a fost eliberarea bulgarilor închiși la Ocnele Telega și Ocnele Mari.

Desigur emigrația bulgară, așa cum s-a mai afirmat, nu reprezenta un tot omogen. Dacă majoritatea ei a luat parte și a sprijinit revoluția românească de la 1848, o serie de arendași și negustori bulgari, aproape toți avînd supușenii străine, au fost împotriva revoluției, rămînînd credincioși intereselor lor de clasă. Aceasta însă reprezintă o excepție, majoritatea emigrației bulgare susținînd revoluția. Dealtfel chiar la Brăila, meseriașii bulgari ca și micii negustori au fost de partea revoluției luptînd în frunte cu același Vasile Vîlkov împotriva mării negustorimi.

După înfrîngerea revoluției de la 1848 mulți revoluționari s-au refugiat la Rusciuk, la Nikopol, la Silistra sau la Vidin unde se aflau Niță Magheru, Gh. Ioranul, Ion Apolonie ș.a. Prezența acestor revoluționari români în Bulgaria a avut o deosebită importanță și istoricii bulgari afirmă că una din premisele externe ale răscoalei bulgare de la Vidin din 1850 a constituit-o revoluția românească de la 1848.

¹⁹ *Anul 1848 în Principatele Române*, III, p. 359.

În afară de toate acestea, ideologia revoluționarilor români de la 1848 a influențat mișcarea de eliberare bulgară de mai târziu. Se știe că revoluționarii români au fost siliți să plece în exil în apusul Europei unde au continuat să lupte pentru ideile lor, una din ele fiind unirea țărilor române. Când acest ideal a fost împlinit, destinele României moderne au fost conduse de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, de Mihail Kogălniceanu, C.A. Rosetti, Ion Brătianu și mulți alți oameni politici, fruntași ai revoluției de la 1848.

RĂSCOALA DE LA VIDIN DIN ANUL 1850

Din cele expuse mai sus s-a văzut că în afara răscoalei de la Tîrnova din 1835, toate celelalte au avut loc în Bulgaria de nord-vest — răscoala de la Niș din 1835, răscoalele din regiunea Piroto și Berkovița din 1836 și 1837 și apoi răscoala de la Niș din 1841. Ele au continuat în regiunea Kula în 1847 și 1849 sub conducerea voievodului Puiu, așa încît frământările țăranilor de aici aveau un caracter permanent. Cauzele acestor răscoale erau de fapt trei și anume: în primul rînd sistemul spahial care deși se desființase în toate teritoriile bulgare, continua să existe în nord-vestul Bulgariei, adică „în regiunea cea mai importantă și mai delicată a țării”, după cum o numea însuși guvernul otoman, avînd în vedere că ea se afla în vecinătatea Țării Românești și a Serbiei. În al doilea rînd, țăranii cereau aici cu insistență aplicarea hatașerifului, ceea ce dezlănțuia furia musulmanilor. În sfîrșit, dacă în toată Bulgaria se făceau abuzuri la plata dărilor, în această regiune, unde controlul puterii centrale era aproape inexistent, se luau cele mai numeroase și mai mari dări și se comiteau cele mai groaznice nedreptăți. Aceasta se vede ușor din documentele timpului. Ele arată că un sat ca Bre-govo, care avea 374 de case, plătea în bani și natură un impozit în valoare de 28 500 groși, agălei din sat 10 670 groși, subașei din sat 2 230 de groși iar slugilor lui aproape tot atîta. Situația era similară și pentru celelalte sate ale regiunii. La acestea se adăugau jafurile și fărădelegile care întreceau orice măsură.

Deoarece plîngerile țăranilor nu ajungeau niciodată la curtea sultanului, aceștia s-au adresat în 1850 și țarului Rusiei, arătîndu-i suferințele, descriind pe larg situația în care se aflau și cerînd ajutor. Dat fiind că răscoalele izolate

nu rezolvaseră nimic, s-a ajuns treptat la ideea unei răscoale generale a întregii regiuni. Ba mai mult, trimiși ai țăranilor de aici au mers și în alte locuri, după cum la consfăturile și pregătirile răscoalei au luat parte și țărani din regiunile Sofiei, Tîrnovei și chiar Plovdivului. Se cunosc de asemenea conducătorii răscoalei — Stano Boiagi, voievodul Puiu, Nicola Srăndak, Țolo Todorov și alții. Situația era atât de grea încît țăranii, deși nu aveau arme de foc, au hotărît să treacă la luptă folosind uneltele de muncă. După incidente izolate, conducătorii s-au adunat la o ultimă consfătuire în satul Rakovița unde s-a făcut și planul răscoalei în prezența delegaților din regiunile Vidin, Kula și Belogradik. S-a hotărît ca forțele răscolate să atace întii orașul Lom, care era cel mai puțin apărat, apoi orașul Belogradik și după aceea forțele reunite să se îndrepte spre Vidin.

La 1 iulie 1850, răscoala a început simultan în cele trei regiuni și 2000 de țărani, din care însă numai 15 aveau puști, au atacat Lomul. Ei au fost însă respinși și risipiți în cîteva ceasuri de un simplu detașament de 50 de turci bine înarmați. Peste 250 de țărani au fost uciși, cei mai mulți s-au retras la casele lor, iar alte cîteva sute s-au îndreptat spre Belogradik, unde se ridicaseră aproape 10 000 de oameni. Cetatea a fost asediată, dar răscolaii nedispuînd de arme au așteptat ca turcii să se predea din cauza foamei.

Și spre Vidin s-au îndreptat circa 3000 de oameni dintre care însă nu aveau arme nici o sută de inși. Aflînd aceasta de la ciorbagii, pașa de Vidin a trimis 200 de călăreți turci care au ucis ușor o parte dintre ei, alții fugind în Țara Românească și în Serbia. După aceea o armată de peste 1000 de bașibuzuci bine înarmați s-a îndreptat spre Belogradik. Asediatorii, care nu posedau nici 200 de puști, au fost atacați simultan și de această armată, și de turcii din cetate. Lupta a durat pînă la căderea nopții cînd țăranii s-au putut retrage. Bașibuzucii nu i-au urmărit ci s-au răzbunat pe populația bulgară a orașului pe care a ucis-o aproape în întregime. Bilanțul acestei răscoale a fost deosebit de tragic. Din cei 15 000 de țărani răscolaiți, peste 700 au fost uciși iar după înăbușirea răscoalei au plătit cu viața încă 3000 de bărbați, femei și copii.

Pentru a preveni o intervenție externă, sultanul a trimis la Vidin pe Ali Riza pașa ca să cerceteze situația. O delegație de țărani a fost lăsată să arate sultanului doleanțele populației. Într-adevăr, aceasta a ajuns la Constantinopol și la întoarcere

a declarat pașei că padișahul însuși le-a promis împărțirea pământurilor spahiale. După numeroase tratative și după protestul oficial al Rusiei la Poartă, ca și după intervenția amicală a lui Palmerston, s-a ajuns la o înțelegere. Sistemul spahial a fost desființat și în această regiune. Vechii proprietari turci au primit pentru pământul ce a fost împărțit țăranilor bonuri de tezaur, iar aceștia din urmă au plătit valoarea pământului primit în rate anuale.

Răscoala de la Vidin din 1850 a fost cea mai mare mișcare țărănească bulgară din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Deși a avut un caracter politic, țăranii, lipsiți de o ideologie clară și de o bună organizare, nu au cerut eliberarea de sub stăpânirea otomană, ci doar condiții mai bune de viață.

Lupta poporului bulgar pentru autodeterminare națională

După cucerirea Tîrnovei de către turci (1393), patriarhul Eftimie a fost surghiunit, iar biserica bulgară a rămas fără conducător. În locul său patriarhul Antonie IV al Constantinopolului l-a trimis pe grecul Ieremia, fără a-i conferi însă titlul de patriarh sau măcar pe cel de mitropolit al Tîrnovei. Acesta din urmă se întorcea de la Suceava unde fusese trimis să-l înlocuiască pe Iosif, ales de clerul din Moldova ca mitropolit, dar nerecunoscut de patriarhie. Izgonit din Moldova, Ieremia a ajuns la Tîrnova ca reprezentant personal al lui Antonie IV. Curînd — între 1416 — 1438 — patriarhia bulgară de la Tîrnova a trecut direct sub jurisdicția patriarhiei grecești, fiind transformată în mitropolie, iar cele trei mitropolii ale ei au devenit simple episcopii.

După cucerirea Constantinopolului de către Mahomed II, patriarhia grecească nu a fost desființată, deoarece pe de o parte contribuia la întărirea stăpînirii otomane cerînd popoarelor cucerite să se supună autorității turcești, iar pe de alta reprezenta pentru sultan un important izvor de venituri. În afară de sumele obișnuite pe care le plătea Porții, s-a creat obiceiul ca fiecare patriarh să dăruiască sultanului, atunci cînd își primea „beratul“ de înscăunare, un „peșcheș“ de o mie de galbeni. În timpul sultanului Mahamed II peșcheșul se dublă, ajunse apoi la 3000 de galbeni în vremea lui Soliman Magnificul, pentru ca la începutul secolului al XVIII-lea să se ridice la enorma sumă de 100 000 de galbeni. În afară de aceasta a crescut și cota pe care patriarhia o vărsa anual tezaurului imperial. Sultanul folosea orice prilej pentru o cît mai deasă schimbare a patriarhilor greci, deoarece de fiecare dată претенdenții la scaunul patriarhiei măreau acest peșcheș. Pentru a-și scoate cheltuielile, patriarhii începură să vîndă pe bani grei scaunele mitropoliei, mitropoliții pe cele

episcopale, pînă ce se scoase la mezat și ultimul loc de preot din cel mai îndepărtat sat. Deoarece bulgarii nu aveau totdeauna bani ca să cumpere aceste înalte ranguri bisericesti, ele fură ocupate în mod treptat aproape numai de greci. Nu erau excluși nici bulgarii care puteau plăti. Am văzut mai sus cazul particular al lui Sofronie de Vrața. În 1853, a ajuns episcop, tot de Vrața, bulgarul Dorotei Spasov, deoarece a putut plăti mitropolitului de Tîrnova mai mult decît pretendenții greci, adică suma de 100 000 de groși. Bineînțeles pe același mitropolit locul îl costase în 1840 nu mai puțin de 850 000 de groși. Patriarhia lua sume mari de bani și de la mînăstirile bulgare. De pildă mînăstirea Rila plătea patriarhiei anual o anumită dare, care în 1833 era de 3000 de groși, iar după 1848 se ridicase la 4000 de groși. Orice slujbă a episcopului și mitropolitului erau scump plătite. De pildă pentru o slujbă, în perioada 1815—1830, la hramul unei mînăstiri, mitropolitul lua 800 de groși, prețurile variind după lăcomia ierarhului. Pentru a fi stareț al unei mînăstiri de lîngă Tîrnova s-a plătit, prin 1835, suma de 3000 de groși. Bineînțeles, ca urmare și dările pe care le plătea poporul au crescut și ele atît de mult încît au devenit insuportabile. Episcopii greci din Bulgaria stabileau aceste dări în mod abuziv, nu numai pentru a-și plăti locul cumpărat, ci mai ales pentru a se îmbogăți cît mai repede, deoarece nu știau cît timp vor putea să se mențină. Deseori plecau ei înșiși prin eparhiile lor pentru a-și strînge dările. Însoțiți de o numeroasă suită, care trăia pe spinarea satului sau orașului vizitat, episcopul dădea pe mîna autorităților turcești pe toți cei care refuzau să plătească. În afară de vînzarea avutului se luau și măsuri de interzicere a săvîrșirii slujbelor religioase. Pe drept cuvînt, unul dintre clericii bulgari, Neofit Bozveli, a afirmat că purtările clericilor greci erau „mai groaznice decît cele ale cîrjaliilor și ienicerilor“. Lupta împotriva prelaților greci a avut deci la început un caracter economic.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, patriarhia grecească și familiile grecești de mari dragomani și negustori din Fanar au început să îmbrățișeze ideile panelenismului și, sub cuvînt că cele două patriarhii slave din Balcani, de Ipek și de la Ohrida, ar fi în legătură cu Rusia, au obținut de la sultan aprobarea desființării lor. Deși netolerantă și conservatoare, patriarhia nu a urmărit însă pînă spre 1840, în mod practic și consecvent, elenizarea slavilor balcanici.

Dacă în 1828 s-a opus ca traducerea Noului Testament în limba bulgară vorbită să fie tipărită la București, nu trebuie să uităm că aceeași atitudine o avusese și față de traducerea evangheliilor în limba greacă populară, lucrare începută în 1819 de către viitorul mitropolit de Tîrnova Ilarion Cristi, la îndemnul Societății biblice britanice din Smirna. Întîmpinînd multe greutăți, ea s-a tipărit abia în 1840 și s-a răspîndit repede în Bulgaria. În 1841 patriarhia a interzis utilizarea traducerii Noului Testament în limba greacă populară (care apăruse de un an) și în aceeași circulară a afurisit pe toți care posedau traducerea evangheliilor în limba bulgară. S-a interzis deci și traducerea bulgară a Noului Testament, făcută de Neofit de la Rila și publicată tot în 1840.

Se pot cita multe cazuri în care episcopii și mitropoliții greci au lăsat liberă dezvoltarea școlii bulgare și au permis ca în biserici să se slujească în limba slavă. Exemplul cel mai clar în primul caz l-a dat Ilarion Cristi, mitropolitul Tîrnovei, care l-a ajutat pe Neofit să vină la București și a asistat personal la punerea pietrei fundamentale a clădirii școlii de la Gabrovo. La fel au procedat mitropolitul de Plovdiv în 1838 cu școala de la Sopot sau mai ales Agapie, episcopul de Vrața, care a ajutat la răspîndirea cărților bulgare și a dispus ca în bisericile bulgare slujba să se facă în limba slavă. Se pot da și alte exemple. Dacă nu putem afirma că înalții prelați greci au făcut tot ce le-ar fi revenit să facă în calitatea lor de conducători spirituali ai poporului bulgar, ei n-au împiedicat însă dezvoltarea culturii bulgare. În același timp se cuvine să subliniem și părțile pozitive pe care le-a avut influența greacă în Bulgaria, cale pe care au pătruns aici idei înaintate. Din 1841 însă situația se schimbă radical, curînd înființîndu-se și cenzura specială a patriarhiei și aceasta nu numai în Bulgaria, ci și la multe mînăstiri de la Athos. Episcopii greci din Bulgaria au început o asuprire sistematică a culturii slave din Balcani. Se lupta împotriva oricăror tipăriri de cărți bulgare — mai ales a cărților bisericesti și se opreau orice fel de traduceri în limba slavă. În multe locuri manuscrisele și cărțile slave au fost chiar arse, iar traducerile tipărite oprite, interzicîndu-se difuzarea lor. Școlile grecești au fost înmulțite, iar copiii atrași în ele și îndepărtați din școlile bulgărești.

În fața acestei situații, populația bulgară cerea ocrotirea autorităților turcești, mergînd pînă la adresarea unor plîngerii către sultan. Ele nu avură însă nici un rezultat. Conflicte

mai acute au început mai întâi la Vrața, în 1824, când episcopii bulgari ai episcopiei se ridicară împotriva episcopului grec Metodie, nevrînd să admită perceperea unor taxe suplimentare cerute de mitropolia de la Tîrnova. Bulgarii din Vrața s-au adresat chiar arhimandritului Gavriil, bulgar de origină și care fusese stareț al mînăstirii Bistrița (în Oltenia), iar acum era stabilit la București, rugîndu-l să primească locul de episcop al Vraței. Pînă la urmă episcopii au fost judecați și condamnați de turci, reușind să scape cu viață numai în schimbul unor sume mari de bani date episcopului grec. Ciorbagiile bulgari nu se adresară la început maselor populare, recurgînd la ajutorul autorităților turcești. Ei luptau împotriva episcopilor greci nu pentru îmbunătățirea situației materiale sau culturale a poporului, ci pentru înlocuirea clericilor greci prea lacomi cu alții care să le satisfacă și interesele lor materiale.

Lupta împotriva clerului grecesc a intrat într-o fază nouă abia după 1830 cînd burghezia bulgară a început să se întărească și să intre în concurență cu burghezia grecească pentru piața internă.

Reușind apoi să atragă în această luptă și masele de orășeni și țărani, mișcarea pentru o biserică națională a devenit a întregului popor și s-a combinat cu lupta de eliberare împotriva jugului turcesc. Deoarece în Imperiul otoman naționalitatea și biserica erau foarte strîns legate și poporul bulgar voia o biserică proprie a sa, aceasta însemna recunoașterea lui de către turci ca o națiune separată de cea greacă. După cum sublinia Dimităr Blagoev în lucrarea sa „Contribuții la istoria socialismului în Bulgaria“ și după cum au afirmat apoi toți istoricii bulgari, lupta pentru o biserică independentă a fost de fapt o mișcare național-politică deoarece avea ca scop recunoașterea naționalității bulgare din Turcia, adică autodeterminarea bulgarilor ca popor, fapt care a dus la participarea întregii națiuni bulgare. Un astfel de caracter a avut de pildă lupta bulgarilor de la Stara Zagora din anul 1836 împotriva episcopului grec, ca și cea din alte orașe. Cu cît burghezia bulgară era mai puternică, cu atît conflictele deveneau mai îndîrjite.

În 1838, lupta a luat un caracter violent prin marea mișcare ce s-a produs în cea mai importantă eparhie a Bulgariei și anume cea de la Tîrnova, al cărei episcop grec se socotea drept un exarh al întregii Bulgariei. Ea a fost condusă de călugărul Neofit Bozveli, cunoscut prin lupta sa împotriva greci-

zării din școală și biserică precum și prin activitatea sa didactică. Rămas la Siștov ca învățător și colindând toată eparhia Tîrnovei ca taxidiot, Neofit a agitat masele împotriva mitropolitului Panaret de la Tîrnova cunoscut pentru abuzurile sale sub numele de „deliul”. Cum în anul 1835 izbucnise răscoala antiotomană de la Tîrnova de care s-a vorbit mai sus, Panaret s-a folosit de acest prilej și a început să pîrască turcilor pe dușmanii săi, sub cuvînt că urzesc alte răscoale. În acest timp, Neofit Bozveli se afla la Constantinopol, încercînd să obțină, prin ajutorul bulgarilor mai influenți din capitala Imperiului otoman, înlocuirea mitropolitului. Față de pîrile nedrepte ale lui Panaret, bulgarii din 16 caazale ale regiunii Tîrnova s-au plîns sultanului și patriarhului, însărcinînd o numeroasă delegație să plece cu jalbele lor la Constantinopol. În 1840 Neofit Bozveli se afla în fruntea delegației și reușea să convingă guvernul turcesc să ceară patriarhiei schimbarea mitropolitului Tîrnovei. Patriarhia însă, dîndu-și seama că numirea lui Neofit Bozveli ca mitropolit de Tîrnova ar fi însemnat și sfîrșitul influenței ei în Bulgaria, a izbutit să cumpere pe delegați cu mari sume de bani. Ca urmare Panaret a fost schimbat, dar la Tîrnova s-a numit un alt mitropolit tot grec, iar Neofit Bozveli a fost numit doar protosinghel al mitropoliei. În urma acestui fapt Bozveli s-a retras la o mînăstire de unde a început din nou lupta deschisă. Nici patriarhia nu s-a lăsat mai prejos și cu sprijinul autorităților turcești, Bozveli a fost ridicat într-o noapte și închis la mînăstirea Hilandar de la Athos, fiind surghiunit pe viață. Totuși după trei ani, în 1844, acesta a reușit să fugă și întorcîndu-se la Constantinopol a continuat lupta de astă dată în colaborare cu un alt cleric bulgar, Ilarion Mihailovski. Călugărit de tînăr la mînăstirea Hilandar, Ilarion își făcuse studiile la vestita școală grecească din insula Andros, condusă de învățatul grec Kairis, continuîndu-le mai tîrziu la Atena. Împreună cu Rakovski și cu alți bulgari, Ilarion participase la acea societate revoluționară bulgară ale cărei legături cu mișcarea revoluționară de la Brăila din 1842 au fost arătate mai sus. Ilarion și-a continuat studiile și la Constantinopol și intrînd în legătură cu Vasil Aprilov a obținut o bursă pentru studii în Rusia. Cunoscîndu-i ideile și planurile, patriarhia a reușit pînă la urmă să-l împiedice să plece la Odesa. Acest fapt l-a înverșunat și împreună cu Bozveli a început lupta împotriva patriarhiei. În scurtă vreme, ei au reușit să cîștige încrederea numeroșilor negustori

și meseriași bulgari originari din Kalofer și Koprivștița, care formau partea cea mai importantă și mai bogată a emigrației bulgare de la Constantinopol. Cu sprijinul lor, cei doi clerici bulgari au reușit să obțină în anul 1845 o împuternicire care le dădea dreptul să acționeze nu numai ca delegați ai bulgarilor din Constantinopol, ci ca reprezentanți ai întregului popor bulgar față de guvernul otoman și de patriarhia grecească. În această calitate ei au adresat acestora din urmă un lung memoriu, în care, printre altele, cereau următoarele: 1. Toate eparhiile bulgare să aibă episcopi bulgari, aleși sau înlocuiți de către popor; 2. Episcopii să primească un salariu fix; 3. Să se construiască la Constantinopol o biserică care să fie condusă de un episcop bulgar; 4. Poporul bulgar să aibă reprezentanți la Constantinopol, care să poată interveni în favoarea lui la guvernul otoman sau la patriarhie.

De fapt, acest memoriu reprezintă primul program de luptă împotriva clerului fanariot.

Dându-și seama de primejdia ce o reprezenta lupta împotriva patriarhiei, Neofit Bozveli s-a asigurat de un oarecare sprijin al guvernului otoman prin intermediul emigrantului polonez Mihail Ceaikovski. Refugiat în Turcia în urma răscoalei din Polonia din noiembrie 1831, Ceaikovski a determinat guvernul otoman să aibă o atitudine binevoitoare față de bulgari, pentru a-i scoate în acest fel de sub influența Rusiei.

Patriarhia fanariotă a reușit însă repede să neutralizeze acest sprijin, calomniind pe Bozveli și Ilarion la ambasada rusă de la Constantinopol că au legături strânse cu emigranții polonezi. Mai ales la acest punct diplomația țaristă era foarte sensibilă și ca urmare bulgarii au pierdut sprijinul guvernului otoman. În afară de aceasta, cei doi conducători au fost prezentați drept luptători împotriva unității ortodoxiei, idee la care Sinodul rusesc ținea foarte mult.

Îndată ce diplomația țaristă a fost cîștigată, patriarhia nu a mai avut de cine se teme și a trecut imediat la acțiune. Fără aprobarea guvernului otoman și fără măcar a-l înștiința, agenții patriarhiei, i-au ridicat pe Neofit Bozveli și pe Ilarion Mihailovski și i-au închis la mînăstirea Hilandar unde, după trei ani, în 1848, Neofit a și murit. Această acțiune a patriarhiei a produs un puternic val de indignare în Bulgaria. În multe orașe ca Sofia, Vidin, Loveci și altele, lupta împotriva clerului grecesc a devenit tot mai acută. Însuși sultanul Abdul Medjid, care în 1846 a făcut o călătorie prin Bulgaria răsăriteană, a rămas impresionat de mulțimea delegațiilor

din sate și orașe venite să-i înmîneze plîngerii împotriva mitropolitului grec de la Tîrnova. În urma acestei mișcări de masă mitropolitul a fost schimbat, dar în locul său a fost numit tot un prelat grec. Încurajat de acest gest al sultanului, mitropolitul Hrisant al Plovdivului a trecut la persecuții pe față. El a cumpărat cîteva netrebnci care l-au asasinat pe ieromonahul bulgar Atanasie Ciolacov, profesor la școala din Haskovo, a închis apoi această instituție de învățămînt și a interzis liturghia în limba slavă care se mai oficia în biserica de la Pazargik.

La Constantinopol, emigrația a început să lupte pentru construirea unei biserici bulgare, care să fie adevăratul simbol al națiunii ce se ridica împotriva clerului fanariot. În fruntea mișcării s-a situat pentru o scurtă vreme bulgarul Alexandru Exarh, care se stabilise în 1847 la Constantinopol după o călătorie în cîteva capitale europene, unde intervenise în favoarea poporului bulgar. După ce vizitase Londra și Parisul, Alexandru Exarh fusese la Petersburg de unde obținuse fonduri importante. Cu aceste mijloace el a deschis o tipografie bulgară la Constantinopol și avînd legături personale cu mulți demnitari turci a fost recunoscut drept conducător și reprezentant al emigrației bulgare. Acțiunea lui a fost însă zădărnicită de un demnitar și mai influent al sultanului, cunoscutul Stefanaki Vogoridi, care, pentru a împiedica cumpărarea locului și a clădirii unei biserici cu bani rusești și-a donat în acest scop propria sa casă. Aici se deschise un paraclis ce-i purta numele (sf. Stefan) și îndată după aceea se începu și construcția bisericii bulgare. Statutul ei arăta că biserica aparținea întregului popor și era condusă de o epitropie compusă din 20 de membri aleși și avînd în fruntea lor un episcop bulgar. Epitropii — mai toți meseriași și negustori bulgari din Constantinopol, alcătuiau conducerea comunității bulgare în fruntea căreia în 1858 se găsea episcopul Ilarion, care reușise încă din 1850 să fie iertat de patriarhie ca urmare a intervenției Rusiei.

Înființarea comunității religioase bulgare, faptul că în capitala Imperiului otoman veneau mereu și se stabileau meseriași și negustori bulgari, înmulțirea tipografiilor, creșterea numărului de cărți tipărite, apariția unui ziar permanent ș.a. au făcut ca acest centru să aibă cea mai mare importanță în lupta dusă împotriva patriarhiei grecești.

Organizarea unui nucleu al luptei la Constantinopol, reformele din Imperiul otoman, recomandările guvernului

turcesc adresate patriarhiei în vederea satisfacerii năzuințelor poporului bulgar au făcut ca mișcarea contra clerului fanariot să se întindă în toată Bulgaria. Dacă în perioada în care luptase Neofit Bozveli se ridicaseră contra clericilor greci doar două-trei localități, acum lupta începu să se ducă în toate orașele bulgare. Ea a fost puternic încurajată și de emigrația bulgară din sudul Rusiei și de cea din Țara Românească. Pînă la războiul Crimeii, patriarhia rezistă însă tuturor acestor lupte și desemnă aproape numai clerici greci, afară de cîteva excepții. În aceste cazuri, patriarhia a știut să aleagă pe acei clerici bulgari care, ajunși episcopi, erau instrumente docile în mîinile ei.

Lupta pentru autodeterminare națională și pentru biserică independentă a reînceput îndată după războiul Crimeii cu mai mare forță datorită faptului că hatihumaiunul din 1856 specifica, în mod expres, că toți supușii creștini ai sultanului aveau dreptul la aceasta din urmă. Dar forțele poporului bulgar, pînă acum mai mult sau mai puțin unite, s-au împărțit în două. Marea burghezie — formînd curentul moderat — dorea să obțină prin tratative cu patriarhia doar episcopi bulgari și slujbă bisericească în limba națională, pe cînd burghezia mică și mijlocie cerea nu numai independență religioasă, ci și autonomie politică. De aceea, încă din primăvara anului 1856 reprezentanții acestora din urmă au adresat sultanului o petiție prin care cereau alegerea unui conducător al bisericii bulgare cu puteri depline, dar și a altuia, laic, care să propună sultanului numirea unor funcționari bulgari investiți cu putere executivă, administrativă și judecătorească. Deoarece această cerere nu a primit răspuns, comunitatea din Constantinopol a luat inițiativa ca și orașele bulgare să trimită delegați pentru susținerea ei, acțiune care, deși începută, a eșuat din cauza lipsei de organizare. Foarte curînd în fruntea acestui curent s-au situat G.S. Rakovski, P.R. Slaveikov, dr. I. Seliminski ș.a.

Între timp însă masele continuau lupta. Ea a fost deosebit de crîncenă în eparhia Tîrnovei, deși și aici forțele s-au divizat, o parte a ciorbagiilor susținînd pe mitropolitul grec Neofit, alta fiind împotriva lui. Pînă la urmă guvernul otoman a fost silit să intervină și mitropolitul grec a fost înlocuit. Și mai important era însă faptul că în multe sate și orașe din Bulgaria poporul a început să refuze a mai plăti darea bisericească episcopilor greci.

O luptă acerbă s-a dat și la Plovdiv, ea încheindu-se tot cu victoria bulgarilor și cu rechemarea episcopului. Dar și aici, ca și la Tîrnova, în locurile rămase vacante au fost numiți tot ierarhi greci. Lupta a reușit definitiv doar la Kukuș, în regiunea macedoneană, unde locuitorii, văzînd că patriarhia nu recheamă pe episcopul grec și nu numește în locul său pe ierarhul bulgar dorit de ei, au trecut pur și simplu, prin intermediul consulului francez de la Salonic, la „unirea cu Roma“. În fața acestei situații grave, patriarhia a cedat, iar bulgarii din Kukuș au revenit în sînul bisericii ortodoxe.

Pînă la urmă guvernul otoman cerînd patriarhiei să rezolve problema în spiritul hatihumaiunului, aceasta a convocat un sobor la care au luat parte 45 de delegați din Constantinopol și din teritoriile bulgare. Dintre ei doar patru erau însă bulgari. Moderații au înaintat soborului o cerere prin care propuneau ca episcopii să fie salarizați și aleși de eparhiile lor, a căror limbă erau obigați s-o cunoască. După mai bine de un an de zile în care s-au dezbătut probleme secundare, soborul a ajuns, în februarie 1860, la concluzia că aceste trei cereri ale bulgarilor moderați nu erau întemeiate. S-a dovedit astfel, încă o dată, că tactica moderaților era greșită. De aceea unii dintre ei au trecut fățiș de partea „tinerilor“ care cereau luptă deschisă cu patriarhia. În fruntea lor se afla arhiepiscopul Ilarion de Macariopol, eliberat din surghiun încă din 1850 la intervenția Rusiei.

Planul de luptă a fost simplu. La cererea poporului, în marea slujbă de paști din aprilie 1860, Ilarion nu a mai pomenit numele patriarhului grec, soborul de preoți intonînd însă un imn de slavă sultanului pentru a-i arăta că mișcarea nu era îndreptată împotriva sa, ea însemnînd doar despărțirea de patriarhia fanariotă. Guvernul otoman, care dorea rupearea unității bisericii ortodoxe, nu a dat curs cererii patriarhiei de a-l trimite în surghiun pe Ilarion, dar nu a rezolvat nici petiția semnată de peste 1000 de bulgari, prin care se cerea deschis autonomia bisericii bulgare.

Acțiunea lui Ilarion a avut un uriaș răsunset, ea fiind larg comentată în ziarul lui Rakovski „Dunavski Lebed“. La Sofia, mitropolitul grec a fost izgonit de populație, în toate bisericile bulgare nu s-a mai pomenit numele patriarhului ci acela al lui Ilarion, iar trei episcopi din Bulgaria au declarat că s-au despărțit de patriarhie, deși doi dintre aceștia erau greci de origină. În ciuda miilor de cereri adre-

sate din toată Bulgaria, guvernul otoman nu a rezolvat problema, lăsînd-o să treneze și pentru faptul că în acest fel atenția poporului bulgar era concentrată în această direcție și nu spre lupta de eliberare națională. Mai mult, în beratul dat noului patriarh Ioachim III se prevedea în mod special că autoritatea sa se extindea și asupra eparhiilor bulgare. Totodată cei trei episcopi din Bulgaria care declaraseră că nu mai recunosc supremația patriarhiei au fost arestați.

Aceste măsuri ale guvernului otoman și ale patriarhiei au întărit convingerea celor care susțineau că tactica bulgarilor din Kukuș, adică trecerea la „unirea cu Roma” ar fi singura cale de urmat. Bineînțeles propaganda catolică susținută puternic de Franța și Austria, care vedeau în această soluție mai ales contracararea influenței rusești, a contribuit mult ca mișcarea pentru „unire” să marcheze unele succese. În fruntea ei s-a situat Dragan Țankov, care pînă la urmă, în decembrie 1860, a semnat cu arhiepiscopul catolic al Constantinopolului actul de „unire” între biserica bulgară și cea catolică. Imediat după aceasta s-a constituit în capitala Imperiului otoman *Comunitatea bulgară uniată*, recunoscută imediat de Poartă și de papă. Iosif Sokolski, starețul mînăstirii Gabrovo, a plecat la Roma în fruntea unei delegații și a fost uns de papă ca arhiepiscop al bisericii uniate din Bulgaria. Guvernul otoman l-a recunoscut ca șef al noii biserici bulgare și în același timp a trimis în surghiun pe cei trei episcopi disidenți.

Unirea cu Roma a avut urmări pozitive dar și negative. În primul rînd țarul Rusiei și sinodul rusesc dîndu-și seama de gravele consecințe ale „unirii” și-au schimbat atitudinea, recunoscînd dreptatea cauzei bulgare și admițînd autonomia bisericii ei, care trebuia să fie obținută prin tratative cu patriarhia. Desigur, unirea cu Roma rupea unitatea poporului bulgar într-un moment deosebit de important și mulți dintre partizanii ei, care o consideraseră drept o simplă manevră, își dădeau acum seama de greșeala pe care ar face-o perseverînd pe această cale.

Rusia a acționat însă energic și repede. Cu împuternicirea ei Petko Slaveikov l-a convins pe Iosif Sokolski să renunțe la unire și la arhiepiscopatul său, după care ultimul a plecat la Odesa în iulie 1861. În același timp Dragan Țankov a acceptat ca, în schimbul unei bogate despăgubiri, să oprească apariția ziarului său „Bulgaria”, care milita pentru

scopurile urmărite de catolicism și să plece ca învățător în Bulgaria. În acest fel unirea cu Roma a fost dată uitării, mai ales că Rusia, prin noul său ambasador la Constantinopol, contele Ignatiev, înțelegea să determine atât patriarhia, cât și Poarta să treacă fără tergiversări la rezolvarea favorabilă a acestei probleme.

Pentru a înșela pe bulgari, Poarta a convins patriarhia ca, prin intermediul unui nou sobor, să alcătuiască un fals proiect, potrivit căruia episcopii din eparhiile bulgare să slujească în limba bulgară și să fie de această naționalitate.

Dacă la Constantinopol se duceau tot felul de discuții fără rezultat, în schimb masele din Bulgaria acționau energic, izgonind rînd pe rînd din toate eparhiile pe episcopii greci, instalînd în locul lor comunități locale ce rezolvau treburile bisericești. În acest fel, spre 1868 problema episcopilor greci fusese în mod practic rezolvată, chiar dacă formal patriarhia continua să numească alți prelați greci în locul celor înlăturați. Atît ea cît și Poarta primiseră însă și continuau să primească lovituri tot mai grele. Încă din 1863, Alexandru Ioan Cuza secularizase averile mînăstirești lipsind patriarhia de importante venituri bănești. În 1867 și 1868 cetele bulgare trecînd Dunărea din România întetiseră mișcarea revoluționară. În sfîrșit, răscoala din Creta, începută în 1866, ajunsese în 1869 la punctul său culminant, iar Rusia luase în mod deschis apărarea ei. Pentru a cîștiga pe bulgari, guvernul grec a sfătuit patriarhia să fie mai îngăduitoare cu cererile acestora. Într-adevăr, patriarhia a cedat parțial, admițînd jurisdicția bisericii autonome bulgare asupra regiunii dintre Dunăre și Balcani. În tratativele începute între bulgari și patriarhie a intervenit însă Poarta, care a cerut lui Ilarion să redacteze un memoriu cu toate cererile. Pe baza lui, sultanul a propus patriarhiei să extindă jurisdicția bisericii bulgare autonome în toate eparhiile locuite în majoritate de bulgari. Deși aceasta, susținută de guvernul grec și de Rusia, a respins propunerea, curînd s-a produs o schimbare în atitudinea diplomației țariste. Văzînd că Grecia se orientează spre puterile apusene și acuză Rusia de insuccesul răscoalei din Creta, țarul a trecut cu totul de partea bulgarilor. Într-adevăr, la insistențele Rusiei, sultanul a dat un firman, la 28 februarie 1870, prin care recunoștea autonomia bisericii bulgare în toate eparhiile în care această populație avea majoritatea. În fruntea noii biserici se afla un exarh și un sinod, alcătuit din episcopii bulgari

și din zece mireni. Sinodul trebuia să pregătească proiectul de Statut al Exarhiei. Principalul autor al proiectului a fost bulgarul Gavril Krăstevici, înalt funcționar otoman, și ca urmare el reflecta concepțiile moderaților. Slaveikov, partidul tinerilor, ca și C.C.R.B.* de la București au fost împotriva proiectului care lăsa prea multe prerogative exarhului și prea puține maselor. Cu toată lupta lor proiectul a fost votat, aducându-i-se doar câteva mici modificări în spirit democratic. În 1872 el a fost aprobat de Poartă, iar la 16 februarie 1872 a fost ales ca exarh al bisericii bulgare Antim I. Odată cu această recunoaștere a naționalității bulgare ca o entitate aparte în rândul celorlalți creștini din Imperiul otoman se încheia prima etapă a revoluției naționale bulgare. În cea de a doua, poporul trebuia să înlăture stăpînirea otomană, lucru evident cu mult mai greu.

* Comitetul Central Revoluționar Bulgar.

Țările Române și Renașterea culturală bulgară în prima jumătate a secolului al XIX-lea

ACTIVITATEA CULTURALĂ A EPISCOPULUI SOFRONIE DE VRAȚA

Am arătat mai sus împrejurările datorită cărora Stoiko Vladislavov, dînd 55 de pungi de galbeni mitropolitului de Țirnova, a fost numit episcop de Vrața în 1794 sub numele de Sofronie. Viața lui de chinuri de aici este aceea a oricărui bulgar, supus zilnic amenințărilor cîrjaliilor, delibașilor și bandelor prădalnice ale diferiților aiani și pașale. Sofronie nu și-a putut nici măcar aduna „canoniconul” ca să poată plăti cele 55 de pungi de galbeni ce le împrumutase, datoria lui urcîndu-se repede la 80 de pungi. În această situație el a făcut apel la călugărul grec Kalinic, prietenul său „de demult”, ajuns acum om de încredere al lui Pazvantoglu, care l-a adus la Vidin și l-a forțat să slujească timp de trei ani în cancelaria puternicului său stăpîn, ca pe un om cu carte. Abia în 1803 a obținut învoirea să treacă la Craiova, de unde a ajuns la București.

Popasul pe care Sofronie voia să-l facă aici ar fi fost după dorința sa scurt, el încetînd odată cu jafurile cîrjaliilor și cu vremurile atît de tulburi din patrie. Odată cu liniștirea lor, Sofronie voia să se întoarcă la Vrața în eparhia pe care o lăsase fără păstor. Dar abia acum, la București, Sofronie și-a dat seama cu adevărat de mediul în care ajunsese să trăiască și să-l compare cu cel din Bulgaria.

De fapt cărturarul bulgar nu venea într-o lume total necunoscută lui. O serie întregă de mărturii istorice ne arată că încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea Sofronie cunoscuse mai mulți boieri români, ca și pe unii clerici greci din Țara Românească, la sud de Dunăre, la Arbanasi, pe vremea cînd a locuit aici în casa feciorului său Ivan. Acesta, ca și mulți alți negustori din aceeași localitate, avea legături comerciale cu Tara Românească și în special cu orașul București.

Satul Arbanasi (Arbănași cum îi spuneau românii) este așezat la 7 km de orașul Tîrnova și de drumul care ducea de la București la Constantinopol prin Giurgiu, Ruse, Tîrnova, Adrianopol. Acolo își construiseră case, cu un secol mai devreme, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu. Așezarea la loc adăpostit și clima foarte plăcută de la Arbănași a determinat pe urmașii acestor familii, ca și pe alți boieri, să-și petreacă verile aici. Cum casa lui Brîncoveanu era mare, în ea veneau vara și episcopul grec de Tîrnova și alți clerici. Tradițiile de la Arbănași păstrează numele lui Iordache Filipescu, a unor membri ai familiilor Brîncoveanu și Cantacuzino și ale altor boieri cum au fost Văcăreștii, care ar fi avut case aici. După afirmațiile unui istoric bulgar, feciorul lui Sofronie ar fi început să facă comerț cu vite tocmai prin ajutorul unor Văcărești de la Craiova. Trei copii ai lui Ienăchiță Văcărescu, decedați pe vremea cînd el era exilat în insula Rodos, iar familia lui locuia la Arbănași, sînt înmormîntați în bisericile de aici. De asemenea un strănepot al lui Brîncoveanu, mort de ciumă la 20 de ani a fost înmormîntat, în 1790, în biserica sf. Arhangheli din Arbănași, biserică zugrăvită, între alții, și de zugravul Gheorghe din București. Impresionată este inscripția sa mortuară scrisă în grecește pe o lespede de marmură albă, păstrată pînă azi. Școala grecească din Arbănași era susținută în această vreme de domnitorii Țării Românești. Alexandru Ipsilanti a refăcut școala grecească din Arbănași, iar feciorul său, domnitorul Constantin Ipsilanti, a ajutat-o cu bani. Ienăchiță Văcărescu și alți boieri ca Nicolae și Manolache Brîncoveanu, Scarlat Ghica ș.a. au fost exilați în 1788 la Nikopol și în alte părți ale Imperiului otoman. Ei au trecut și au rămas cîțva timp la Arbănași. Ienăchiță Văcărescu notează el însuși: „În februarie 1790 am venit din Rodos la Arvanitohori (Arbănași) și nu ne-am găsit familiile noastre cum le lăsasem, mai ales eu, care, din patru copii cu cîți o lăsasem pe soția mea cînd am plecat în Rodos, acum am găsit-o doar cu unul”. Cercetătorul bulgar Hristo Kapitanov scrie că locuința lui Sofronie și casa în care stăteau Văcăreștii la Arbănași erau foarte apropiate. Prin intermediul unor asemenea boieri, cîțiva tineri din Arbănași au fost primiți la Academia domnească din București. Poetul Petko Slaveikov, care ne-a lăsat unele însemnări biografice asupra lui Sofronie, remarca strînsele lui legături cu doi boieri români (pe care nu-i numește), grație cărora nepoții săi Atanasie și Stoiko, copiii feciorului său Ivan,

au intrat în aceeași Academie. Cel dintâi a ajuns și profesor al ei, iar cel de al doilea nu este altul decât Stefanaki Vogoridi, viitorul și temutul consilier al sultanilor Mahumd II și Abdul Medjid. Sofronie l-a cunoscut la Arbănași poate pe Ienăchiță Văcărescu, dar în mod sigur pe unii membri ai familiei lui. Relațiile au continuat când Sofronie a venit la București. Nicolae Văcărescu a sprijinit bănește prima tipăritură a lui Sofronie. De fapt, chiar dacă Slaveikov nu arată cine sînt cei doi boieri români, unul dintre ei măcar făcea parte din familia Văcărescu. Dealtfel Văcăreștii i-au fost de mare folos lui Sofronie când acesta a venit la București. Ei l-au recomandat domnitorului Constantin Ipsilanti care era căsătorit cu Safta Văcărescu, și prin ei Sofronie s-a bucurat și de sprijinul lui Dositei Filitis, mitropolitul Țării Românești. Când acești protectori au părăsit Bucureștii, siliți de împrejurări, Sofronie a avut ajutorul generalului Bagration, a cărui soție era născută Văcărescu. Așa se explică dealtfel și strînsele legături ale lui Sofronie cu generalii ruși.

Relațiile strînse pe care cei din Arbănași le aveau cu Bucureștii aduceau aici și numeroase cărți din Țara Românească. Desigur Sofronie a cunoscut pe toți acești boieri și clerici culți care veneau din Țara Românească și cu care se putea înțelege perfect în grecește. În casele acestora el a găsit numeroase cărți grecești și românești. Este foarte elocventă remarca cercetătoarei bulgare Stefana Tarinska, care afirmă că traducerile pe care le-a făcut Sofronie mai tîrziu la Vidin — *Fabulele lui Esop*, *Istoria filozofului Sintip* și *Teatrul politic*, erau tocmai acele lucrări, care traduse în românește aveau o mare circulație, în manuscris, în Țara Românească în această vreme. Dealtfel toate aceste trei lucrări s-au și tipărit în românește în 1802, iar Sofronie, care se afla atunci la Vidin, le-a putut primi de la nepoții săi Atanasie și Stoiko, care studiau în Academia de la București. Desigur pe Sofronie l-a impresionat mult interesul pe care societatea românească l-a acordat acestor cărți cu conținut laic și a început să le traducă și el în bulgărește poate chiar încă de la Arbănași, terminîndu-le la Vidin. Pledează pentru această ipoteză faptul că Sofronie nu putea să stea la Arbănași fără să lucreze ceva, precum și împrejurarea că în scurtul timp cît a rămas la Vidin, unde era foarte ocupat cu treburile cancelariei lui Pazvantoglu, a reușit să facă aceste grele și destul de voluminoase traduceri.

Este probabil că Sofronie l-a cunoscut la Arbănași pe călugărul Kalinik, starețul mînăstirii Mărcuța de lângă București venit aici în timpul verii. Vorbind de el, Sofronie subliniază că îl cunoaște „de demult”, deci nu de la București. Tot așa se pot explica — în al doilea rînd — relațiile cu alți clerici greci, care l-au recomandat mitropolitului Dositei Filitis.

Ajuns la București, Sofronie s-a aflat pentru prima oară într-o țară aproape liberă, într-o lume învățată, alături de mitropolitul țării care-l găzdui, primindu-l ca pe un egal între înalții prelați ai Țării Românești. Sprijinul domnitorului, viața sigură de aici, înaltul mediu cultural în care se afla, școlile, cărțile și intelectualitatea românească influențată puternic de ideile iluminismului și ale enciclopediștilor francezi, se deosebea total de cea din Bulgaria. Aici era Academia domnească, la care învățaseră și învățau compatrioții lui și bogatele biblioteci ale boierilor și mînăstirilor.

Mișcarea națională românească făcea progrese mari și deși școala grecească exista încă la București, burghezia românească voia să aibă una a ei proprie în limba română, creînd o școală modernă, dominată de cultura burgheză apuseană. Boieri ca Iordache și Dinicu Golescu militau pentru răspîndirea culturii în mase.

Sofronie și-a dat repede seama că mai ales de aici putea să-și ajute poporul său rămas în ignoranță. Cu ajutorul lui Constantin Ipsilanti, domnitorul Țării Românești, el a obținut ca patriarhia de la Constantinopol să-l dezlege de îndatoririle sale de episcop de Vrața. A rămas însă cu rangul de arhiereu și biserica românească l-a tratat ca atare, chemîndu-l să participe la alegerea marilor ierarhi și avînd dreptul să hirotonisească preoți. Cît de mult l-a influențat atmosfera culturală din Țara Românească și ce posibilități i-a oferit viața de aici se vede ușor din lucrările pe care le-a scris la București pînă la moartea sa, adică în mai puțin de zece ani, și a căror valoare nu poate fi comparată nici pe departe cu ceea ce putuse realiza în mai bine de 20 de ani în Bulgaria. Într-adevăr în cei trei ani de la Vidin, Sofronie a putut să-și reia unele preocupări mai vechi redactînd două culegeri. Una din ele era intitulată *Почучения и словосказания* — *Predici și învățăături* — cea de a doua fiind un manuscris miscelaneu cuprinzînd *Istoria filozofului Sintip*, fabulele lui Esop ș.a.

La București informația lui Sofronie este cu mult mai largă. Aici el întocmește o nouă *Culegere de predici și învățături*, cu intenția de a o tipări, la care a renunțat apoi mai ales din lipsă de mijloace materiale.

A doua lucrare este o istorie a celor trei religii — iudaică, creștină și mahomedană — scrisă pentru a dovedi superioritatea creștinismului. Deși nu este o lucrare originală, ci o traducere din diferite cărți, informația este bogată și amintim aici că pentru istoria religiei mahomedane, Sofronie a tradus studiul lui Dimitrie Cantemir *Sistema de religione et statu imperii Turcici*, dar nu după originalul latin, ci după traducerea rusească făcută de Ivan Iliinski, apărută la Petersburg în 1722 și pe care a găsit-o la București.

A treia lucrare a lui Sofronie este cunoscutul său *Nedelnic*, tipărită la Rîmnicu Vîlcea în 1806. Lucrarea se bazează în mare parte pe culegerea elaborată la București, în 1803—1805, avînd părți luate și din culegerea vidineană, ca și din altele. Interesant este faptul că nu apar aici obișnuitele texte referitoare la Kiril și Metodiu sau la Ioan de la Rila, existînd în schimb o povestire referitoare la sf. Paraschiva (ale cărei moaște fuseseră aduse în 1641 de la Tîrnova la Iași) găsită probabil la București.

Nedelnicul lui Sofronie este prima carte tipărită în limba bulgară vorbită de popor, deoarece cele anterioare și anume *Liturghicrul*, tipărit la Tîrgoviște în 1508, sau altele similare aparțin literaturii slave bisericești. Învățatul prelat era conștient de necesitatea unei cărți tipărite pe care orice bulgar știutor de carte s-o poată citi. Deși era de mult timpul unei asemenea tipărituri, deoarece după cum scrie el „grecii, sîrbii și românii, rușii și alte neamuri“ le aveau de mult, ea nu s-a putut realiza în Bulgaria robită, unde nu erau tipografii, nici bani și nici alte posibilități. Dealtfel și la București tiparul a costat 10 000 de groși, dintre care 1000 dăduseră mitropolitul și episcopii din Țara Românească, ca și unii boieri al căror nume Sofronie îl menționează. Au ajutat apoi cu bani cîțiva negustori bulgari, amintiți și ei de autor: Petko din Kotel, Teodosie din Gabrovo, Iovan din Kazanlăk ș.a., toți stabiliți la București.

Vestea tipăriturii anunțată de Sofronie încă din 1805, ajunsese și în Bulgaria de unde preotul Nikolovici din Driano-
vovo și Dimităr Nicolaevici din Sofia trimiseră contribuții modeste.

Conținutul atrăgător al ei și limba pe care o puteau înțelege toți au asigurat acestei cărți o foarte mare răspîndire, lucrarea contribuind în același timp, după aprecierile istoricilor literari bulgari, la deșteptarea conștiinței naționale și la eliberarea spirituală a poporului. În acest fel emigrația bulgară de la București dădea confrăților din patrie prima carte bulgară tipărită în limba vorbită.

Următoarea scriere a lui Sofronie este traducerea unei cărți parenetice, foarte apreciată pe atunci. Este vorba de *Theatrum politicum* a lui Ambrozie Marlianus, lucrare care fusese tradusă încă din 1716 de Ioan Avramie, preotul bisericii domnești din București și pe care mulți au atribuit-o greșit lui Nicolae Mavrocordat. Sofronie a cunoscut această carte încă de la Vidin și în prima sa culegere de aici găsim traduse scurte extrase. Acum însă cînd oștile rusești pătrunseseră în Bulgaria pe care Sofronie o și vedea eliberată, cartea, care apăruse la București într-o nouă ediție în 1802, era extrem de actuală deoarece în ea se vorbea de drepturile omului, de o conducere înțeleaptă a statului etc. Din cauza evenimentelor și a războiului ruso-turc prelungit pînă în 1812, această traducere a lui Sofronie, încheiată în 1809, nu s-a putut tipări.

O deosebită importanță o are însă *Autobiografia* lui Sofronie intitulată *Житие и страдание грешнаго Софрония* — *Viața și suferințele păcătosului Sofronie* —. Total deosebită de literatura religioasă, această lucrare marchează de fapt începutul beletristicii bulgare, fiind o carte cu totul nouă prin spiritul ei, prin modul de a privi lucrurile și prin stilul său colorat. Este povestea vieții lui Sofronie, care arată situația poporului bulgar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primii ani ai secolului al XIX-lea, cu toate suferințele și chinurile ei, constituind un prețios izvor istoric pentru această vreme. Deși a rămas mult timp în manuscris, ea s-a tipărit în 1861, de către revoluționarul Gheorghii Stoikov Rakovski în cunoscutul său ziar „Dunavski Lebed“, care avea o mare răspîndire atît în Bulgaria cît și în sînul emigrației.

Din 1811, văzînd apropiatul sfîrșit al războiului ruso-turc și dîndu-și ușor seama că iminenta pace, încheiată la București în 1812, nu va aduce nici eliberarea și nici măcar autonomia Bulgariei, Sofronie s-a retras ca stareț al mînăstirii Mihai Vodă din București, unde a și murit în anul 1813. La moartea sa Dimităr Mihailo Popovici (Popski)

emigrant din Triavna, cel care împreună cu fiul său Gheorghe îl ajutaseră la tipărirea *Nedelnicului*, a scris o odă ocazională, arătînd meritele marelui dispărut, odă considerată ca una din primele creații poetice în limba bulgară modernă.

Într-adevăr Sofronie de Vrața a fost unul dintre cei mai de seamă cărturari bulgari din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primul deceniu al secolului al XIX-lea. Scopul vieții acestui discipol al lui Paisie de la Hilandar, pe care l-a depășit, a fost promovarea culturii bulgare. Sofronie este un deschizător de drumuri, atît prin autobiografia sa, cît mai ales prin tipărirea *Nedelnicului*. Așa cum a prevăzut Sofronie, greu era doar începutul, adică apariția primei cărți în limba poporului, căci fără îndoială exemplul avea să fie urmat. Într-adevăr Kiril Peicinovici și Ioachim Kărciovski, care au cunoscut *Nedelnicul* în Bulgaria, nu și-au mai scris lucrările lor în limba slavă bisericească, ci în limba bulgară modernă. În sfîrșit, este cazul să subliniem cîteva din ideile lui Sofronie în ceea ce privește ridicarea poporului prin școală. Deși cleric, el condamnă pe bulgarii bogați care își cheltuiesc averile făcînd danii mînăstirilor unde trîndăvesc călugări, în loc să dea bani pentru construirea de școli și academii în care să învețe fiii lor, așa cum fac celelalte popoare și așa cum făcea de altfel și Sofronie, care se îngrijea de educația fiilor lui Vogoridi, elevi ai Academiei domnești din București, la care fără îndoială cărturarul bulgar făcea aluzie. Din scrierile lui Sofronie se vede clar că el a militat pentru deșteptarea poporului său prin școală și anume printr-un învățămînt laic, așa cum îl văzuse la București.

CREAREA ȘCOLII MODERNE BULGARE

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primii ani ai secolului al XIX-lea, principalele focare ale culturii bulgare erau mînăstirile, cîte își mai continuau existența în anii grei ai stăpînirii otomane. Aici se păstrau lucrări cu caracter religios și se compuneau altele similare, care se copiau de călugări sîrguincioși, dar care nu mai puteau avea strălucirea de odinioară. Printre manuscrisele religioase apăreau însă și damaschinele care conțineau și unele povestiri cu caracter moral. O deosebită importanță au avut-o în această privință marile mînăstiri bulgare de la Bacikovo

și mai ales de la Rila, ca și cele de la Muntele Athos, Zograful și Hilandarul. Nu este de mirare că Paisie și-a scris cunoscuta sa lucrare aici. Trebuie să adăugăm că multe din mînăstirile și bisericile și chiar școlile bulgare erau ajutate de către domnitorii Țării Românești. Pentru a ne limita doar la secolele XVIII—XIX, amintim aici bisericile de la Arbași, mînăstirea sf. Troiță în apropierea Tîrnovei, mitropolia Dîrstorului ș.a.

În ceea ce privește școala, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea aceasta era cu totul în slujba bisericii. Într-una din chiliile mînăstirii sau în apropierea bisericii era o mică încăpere în care se adunau cîțiva copii pe care preotul îi învăța buchile și cuvintele. Nu puteau citi prea bine cînd treceau la învățatul cărților bisericești — *Ceaslovul* și *Psaltirea* — pe care trebuiau să le știe pe dinafară, repetîndu-le mecanic și neînțelegînd slava bisericească în care erau scrise. În această situație învățarea *Ceaslovului* dura doi-trei ani. Puțini erau cei ce treceau la *Psaltire*, *Apostolul* fiind considerat drept apogeul studiilor. Cei mai mulți dintre acești copii urmau să ajungă și ei preoți.

Asemenea școli existau și la orașe. Aici însă învățămîntul, tot cu caracter religios, se făcea în limba greacă, în care se oficia de cele mai multe ori și slujba religioasă. Dealtfel limba greacă era limba comerțului și negustorii erau siliți s-o învețe. Calfele și ucenicii meseriașilor, de obicei, nu învățau carte. Învățători erau însă și dintre mireni, în această situație fiind mai totdeauna aceia care nu erau cu totul apți pentru munca fizică. Fiind prost plătiți, mulți dintre ei își alegeau și o meserie din care să poată trăi, cum era croitoria, cizmăria ș.a. și în acest caz școala era chiar în atelierul meșterului care își vedea simultan de ambele activități. Rareori erau și la orașe școli în care se învățau cărțile de slujbă în limba slavă veche (bisericească). Situația ne-o arată cel mai bine același Stoiko Vladislavov (Sofronie), cel care în 1765 copiase la Kotel lucrarea lui Paisie de la Hilandar. În autobiografia sa el scrie că atunci cînd a mers la școală în orașul său Kotel, în 1748, a învățat în limba greacă, „deoarece în Bulgaria nu exista școală slavonească“. Ajuns preot în anul 1762, Stoiko Vladislavov a rămas peste 20 de ani la Kotel ca preot și învățător, dar după ce a fost pătruns de ideile lui Paisie a făcut slujba bisericească în limba slavă, în care îi învăța și pe cei cîțiva copii de la școala lui. Acesta era însă un caz izolat, deoarece în orașele bul-

gare școala se făcea numai în limba greacă, chiar dacă învățămîntul era mai mult laic decît religios.

S-a arătat mai sus că Renașterea grecească a precedat-o pe cea bulgară, că burghezia greacă s-a format cu mult înaintea celei bulgare și că mișcarea sa de eliberare s-a manifestat și printr-un puternic avînt al învățămîntului și culturii. Ca urmare, în toate orașele bulgare mai importante în care erau negustori greci se aflau și școli grecești la care învățau nu numai fiii acestora, ci și aceia ai meseriașilor și negustorilor bulgari. Dealtfel fără cunoașterea limbii grecești nu se putea face un comerț mai intens, mai ales că pînă spre 1821 burghezia bulgară a depins în mare parte de cea grecească. De asemenea cine voia să treacă drept om luminat, trebuia să vorbească grecește. La Sliven, de pildă, erau în 1825 cinci școli grecești. Domnitorii fanarioți au sprijinit învățămîntul în limba greacă nu numai în Țara Românească, ci și în Bulgaria și în general în Imperiul otoman. Astfel, școala de la Arbanasi de lîngă Tîrnova, unde învățau și fiii unor negustori bulgari, a fost ajutată bănește de domnitorii Constantin Mavrocordat, Alexandru Ipsilanti ș.a. În 1792 domnitorul Mihail Suțu ajută școala de la Dragoichioi, care se afla „pe drumul Constantinopolului” și unde învățau și un număr de copii „creștini ortodoxi bulgari”.

Aceasta ducea desigur la grecizarea elementelor orășenești, grecizare spre care tindea mai tîrziu și clerul superior din Bulgaria ceea ce îl făcea pe Paisie să se adreseze compatrioților săi: „De ce ți-e rușine să spui că ești bulgar? De ce nu citești și nu vorbești în limba ta?”.

Dezvoltarea tot mai puternică a meseriilor și comerțului a determinat și pe unii bulgari să deschidă școli similare celor grecești pe care le numeau „elino-slave”, „elino-bulgare” sau „elino-grecești”. În ele copiii învățau să scrie și să citească nu numai în limba greacă, ci și în cea slavă. Așa au fost școala lui Raino Popovici de la Karlovo, unde a învățat și Petru Beron, a lui Hristaki Pavlovici de la Siștov sau a lui Emanuil Vaskidovici de la Rusciuk (1815), fiecare din ele fiind ajutată bănește de către compatrioții emigrați în Țara Românească. Desigur, negustorii mai mari care călătoreau la Constantinopol, la București sau în Rusia își trimiteau copiii la școlile de acolo. Vestită era mai ales Academia de la București, la care și-au făcut studiile mulți bulgari. Aici, cu Lambro Fotiadi au studiat Stefan Vogoridi, apoi fiii săi

ș.a. Unii bulgari, după ce absolveau Academia, se întorceau în patrie ca profesori la școlile elino-slave. Așa au fost vestitul dascăl Nicolaki de la Sliven, Anton Hagi Krimcev ș.a. Și Raino Popovici, elev al lui Anton Hagi Krimcev, a fost trimis la Academia domnească, învățând cu Neofit Duca. După ce a slujit un timp ca preot la biserica Sărindar din București (înainte de 1819) s-a întors la Karlovo și a fost profesorul lui G. S. Rakovski. Printre ceilalți elevi bulgari mai cunoscuți ai Academiei au fost Nikola Piccolo din Tîrnova, mai târziu el însuși profesor la școala de la sf. Sava și apoi medicul personal al lui Kiseleff, Petru Beron ș.a.

Deși Academia de la București și-a închis porțile în 1821, afluxul de elevi bulgari la București a continuat, după acest an, ei învățând în școlile românești. Astfel în 1830 Petru Sapunov, emigrant din Triavna, aducea cinci tineri la școala românească din București. Tot aici a venit în 1834 Neofit de la Rila ca să cunoască metodele moderne de învățămînt, așa cum se va arăta mai jos. Sapunov era însă învinuit de vlahomanie, Raino Popovici considerînd că tineretul bulgar trebuia să învețe la școlile grecești, iar Aprilov la cele rusești. Această dispută a luat sfîrșit spre 1840 cînd, după cum am văzut mai sus, mulți bulgari au plecat să studieze la Odesa. Alții continuau să învețe la școlile grecești de la Constantinopol, de la Kidonia sau din insulele grecești. Trebuie însă să subliniem că toată această discuție se ducea pentru tinerii din Bulgaria deoarece după 1820, bulgarii de la Odesa își dădeau fiii la școlile rusești, după cum cei de la București preferau școlile românești. Astfel copiii fraților Mustakov, marii negustori bulgari din București, care au luptat atît de mult pentru înființarea unei școli moderne în Bulgaria, învățau la școala de la sf. Sava. Matricolele acestei instituții românești de învățămînt din anii 1835—1836 și cei următori, care cuprind elevii înscriși după 1826, arată numeroși bulgari. Dacă pentru unii li se menționează naționalitatea, în dreptul altora se adaugă și precizarea „născut în Turcia“, ceea ce arată că erau trimiși de părinții lor din Bulgaria ca să învețe la noi. Mulți elevi bulgari din București erau bursieri ai școlii, cum a fost de pildă Nicolae Nenovici, coleg cu Nicolae Bălcescu și care, la absolvirea școlii a fost numit bibliotecar adjunct al acesteia. Era probabil fiul lui Vasile Nenovici care în 1832 preda la școala de la sf. Sava limba slavă bisericească.

Desigur elevii bulgari vor fi fost protejați de Nikola Piccolo, care din 1832 era membru al Eforiei Școalelor. Protector al elevilor și al absolvenților bulgari s-a dovedit a fi și domnitorul Alexandru Ghica. Astfel Panaiot Rasiadi din Tîrnova, bulgar cu nume grecizat, absolvent al școlii de la sf. Sava, a fost solicitat de bulgarii din Alexandria ca profesor la școala lor. El însă a preferat să se întoarcă în orașul natal pentru a deschide o școală la fel cu cea în care învățase la București. Bulgarii din Alexandria făcînd apel la domnitorul Alexandru Ghica, acesta a aprobat plecarea lui Rasiadi, și i-a dat bani de drum și mai ales cărțile necesare pentru a înființa la Tîrnova școala pe care o dorea. Un alt bulgar ajutat de domnitor a fost Panaiot Ioanidis (la fel cu nume grecizat) din Tîrnova, care cu sprijinul lui Alexandru Ghica a învățat la școala de la sf. Sava și și-a continuat studiile sub aceeași protecție, la Atena și Paris. Ioanidis nu este altul decît viitorul mitropolit Panaret Rașev, de care va fi vorba în partea a doua a acestei lucrări. Dintre ceilalți bulgari ajutați de Alexandru Ghica amintim apoi pe cunoscutul Mihail Coloni.

Spre deosebire de școlile din Bulgaria, toate aceste colegii străine introduseseră în programul lor nu numai numeroase elemente ale științelor laice, ci și metode moderne de învățămînt. De aceea patriarhia grecească le controla sever, închizînd chiar unele dintre ele. Prin școlile din Țara Românească a început să pătrundă în Bulgaria și învățămîntul lancasterian, considerat cel mai înaintat pentru acea vreme. Învățătorul grec G. Kleobulos a plecat la Paris împreună cu boierul moldovean aga Rosetti-Roznovanu și a tipărit în 1819, cu banii acestuia din urmă, un manual cu „table pedagogice”, necesare învățămîntului lancasterian. Revenit la Iași, a publicat și aici, în 1820, cu același sprijin material, al doilea manual similar, metoda introducîndu-se treptat în școlile grecești și românești.

ABECEDARUL LUI PETRU BERON, MANIFEST AL ȘCOLII BULGARE MODERNE

Cel care a militat însă direct pentru introducerea acestui învățămînt în școlile bulgare în limba națională a fost Petru Beron. Născut la Kotel, probabil în anul 1799, el a învățat tînții cu dascălul Andronaki și apoi cu Raino Popovici, foști

Icoană

**Case vechi din
Nesebăr**

**Case vechi din
Kotel**

elevi ai Academiei de la București. În împrejurări încă insuficient clarificate, Beron vine aici în 1819 și își câștigă existența dând lecții în casele bogaților negustori bulgari din București, urmînd simultan și cursurile Academiei domnești condusă în acest timp de învățatul Constantin Vardalah.

Eteria și revoluția lui Tudor Vladimirescu au dus pe de o parte la închiderea Academiei, iar pe de alta la o retragere la Brașov a unor boieri români și a cîtorva mari negustori bulgari. Depinzînd de cei din urmă, Beron ajunge și el la Brașov unde numărul acelorași era destul de mare. În afară de cei stabiliți de mai mult timp erau și alții veniți chiar în 1821. „Răscoala grecească din 1821 — scria contemporanul Seliminski — a stîrnit furia sultanului Mahmud și împotriva bulgarilor, care, patru ani la rînd au fost supuși celor mai crunte persecuții. De aceea, negustorii mai mari din Sliven (și, adăugăm noi, și din alte orașe bulgare) au fost siliți să fugă la Brașov, unde au stat pînă în anul 1825, părăsindu-și familiile și averile²⁰. În acest din urmă an a venit aici și Seliminski. Dintre negustorii mai vechi unul dintre cei mai de seamă era viitorul protector al emigranților slivneni în Țara Românească, filantropul Anton Ivanovici Kamburoglu, stabilit aici înainte de 1800. Beron a devenit foarte curînd percepătorul fiilor acestuia. Și la Brașov el a trăit într-un mediu intelectual.

Pe de o parte se aflau aici, în 1821, și alți cîțiva intelectuali bulgari ca Vasile Nenovici, Atanasie Stoianovici Kipilovski ș.a. De asemenea în oraș se aflau acum și unii boieri români. Printre aceștia cităm mai ales pe Nicolae Văcărescu, Constantin Cîmpineanu, Grigore Băleanu, Grigore Brîncoveanu ș.a. care se refugiaseră la Brașov la vestea că turcii vor trece Dunărea. Boierii citați erau fruntașii partidei naționale din Țara Românească și au pus la Brașov bazele unei societăți literare, care urmărea alcătuirea și publicarea unor lucrări filologice — o nouă gramatică românească, un dicționar ș.a. Deși aceasta era activitatea legală a societății se știe că cea ilegală a fost legată de lupta antiotomană. Este cunoscut memoriul lor adresat Rusiei cu propuneri de reformare a instituțiilor Țării Românești.

Desigur Beron a cunoscut doar activitatea filologică a societății și sub această influență a luat ființă la Brașov

²⁰ Dr. I. Seliminski, *op. cit.*, p. 56.

și o societate bulgară cu scopuri similare. Sufletul ei a fost Beron, urmat de Vasile Nenovici, care pare să fi luat inițiativa înființării ei. Ultimul, inițial negustor la București, a avut apoi serioase preocupări culturale și a ajuns profesor la școala de slovenie de la biserica sf. Gheorghe din București, fiind în strânse legături și cu intelectualitatea românească a timpului. Dorința lui era să alcătuiască o gramatică bulgară și chiar un dicționar. Începuse să strângă materiale, când a trebuit să plece la Brașov. Aici, găsindu-se în mijlocul altor intelectuali bulgari, dându-și seama de dificultățile pe care le avea de învins în realizarea celor două lucrări ale sale și văzând organizarea societății românești de care s-a vorbit mai sus, a propus într-o adunare specială, după cum afirmă Seliminski, înființarea unei „Societăți filologice“, care să ia asupra ei și aceste sarcini, inclusiv finanțarea tipăririi cărților. Epitropi ai societății au fost aleși negustorul Hagi Iordan Ghenovici și Vasile Nenovici.

Dacă tinerii boieri români de la Brașov au considerat tipărirea lucrărilor proiectate drept acțiuni secundare, intelectualii bulgari au găsit sprijinul larg al negustorilor compatrioți din oraș și în primul rînd al filantropului Anton Ivanovici Kamburoglu. Dat fiind că pentru ei această acțiune era prioritară, Beron a dat cel dintîi exemplu și în anul 1824 a apărut cunoscutul său *Abecedar* intitulat „*Букварь съ различни поучения собрани от Петра Х. Беровича за българските училища ... — Abecedar cu diferite învățături alese de Petru Hagi Berovici pentru școlile bulgare.*

În prefața cărții autorul arată clar motivele care l-au determinat să-și alcătuiască și să-și publice *Abecedarul* său: „Cînd am văzut întîia oară în alte locuri (adică la noi în țară, nota noastră C.V.) cum încep copiii să citească pe cărți scrise în limba lor, mi-am dat seama cît de rău procedează profesorii de la noi (adică cei din Bulgaria) și cîte chinuri zadarnice îndură bieții copii. Deoarece, după ce și-au trecut tinerețea prin școli, cu atîta suferință, ies din ele fără să știe măcar să-și scrie numele, nici să socotească ceea ce iau și ceea ce dau prin prăvăliile lor... M-am mirat cum atîta vreme nu s-a găsit nimeni care să-și dea seama de această stare de lucruri și să pună școala pe drumul ei adevărat“²¹...

În paginile următoare el arată „în ce fel poate un profesor să învețe ușor 100 de copii“, adică expune pe scurt metoda

²¹ Vezi *Abecedarul* lui Beron, prefața, p. 2.

Bell-Lancaster, precizînd rolul învățătorului, programul școlii, materialul didactic etc. Prefața se încheie cu următoarele cuvinte: „Știu că mulți profesori și oameni simpli vor spune de ce nu am adăugat în această carte și învățături despre credința noastră pravoslavnică. Să știe însă că este fără de folos să dăm copiilor mici, care nu știu nici să silabisească sau să citească, asemenea învățături pe care abia noi le putem înțelege. Dar după cîteva luni se va tipări o carte în limba noastră cu bucăți alese din Vechiul și Noul Testament”²².

Beron a fost influențat nu numai de învățămîntul în limba română și de școlile pe care le-a cunoscut la București, ci și de unele lucrări care circulau aici sau la Brașov. Cercetătorii bulgari înșiși au subliniat că anumite idei din prefața lui Beron se pot găsi în introducerea gramaticii românești a lui Ienăchiță Văcărescu (1787), că unele construcții de frază sînt românești, că semnul ă este luat din alfabetul românesc și că în general influența limbii române este clară. La rîndul lor cercetătorii români au arătat că prezentarea alfabetului, a vocalelor, a consoanelor și a alcătuirii silabelor sînt similare cu cele din abecedarele românești, că unele părți (rugăciunile spuse de elevi în diferitele momente ale activității lor) sînt luate din aceleași lucrări didactice românești cum ar fi de pildă abecedarul tipărit la Brașov în 1822, la Blaj în 1823 sau în alte locuri.

Cartea lui Beron este însă mai mult decît un abecedar, putînd fi comparată cu o mică enciclopedie didactică, cele mai multe bucăți de lectură fiind luate din cunoscutul Eclogar al lui Dimitrie Darvaris, aromân grecizat, originar din Vlaho-Clisura, lucrare apărută la Viena în 1704 și largrăspîndită la noi. Abecedarul reflectă enciclopedismul lui Constantin Vardalah, profesorul lui Beron de la Academia domnească de la București, profesor care i-a fost un adevărat model. Într-adevăr, ca și Vardalah, care după ce absolvise Facultatea de medicină de la Padova s-a îndreptat apoi spre activități didactice și apoi științifice cu preferință pentru fizică, Beron, deși trimis de Anton Ivanovici la Heidelberg pentru a urma filologia slavă, a renunțat la aceste preocupări, ca și la ajutorul bănesc ce-l primea și a studiat medicina la München. S-a întors la București și a fost medic aici și apoi la Craiova. Curînd însă a preferat cercetările științifice lucrînd și el în

²² *Ibidem*, p. 11.

domeniul fizicii. Dcaltfel și în Abecedarul său, partea rezervată fizicii ocupă cele mai multe pagini.

Cercetătorii bulgari consideră că Abecedarul lui Beron este de fapt cea mai importantă carte bulgară din prima jumătate a secolului al XIX-lea, depășind ca metodă toate lucrările similare rusești, sîrbești și bulgărești ale timpului, fapt subliniat și de contemporanul Venelin. Într-adevăr el rupe total cu tradiția, fiind o carte modernă ca spirit și metodă și avînd pentru învățămîntul bulgar aceeași importanță pe care a avut-o pentru renașterea politică bulgară lucrarea lui Paisie de la Hilandar. În sfîrșit trebuie subliniată și contribuția Abecedarului la formarea limbii literare bulgare, marcînd trecerea la limba vorbită bulgară pe care, cu mult simț al măsurii, Beron caută s-o curețe de numeroasele elemente turcești.

Desigur Abecedarul lui Beron nu s-a bucurat de la început de succes, deoarece nu era scris în slava bisericească și nu se putea aplica la școlile din chilia, fiind manualul unei școli moderne. Abia după 1835 cînd s-a înființat școala de la Gabrovo, prima școală modernă bulgară, și după ce Neofit de la Rila a venit la București pentru a deprinde noua metodă de învățămînt (lancasterian). Abecedarul lui Beron a fost apreciat după adevărata sa valoare. Aceasta ne-o arată și retipăririle lui care s-au succedat repede, edițiile II, III și IV apărînd la București în anii 1841, 1847 și 1850, cea mai mare parte a tirajelor fiind trimise în Bulgaria. Ediția a V-a și a VI-a au apărut la Constantinopol în anii 1856 și 1862, fiind urmate de altele.

INFLUENȚA LUI BERON ASUPRA CONTEMPORANILOR SĂI ȘI ACTIVITATEA EPITROPIEI BULGARE DE LA BRAȘOV

La sfîrșitul Abecedarului lui Beron s-a tipărit un apel al epitropilor bulgari de la Brașov care doreau să se alcătuiască și să se tipărească:

1. o culegere de povestiri din Vechiul și Noul Testament (pe care o menționa și Beron la finele prefeței Abecedarului său)
2. un mic lexicon al celor patru limbi — bulgară, greacă, română și rusă
3. „Gramatica etimologică“ a acestor patru limbi
4. un Catehism al credinței ortodoxe

5. o „Istorie sfântă“ pentru copii (adică o carte de religie)

6. o gramatică bulgară.

În acest sens epitropii făceau apel la toți compatrioții să predea astfel de manuscrise și să vină și cu alte propuneri trimițând pentru publicare manuscrise originale sau traduceri.

Ca urmare, două din lucrările arătate de epitropie au și apărut. Una din ele a fost *Священная история церковна...* *Istoria sfântă, bisericească*, după *Vechiul și Noul Testament* alcătuită de Vasile Nenovici și tipărită la Buda în 1825, fiind destinată, ca și Abecedarul lui Beron, tot copiilor.

Cealaltă, alcătuită de Anastasie Stoianovici Kipilovski și adresată de asemenea tineretului, era intitulată: *Священное цветообрание или сто и четыре священи истории избрани от ветхият и новият завет...* (O sută și patru istorioare alese din *Vechiul și Noul Testament*) și a apărut în același an tot în tipografia de la Buda. Este vorba de traduceri din cunoscuta lucrare germană (*Biblische Geschichte*) a lui I. Hübner, care se tradusesse și în rusește. După cum afirmă el însuși, Kipilovski a lucrat după traducerea rusească pe care o găsisse la București. Ambele lucrări au apărut nu numai cu sprijinul lui Anton Ivanovici — ultima fiindu-i și dedicată — ci și cu al multor negustori bulgari stabiliți la Brașov sau cu al aceloră din București, pe care îi și putem cunoaște pe nume din lista de subscriitori publicată în cărți.

Revenind curînd la București, Nenovici și Kipilovski nu au renunțat la vechile lor preocupări. Este cazul să amintim că în lipsa lor, bulgarii de aici continuaseră să se ocupe de imprimarea unor cărți necesare școlilor din Bulgaria. Astfel, după plecarea lui Beron și necunoscînd planurile epitropiei, cîțiva negustori bulgari și anume Anastase Hagi Gheorghii Polizov, Dobri Hagi Ioan Bakaloglu și Stefan Popovici, retipăriseră la București în 1825 un Abecedar rusesc și un Ceaslov. Nenovici însuși a alcătuit și el un Abecedar și l-a imprimat la București în anul 1826. Volumul său era însă mic, avînd doar 32 de pagini pe lângă cel al lui Beron care număra 140 de pagini.

Dar cea mai importantă traducere tipărită la București este fără îndoială aceea a *Noului Testament*. Aceasta era gata în 1820, dar nu s-a putut tipări atunci din lipsă de bani, căci mecenajii bulgari de la București și Brașov au apărut mai tîrziu. Au urmat apoi mișcările din 1821 și vremurile s-au liniștit abia după cîțiva ani. Traducerea a fost făcută de Petru Sapunov, emigrant din Triavna și de părintele

Serafim din Stara Zagora. Dar dacă bulgarii din București nu au găsit sprijin la bogații negustori compatrioți, de data aceasta ajutorul a venit din partea unui cărturar român, Grigore Dascălul, mitropolitul Țării Românești, care a început tipărirea pe cheltuiala sa în anul 1827, în tipografia mitropoliei.

Dacă greutățile financiare fuseseră învinse, curînd s-au ivit altele. Clerul fanariot din Bulgaria, care știa că traducerea se va răspîndi repede în sudul Dunării și care voia ca slujba bisericească să se facă numai în limba greacă, a recurs la ajutorul patriarhului Agatanghel de la Constantinopol. Acesta a cerut imediat mitropolitului român să renunțe la tipărire, motivînd că traducerea ar avea greșeli și că în general măreția evangheliilor n-ar fi putut să fie redată într-o limbă atît de săracă așa cum era limba bulgară populară. Mitropolitul Grigore a procedat cu multă abilitate. El a răspuns patriarhului că la cererea sa a oprit imprimarea. În același timp îi aducea la cunoștință că primele două evanghelii erau gata tipărite. Arătîndu-i că după părerea sa traducerea era bună, deoarece cei doi traducători știau foarte bine și grecește și bulgărește, mitropolitul îi trimitea chiar colile tipărite pentru ca patriarhul să se convingă personal. În sffrșit el opina că Noul Testament putea fi bine redat în limba bulgară, după cum fusese tradus și în limba greacă populară. Grigore Dascălul aviza, în încheierea scrisorii sale, că dacă lucrarea nu se va tipări în continuare la București, autorii aveau s-o termine într-altă parte. Și fără a mai aștepta răspunsul patriarhiei, el a continuat tipărirea la București, știînd bine că acesta nu-i va da aprobarea. Într-adevăr răspunsul patriarhului a fost ambiguu, putînd înțelege doar indirect că, silit de împrejurări, închidea ochii lăsînd rezolvarea pe seama mitropolitului Țării Românești. În acest fel pentru prima oară, în iulie 1828, bulgarii au putut avea, cu sprijin românesc, o traducere completă a Noului Testament pe care s-o poată citi oricine. Acest ajutor îl arăta Petru Sapunov, în prefața cărții unde scria adresîndu-se compatrioților săi: „Fiți cu adevărat urmașii preasfinției sale Domnului Grigore mitropolitul Ungrovlahiei, carele nu numai tiparul a dăruit, ci și ajutor bănesc a făcut, căruia toată Bulgaria e datoare să-i mulțumească și să roage pe atotmiostivul Dumnezeu pentru sănătatea și lunga înziliră a preasfinției sale. Pentru că, dacă n-ar fi fost acest mare ajutor al

său n-ar fi fost cu putință să fie dat repede la iveală”²³. Tot aici Sapunov dă și numele celor care l-au ajutat cu bani.

Traducerea Noului Testament făcută la București în 1828 s-a bucurat de o primire atât de bună în Bulgaria, încît, cinci ani mai târziu s-a tipărit o a doua ediție.

Din cartea lui Kipilovski se vedea că în același timp la București, Mihail Kifalov, emigrant bulgar originar din Teteven, pregătea o carte cu povestiri morale. Din motive necunoscute ea însă nu a apărut, cum nu s-a tipărit nici „Geografia” pe care începuse s-o traducă Sava Staniovici, emigrant din Kotel, care avea planuri mari, socotind ca după aceea să traducă și un manual de istorie.

Și Kipilovski s-a gândit să traducă o carte de istorie, anunțându-și această intenție la București în anul 1827. Auzind însă că învățatul Iurie Venelin va scrie o lucrare asemănătoare, s-a hotărît să aștepte apariția ei pentru a o traduce în bulgărește. Într-adevăr în anul 1829 se publicase o primă parte a acesteia, dar continuarea întârzia. Între timp printre fruntașii bulgari din București și în special printre gabroveni se discuta tot mai mult problema înființării unei școli moderne în Bulgaria, care, după cum se va vedea mai jos, s-a și înființat la Gabrovo în anul 1835. Desigur o asemenea școală avea nevoie de un manual de istorie. Pentru a nu întârzia prea mult, Kipilovski, care era la curent cu ceea ce se traducea la noi, s-a gândit să înceapă cu o altă carte și s-a oprit la Istoria universală a lui Ivan Gaidanov, pe care Gheorghe Asachi o tradusese și o publicase la Iași în 1832. Lucrarea reprezenta un scurt tratat de istorie universală (207 pagini) începînd de la facerea lumii (anul 5508 î.a.n.) și Kipilovski l-a adus la zi completîndu-l cu ultimele evenimente. În prefața traducerii sale Kipilovski arăta că în școlile europene (de fapt el făcea aluzie la cele românești) istoria se studia întîi pe manuale de mică întindere, trecîndu-se apoi la altele mai întinse. Cartea era dedicată fruntașului bulgar Ivan Bakaloglu din București, cu a cărui cheltuială apăruse și ale cărui merite se subliniau în mod expres. Dealtfel încă înainte de apariție 150 de emigranți bulgari de la noi se înscriaseră pentru achiziționarea ei. Lista lor se dă la finele prefeții și în acest fel putem cunoaște pe acești emigranți (se reținuseră anticipat 63 exemplare la Brăila, 149 la Bucu-

²³ P. Sapunov, *Новый заветъ ...*, prefața, p. 4.

rești, 40 la Craiova, 33 la Galați ș.a.). În același timp din Bulgaria, de la Gabrovo, se reținuseră 73 de exemplare, după cum bulgarii de la Odesa subscriseseră bani pentru 156 volume.

ÎNFIINȚAREA PRIMEI ȘCOLI MODERNE BULGARE. ȘCOALA DE LA GABROVO — 1835

S-a arătat și mai sus că de multă vreme emigranții bulgari stabiliți la București își ajutau școlile și bisericile din orașele lor natale. Unul dintre negustorii bulgari din București, anume Teodosie Iovcev, originar din Gabrovo, și care posedă o avere mare la București, constând din prăvălii, case, terenuri și vii, și-a testat la moartea sa (1831) aproape întreaga avere pentru construirea unei școli la Gabrovo. Un an mai târziu, V. Aprilov și compatriotul său N. Palauzov de la Odesa, în dorința de a construi aceeași școală, au anunțat pe frații Mustakov și pe alți gabroveni din București că doreau să ridice o școală la Gabrovo dînd pentru aceasta, pînă la moartea lor cîte 2000 de groși pe an. Răspunsul a fost dat imediat, gabrovenii de la București comunicînd că sînt gata să contribuie cu o sumă egală. Ca urmare, în anul 1833 s-au pus temeliile școlii și în anul următor ea ar fi putut să-și înceapă activitatea.

Încă din august 1833, Aprilov scria episcopilor Școlii de la Gabrovo că aici trebuia să se predea în limba bulgară, după metoda lancasteriană, care era un mijloc ușor pentru începutul oricărei învățături. Bineînțeles copiii puteau începe să învețe imediat scrisul, gramatica, aritmetica și religia în limba maternă, dacă ar fi avut un învățător care să cunoască noua metodă. Deoarece acesta nu exista, Aprilov le-a scris aceluiași episcop din Gabrovo să nu-și piardă vremea căuțîndu-l, ci să aleagă ei unul pe care să-l convingă „să vină la București și să învețe acolo, în școala românească, metoda lancasteriană.” De fapt însă cei care l-au ales pe acesta din urmă au fost frații Mustakov de la București. Ei au intrat în legătură cu Marko Gheorghievici, bulgar din Bansko și agent neoficial al principelui Miloș la București, și acesta le-a recomandat pe vărul său, tînărul dar învățatul monah Neofit, care se afla atunci la Kazanlâk în calitate de taxidiot al mînăstirii Rila de care aparținea. Frații Mustakov au acceptat propunerea și cu învoirea mitropolitului grec de la

Tîrnova, Neofit a acceptat acest post. În februarie 1834 el a plecat spre București, trecînd Dunărea pe la Șiștov. Ajuns în capitala Țării Românești a fost instalat la mînaștirea Mihai Vodă și a primit suma de 2000 de groși. Neofit a deprins metoda lancasteriană în Școlala domnească, adică la Școala de la sf. Sava, unde învățau și alți bulgari și unde metoda fusese introdusă încă din anul 1820. Tot aici era profesor de limba slavă veche și Vasile Nenovici. Dealtfel la București se aflau și alți bulgari veniți să deprindă aceeași metodă printre care și un fost elev al lui Neofit.

Frații Mustakov i-au arătat lui Neofit de la Rila, care trebuia să conducă noua școală de la Gabrovo, că la București, în afară de însușirea metodei lancasteriene trebuie să traducă sau să alcătuiască personal și unele manuale necesare școlii. În acest scop Aprilov trimisese și el de la Odesa o serie de cărți din care se puteau alege cîteva pentru tradus. Este adevărat că unele manuale existau. Ne referim în primul rînd la Abecedarul lui Beron, alături de care erau „Istoriorele” lui Kipilovski, cartea lui Nenovici ș.a. Pe lîngă manualele pregătite la Brașov și București mai erau altele scrise în Bulgaria ca Aritmetica lui Hristachi Pavlovici, publicată în 1833, sau cele pe care le scria Neofit Bozveli, dar care au apărut mai tîrziu, odată cu cărțile lui Neofit, pregătite la București, în 1835.

Într-adevăr Neofit a tradus în limba bulgară, pentru Școala de la Gabrovo, în primul rînd tabelele pedagogice — 66 la număr pentru învățatul cititului, alcătuiind un adevărat abecedar și a pregătit alte 12 necesare pentru predarea operațiilor matematice.

Opera capitală a lui Neofit, scrisă la București, a fost însă primul manual al unei gramatici bulgare. Cunoaștem încercările lui Nenovici pentru o gramatică și un lexicon în patru limbi. Dar în 1830, cînd Venelin a venit la București și le-a văzut, a constatat că nu erau de nici un folos. În primul rînd nu era vorba de o gramatică bulgară, ci de una pentru slava veche (bisericească). Neofit a găsit la București o serie de gramatici slave din care s-a inspirat, reușind să dea un scurt manual accesibil școlarilor. În prefața cărții sale, dedicată fraților Mustakov din București, el îi preamărește ca pe unicii organizatori ai Școlii moderne bulgare de la Gabrovo. Laudele se înșirau pe cinci pagini, arătîndu-se că numele lor „va rămîne nemuritor între bulgari”. Neofit nu spune nici un cuvînt măcar despre Aprilov, ceea ce, pe

bună dreptate, l-a amărît pe acesta din urmă. Prefața pledează pentru învățămîntul modern, și la 10 septembrie 1834 gramatica era gata pentru a fi dată la tipar.

În afară de aceste două lucrări, Neofit a scris la București un scurt manual pentru învățarea limbii grecești și un Catehism. Toate aceste lucrări trebuiau tipărite cît mai repede. Considerîndu-se că tipografiile românești erau supraîncărcate, s-a recurs la tipografia sîrbească de la Kraguevaț, unde se spera că ele vor fi imprimate foarte repede prin sprijinul lui Miloș Obrenovici, care avea să fie rugat în acest scop de către agenții săi neoficiali la București, Marko Gheorghievici, vărul lui Neofit, și Mihail Gherman. Cu toate aceste intervenții tipărirea lor a întîrziat și cărțile au fost gata abia în 1835.

În pregătirea lui Neofit, stagiul său la București a avut o deosebită importanță, trăind aici într-un înalt mediu intelectual, într-o atmosferă în care circulau cele mai progresiste idei și unde a cunoscut o serie de oameni și de cărți. La finele lunii noiembrie 1834 Neofit era încă la București. El a plecat apoi la Gabrovo unde, la 2 ianuarie 1835, a deschis în mod solemn prima școală modernă bulgară.

Prin grija fraților Mustakov s-au trimis de la București o mulțime de cărți și manuale. Astfel la 15 mai 1835 se primeau cele dintîi 100 de gramatici, la 20 iunie alte 200, în august 10 corpuri de table pedagogice și 173 modele de caligrafie. Au urmat 120 de volume din Istoria universală tradusă de Kipilovski, 430 de Abecedare (Nenovici) ș.a.

Școala de la Gabrovo a pus bazele învățămîntului modern în Bulgaria. Cu excepția lui Neofit, profesorii au fost aproape numai laici, iar elevii nu se mai pregăteau pentru a fi preoți. Școala devenea publică și independentă de biserică, în ea predîndu-se după metode noi. Este o școală națională bulgară, cu manuale scrise în limba vorbită de popor. Toate acestea explică uriașul ecou pe care Școala de la Gabrovo l-a avut în Bulgaria. Numai în șase ani se înființează după modelul ei 12 școli în orașele Koprivștița, Kazanlăk, Elena, Tîrnova, Sofia, Kotel, Kalofer, Plevna ș.a. De reținut că școala de la Koprivștița a fost construită chiar după planul adus de Neofit de la București. Toate aceste instituții de învățămînt s-au bucurat de ajutorul emigranților bulgari din București, originari din aceste orașe. Astfel școala de la Șiștov era ajutată de marele negustor bucureștean Ioniță Anghelov și de Păraschiv Dimitriev. Cel dintîi i-a lăsat înainte de moartea sa

(1836) un venit anual de 100 de ducați, iar cel de al doilea 50 000 de lei. Tot Ioniță Hagi Anghelov a dat 20 000 de lei pentru deschiderea la Șiștov a unei școli condusă de Hristachi Pavlovici și utilizând metoda lancasteriană. De asemenea încă din 1836 Mihail Kifalov a vizitat Tetevenul natal pentru a ajuta la construirea unei școli asemănătoare celei din Gabrovo, iar mai târziu și-a lăsat întreaga sa avere pentru școlile din Teteven și Tîrnova.

Mai presus de toți însă se îngrijea de școli Petru Beron. În 1837 îl găsim în fruntea unei liste de subscripție pentru ajutorarea școlii din Kotel, dînd singur 1700 de groși, în 1840 trimite alți bani și în sfîrșit în 1847 susține școala de fete din orașul său natal. Notăm că în această vreme Beron se afla ca medic la Craiova, dispunea de o mare avere și de cîteva moșii. Încă din 1840 el se gîndea să ia asupra sa întregul învățămînt din Bulgaria și nu numai pe cel din Kotel. Iată ce scrie în acest sens celor din Kotel: „Dar eu, ca orice compatriot, nu socotesc ca patrie a mea numai Kotelul, ci toată Bulgaria. De aceea vreau să știu dacă și în alte orașe mai există școli și în ce situație se găsesc... Eu aș vrea să se constituie un comitet care să se îngrijească nu numai de școala din orașul nostru, ci și de școlile din alte orașe; acest comitet să plătească pe toți profesorii, să administreze banii și să păstreze nu numai pe aceia dați pentru școlile din Kotel, ci și pentru toate școlile din Bulgaria. Mi-ar părea bine să găsesc pe cineva căruia să-i plătesc cît va cere ca să viziteze toată Bulgaria și să vadă dacă fiecare oraș are școli sau nu, cum este profesorul fiecărei școli, cum se numește, de unde este, de cînd predă, cîți elevi are, ce anume îi învață și de unde își primește salariul în fiecare an. Pe lîngă aceasta, să noteze cît timp urmează copiii la școală și ce devin după ce o părăsesc, să se mai noteze numărul caselor din orașele mai mari, să se arate apoi cîți școlari au nevoie de cărți, sau ce cărți utilizează fiecare, ce cărți cumpără, de unde le cumpără și cu ce preț.

Dacă găsiți pe cineva care să poată umbla astfel prin Bulgaria în scopul amintit, vă rog să-i propuneți dorința mea și, dacă este de acord să-mi spună cîți bani îi vor trebui pe lună și ce mai dorește încă pentru această muncă a sa. Așa să-mi scrieți și mai bine să-mi scrie el însuși”²⁴...

²⁴ Textul scrisorii în „Периодическо Списание“ VII, Sofia, 1889, Nr. 31, p. 131–35.

Dacă planul lui Beron nu s-a putut înfăptui, școlile din Bulgaria au continuat să fie generos susținute de bulgarii din emigrație.

Toate cele de mai sus arată că emigrația bulgară din București după ce dăduse celor din patrie prima carte tipărită în limba bulgară, îi ajută acum să înființeze și cele dintii școli moderne. Curînd o altă serie întreagă de cărți se vor tipări la București și acestea nu numai pentru uzul școlilor.

ALTE ACȚIUNI CULTURALE ALE EMIGRAȚIEI BULGARE DIN BUCUREȘTI. LEGĂTURILE EI CU IURIE VENELIN. TIPĂRITURI ȘI TRADUCERI. ÎNCEPUTURILE POEZIEI BULGARE

În apelul de la finele Abecedarului lui Beron se cerea tuturor compatrioților să trimită manuscrise pentru a fi tipărite. La Brașov se știa de cele două traduceri ale Noului Testament și anume de cea a lui Sapunov, de care s-a vorbit mai sus, și de a doua care aparținea arhimandritului Teodosie, starețul mînăstirii Bistrița (jud. Vîlcea). Acesta din urmă intrase în legătură cu Societatea biblică britanică pentru tipărirea lucrării și se pregătea să înceapă și traducerea Vechiului Testament. În apelul de la finele Abecedarului lui Beron se cereau însă traduceri bune și într-o limbă înțeleasă de popor căci, menționa apelul, „cîtă necinste și rușine a adus poporului nostru o traducere rea (a Noului Testament) ca aceea a arhimandritului Teodosie, pentru care și ai noștri (adică bulgarii) au scris, rugîndu-se să se găsească oameni învâțați, care să revadă traducerea și s-o facă să poată fi înțeleasă de orice bulgar”²⁵. Într-adevăr traducerea lui Teodosie s-a tipărit la Londra în 1828, dar nefiind înțeleasă de bulgari, întregul tiraj a fost distrus de aceeași Societate biblică. În schimb traducerea Noului Testament făcută de Petru Sapunov și tipărită la București în același an, s-a retipărit în a doua ediție în anul 1833.

Prima grijă a bulgarilor din București era acum alcătuirea unor noi cărți sau reeditarea altora, care să servească drept manuale pentru școlile din Bulgaria, cu condiția să nu fie scrise în slava bisericească, ci în limba bulgară modernă. Ei s-au gîndit și la cărțile necesare publicului știutor de carte din patrie. În sfîrșit s-au hotărît să sprijine cu bani ti-

²⁵ Vezi apelul în *Abecedarul* lui Beron, p. 145.

părirea unor cărți scrise sau imprimate în alte locuri, înscriindu-se ca subscriitorii pentru un anumit număr de exemplare pe care le plăteau anticipat. Văzînd că imprimarea cărților întîmpina greutăți, tipografiile din Țara Românească fiind aglomerate, emigranții bulgari s-au gîndit să-și înființeze o tipografie a lor.

Dintre cărțile necesare școlii de la Gabrovo cităm a doua ediție a Abecedarului lui Beron (1841), un model de caligrafie alcătuit de Neofit de la Rila (1837) precum și altul al lui Beron (1847), toate tipărite la București. Un model similar a alcătuit și Al. Hagi Russet imprimîndu-l la Strasbourg împreună cu o hartă a Imperiului otoman. Apăreau la București aritmetica lui Hristodul Nikolov (1845), o carte de geografie a lui Ivan Bogorov și alta a lui K. Fotinov, ca și o gramatică (1844). O gramatică a tipărit Hr. Pavlovici la Buda, iar Naiden Gherov o fizică la Belgrad (1849).

În ceea ce privește cărțile de istorie s-a arătat mai sus că Kipilovski, care avea o mare pasiune pentru știință, își amînase lucrarea sa în așteptarea apariției lucrărilor lui Venelin, care se bucura de un mare prestigiu printre bulgari.

Într-adevăr influența acestuia asupra emigranților de la Odesa și de la București a fost puternică. Pînă la Venelin bulgarii erau poporul cel mai puțin cunoscut din Balcani. După cum grecii găsiseră un Byron, iar sîrbii un Vuk Karagici, care-i făcuseră cunoscuți în Europa, bulgarii au aflat o personalitate similară în Iurie Ivanovici Venelin. Tînărul învățat rus i-a cunoscut pe bulgarii care locuiau în Basarabia, în timpul cînd era profesor la Chișinău. Plecînd mai tîrziu la Moscova, pentru studii universitare, el a atras atenția lui Pogodin, prin cunoștințele noi ce le avea asupra bulgarilor, socotiți pînă atunci ca un trib tătărăsc, și acesta i-a editat în 1829 primul său studiu. Venelin a dovedit originea slavă a bulgarilor, a scos în evidență rolul apostolilor Metodie și Kiril și a adus date asupra trecutului poporului bulgar arătînd situația grea în care acesta se afla acum. Pentru contribuții mai amănunțite, Venelin adăuga că era nevoie de o călătorie de studii în sudul Dunării. Cartea lui Venelin a deslănțuit polemici. Ea venea în momentul cînd Turcia proclama reforme și cînd bulgarii începuseră a se mișca. Asupra emigrației bulgare, mai conștientă ca bulgarii robiți, cartea lui Venelin a provocat o însuflețire extraordinară.

Venelin a luptat împotriva grecismului, atât de adânc infiltrat în cărturarii și negustorii bulgari, căutînd să orienteze cultura bulgară spre Rusia. Între altele, cazul lui Aprilov este într-adevăr un exemplu care nu mai are nevoie de explicații. Amestecat în Eterie și elinofil, după ce cunoaște lucrările lui Venelin el devine un puternic luptător împotriva grecismului și un aprig susținător al orientării bulgarilor spre Rusia. Este adevărat însă și faptul că în același timp Aprilov avea unele neînțelegeri cu colonia greacă de la Odesa. .

Învățăatul rus Pogodin i-a înlesnit călătoria lui Venelin în Bulgaria și într-adevăr, în 1830, acesta sosea la Varna. Războiul ruso-turc, abia încheiat prin pacea de la Adrianopol, nu i-a permis să pătrundă adînc în teritoriul acesteia sau la Athos, așa cum ar fi dorit. În general, călătoria sa nu a fost fructuoasă pentru că documente, cărți și informație folclorică n-a prea putut culege atît din cauza neînțelegerii bulgarilor cît și din cauza lipsei lor de încredere. La întoarcere trece însă prin București, unde se afla în septembrie 1830. Aici, în timp de cinci luni, a reușit să cunoască pe bulgarii din emigrație care l-au primit cu multă căldură, stînd cu totul la dispoziția lui. Tot aici lucrează în arhivele mitropoliei, copiind documente slave. Întors la Moscova, Venelin publică două lucrări în legătură cu bulgarii: *О характер народныхъ пьсен славянъ задунаискихъ*, — *Despre caracterul cîntecelor populare a slavilor suddunăreni* — Moscova 1835 și *Заради возрождение новой болгарской словесности или науки* — *Despre renașterea noii literaturi bulgare* — I, Moscova 1838. După moartea sa (1839) s-au publicat în afară de cunoscutele sale documente slavo-române, o istorie a Bulgariei în două volume: *Критически изследования об истории Болгар*, — *Cercetări critice asupra istoriei Bulgarici* —, Moscova, 1849 ș.a.

Cîteva din lucrările lui Venelin au fost traduse în limba bulgară. Bulgarii din București, în ale căror lucrări se vede marea admirație pentru Venelin, au crezut necesar să traducă și să răspîndească cărțile acestui cel dintîi mare sprijinitor al lor.

Poetul Gh. Peșakov, de care va fi vorba mai jos, a alcătuit o odă în cinstea lui Venelin la 1 ianuarie 1837, odă pe care Aprilov i-o trimite acestuia la Moscova. Oda arăta că Venelin este acela care a trezit poporul bulgar din greul somn al veacurilor, chemîndu-l la progres și cultură.

În urma acestor manifestări, bulgarii din București au hotărât să-i traducă lucrările pentru a-l face cunoscut în toată Bulgaria. S-au făcut mai multe traduceri, dintre care amintim aici pe aceea făcută după cartea sa: *О зародишя нови болгарскои литературы*, Moscova 1838.

Traducerea a fost încredințată lui M. Kifalov, originar din Teteven. În prefața cărții Kifalov adăuga că și această lucrare a sa este un „exemplu demn de urmat”. Într-adevăr — spune Kifalov — este nevoie de „traduceri și alcătuiți de cărți și altele (traduceri) pentru biata Bulgarie”. Și speră că binefăcătorii și ajutătorii acestei cărți vor face un și mai mare bine dacă vor da la tipar și alte traduceri bulgare sau cărți, care se vor dărui elevilor săraci ai școlilor din Bulgaria.

Faima lui Venelin era atât de mare încât cartea, apărută în limba bulgară la București în 1842, a avut o mulțime de subscriitori. În frunte găsim câțiva clerici dintre care unii deja cunoscuți ca sprijinitori ai bulgarilor. Așa sînt arhimandritul Gavril Petrovici, starețul mînăstirii Bistrița, arhimandritul Policarp, starețul mînăstirii Rîmnic, protosinghelul episcopiei din Rîmnic, Dionisie, și doi călugări Gavril și Ambrozie, ultimul originar din Rusciuk. În al doilea rînd, funcționarii consulatului rusesc din București și câțiva dintre boieri între care logofătul Al. Nenciulescu, logofătul Constantin Suțu, pitarul Constantin Apostolescu, paharnicul Atanasie Ksenocrat, serdarul Pavel Macedonski, serdarul Constantin Vezantieț, serdarul Paraschiv Sachelarie, slugerul Stefan Hagi Ivanov și fratele său vistierul Andrei Deșu, pitarul Gheorghe Bălan etc., mulți dintre ei, după cum se vede, fiind bulgari ce-și cumpăraseră titluri de boierie. La București, cartea avea ca subscriitori 61 de persoane care angajaseră 761 de volume, la Brăila 68 de subscriitori pentru 171 de volume, la Galați 45 pentru 166 volume precum și alții din Craiova, Ploiești, Alexandria, Focșani ș.a.

După traducerea operei lui Venelin, Kifalov adaugă și cîteva capitole din *Istoria arhimandritului Raici*, tipărită la Petersburg și pe care o redă atât în textul grecesc cît și în cel bulgăresc.

Banii rezultați din vînzarea cărții lui Kifalov urmau să fie adunați de Mihail Popovici, Hristachi Hagi Paraskevov și Paraskiv Karapiper, alcătuiind un fond pentru a edita cărți și a le împărți copiilor săraci din școlile bulgare. Deocamdată se trimeteau 275 pentru școlile din Bulgaria. Dacă

mai adăugăm cele 1329 de volume cumpărate de subscriitorii și celelalte 50, pe care traducătorul le luase pentru a le oferi „în onoarea Bulgariei“ unor înalte personalități, cât și bibliotecilor din țările slave, atunci întreaga ediție a cărții era aproape epuizată.

Deoarece cartea lui Raici trata istoria unor popoare slave, Petru Sapunov a început să lucreze și el la traducerea ei în limba bulgară, interesându-l însă numai istoria Bulgariei. Greutatea tipăririi se datora însă lipsei unei tipografii bulgare la București. Proiectele erau mai multe. În 1820 Stefanaki Vogoridi se gîndea să înființeze o tipografie bulgară în orașul său natal Kotel, fără însă a-și înfăptui ideea. Frații Mustakov o doreau la București, dar Neofit de la Rila, care se afla aici, a susținut că locul unei asemenea întreprinderi ar fi la Gabrovo, lângă școală, idee la care s-au raliat Aprilov și Palauzov de la Odesa. Pînă la urmă unul dintre negustorii gabroveni din București s-a adresat Secretariatului Statului, cerînd în anul 1837 autorizația deschiderii unei tipografii în care să se tipărească lucrări în limbile bulgară și greacă, sperînd că pînă la aprobare se vor aduna și banii necesari. Autorizația i s-a acordat fără întîrziere și ca urmare s-a convocat o adunare a negustorilor bulgari din București, dar, după cum ne informează contemporanul Seliminski, nici unul nu a voit să dea bani pentru cumpărarea mașinilor și instalațiilor, dealtfel destul de scumpe. Era prima oară cînd bulgarii din București răspundeau negativ la o îndatorire ce le revenea. Cauzele erau nu numai neînțelegerile dintre dînșii, ci și faptul că unul dintre ei, Petru Sapunov, intenționa, și a reușit în 1841, să deschidă el singur o tipografie.

Dealtfel în București existau atunci destule tipografii. În afară de tipografia de la Rîmnicu Vîlcea și de cea a Mitropoliei, exista tipografia Răducanu Clinceanu, unde bulgarii tipăriseră Ceaslovul din 1825, cea a pitarului Penkovici, unde imprimaseră traducerea hatîșerifului sultanului Abdul Medjid, cea a lui Iosif Kopaighin, unde se publicase traducerea lui Kifalov după cartea lui Venelin în 1842 și manuale de școală. Era apoi tipografia lui Zaharia Karkaleki, unde se imprimau calendarele, cea a lui Anton Pann, a lui Heliade Rădulescu ș.a.

În 1844 Petru Sapunov a tipărit în tipografia sa în primul rînd *Istoria* poporului bulgar scoasă din cartea lui Raici. Tot din această întreprindere grafică au ieșit și alte lucrări care se citeau în Bulgaria, cum erau cărțile de tîlmă-

cirea viselor, *Slujba sf. Ioan de la Rila* ș.a. Căutate erau calendarele, publicate la București de Hristodul Kostovici Nikolov în 1840 și 1842, cumpărate și de emigranții din Țara Românească (peste 7007) care susțineau editarea lor, calendarele lui Hagi Naiden Ivanovici, învățător și librar din Bulgaria, numeroase povestiri din *Viețile Sfinților* și *Minunile Fecioarei Maria*, cărți de leacuri ș.a. S-a tradus și s-a tipărit la București, în două rînduri (1839 și 1841), hatișeriful sultanului Abdul Medjid din 1839, fiind repede difuzat în Bulgaria.

În afară de tipografiile amintite pînă acum, trebuie să menționăm pe cea de la Salonic, unde s-au tipărit șase cărți între 1838—1841, aproape toate cu conținut religios, dar mai ales pe cele de la Smirna, Constantinopol și Odesa. Nu vom mai reveni la cele din Serbia, de la Kraguevaț și Belgrad, dînd mai jos doar numărul cărților care s-au tipărit acolo.

Prima carte bulgară care s-a imprimat la Smirna a fost traducerea Noului Testament, făcută de Neofit de la Rila „din limba slavonă (adică slavă bisericească) în limba bulgară” ceea ce arată că învățatul bulgar făcea o netă deosebire între cele două. La Smirna s-au tipărit și cîteva cărți de școală. Proprietarul tipografiei fiind un bulgar din Panaghiuriște, el a trimis școlii din orașul său un număr de exemplare. Dintre manualele școlare publicate aici, cel care s-a bucurat de un mare succes a fost cel de geografie, prelucrare după o traducere grecească a unei cărți engleze, făcută de Konstantin Fotinov. Ea a avut o mare răspîndire. Numai emigranții stabiliți la Brăila comandaseră 107 exemplare.

Dintre cărțile tipărite la Odesa merită subliniate cele ale lui Aprilov. Cea dintîi *Българските книжици — Cărturarii bulgari* — este o broșură polemică în legătură cu teoria originii fraților Metodi și Kiril susținută de Kopitar. Cea de a doua *Денница новобългарскаго образования — Liceafărul învățămîntului bulgar modern* — era o carte scrisă pentru școala de la Gabrovo. În prima parte a ei găsim o scurtă expunere istorică în care se idealizează trecutul poporului bulgar, iar în partea a doua se încearcă o prezentare pe scurt a dezvoltării învățămîntului bulgar, vorbindu-se de lucrările lui Neofit de la Rila, Raino Popovici, Hristaki Pavlovici etc. și publicîndu-se și două poezii ale lui Gheorghi Pasacov, dedicate lui Venelin.

În ceea ce privește Constantinopolul, tipărirea cărților bulgare începe aici tîrziu și anume din 1843, cînd apar cîteva abecedare și cărți religioase. Dar, odată cu anul 1848 acest

centru începe a lua prioritate din punct de vedere cultural. Astfel numai în anii 1848—1850, din cele 50 de cărți bulgare cite au apărut în total în acești trei ani, 31 s-au tipărit aici. Ceea ce este mai important este faptul că în afară de cărțile religioase și școlare, găsim traduceri din Bernardin de Saint Pierre sau Alexandre Dumas — drama *Napoleon Bonaparte* — (tradusă după un intermediar sîrbesc). Explicația constă în faptul că la Constantinopol a luat ființă tipografia ziarului bulgar „*Ţarigradski Vestnik*“ înființată și cu ajutor rusesc și unde s-au tipărit cele mai multe din aceste cărți.

Odată cu Renașterea culturală, cu tipărirea cărților, cu discuțiile relative la limba literară bulgară, la problemele școlii ș.a., intelectualitatea bulgară voia să fie la curent și cu evenimentele social-politice, după cum negustorii se interesau de cele economice. Se simțea tot mai mult nevoia unui periodic bulgar. Acesta a și apărut la Smirna sub numele de *Лювословие* — *Dragostea de carte* —. Konstantin Fotinov, redactorul acestui prim periodic bulgar a avut ca model revista misionarilor protestanți de la Smirna, care apărea în limba greacă și din care s-au și tradus multe articole. Revista, cu scop culturalizator, nu a avut însă o durată lungă (24 de numere apărute în perioadele aprilie 1844—martie 1845 și ianuarie—decembrie 1846), tirajul ei fiind de circa 450 de exemplare.

Primul ziar bulgar, *Български Орел* — *Vulturul bulgar* — a avut ca redactor pe Ivan Bogorov, cel care publicase o gramatică bulgară la București, în 1844. Studiase, între 1840—1843, la Odesa după care, între 1845—1846, a fost student la Leipzig, unde a și tipărit primul ziar bulgar — un organ informativ, comercial și cultural. Nu au apărut însă decît trei numere și gazeta nu a avut abonați în Bulgaria.

În 1848—1849, Bogorov a fost redactorul ziarului „*Ţarigradski Vestnik*“ care a apărut, cu mici întreruperi, pînă în anul 1862. Despre acest important periodic va fi însă vorba mai pe larg în partea a doua a acestei lucrări.

În tot acest timp în Bulgaria nu a existat decît o singură tipografie, la Samokov, utilizînd la început litere de lemn și din care au ieșit doar două cărți cu conținut religios, în anii 1846—1847.

O revedere sumară asupra cărților bulgare din perioada 1800—1850 ne duce la cîteva concluzii importante. S-au scris și s-au tipărit, în această primă jumătate a secolului al XIX-lea, circa 200 de cărți și cu excepția celor două impri-

mate la Samokov, toate s-au publicat în afara Bulgariei. În țările române s-au tipărit 47, la Constantinopol 40, Belgrad 32, la Buda 26, la Kraguevaț 11, la Odesa 8, la Moscova 5 ș.a. Pentru tipărirea cărților bulgare, Bucureștii dețin deci primul loc. De asemenea atunci când apreciem tipăriturile trebuie s-o facem după anii în care au apărut, după importanța lor, după ecoul pe care l-au avut în mase și după rolul pe care l-au jucat în Renașterea politică și culturală a poporului bulgar. De pildă trebuie să reținem că tipăriturile de la Constantinopol și Odesa au început să apară cu peste 30 de ani mai târziu decât cele de la București. Notăm apoi că zeci de tipărituri religioase nu se pot compara cu Abece-darul lui Beron sau cu celelalte cărți școlare. Din acest punct de vedere emigrația bulgară din Țara Românească se situează tot pe primul loc, ea dînd poporului bulgar prima carte tipărită în limba lui, (1806), primul Abecedar (1824), prima traducere a Noului Testament (1828), numeroase manuale școlare etc.

În sfîrșit o mare importanță o are susținerea bănească a tipăriturilor prin înscrierea și plata anticipată. O statistică simplă, dar grăitoare, arată clar marea pondere a emigrației din Țara Românească. Astfel în perioada 1806—1842 s-au făcut în total înscrieri anticipate pentru 7680 de exemplare dintre care 3089 aparțin emigranților, după cum urmează: 2416 pentru cei din Țara Românească, 443 pentru cei din Rusia și 64 pentru cei din Constantinopol. Nu mai vorbim de ajutoarele directe date de români pentru tipărirea cărților bulgare, exemplul clar fiind *Nedelnikul* lui Sofronie, și *Noul Testament* tradus de Sapunov.

Impresionează în această perioadă, adică în deceniile trei și patru ale secolului al XIX-lea, și numărul destul de mare de intelectuali bulgari care se stabiliseră la București și în Țara Românească în general, sau o vizitau pentru un timp mai lung sau mai scurt. Este vorba de Petru Beron, de Vasile Nenovici, Petru Sapunov, Anastasie Stoianovici Kipilovski, Mihail Kifalov, Ivan Seliminski, Dr. Nicola Piccolo, Dobri Cintulov ș.a., pentru a-i aminti doar pe aceștia. Toți erau convinși că răspîndirea culturii în popor, înființarea școlilor, tipărirea cărților, efectuarea traducerilor, dragostea pentru istorie, literatură și știință vor ridica nivelul cultural al poporului bulgar și-i va ușura greaua lui soartă.

Nu este lipsit de interes să menționăm că dacă poezia modernă bulgară a urmat în mod firesc pe cea a vechii li-

teraturi bulgare (slavonă-bisericească), primele creații poetice din vremea Renașterii bulgare au apărut la noi. Reamintim aici cea *Odă*, dedicată lui Sofronie de Vrața, scrisă de emigrantul Dimitrie Popski la moartea marelui ierarh (1813). Cu toate lipsurile sale artistice, poezia ne surprinde prin concepțiile sale politice care reflectă ideile mișcării de eliberare națională ale emigrației bulgare din Țara Românească. La acestea adăugăm poeziile scrise de Gheorghe Peșacov, aromân de origine și care a stat un timp la Vidin. Stabilît în Țara Românească, el a scris poezii în limba română declarînd deschis că modelul său era poetul român Alecu Văcărescu. Sub influența lui Venelin și a avîntului ideologic și cultural al emigrației bulgare de la București, Peșacov scrie un timp și o serie de poezii în limba bulgară, între care și cele consacrate lui Venelin. Notînd în sfîrșit și poeziile lui Kipilovski, considerăm că aportul acestor poeți la începuturile și dezvoltarea poeziei bulgare își are importanța lui, ea fiind subliniată și de istoricii literari bulgari.

Interesante sînt și discuțiile dintre acești emigranți asupra noii ortografii bulgare, despre unele probleme de gramatică, o scrisoare a lui Peșacov, cunoscută de curînd, dezvoltînd toate aceste dispute.

Notăm apoi activitatea celor trei medici bulgari Dr. Nicola Piccolo, dr. Petru Beron și dr. Ivan Seliminski. Piccolo a jucat un rol important pe vremea lui Kiseleff în Eforia Școlilor, trecînd apoi ca cenzor al publicațiilor din Țara Românească și devenind, după plecarea sa la Paris, corespondent al aceleiași Eforii ca și al Universității din Iași.

Petru Beron, după ce a fost medic la București, s-a mutat la Craiova. Cîștigînd destui bani ca să-și cumpere o moșie și făcînd și comerț, Beron s-a îmbogățit, încît a mai cumpărat pămînt și și-a extins activitatea comercială. Atras de problemele fizicii și mai ales de cele ale meteorologiei, spre care l-a îndemnat unul dintre prietenii săi români, Oteteleșeanu, Beron a lăsat afacerile comerciale în mîna unei rude și a plecat în 1843 la Paris, consacrîndu-se activității științifice. Venea însă periodic în țară pentru a-și controla veniturile care-i asigurau șederea la Paris. Era atît de mult legat de România, încît într-un dicționar enciclopedic francez el apare ca „savant valaque”. Deși a scris peste 32 de lucrări științifice în limbile franceză, germană, greacă, ele au fost puțin cunoscute în țara sa și nu au avut pentru renașterea cultu-

rală bulgară nici pe departe valoarea Abecedarului său care l-a făcut cunoscut în toată Bulgaria.

În ceea ce-l privește pe dr. Seliminski, acesta se refugiase în Țara Românească odată cu emigrarea slivnenilor în 1830 și a fost întâi profesor predînd în limba greacă la copiii acelor bulgari, care ajunși la noi nu se putuseră încă dezbăra de elenism și numărul lor nu era mic. Pentru aceștia Seliminski publica, în septembrie 1841, în „Curierul Românesc“ un anunț prin care aducea la cunoștință deschiderea unei școli particulare, anunțînd și materiile ce se vor preda și din care reținem pe acelea care arată că era vorba de un învățămînt modern; aritmetica, fizica, logica, etica, istoria, pedagogia ș.a. A fost invitat să predea și la Ruși de Vede (1833—1838), după care a plecat ca profesor la Ploiești, la o școală unde învățau mai ales copiii slivnenilor și unde dușmanii săi îl acuzau că are idei voltairiene. Cu banii cîștigați, Seliminski a plecat în străinătate și după ce a obținut titlul de doctor în medicină, în Italia (1845). s-a reîntors la București și a fost numit medic în 1848.

Deși Seliminski predase în grecește și deși după 1834 doi bulgari, Mihnea și Sivu din Stara Zagora, foști elevi ai Academiei domnești de la București și cunoscuți sub numele de Aftadelfi Cristidis deschiseseră o școală grecească la mînaștirea Stavropoleos, tipărind și unele cărți grecești, devenind asociați cu Heliade Rădulescu la tipografia acestuia, bulgarii din emigrație preferau școlile românești așa după cum s-a arătat mai sus.

Metodele românești sînt mereu în fața intelectualilor bulgari și unii dintre ei le urmează. Astfel Ion Heliade Rădulescu a tradus și tipărit în tipografia sa în 1836 un fragment din cunoscutul roman „Ultimile zile ale orașului Pompei“ al scriitorului englez Ed. Bulver Liton, în scopul de a-l da în dar școlarilor cu rezultate bune la învățătură. Cîțiva ani mai tîrziu, bulgarul Vasil Stankovici (originar din Șiștov) a tradus în limba bulgară textul lui Heliade pe care l-a și publicat la București. Cartea a apărut în 1845 și pe ea se menționa că a fost tipărită pentru a se da în dar elevilor bulgari din patrie, notîndu-se la finele ei orașele din Bulgaria și numărul de exemplare trimis fiecărei școli.

Toate acestea arată influențe firești în această vreme cînd cultura românească începuse să dea poeți, prozatori și istorici de valoare. Mai ales pentru emigrația bulgară, dar și pentru teritoriile bulgare în general, ele au o impor-

tanță deosebită deoarece prin școală și cartea laică toate acele concepții medieval-religioase ale oamenilor se schimbă făcând loc orizonturilor culturii moderne, după cum din vechea comunitate națională medievală începe a se naște națiunea burgheză. Bineînțeles, în Bulgaria acest ultim proces are o evoluție mai lentă, din cauza stăpînirii otomane. Este interesant de precizat că îndată după cucerirea otomană, popoarele balcanice creștine s-au simțit foarte strîns legate între ele. Era lumea creștină oprimată, în fața lumii musulmane cotropitoare. Mai ales bulgarii, care și-au pierdut de la început conducerea religioasă — patriarhia — au fost considerați la rînd cu bizantinii, deoarece turcii recunoșteau în primul rînd religia și nu naționalitatea. Bulgarii au intrat de la început în acel „rummilet“ — romei creștini — al căror reprezentant în fața sultanului era patriarhul grec. Deși spoliați economic de clerul superior grecesc și protestînd vehement pe multe căi împotriva acestui jaf, poporul bulgar n-a cerut autodeterminarea sa națională decît atunci cînd burghezia s-a consolidat din punct de vedere economic, politic și cultural și a început să-și apere interesele ei proprii. Pentru acea vreme burghezia reprezenta o forță progresistă și interesele ei coincideau, în mare parte, cu acelea ale întregului popor bulgar. Foarte bine apare acest lucru în acel îndelung proces istoric cunoscut sub numele de „lupta pentru o biserică națională“, proces care a fost în realitate o încercare politică de autodeterminare națională.

*Arta Renașterii bulgare pînă la mijlocul
secolului al XIX-lea*

Transformările social-economice, petrecute la finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, au schimbat și lumea de idei a societății bulgare. Măcar unele din acestea trebuiesc neapărat reliefate. În primul rînd faptul, subliniat de Paisie de la Hîlandar, și anume că poporul bulgar este o entitate aparte de celelalte popoare, avînd istoria și tradițiile lui, dar mai ales dreptul la o viață liberă. În al doilea rînd, noua clasă ce a luat naștere și se dezvoltă nu mai are aceleași concepții ca vechea lume medievală. Ideologia mistică, religioasă a feudalismului va începe să fie tot mai mult înlăturată. Bineînțeles burghezia va menține biserica dar o va privi altfel. Aceasta și religia în general îi erau necesare din mai multe puncte de vedere, menționînd aici doar două și anume că prin ele își explica încă unele fenomene a căror natură și cauză nu le putea cunoaște, dar mai ales pentru faptul că ele constituiau o armă împotriva islamismului. Societatea burgheză ce se dezvoltă nu mai crede că adevărata viață este cea lungă, de dincolo de mormînt, ci aceasta scurtă de pe pămînt. Bucuriile ei nu vor mai fi socotite păcate și dacă burghezii bogați ajută cu bani mînăstirile, pun să se zidească o serie de biserici, le înfrumusețează cu admirabile iconostase sculptate în lemn și cu o mulțime de icoane, le place în același timp să trăiască în case din ce în ce mai spațioase și mai frumoase, să aibă haine scumpe și să-și împodobească propria locuință cu tot felul de lucruri aduse din străinătate. Omul și viața lui formează acum centrul vieții și privirea lui se îndreaptă nu numai spre cer, ci tot mai mult spre realitatea imediată în care rațiunea și știința își deschid un drum tot mai larg. Așa cum școala și cartea dobîndesc, pe măsură ce înaintăm în timp un caracter laic, arta se laicizează și ea, reflectînd marile transformări din societatea bulgară.

Vechea arhitectură monumentală bulgară decăzuse în timpul stăpînirii otomane și treptat dispăruse. Spre finele domniei lui, sultanul Selim I (1512—1520) a dispus ca toate bisericile de piatră din teritoriile bulgare să fie transformate în geamii, ceea ce, în linii mari, s-a și petrecut. Au fost excep-tate bineînțeles cele cîteva mînăstiri mari ca Rila sau Bacikovo, care aveau vechi privilegii obținute cu bani grei de la sultanii precedenți. Porunca a fost abrogată abia spre sfîrșitul secolului, dar bisericile construite din piatră arătau acum ca niște case obișnuite, arcadele de deasupra ușilor și ferestrelor, altădată obișnuite, întîlnindu-se tot mai rar. Și mai puține erau cupolele, și acelea mici, turtite, ca cele turcești. S-au construit desigur biserici de lemn după vechea arhitectură bulgară în lemn, care a dat și în epoca Renașterii case atît de frumoase. Dealtfel această arhitectură populară în lemn a păstrat coloana, arcada semicirculară și alte elemente caracteristice vechii arhitecturi bulgare.

Turcii au construit însă și ei în Bulgaria o serie întregă de geamii, caravanseraiuri, băi, conace ale beilor, case pentru turcii bogați etc. toate acestea fiind făcute la început de meșteri bulgari sub conducerea arhitecților turci, după care cei dintii au lucrat singuri, în această vreme meșterii fiind și zidari, și antreprenori, și proiectanți, arhitecți, diferența dintre meserie și artă fiind minimă. Știm cu siguranță, de pildă, că meșterul bulgar Nikola Ficev a construit în secolul al XIX-lea două geamii la Tîrnova. Prin acești meșteri bulgari unele elemente ale arhitecturii și ale artei decorative turcești au pătruns și în cea bulgară. Ele se văd nu numai la casele de locuit (în interior și exterior), ci și la unele biserici. Este de ajuns să ne referim la noua clădire a străvechii mînăstiri Bacikovo (la sud de Plovdiv), reconstruită în 1604 și bine păstrată pînă astăzi. Aici, deasupra ferestrelor, apare ca motiv decorativ semiluna turcească.

În general deci, în arhitectura bulgară în perioada inițială a Renașterii bulgare trebuie să ținem seama de aceste trei elemente importante — dispariția vechii arte monumentale bulgare, pătrunderea elementelor turcești și influența vechii arhitecturi în lemn. Curînd însă situația se schimbă. Prin regiunile macedonene pătrund, la început izolat, din Grecia și Italia, influențele care aduc din nou în teritoriile bulgare vechiul plan al bazilicii cu trei corăbii.

Mai mult, meșterii bulgari creează treptat o nouă arhitectură monumentală, iar pe de altă parte limitează tot mai mult elementele ce provin din arhitectura otomană, care apoi dispar. Ansamblul arhitectonic al mînăstirii Rila ilustrează cel mai bine toate acestea.

Turnurile cu ceas. După cucerirea Bulgariei, unde au găsit orașe fortificate, turcii au distrus zidurile și turnurile de care nu mai era nevoie și faptul a impresionat puternic pe călătorii apuseni, care nu concepeau centre urbane neîntărite. Totuși răscoalele populației au silit pe beii turci și pe spahiii bogați să le construiască chiar în orașe, subliniind astfel puterea lor și avînd aici un refugiu, în caz de nevoie. În vremea Renașterii, turnurile nu mai pot avea acest rol și breslele orășenilor le dau un sens utilitar. Deasupra turnului greoi s-a construit un mic pavilion de lemn în care era așezat ceasul orașului, după al cărui mers se închideau și se deschideau atelierele meseriașilor și prăvăliile negustorilor. Odată cu dezvoltarea orașelor, acolo unde asemenea turnuri nu existau, ele s-au construit în secolul al XVIII-lea — ca de pildă la Etropole în 1710, la Șumen în 1741, la Berkovița în 1764 ș.a., așa că pînă la urmă le găsim în toate orașele bulgare, multe din ele putîndu-se vedea și astăzi. Mai tîrziu, micul pavilion de lemn a fost înlocuit uneori cu un întreg etaj, avînd de jur împrejur un balcon în care vegheau străjile ce semnalau eventualele incendii ivite în oraș. În altele, ca la Plovdiv, în locul vechiului, masivului și greoiului turn de piatră s-a construit altul cu mult mai subțire, în care s-a instalat nelipsitul ceas.

Bisericile. Caracteristică pentru mijlocul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea este biserica sf. Arhangheli din Arbănași, cunoscutul și originalul sat de negustori de care s-a vorbit pe larg mai sus. Probabil că la construirea ei (1760) au contribuit în parte și unii domnitori sau boieri români. Ceea ce este sigur însă este că o parte a ei a fost pictată de doi meșteri care semnează și anume Mihail din Salonic și Gheorghe din București, după cum alți pictori bulgari care au zugrăvit bisericile sf. Gheorghe și sf. Atanas din aceeași localitate, lucraseră în Țara Românească. Vechea cupolă care dispăruse este prezentă aici la biserica sf. Arhangheli, dar oarbă, joasă, semănînd, ca și nișele de pe ziduri, cu cele de la construcțiile turcești.

La finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, breslele bogate și negustorii ce dispuneau de impor-

tante sume de bani au simțit nevoia unor biserici tot mai mari. Desigur pentru ca exteriorul lor să nu jignească mândria otomanilor, cele mai înalte sînt puțin îngropate în pămînt, în sensul că podeaua lor e mai jos decît solul, coborîndu-se la ea pe cîteva trepte. În primii douăzeci de ani ai secolului al XIX-lea se construiesc, mai ales în depresiunea interbalcanică — la Koprivștița, Kalofer, Panaghiuriște ș.a. — dar și la Rusciuk sau în alte orașe, biserici mari, cu coloane interioare și capiteluri împodobite, care împart interiorul clădirii în forma bazilicii cu trei corăbii. Chiar dacă nu au cupolă, aceste construcții, al căror plan uitat de mult în Bulgaria vine acum din Grecia și Italia, marchează reînvierea vechii arhitecturi elenistice, adică o adevărată Renaștere. Cea mai veche biserică de acest fel este sf. Nicolae din Melnik, construită în 1756, după cum cea mai frumoasă din toate este biserica sf. Treime din Rusciuk, zidită în 1807. Ceea ce impresionează la ultima sînt proporțiile ei armonioase, interiorul în stil clasic, cele șapte perechi de coloane ionice și iconostasul în stil empire, marcînd limpede Renașterea bulgară. Biserica este însă destul de scundă și neavînd cupolă pare, văzută din afară, o casă obișnuită.

Complexul arhitectural de la Rila. Începînd din deceniul al doilea, al secolului al XIX-lea, se reface cea mai vestită ctitorie bulgară, cunoscută și azi după numele munților în sînul cărora se află — mînăstirea Rila. Călătorul care o vizitează astăzi nu mai găsește decît o singură mărturie din secolul al XIV-lea și anume masivul turn al feudalului Hreliu a cărui construcție datează din 1335 și care se află chiar în incinta mînăstirii. Biserica însăși, ca și construcțiile monumentale care o înconjoară, datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Întemeiată puțin înaintea anului 946 de pustnicul bulgar Ivan, canonizat ca sfînt sub numele de Ivan de la Rila, mînăstirea a jucat un rol de seamă, atît înainte, cît și după căderea Bulgariei sub stăpînirea otomană. Mai ales după acest din urmă eveniment, ea devine un înalt locaș de cultură avînd legături multiple și îndepărtate. Printre ele se cuvine să le menționăm pe cele cu Moldova lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi. Și azi se văd în muzeul mînăstirii cele două acoperăminte pentru masa din altar, donate de Bogdan cel Orb, fiul lui Ștefan cel Mare, brodate cu aur pe catifea roșie; evangheliile aduse în dar din Moldova ș.a.

Obținînd, cu mari sume de bani, privilegiul de a-și continua nesupărată existența, mînăstirea Rila, care avea munți pentru pășunatul oilor, păduri întinse și sate întregi, a avut o viață înfloritoare. În perioada Renașterii bulgare însă, atunci cînd rezistența antiotomană, ca și aceea împotriva clerului superior fanariot și a Patriarhiei constantinopolitane se întetește, atunci cînd începe a se forma națiunea bulgară, sf. Ioan de la Rila devine un sfînt național și un stindard de luptă, iar mînăstirea lui un focar de cultură națională și un centru de adunare a tuturor bulgarilor. În zilele hramului sau la alte sărbători mari veneau aici pelerini din toate colțurile țării. Așa se explică și faptul că după 1778, cînd tîlharii o atacă și o ard, ea este rezidită numai după șase ani adică în 1784, clădirile din jurul ei avînd însă un cat sau cel mult două. Dovedindu-se cu totul neîncăpătoare pentru miile de pelerini, mînăstirea, inclusiv biserica ei, a fost refăcută începînd din anul 1817 și pînă în anul 1837, între timp petrecîndu-se și marele incendiu din 1833.

Așa cum îl vedem astăzi, ansamblul arhitectonic de la mînăstirea Rila datează din întîia jumătate a secolului al XIX-lea, adică din prima perioadă a Renașterii bulgare, fiind cel mai de seamă monument al ei. Biserica propriu-zisă este înconjurată de mari clădiri, închizînd între ele forma aproximativă a două triunghiuri dreptunghiulare lipite între ele pe linia ipotenuzei. În incinta mînăstirii se poate pătrunde prin două mari porți — una de la care pornește drumul spre vechiul orașel Dupnița (azi Stanke Dimitrov), alta opusă primei și aflată spre vîrfurile triunghiului, pe latura dinspre est, de unde începe drumul spre Samokov. De aceea și cele două porți au numele acestor vechi orașe.

Construcția masivelor clădiri a început în anul 1817 și a fost încredințată meșterului Alexe, originar din satul Rila, aflat chiar în apropierea mînăstirii. Parte din ele au ars însă în incendiul din 1833 și au fost refăcute de meșterul Krăstio, începînd din 1834. În sfîrșit, latura dinspre sud-est a fost construită mai tîrziu, în anii 1837—1838, de meșterul Milenko și reprezintă partea cea mai grandioasă a mînăstirii Rila.

În afară de aspectul ei exterior — o construcție masivă, extrem de solidă, zidită din piatră și avînd pe alocuri cinci etaje, cu contraforturi și cu părți înguste din clădire, scoase în afară pentru a sluji tot în acest scop — ansamblul arhitectonic din jurul mînăstirii impresionează și mai puternic

atunci cînd se pătrunde în incinta lui. Aici ne întîmpină două șiruri de coloane legate între ele prin arcuri. Prima serie se află la sol, mărginind o galerie largă spre care se deschid ușile chiliilor. Deasupra primului rînd de coloane se înșiră al doilea. Coloanele sînt odată și jumătate mai înalte decît cele ale parterului, întinzîndu-se pe două etaje. Pe cealaltă latură însă, coloanele superioare au două rînduri de arcuri, fiecare etaj avînd galeria lui. Cu multă fantezie este construit uriașul coș al bucătăriei mînăstirii, unde în marea vatră se frigeau la vreme de praznic vite întregi. Aceste construcții ale meșterului Alexe, încercare reușită de a se crea încă odată arhitectura bulgară monumentală, au ars în timpul marelui incendiu din 1833, coloanele de jos au crăpat și a fost nevoie să fie strînse în puternice cercuri de fier. Peste cele trei etaje ale meșterului Alexe, meșterul Krăstio din satul Lazaropole a adăogat încă unul, construit în întregime din lemn, legat bine de construcția de piatră, dar cu coloanele, capitelurile și balcoanele lui, toate din lemn, dînd clădirii un aspect neînțîlnit nicăieri altundeva. Vechea tradiție arhitecturală bulgară și-a spus aici cuvîntul.

Partea construită de meșterul Milenko nu are însă acest etaj de lemn. Coloanele lui susțin fiecare cîte două etaje, cu arcuri duble, și merg pînă la acoperiș. El a înlăturat și puținele elemente ale arhitecturii otomane care mai apăreau în construcția din 1817. Cu scara ieșită în afară, cu vopsirea arcurilor interioare pentru a da impresia cărămizii aparente și cu toate celelalte elemente artistice ale ei, ea depășește creația meșterului Alexe, alcătuiind partea cea mai frumoasă a incintei.

În ceea ce privește biserica propriu-zisă, ea a fost construită între anii 1834—1837. Călugării, avînd mulți bani, au format cîteva mici grupuri care au plecat la Athos și în toate părțile lumii ortodoxe, unde erau biserici și mînăstiri frumoase și întorcîndu-se au cerut meșterului constructor Pavel Iovanovici din satul Kricim să pună în noua clădire a mînăstirii cîte ceva din toate, așa încît planul ei este alambicat. Exteriorul mînăstirii nu încîntă atît de mult privirea ca interiorul ei. Apar însă cupolele, cinci la număr, frumoase, potrivit de înalte, fapt unic, dar explicabil atît prin privilegiile pe care le avea mînăstirea, cît și prin locul izolat în care se afla. Exemplul va fi însă urmat repede și de alte mînăstiri ca Bacikovo, Troian ș.a. Chiar dacă acoperișul e cam încărcat, avînd și cupole oarbe rămase din arhitectura

otomană, biserica mînăstirii Rila este cea mai clară dovadă că arhitectura monumentală bulgară a renăscut.

Interiorul bisericii e și mai frumos. Lemnul a fost înălțurat, pretutindeni utilizîndu-se cărămida, piatra și marmura. O puternică impresie fac iconostasul aurit, polican-drele și pictura de pe pereții bisericii.

Școlile de arhitectură. Meșterii care au lucrat la Rila purtau numele de „ustabași“, adică meșteri șefi, avînd după ei o întreagă ceată de calfe și ciraci. Fiecare lucra în felul său și pînă la urmă s-au creat adevărate școli de arhitectură, care aveau specificul lor. Alteori planurile arhitecturale veneau și din afară, așa cum vedem la construcția mînăstirii cu hra-mul Schimbarea la față de lîngă Tîrnova, construită în 1835 de meșterul Dumitru din Sofia, cunoscut ca participant la răscoala de la Tîrnova din același an, de sub conducerea lui Velcio geamgiul. După unii istorici de artă, planul acestei biserici, construite în formă de cruce, cu trei abside, a fost adus din Țara Românească. Afirmatia este cu totul veridică dacă ținem seama că această mînăstire, cît mai ales cea din apropierea ei, și anume Sf. Treime, cu mult mai veche, au fost mult ajutate de domnitorii Țării Românești așa cum o arată o serie de documente publicate.

Dintre școlile de arhitectură din Bulgaria ne oprim în primul rînd la *Școala de la Peștera*. Unul din reprezentanții ei, Dumitru Kazoolu, a zidit frumoasa biserică de la Pazargik (Sf. Maria) a cărei construcție a terminat-o în 1837. Bine-înțeles, fiind o biserică ce se afla în oraș, nu poate fi vorba de cupole. Este o bazilică cu trei corăbii despărțite între ele de două rînduri a cîte șase coloane, ultimele fiind chiar în altar. În exterior, de-a lungul ei, biserica are o galerie al cărei acoperiș se sprijină pe un șir de zece coloane legate între ele prin arcuri. Construcția ce se păstrează și astăzi e armonioasă și formează unul din monumentele de seamă ale orașului.

Dintre meșterii *Școlii din Brațigovo* îl amintim pe Petco Petrov, care a lucrat și la București, și pe meșterul Stoio care a făcut cele două biserici din Kalofer (1842 și 1849). Construc-țiile meșterilor acestei școli au în ele și elemente ale renașterii și ale barocului. Multe din frumoasele case vechi, care se mai văd și astăzi la Asenovgrad, Plovdiv ș.a. și de care va fi vorba mai jos, se datoresc meșterilor acestei școli ca și ai celei din Peștera.

Vestită între toate a fost *Școala de arhitectură de la Tîrnova*, cu reprezentantul ei de seamă Nikola Ficev. Născut la Drianovo, unul din centrele arhitecturii în lemn, a învățat întâi la meșterii locali, după care a călătorit mult petrecînd un timp chiar la Constantinopol, apoi la București, și după unele informații, chiar la Ploiești. Stabilît la Tîrnova prin 1836, a construit mult. Dintre lucrările lui amintim mînăstirea Kilifarevo, turnul și mînăstirea Plakovo, mai multe biserici la Tîrnova, Drianovo și alte orașe, ca și destule construcții ce nu aparțin arhitecturii religioase. În lucrările lui el înlocuiește pretutindeni coloanele și tavanele de lemn utilizînd materialele arhitecturii monumentale, piatra, cărămida, marmura etc. Capodoperele sale le-a creat însă în a doua perioadă a Renașterii bulgare, adică după războiul Crimeii.

Renumită a fost apoi *Școala de la Veles*, al cărui centru a fost de fapt satul Papradișta. Meșterul Andrei din acest sat a construit în 1840 biserica sf. Pantelimon din Veles, una din cele mai frumoase ale epocii. Și aceasta este o bazilică cu trei corăbii, cu șapte perechi de coloane de lemn, înalte de șapte metri, cu capiteluri frumos lucrate și cu două balcoane în care stăteau femeile, elemente luate din arhitectura otomană. Și alte școli arhitecturale au dat meșteri de seamă așa cum a fost *Școala de la Adrianopol*, ș.a.

Arhitectura civilă cunoaște și ea o puternică dezvoltare după 1830. Este vorba întâi de clădirile școlilor — cele de la Șiștov, Gabrovo ș.a. de depozitele și prăvăliile negustorilor cum sînt cele de la Tîrnova și Sevlievo, dintre care menționăm pe cea a lui Hagi Mincio Tacev, construită pe la 1850 de către Nikola Ficev, dar mai ales de locuințele acestor bogați meseriași și comercianți.

În ceea ce privește tipul casei de locuit, Renașterea aduce modificări importante. Este de-ajuns să comparăm cele cîteva case vechi de la Arbănași de lângă Tîrnova, care datează de la finele secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, cum e casa lui Brîncoveanu sau altele, cu casele din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Cea veche e închisă în sine, arătînd spre uliță doar un zid mohorît și fără ferestre ca un calcan. Acestea dau de obicei spre curte, care și ea era înconjurată de un zid gros. Parterul lor, zidit totdeauna din piatră, avea puține uși și de obicei nu era locuit, fiind rezervat depozitării grînelor, uneltelor sau uneori chiar adăpostirii cîtorva vite. Se locuia la etaj, acesta fiind făcut din lemn.

Casa în general părea și ea o fortăreață în care te puteai apăra destulă vreme, o lume închisă ce nu participa la viața colectivității, a localității. Dimpotrivă casa tipică a Renașterii privește spre lume, privește spre stradă, ba chiar e făcută în așa fel încît să se poată vedea cît mai mult și din cît mai multe părți lumea din afară.

Desigur vechiul tip de casă întărită s-a păstrat încă, deoarece viața a fost nesigură multă vreme, am putea spune pînă după ce s-au potolit jafurile cîrjaliilor, deci în general pînă după războiul ruso-turc din 1806—1812. Case tipice în acest sens găsim la Melnik, în sudul Bulgariei (casa numită a lui Gheorghe Țințarov, azi fiind cunoscută sub numele de casa Cordopulos, datînd din 1775), în centrul Bulgariei la Koprivștița ș.a. Caracteristice în acest sens sînt și casele din Bansko, case făcute în întregime din piatră, aceasta fiind aici din belșug, și al căror parter nu era destinat locuinței. Dealtfel multe case din Bansko, și atunci cînd nu erau întărite, aveau încorporate în ele, undeva unde nu se vedea din uliță, un turn cu ziduri groase, a cărui înălțime nu depășea însă pe cea a clădirii.

Treptat însă, așa cum am arătat mai sus, casa se deschide, parterul e locuit și casa în general e din ce în ce mai frumoasă, atît privită din exterior, cît și în ceea ce privește împodobirea interiorului. Arhitectura în lemn, cu tradiții atît de vechi în Bulgaria, se dezvoltă acum în toată splendoarea ei cu coloane, arcuri, balcoane și ceardacuri, sau cu uși, dulapuri în perete, sau mai ales tavane decorate cu mijloacele ei simple, așa cum se va vedea mai jos.

Cîteva din frumoasele locuințe de lemn s-au mai păstrat pînă astăzi la Drianovo, Triavna, Koprivștița (Casa Dușkov construită în 1809) ș.a. Remarcabilă este aceea a fraților Lafciev de la Drianovo, casă mare, cu parter și două etaje, cel de sus avînd spre stradă trei erkere, sprijinite pe console de lemn, din care cel mijlociu este foarte lat. Mărimea clădirii se explică prin faptul că în ea locuiau familiile celor doi frați, la parter fiind prăvălia și depozitul. Fațada casei nu e tencuită, ca la casele mai vechi, lemnul apărînd în toată frumusețea lui. Mai tîrziu aceste fațade vor fi tencuite și văruiate. Casele de lemn aparent încep să fie însă tot mai rare, pe măsură ce înaintăm spre mijlocul secolului al XIX-lea, iar după 1850 dispar aproape în totalitate.

Tot spre mijlocul secolului al XIX-lea, se simte din ce în ce mai mult în arhitectura locuințelor influența barocului

care se împletește însă armonios cu arhitectura tradițională. Cornișa și „cobilița“ barocului se întâlnesc pretutindeni și ea și-a găsit aplicarea mai ales în construcțiile lui Nikola Ficev din Tîrnova, menționat mai sus. Dintre acestea remarcăm în mod special casa Nikola Koiuv din Tîrnova, construită în 1849 și cunoscută de toți sub numele de „casa cu maimuța“, denumire ce i se trage de la mica sculptură ce se află deasupra ușilor fațadei. Este o construcție mică avînd la parter două prăvălii, iar la cele două etaje ce urmează două erkere din care cel superior este mai avansat în stradă. Ele se sprijină însă nu pe vechile console de lemn, ci pe unele de tip baroc, ca și acoperișul de altfel. Două ferestre elipsoidale deasupra ușilor de la parter, cărămida aparentă a fațadei, ca și erkerele, dau acestei case o frumusețe aparte.

În celelalte părți ale țării însă, erkerele sînt susținute nu de cornișele de tip baroc, ci de console de lemn curbat, așa cum se mai poate vedea încă la casele ce s-au păstrat și care datează de pe la mijlocul secolului al XIX-lea încoace.

Aceste console de lemn curbat vin din Orient, de la Constantinopol și din Levant, și au pătruns mai de mult în arhitectura bulgară. Tipice sînt casa lui Papa Costaki din Ase-novgrad, unele locuințe vechi din Melnik, din Stanke Dimitrov (Dupnița) sau Plovdiv. Remarcabilă este casa Pavlitov din Plovdiv cunoscută mai ales sub numele de casa Lamartine, deoarece în ea a stat cîtăva vreme marele poet, care s-a îmbolnăvit în timpul călătoriei făcută în Orient, în anul 1841. Construită în 1838, ea are trei etaje, iar erkerele ei sînt pe colțurile casei. Meșterii, proveniți din școala de la Brațigovo sau de la cea din Peștera, care au și proiectat-o, au construit-o parcă din cuburi. Fiecare suprafață pătrată este încadrată în grinzi de lemn.

Alături de casa Lamartine, cea ce încîntă și mai mult ochiul sînt vechile case din Plovdiv, Koprivștița, Karlovo ș.a. construite în așa-zisul stil care a fost numit de unii istorici de artă „barocul bulgar“. După cum am văzut mai sus, elementele barocului au pătruns mai devreme în Bulgaria, dar casele construite în stilul barocului bulgar, aparținînd marii burghezii bulgare se întâlnesc cel mai des spre mijlocul secolului al XIX-lea. Cele mai multe elemente ale barocului vin nu direct din apus, ci trec prin filiera levantină, meșterii bulgari văzîndu-le în casele turcilor și grecilor bogați de la Adrianopol și Constantinopol. Barocul bulgar este însă

Minăstirea Rila — vedere
generală

Minăstirea Rila — vedere din
interior

Casa Kableškov — vedere din interior

Casa Pangalov din Raikovo

original deoarece el se împletește în mod armonios cu vechea arhitectură bulgară din lemn. Dacă în apus consolele, coloanele, scările și balustradele lor etc. sînt de piatră, aici sînt de lemn. De asemenea în mod firesc în barocul apusean nu întîlnim o serie de elemente ce vin din arhitectura bulgară sau din influențele orientale. În casele baroc din Bulgaria găsim erkerele sprijinite pe console curbe de lemn, sau încadrarea în grinzi de lemn aparente a suprafețelor pătrate sau dreptunghiulare ale pereților exteriori și alte elemente de care iarăși nu poate fi vorba în barocul apusean. Fapt este că împletirea celor două arhitecturi a avut ca rezultat frumoasele case care s-au păstrat pînă astăzi la Plovdiv, Koprivștița și mai puțin la Karlovo. Așa cum am menționat mai sus, ele aparțin mării burghezii bulgare care ținea neapărat să-și arate bogăția, puterea și dragostea de viață. Remarcabile sînt în acest sens casa negustorului bulgar Arghir Kiuimgioglu din Plovdiv, azi muzeul etnografic al orașului, casa Gheorghidi din același oraș, casele din Koprivștița și mai ales casa Kableșkov (1845), casa Liutiv, casa Gărkov (1842), casa Hagi Ivanov (1848), casa Zlatarev din Karlovo ș.a.

Aceste case impresionează în primul rînd prin fațadele lor impunătoare. Deseori partea centrală a etajului iese puțin înainte, parterul avînd sub acest erker un peron pe care se află cîteva coloane de lemn, care susțin partea avansată a catului superior. Alteori, dimpotrivă, părțile laterale sînt puțin avansate pentru ca peronul să se afle în interiorul celei centrale. De cele mai multe ori casa are un parter și un etaj, rareori două, după cum, dacă se află în cartierul central sau comercial al orașului, ceea ce este mai rar, poate avea un demisol și un parter sau doar pe acesta din urmă. Ceea ce dă grandoare fațadei este frontonul larg și linia sinuoasă a marginii acoperișului. Ea este în formă de cobiliță avînd sub ea frontonul decorat. Alteori această „cobiliță“ poate fi dublă avînd deci două curburi, una corespunzînd părții centrale a casei, iar celelalte celor două părți laterale (casa Kiuimgioglu din Plovdiv).

Parterul este de obicei scund. El se compune dintr-un mare salon elipsoidal pe laturile căruia se află o serie de uși ce dau în camere cu diferite destinații. Tavanul are decorații în lemn, de multe ori în centrul său apărînd imaginea soarelui, simbol al belșugului. Tot din acest spațios salon, care dealtfel joacă rolul unui hol, pornește scara ce urcă la etaj.

Dublă sau simplă, ea duce în salonul de aici, cu mult mai mare, mai somptuos și mai bogat decorat, deoarece acesta formează partea oficială a casei. Aici au loc, cu diferite și numeroase prilejuri, tot felul de zăiafaturi, fapt pentru care, la unul din pereți apare și o estradă pentru orchestră. Pe laturi sînt camere cu diferite destinații între care nu lipsesc niciodată cele pentru oaspeți. În afară de ocaziile solemne, acest etaj nu este locuit decît vara. Iarna, familia, de obicei numeroasă, stă la parter, care tocmai de aceea e mai scund ca să poată fi mai ușor încălzit.

Camerele sînt mari, luminoase, avînd mobilierul și tavanurile bogat ornamentate. Deseori pe pereții ce se colorează în nuanțe deschise apar peisaje, parcuri, coloane, clădiri, după cum în spațiile mai mici găsim nișe în care se zugrăvesc buchete, coroane sau vase cu flori. Moda este franceză, adusă de negustori direct sau prin filiera Levantului. Dealtfel ei înșiși au dat de mult jos poturii turcești și poartă haine „a la franga“, după cum femeile poartă rochiile lungi după moda de la Constantinopol, Viena sau Paris. Toate aceste case arată puterea economică, bogăția de care dispunea marea burghezie bulgară la mijlocul secolului al XIX-lea.

PICTURA, SCULPTURA ȘI GRAVURA RENAȘTERII BULGARE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Dacă arhitectura bulgară a suferit unele influențe otomane, pictura nu le-a putut avea datorită simplului fapt că la turci această artă nu există, redarea chipului omenesc fiind interzisă de coran. Pictura bulgară din vremea Renașterii se va inspira la început din tradiția artei medievale.

Religia creștină, care fusese pînă la finele secolului al XIV-lea o armă în mîna feudalității bulgare, o armă a exploataților, devine acum una a celor exploațați. Exploatații, străini și ca limbă și ca religie, ard bisericile și distrug pictura lor pentru ca supușii să-și piardă credința și să treacă la islamism. Ca urmare, poporul se apropie de biserică pe care o ridică din banii strînși cu greu. Pictura religioasă devine mai populară, mai aproape de înțelegerea oamenilor simpli, răspunzînd la unele întrebări referitoare la existența lor, sau inspirîndu-le încredere într-un viitor mai bun. Pe măsură ce înaintăm în epoca Renașterii și pe măsura creșterii puterii economice a burgheziei, pictura religioasă va evolua.

La început chipurile sfinților vor pierde ceva din aspectul lor hieratic, nepămîntean, ascetic, semănînd tot mai mult cu figurile oamenilor vii. Vechiul misticism al picturii religioase va decade, după cum mai tîrziu vom asista la decăderea picturii religioase însăși, fapt care, treptat-treptat, va face loc picturii realiste.

Școala din Triavna. La începutul secolului al XVIII-lea și mai tîrziu cînd intrăm în perioada Renașterii, unele școli de pictură erau deja create, după cum altele erau în formare. Astfel începuturile școlii de la Triavna le constatăm încă din primii ani ai secolului al XVIII-lea, în icoanele din bisericile de la Arbănași. Meseria de zugrav de biserici și icoane se moștenește și aici din tată în fiu. Meșterii care pictau icoanele purtau numele de dascăli, deoarece știau carte și de multe ori și predau copiilor în școlile de pe lîngă biserici și mînăstiri. Unii dintre ei lucrau și lemnul, sculptînd iconostasele sau tronurile episcopale ale acelorași lăcașuri. La Tîrnova avem două familii de zugravi de icoane — unii fiind descendenții meșterului Vitan, aceștia fiind și sculptori în lemn, iar alții cei ai lui Zahari, format numai din pictori de icoane. Cunoaștem întregul lor arbore genealogic. După tradiție, Vitan ar fi fost dus de un călugăr la Athos unde ar fi învățat meșteșugul picturii. Fiul său Dumitru a fost tot pictor de icoane și biserici, tradiția fiind păstrată prin Țonio sau Țoio, nepotul lui Vitan și apoi prin strănepoții aceluiași, Papa Vitan și Simeon, alcătuiind astfel patru generații de artiști, care lucrează timp de un secol, adică de la finele secolului al XVII-lea și pînă la sfîrșitul celui de-al XVIII-lea. Acest neam de pictori a continuat și în secolul al XIX-lea. Cunoscut e Papa Vitan cel tînăr care a fost ucis de turci în 1848, fiul său Ionco pop Vitanov, mort în 1853, ca și alți membri ai aceleiași familii care au pictat icoane la Tîrnova, Gabrovo, Troian, Sliven, Loveci și alte orașe.

Meșterii școlii din Triavna au pictat paraclisul bisericii sf. Atanas din Arbănași, semnătura lui Țoio găsindu-se pe o icoană din 1726. Se pare că acesta a fost în Rusia, cum au fost și alții, dacă ținem seamă de unele scene din vechiul testament, frecvent pictate de pictorii ruși, de figura lui Hristos care e pictat după model rusc, ca și de culorile mai vii în care sînt pictate paraclisele în comparație cu restul bisericii. Școala din Triavna ne-a lăsat numeroase icoane. Influența rusească e desigur puternică, dar nu este singura. Astfel Ionco pop Vitanov pictează în biserica sf. Arhangheli

de la Triavna un chip al Maicii Domnului care provine din iconografia cunoscutei Mater dolorosa a lui Guido Reni. Caracteristice pentru această școală sînt culorile deschise, aplecarea spre amănuntele îmbrăcămînții, florile și desenele de pe veșminte, sculpturile tronurilor, figurile luminoase cu obraji ușor rumeni.

Între pictorii acestei școli, se distinge net Papa Vitan cel tînăr. El a pictat în anul 1812 chipul episcopului Sofronie de Vrața, reușind să dea un adevărat portret viu și expresiv. Este prima pictură în ulei făcută pe pînză în Renașterea bulgară. Nu este exclus ca pictorul să fi venit în acest scop la București, mai ales că pe vremea războiului ruso-turc (1806—1812) s-a circulat liber peste Dunăre.

Din iconografia școlii de la Triavna provine și *Școala tripticelor*. Este vorba de o serie de meșteri iconari, mai puțin talentați, dar ale căror lucrări, cu caracter de serie, au avut o foarte mare răspîndire. Ei făceau diptice de lemn care variau ca mărime, mergînd pînă spre 80 de centimetri și triptice cu mult mai mici. Ultimele aveau pe partea centrală chipul fecioarei, iar dipticile pe cele două laturi egale figura aceleiași și a lui Hristos, după care urmau așezați în linie orizontală o serie de numeroși sfinți. Centrul școlii tripticelor s-a mutat însă repede la Troian și în jurul mînăstirii cu același nume. Aici școala a suferit și influența rusească, venită printr-unul din călugării mînăstirii, monahul Leontie, rus de origină și care a fost și gravor.

După chipurile și culorile utilizate, ca și după alte elemente, tripticele s-ar putea împărți în cîteva categorii. Ceea ce este mai important e faptul că meșterii din această școală au pictat și unele icoane mai mari și foarte rar iconostase întregi. După 1843 însă, cînd au lucrat patru icoane în biserica sf. Gheorghe de la Arbănași, producțiile lor nu mai apar.

Școala de pictură de la Athos datează de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Reprezentantul său cel mai de seamă a fost călugărul Zaharie care a lucrat la mînăstirea Zemen și apoi la mînăstirea Rila, unde avem icoane semnate de el din 1789. Mai tîrziu Zaharie a trecut și la muntele Athos, unde a pictat pridvorul mînăstirii Hilandar, iar în 1815 la mînăstirea Ivir. De fapt Zaharie este un adevărat pictor al Renașterii. Urme din pictura medievală găsim doar în unele icoane ale sf. Ioan de la Rila, ceea ce este explicabil. În alte icoane ale aceluiași sfînt însă, Zahari scapă de misticismul medieval. Pe aceeași cale merge și fratele său călu-

gărul Veniamin, care cunoaște ceva mai bine regulile perspectivei. Figurile sfinților pe care-i pictează Zahari și Veniamin sînt luminoase, vesele, femeile ce apar în scenele biblice sînt chiar frumoase și îmbrăcate cu stofe scumpe ale vremii. Trăsăturile realiste ale picturii lor se văd în clădirile în stilul Renașterii sau al barocului care apar în scenele din Noul testament pe care le-au redat, din cunoașterea perspectivei ș.a., toate trădînd influențe ce vin din afară. Ambii monahi pictează în biserica sf. Luca de la mînăstirea Rila trei sfinți bulgari — Ioachim, Prohor și Gavriil — fapt care marchează trezirea conștiinței naționale a poporului bulgar.

În același timp Zaharie a fost și autorul primei gravuri a mînăstirii Rila, care datează din 1792. Desenul său a fost trimis la Moscova, unde gravorul Nicolai Diakonov l-a imprimat pe o foaie de cupru. Mînăstirea Rila avea însă o presă cu ajutorul căreia se multiplicau lucrările. În centrul gravurii se vede sf. Ioan de la Rila, încadrat pe margini cu episoade din viața lui. Aceste gravuri erau mult căutate de pelerini.

Școala de pictură de la Samokov îl are ca întemeietor pe Hristo Dimitrov. După tradiția păstrată în familie, pictorul a studiat în tinerețea sa la Viena, fără a se putea preciza unde anume și cînd. Lucrările sale sînt răspîndite în multe orașe ale Bulgariei, cum ar fi la Samokov, în fosta biserică a mitropoliei, la Sofia, la Pazargik, la Ruse și mai ales la mînăstirea Rila. Că a fost la Viena, aceasta se vede ușor din icoanele și din scenele biblice pe care le-a pictat. Bineînțeles nu ne putem aștepta la o artă realistă la această vreme în Bulgaria (activitatea sa începută la 1790 încetează după anul 1835), unde nici n-ar fi fost încă acceptată. Dar, influența academismului italian și a școlii lui Guido Reni este evidentă în lucrările sale. Aceasta se vede după felul în care tratează figurile de bărbați și femei, după sfinții care nu mai amenință cu privirile lor, ci surîd, după felul în care se uită drept în ochii celor ce-i văd, după modul în care zugrăvește cerul senin sau norii ce abundă în icoanele sale, după amănuntele îmbrăcăminții ș.a. Toate acestea Hristo Dimitrov nu le-a putut vedea și învăța desigur în Bulgaria vremii, chiar dacă unele elemente le-a împrumutat și de la pictorii școlii atonite.

Deosebit de valoroase sînt operele sale mai tîrzii și mai ales acelea din metohul de la Pcelino al mînăstirii Rila. Aici Hristo Dimitrov a făcut între altele și chipurile ctitorilor — ieromonahul Sebastian și mitropolitul Serafim. Ele sînt adevărate portrete și dacă acela al mitropolitului este

mai convențional, cel al ieromonahului Sebastian este deosebit de viu. Aceste chipuri, ca și altele pe care le-a cunoscut, Hristo Dimitrov le utilizează și pentru diferiți sfinți. Alte portrete, tot atât de reușite, sînt acelea ale ctitorilor — Mihail și soția sa Maria, pictați amîndoi în paraclisul sf. Arhangheli al mînăstirii Rila.

Hristo Dimitrov a făcut în 1816 și desenul după care s-a gravat la Moscova o stampă avînd ca temă moartea sf. Ioan de la Rila. Pe această stampă se vede și stema Rusiei, cunoscută de altfel în Bulgaria din cărțile bisericești ce se aduceau. Ea menținea în același timp speranța în rolul eliberator al Rusiei. Tot Hristo Dimitrov este autorul stampei ce reprezintă mînăstirea Bacikovo și care a fost gravată și imprimată, ca și altele, la Viena.

Școala de la Samokov a avut mulți reprezentanți, aceștia făcînd parte mai ales din trei mari familii. Bineînțeles în primul rînd se situează cei din familia Hristo Dimitrov, adică cei doi fii ai săi Dimităr Zograf (1796—1860) și mai ales Zahari Zograf (1818—1853) urmați apoi de fiul lui Dimităr Zograf, anume Zafir (1823—1877). Ei au continuat să dea lucrări de valoare și după războiul Crimeii.

Școala de pictură de la Bansko. Deși Toma Vișanov, întemeietorul acestei școli a studiat tot la Viena la finele secolului al XVIII-lea, el s-a aflat aici sub o altă influență și anume a picturii franceze a lui Watteau,¹ Boucher și Fragonard, ca și sub realismul german al lui Luca Kranach. Toma Vișanov a lucrat și el în biserica sf. Luca de la mînăstirea Rila, ca și la Bansko, Kiustendil și alte orașe, după el urmînd fiul său Dimităr Molerov (1790—1860) care i-a fost elev, și apoi nepotul său Simeon (1826—1911).

Bogata fantezie a lui Toma Vișanov se vede în scena cu Vămile văzduhului în care se arată încercările prin care trece sufletul pînă ajunge în rai. Acesta e înfățișat ca un copil pentru care se luptă diavolul și îngerul, așa cum se arată în apocrife. Felul diferit în care e tratat diavolul în cele circa 20 de scene, arată în același timp și deosebitul simț al umorului pe care-l are artistul. Frumoase sînt apoi icoanele de la iconostasul bisericii din Bansko. Cele mai bune lucrări ale sale rămîn totuși cele din biserica sf. Luca a mînăstirii Rila, în care s-a părăsit stilul bizantin și care se numără printre cele mai valoroase picturi ale Renașterii bulgare.

Toma Vișanov nu a lucrat mult, deoarece pictura lui nu plăcea preoților și călugărilor din cauza trăsăturilor ei realiste. Astăzi însă istoricii de artă îl apreciază ca pe cel dintâi pictor realist al Renașterii bulgare.

Pictura bulgară după 1830. Pictura mînăstirii Rila. După 1830 însă misticismul religios e în totală decădere, iar influențele străine pătrund tot mai mult. Pictorii de icoane și biserici sînt din ce în ce mai indiferenți față de ceea ce fac și munca lor nu mai este artă, ci simplă meserie și șablon. Doar atunci cînd lucrează portrete de ctitori, penelul lor este mai inspirat. Ei caută totuși ceva nou și îl găsesc în gravurile și ilustrațiile care vin pe diverse căi din apus sau Rusia. Ca urmare, o serie de icoane sau de scene religioase au la bază pe Guido Reni, pe Holbein, pe Van Dyk, pe Dürer și alți mari maeștri. Privind aceste opere de artă, pictorii bulgari încearcă, dar nu reușesc să dea lucrări realiste. Vechile principii ale perspectivei și formelor bizantine nu au dispărut total, iar pe cele noi nu și le pot însuși. De aceea, deși se pictează mai multe icoane decît înainte, acestea sînt de calitate inferioară, singurul lor merit fiind coloritul viu și chiar vesel. Deseori scenele Apocalipsului sau ale chinurilor iadului nu mai provoacă groaza în ochii privitorului, ci mai de grabă rîsul.

În acest timp apar în Bulgaria și alte școli de pictură de mai mică importanță. Fapt este că meșterii sînt foarte atenți și la realitatea din jurul lor, din care înțeleg măcar unele lucruri și sensuri pe care le reflectă în lucrările lor. Acumularea de mijloace bănești în mîna burgheziei, de pildă, corespunde cu foarte frecventele scene biblice în care este vorba de cei bogați, după cum dezvoltarea mișcării de eliberare și a ideii naționale i-a determinat să picteze tot mai mult chipurile unor sfinți ruși ca Dimitrie de la Rostov, sau mai ales ale celor bulgari de care vorbise cu atîta înfăcărare Paisie de la Hilandar. Nu întîmplătoare este acum și apariția în pictura bisericilor a apostolilor slavilor Metodiu și Kiril.

Pictura de la Rila. Terminarea rezidirii mării biserici a mînăstirii Rila, al cărei interior era gata pentru zugrăvit în 1840, a concentrat aici tot ceea ce avea mai bun pictura bulgară și în primul rînd pe reprezentanții școlii din Bansko — este vorba de Dimităr Molerov și de fiul său Simeon, care era încă ucenic, ca și pe cei ai școlii din Samokov — Zahari Zograf și fratele lui mai mare, Dimităr Zograf, însoțiți de fiul său Zafir, după cum tot de aici au venit Ivan Obrazopisov (1795—1854) și Kostadin Petrovici (Kosta Vălkov).

Pictura celei mai mari părți a interiorului mînăstirii Rila a fost încredințată fiilor lui Hristo Dimitrov, între care s-a distins Dimităr Zograf și mai puțin Zahari. Iconostasul a fost pictat de Ivan Obrazopisov, iar altarul a revenit lui Kosta Vălkov. Dimităr Molerov a lucrat la paraclisul consacrat sfîntului Ioan de la Rila, pictînd aici cele mai multe scene din viața acestuia, utilizînd vechea iconografie dar adăugînd și motive proprii. Bineînțeles aceasta era firesc pentru o mînăstire ce-i era dedicată, dar în același timp lucrarea este semnificativă și marchează creșterea conștiinței naționale bulgare. Molerov, ajutat de fiul său, a pictat și cupola dinspre răsărit a mînăstirii, și lucrările sale sînt cele mai bune din tot interiorul ei.

În pictura de la Rila însă cea mai mare valoare o au totuși portretele ctitorilor și donatorilor, la care pictorii au fost deosebit de stăruitori în a reda adevăratul chip și caracter al acestora. Apar o serie de figuri de ciorbagii din sate și orașe, însoțiți de nevestele lor. Și aici Dimităr Molerov a dat cele mai bune portrete. Și el, dar mai ales ceilalți—Dimităr și Zahari Zograf, atunci cînd au făcut portrete, nu s-au putut însă dezbăra de tehnica zugrăvirii icoanelor. Cu toate acestea ei au putut reda severitatea, avariția, cîteodată chiar răutatea bărbaților sau blîndețea femeilor. Efortul pe care-l fac pictorii menționați mai sus este remarcabil și acesta este de fapt elementul cel mai important. Toate portretele lor au ceva din pictura primitivilor.

Efortul apare mai ales la Zafir, care este încă foarte tînăr, dar al cărui talent în dezvoltare se întrevede, nu numai aici ci și în gravurile pe care le-a făcut și după care s-au tras numeroase exemplare. Dealtfel și Dimităr Zograf a făcut desene în același scop. Toate acestea s-au gravat pe plăci de cupru la Viena. După 1840, aceste stampe sînt foarte căutate și cu ele se face un intens comerț, deschizîndu-se ateliere de gravură chiar în Bulgaria, cum a fost cel al lui Atanas Karastoiarov din Samokov.

În ceea ce privește Zahari Zograf, acesta a fost prea puțin preocupat de pictura bisericească pe care o executa parcă din datorie. El a lucrat nu numai la Rila, a cărei pictură se termină în 1847, ci și la alte mînăstiri, ca cea de la Troian, de la Bacikovo, la mînăstirea cu hramul Schimbarea la față de lîngă Tîrnova și chiar de la Athos. Nu pictura bisericească este însă ceea ce-l preocupă, ci portretul, peisajul, compoziția și dorința lui cea mai mare a fost să plece în Rusia pentru

studii, lucru care nu i-a reușit. În acest sens portretele citorilor și al starețului mînăstirii sînt printre cele mai reușite. Impresionează mai ales cel al văduvei Hagi Teodora și a celor trei fii ai săi. Zahari Zograf a reușit să redea aici dragostea și respectul celor trei feciori care-și privesc mama, pe fața căreia se vedea mîndria de a-i avea. Compoziția depășește tot ce s-a pictat pînă la această dată în Renașterea bulgară. Mergînd pe acest drum Zahari Zograf a pictat și în acuarelă (portretul unei tinere grecoalice) ca și în ulei, pe pînză — portretul lui Neofit de la Rila, și mai ales al Hristinei Samokovlieva — soția fratelui său. Ultima lucrare trădează cîte ceva din caracterul acestei bogate femei, arătîndu-ne și moda vremii. În general vorbind însă, la mijlocul secolului al XIX-lea, pictura religioasă decade, artiștii încep a se preocupa de portrete pe care le pictează după natură și pașii spre arta realistă încep a se face în mod tot mai hotărît.

Sculptura în lemn cunoaște în timpul Renașterii bulgare o înflorire cu totul excepțională. Cauzele nu sînt greu de găsit. Pe de o parte arhitectura în lemn avea o veche tradiție în Bulgaria, iar pe de altă parte dezvoltarea însăși a societății bulgare o cerea. Noua clasă socială care dispunea de substanțiale mijloace bănești, dorea ca locuințele sale să impresioneze nu numai prin exteriorul lor, ci mai ales prin interior. De aici tavanele cu decorații în lemn, arcadele sculptate deasupra ușilor, cizelarea ramelor dulapurilor ș.a. Și biserica se schimbă. Și aici totul e mai bogat, iconostasele sînt sculptate în lemn, uneori aurite ca și scaunele episcopale, amvoanele etc.

Desigur această veche artă a sculpturii în lemn a suferit și ea influențe străine. Semnificativ e faptul că influența otomană se vede clar la ușile împărătești ale iconostasului bisericii din Arbănași, datînd încă din secolul al XVII-lea. În general influența turcească s-a exercitat în toate artele minore, inclusiv în sculptură, arcul turcesc văzîndu-se și la dulapurile de lemn din casele de locuit. Tot din arta otomană a venit și aplatizarea sculpturii, exagerarea geometrismului, arabescurile. Dar încă din deceniul al patrulea al secolului al XVIII-lea, în Imperiul otoman, deci și în Bulgaria, pătrund în arta sculpturală o mulțime de influențe străine. Renașterea, bārocul, rococoul și altele se simt și în sculptura bulgară. Meritul meșterilor bulgari însă este acela de a fi topit în arta lor toate aceste elemente străine, de a le fi împletit cu cele din arta populară, rezultatul fiind creațiile

originale ale epocii Renașterii. Înlăturînd mai ales influențele otomane, artiștii se inspiră din realitatea înconjurătoare.

Ceea ce reține în special atenția, atunci cînd vorbim de decorația și sculptura în lemn în vremea Renașterii, sînt în special iconostasele din biserici și tavanele, ca și mobilierul din casele în care locuia marea burghezie.

În ceea ce privește iconostasul, el urmează acum pînă la un punct linia vechilor construcții grecești. Și aici găsim un soclu, coloanele, arhitrava și frizele, putînd vorbi deci de o adevărată renaștere a artei clasice, pe care se altoiesc influențele mai tîrzii ale renașterii și barocului, uneori mai vizibile, alteori mai greu de recunoscut. Astfel în școala de sculptură de la Debăr, influența barocului se vede ușor, după cum iconostasul mînăstirii Bacikovo, lucrat în 1790 este făcut în stilul renașterii dar și cu influențe din stilul turcesc „lalé”. La cele mai multe iconostase însă găsim un amestec întreg de stiluri, baza rămînd însă renașterea și barocul.

Și în ceea ce privește sculptura în lemn menționăm cîteva școli. Cea mai veche a fost cea din Triavna, în care se vede mai mult influențele sculpturii Renașterii, pe cînd în școala de la Debăr domină barocul.

Școala din Triavna are ca principali reprezentanți pe meșterul Hagi Gheorghi, pe pictorul Papa Vitan cel tînăr, pe fiul acestuia preotul Constantin Vitanov (1821—1891), pe Gheorghi Vladikin numit și Gheorghi cazacul, deoarece era rus de origine și rămăsese aici fugind din armatele rusești, în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829, pe Dimităr Doikov ș.a. Cele mai de seamă iconostase ale lor care s-au păstrat pînă în vremea noastră, sînt cele de la biserica sf. Ioan din Gabrovo, lucrat în 1814, și al bisericii sf. Maria din Koprivștița. Ambele sînt executate cu multă finețe. Elementele vegetale utilizate sînt frunza ascuțită de acant, frunzele și coardele de viță de vie cu ciorchini de struguri, ramurile de lauri, crinii etc.. Prin tot acest frunziș mișună o serie întreagă de animale și păsări — lei și cămile, vulturi cu două capete și alte cîteva specii. Apar și chipuri omenești. Bineînțeles peste tot abundă ghirlande de flori. În general sculptura acestei școli nu are nimic religios dacă exceptăm îngerii careucid draconii, dar care apar foarte rar.

De la Papa Vitan cel tînăr ne-a rămas admirabilul iconostas al bisericii sf. arhanghel Mihail din Triavna terminat în anul

1820, avînd elemente ale Renașterii și rococoului. O personalitate și mai interesantă este fiul său, preotul Constantin Vitanov, care a lucrat și în această vreme, centrul activității lui plasîndu-se însă în perioada de după războiul Crimeii, cînd meșterii care sculptau în lemn au fost cu mult mai numeroși. El a lucrat tronul episcopal din aceeași biserică din Triavna, tron care are deasupra un baldachin înalt de circa un metru, avînd pe el o dublă coroană. Adică în aceeași biserică au lucrat și tatăl, pictor și sculptor, și fiul său sculptor. Se vede clar moștenirea artistică lăsată de Papa Vitan cel tînăr. Fiul a adăugat elemente noi, cum sînt motivele vegetale care sînt mai exuberante și mai bogate.

Și Gheorghii Vladikin a fost o personalitate multiplă și interesantă. Desenator, pictor, ba chiar și ceasornicar, a învățat sculptura de la meșterii din Triavna. A fost și dascăl, străduindu-se să învețe pe copii să deseneze. De la el ne-au rămas mai multe iconostase, cel mai frumos fiind cel al bisericii sf. Ilie din Șiștov. A reușit să redea foarte bine frunzele, care parcă tremură în vînt și mai ales păsările, care sînt de multe feluri și surprinse în diferite momente — ciugulind, curățîndu-și penele, sburînd etc. În sfîrșit, Dimităr Doikov a sculptat frumosul iconostas al bisericii sf. Gheorghe din Triavna.

Arta maeștrilor școlii de sculptură din Triavna se vede și în decorarea interioarelor caselor bogaților negustori. Este vorba întîi de sculptura tavanelor pe care o găsim și la casele din Arbănași, meșteșugul venind probabil din Italia, prin Dubrovnik sau pe alte căi. Arta meșterilor bulgari e însă originală. Nu găsim aici tavanul italian care este divizat în celule avînd fiecare decorația ei, meșterii bulgari orientînd întreaga ornamentare sculptată—sau aplicată — după centrul tavanului. În somptuoasele saloane ale caselor din Plovdiv găsim de pildă, soarele sau luna, ori o stea cu multe raze, iar în casele mai mici în locul ei putînd fi o rozetă oarecare.

Cel mai frumos dintre tavanele sculptate de meșterii școlii de la Triavna, este fără îndoială cel al casei Daskalov din Triavna, lucrat în anul 1808 de către Dimităr Oșaneț, care era în același timp și constructor. Cunoscînd efectul artistic al diferitelor esențe, talentatul meșter a realizat o adevărată capodoperă. Centrul tavanului are un soare mic cu frunze de acant și palmier, din care ies raze împletite ce se termină într-un octogon neregulat. La rîndul lor acestea se înscriau într-un pătrat cu colțurile tăiate, formînd mici

triunghiuri. Totul e cuprins în două rînduri de rame, în interiorul celei mai mici înșirîndu-se rozete de forma unor margarete. Soarele, rozetele și triunghiurile sînt din lemn de nuc, razele soarelui din lemn de pînă, iar rama cu margarete din lemn de tei. Rezultatul este o adevărată operă de artă. În aceeași casă găsim și un al doilea tavan lucrat de meșterul Ivan, de un efect artistic mai mic.

Școala de la Debăr, formată chiar la începutul secolului al XIX-lea, își poartă acest nume deoarece majoritatea meșterilor provin din satele din jurul localității Debăr. Atît în iconostasele, cît și în tavanele sculptate de meșterii acestei școli, influența barocului e cea care se face simțită. Iconostasele nu mai au o linie dreaptă, ci sinuoasă, laturile ieșind puțin în afară. Motivul vegetal nu e dominat de frunza de acant cu trei foi ca la școala din Triavna. Apare desigur și aceasta, dar mai bogată și avînd mai mult decît trei foi. Abundă însă florile obișnuite din grădini — trandafirii, gherghinele, narcisele ș.a. De asemenea apar acum o mulțime de chipuri de oameni, fie în mod izolat, fie reprezentînd episoade din Vechiul și noul Testament, rediate însă nu după vechea iconografie ci într-un mod cu totul nou și viu de parc-ar fi oameni din vremea lor, iar scenele reprezentate ar fi ilustrarea unor povești populare. Desigur proporțiile oamenilor față de motivele vegetale nu sînt păstrate și nu puteau fi, dar acest fel de reprezentare place atît meșterilor, cît și privitorilor.

Dintre reprezentanții acestei școli amintim în primul rînd pe Petăr Filipovici, care a făcut iconostasul mînăstirii Bigor ș.a. și pe Makari Negriev (1800—1863) care a sculptat frumosul iconostas al bisericii sf. Maria din Pazargik pe care l-a terminat în 1854. Un alt meșter, Ivan Pașcula din Mețovo, după nume și loc de naștere posibil aromân, a sculptat, după 1840, două iconostase la Plovdiv. Ceea ce este mai interesant este faptul că în contractul încheiat, care s-a păstrat, meșterul se obligă să lucreze „după modelul vienez”.

Școala de la Samokov are ca principal reprezentant pe meșterul Atanas Teladuro din Salonic. Vîndut de turci ca rob la Samokov, el a strîns în jurul său destui discipoli. A lucrat întîi părțile laterale ale iconostasului mitropoliei din Samokov (1830), după care i s-a încredințat executarea celui mai mare iconostas din Bulgaria și anume cel al mînăstirii Rila, sculptat împreună cu ucenicii săi între anii 1839 — 1842 și poleit, cîțiva ani mai tîrziu, cu aur. Este conceput

ca fațada unei clădiri de stil baroc fiind împărțit pe orizontală în două părți distincte. După cum se poate observa în aceste două lucrări, artiștii școlii de la Samokov utilizează puțin scenele cu chipuri de oameni, preferînd ca ornament elementul vegetal. Acesta e variat, în el abundînd florile obișnuite, mai ales narcisele, frunzele de acant apărînd în schimb foarte rar. Meșterii acestei școli au lucrat mai ales în nord-vestul și apoi în sudul Bulgariei.

ARTELE APLICATE

Artele aplicate au cunoscut și ele o mare înflorire încă din ultimile două decenii ale secolului al XVIII-lea, atingînd culmea în perioada dinaintea războiului Crimeii. Desigur elementele artei turcești sînt prezente și în decorarea obiectelor lucrate din aur sau argint, ca și în sculpturile care ornamentează dulapurile sau ușile locuințelor celor bogați. Curînd însă aceste arte iau un caracter popular și realist, meșterii interpretînd în felul și după gustul lor modelele străine ce veneau fie din apus, fie din Rusia.

În aur și argint se lucrau o serie de obiecte, care deși necesare bisericii nu erau ornamentate (cu excepția crucilor și a cutiilor pentru moaște) cu chipuri sau scene biblice. Încă mai de mult venise din Italia moda smalțului aplicat, iar apoi a stilului decorativ turcesc numite „lalè” care, utilizate în trecut, dispar acum treptat, împreună cu alte forme și motive turcești, fiind înlocuite cu ornamentarea în stilul renașterii, barocului și rococoului. Se remarcă îndeosebi și folosirea pietrelor prețioase și semiprețioase încrustate, desigur după modelele aduse din Rusia. Un deosebit succes cunoaște însă tehnica filigranului adusă de la Veneția din secolul al XVIII-lea și care se îmbogățește și se încetățenește definitiv în Bulgaria. Meșteri vestiți erau nu numai cei veniți din regiunile macedonene, ci și cei de la Vidin, Tîrnova, Gabrovo, Samokov, Koprivștița (unde breasla aurarilor exista încă din 1758) ș.a. Utilizarea pietrelor prețioase la obiectele bisericesti și apoi moda vremii au dus la apariția bijuteriilor moderne. Paftalele femeilor bogate sînt împodobite acum cu perle ca și cerceii, care nu mai au în ei nimic tradițional sau oriental, ci, după 1830, se lucrează ca la Viena sau la Paris, mai ales în stil empire. Cel mai vechi centru al

bijuterilor a fost Vidinul, urmat de meșterii de la Samokov, Triavna și Vrața.

O deosebită importanță a avut lucrarea aramei. Meșteșugul era foarte vechi în Bulgaria. Vasele de diferite feluri ale meșterilor bulgari se vindeau încă din secolul al XVIII-lea în multe centre ale Imperiului otoman și mai ales la Cairo.

Dacă acestea din urmă erau decorate cu motive turcești și orientale în general, cele făcute pentru necesitățile bisericii (cristelnițe, sfeșnice, candelabre) purtau pe ele o altă decorație întâlnind chiar scene biblice, după cum cele pentru uzul intern aveau o cu totul altă ornamentare. Ceea ce este mai interesant este că mai ales pe acestea din urmă se vedea incizat numele meșterului care le-a lucrat, orașul și anul.

Și incrustația cu sidif a obiectelor de lemn, ca și gravura pe sidif, tehnici care aparțineau exclusiv artei musulmane au pătruns în Bulgaria, atelierele mai cunoscute fiind cele de la Șumen și Samokov. Aici se lucrau obiecte pentru nevoile bisericii. Deosebit de frumoase sînt paftalele care datează din această vreme.

În sfîrșit, o mențiune necesară este aceea a covoarelor în care s-au remarcat în special meșterii de la Pirot și Ciproveț, ca și cei de la Kotel și din alte localități ale Bulgariei.

BIBLIOGRAFIA PRIMEI PĂRȚI

1. Academia Bulgară de Științe, *Кратка история на българската архитектура* (Scurtă istorie a arhitecturii bulgare), Sofia, 1965.
2. * * * *Anul 1848 în Principatele Române*, I—VI, București, 1902—1910.
3. *Архив на Г.С. Раковски*, I, Sofia 1952 (sub red. lui G. Dimov), II, Sofia, 1957 (sub red. lui N. și V. Traikov), III—IV, S. 1966—1969 (sub red. lui V. Traikov).
4. * * * *Архитектурата на българското възрождане* (Arhitectura Renașterii bulgare) Sofia, Ed. Acad. de Științe, 1975.
5. * * * *Сборник по случай стогодишнината на заверата от 1835* (Culegere pentru împlinirea a 100 de ani de la conjurația din 1835), Tîrnova, 1935.
6. * * * *Устав за управлението на Българската Екзархия* (Statutul de conducere al Eparhiei bulgare), Constantinopol, 1870.
7. А. Анцев, *Донесенията на руското консулство в Одрин за положението на българския народ през 40—50-те години на XIX в.* (Raportele consulului rus de la Adrianopole despre situația poporului bulgar în anii 40—50 ai secolului al XIX-lea), în “Известия на държавните архиви”, Sofia 1975, 29
8. D. Anderson, *Balkan volunteers*, London, 1968.
9. P. Angelescu, *Noul Testament bulgar de la 1828*, în „Biserica Ortodoxă Română”, III, București, 1934.
10. R. Anghelova, *La maison urbaine en Bulgarie vers le milieu du XIXe s.*, în Actes du Ier Congrès des études balk. et sud-est-européennes, II, Sofia, 1969.
11. B. Anghelov, *За някои моменти из живота на Софроний Врачански* (Despre cîteva momente din viața lui Sofronie de Vrața), Sofia, 1958.
12. T. Antonov, *Резбата в Тревненската къща* “(Sculptura din casele din Triavna), Sofia, 1956.

13. M. Arnaudov, *Априлов — живот, дейност, съвременници* (Aprilov-viața, opera, contemporanii), Sofia, 1935;
14. Раковски — живот, дело, идеи (G.S. Rakovski-Viața, opera, ideile), Sofia, 1969;
15. Иларион Макариополски и българският черковен въпрос (Ilarion de Makariopol și problema bisericească bulgară), în volumul *Иларион Макариополски ...*, Sofia, 1925;
16. *Личността на Сифроний Врачански в неговата автобиография* (Personalitatea lui Sofronie de Vrața așa cum rezultă din autobiografia sa), în „Българска мисъл“, XVIII, Sofia, 1945;
17. Любен Каравелов, *живот, дело, епоха* (1834—1879), (Liuben Karavelov, viața, opera, ерса), Sofia, 1964;
18. *Неофит Хилендарски Бозвели (1785—1848). Живот, дело, епоха* (Neofit Bozveli de la Hilandar, (1785—1848). Viața, opera, ерса), ed. II, vol. I—II, Sofia, 1971.
19. A. Blanqui, *Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841*, Paris, 1843.
20. S. Bobcev, *Из цариградските ми спомени* (Din amintirile mele de la Țarigrad), în „Българска Сбирка“, I, Sofia, 1894, nr. 3.
21. P. Boiagiev, *Chronologie de la vie et de „l'autobiographie“ de Partenij Pavlovic*, în „Bulletin de l'Association Internationale d'études du sud-est européen“ XIII—XIV, (1975—1976), București, 1976.
22. P. Boiagiev, *La société littéraire bulgare de Brașov*, în „RESEE“, XVI, București, 1978, 3.
23. G. Borșukov, *История на българската журналистика 1844—1877. 1878—1885* (Istoria ziaristicii bulgare), ed. II, Sofia, 1976.
24. Ch. Boulaki-Zissi, *Ilarion of Tarnovo and the Renaissance in Bulgaria during the First Decades of the 19th century*, în „Balkan studies“, 17, Salonic, 1976, 1.
25. T. Burmov, *Българо-гръцката църковна разпря* (Disputa bisericească greco-bulgară), Sofia, 1902.
26. N. Ceakirov, J. Atanasov, *История на българското образование* (Istoria învățămîntului bulgar), Sofia, 1960.
27. I. V. Cerepnin, *Устройство задунаиских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Ющневского. Сборник документов* (Organizarea coloniștilor suddunăreni în Basarabia și activitatea lui A. P. Iușnevski. Culegere de documente), Kișinev, 1957.
28. C. Cernov, *Le style national dans la peinture bulgare ancienne* (XI—XIXs.), Sofia, 1969.
29. D. Cohen, *Des relations commerciales entre les Principautés Roumaines et les terres bulgares au cours des années 40—70 du XIX-e siècle*, în „Revue bulgare d'histoire“, Sofia, 1974, 3;
30. *La circulation monétaire entre les Principautés roumaines et les terres bulgares (1840—1878)* în „Revue bulgare d'histoire“, Sofia, 1976, 2.

31. P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice românc-bulgare*, București, 1956.
32. E. Costescu, *L'art roumain et l'art bulgare au XVIII-e et XIX-e s.*, în „RESEE“, București, 1970, 1.
33. G. Dancev, *Traduceri ale Alexandriei din limba română în limba bulgară modernă*, în „Romanoslavica“, XV, București, 1967.
34. N. Danova, *Гърция и цариградската патриаршия през втората четвърт на XIX в.* (Grecia și patriarhia de la Constantinopol în secolul al XIX-lea), în Anuarul Univ. Sofia, istorie, LXIII, Sofia, 1970, 3.
35. N. Danova și Z. Markova, *Идея церковного реформаторства и балканское просвещение XVIII и начало XIX в.* (Ideea unei reforme eclesiastice și cultura bulgară în secolul XVIII și începutul sec. al XIX-lea), în „Études historiques“, 7, Sofia, 1975
36. N. S. Derjavin, *Български колонии в России* (Coloniile bulgare din Rusia), în Сб. Н.У., XXIX, Sofia, 1914.
37. A. Dima, *De l'humanisme de la Renaissance dans les pays roumains*, în „Studii de literatură comparată“, București, 1968.
38. I. Dimitriev, *Писмо за уреждане българските училища преди 50—60 години* (O scrisoare pentru organizarea școlilor bulgare de acum 50—60 de ani), în „Периодическо Списание“ VII, Sofia, 1889, fasc. XXXI.
39. Str. Dimitrov, *Въстанието от 1850 в България* (Răscoala de la 1850 din Bulgaria), Sofia, 1972.
40. Z. Dimitrov, B. Șarov, *Стенописни орнаменти от югозападна България* (Ornamente murale din Bulgaria de sudvest), Sofia, 1964.
41. St. Doinov, *Le mouvement de libération nationale bulgare au début du XIX-e siècle*, în „Revue bulgare d'histoire“, Sofia, 1975, 1.
42. D. Drumev, A. Vasiliev, *Искусство резьбы в Болгарии* (Arta sculpturii în lemn în Bulgaria), Sofia, 1955.
43. I. Duicev, *Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcească*, în Relații româno-bulgare de-a-lungul veacurilor, I, București, 1971.
44. Al Duțu, *Иllumинизмът сudeст еуропеан. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală*, în „Revista de istorie“, București, 1975, 7.
45. Laura Vaz-Fotiade, *Георги Раковски и политиката на Александър Йоан Куза* (Gheorghe Rakovski și politica lui Alexandru Ioan Cuza), în „Език и литература“, Sofia, 1972, 2.
46. Vlad Georgescu *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750—1831* București 1972;
47. *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1831—1848*, București, 1972.
48. M. Ghencev, *П. Берон, Изследвания и материяли* (P. Beron, studii și materiale), Sofia, 1962.

49. Nikolai Ghencev, *La Renaissance bulgare*, Sofia, 1977
50. N. Ghencev, *Одеското българско настоятелство* (Comitetul bulgar de la Odesa), in „Ал. Унив. Sofia“, ist. LXIV, Sofia, 1972, 3;
51. *Одеското настоятелство в борбите за освобождението на България (1856—1878)*, (Comitetul de la Odesa în luptele pentru eliberarea Bulgariei. 1856—1878), in „Ист. Пр.“, Sofia, 1972, 6.
52. B. Gheorghieva, St. Mateev, *Пловдивските тавани* (Tavanele din Plovdiv), Sofia, 1965.
53. S. Gheorghieva, D. Bucinski, *Старото златарство във Враца* (Vechi lucrări de aur din Враца).
54. D. Hristov, *Кратък преглед на бойните действия на руските войски на българската земя през XVIII и първата половина на XIX век и подкрепата им от българския народ* (Scurtă privire asupra acțiunilor militare ale armatelor ruse pe teritoriul Bulgariei în secolul XVIII-lea și în prima jumătate a secol. al XIX-lea și ajutorul dat lor de poporul bulgar), in „Известия, на военнoист. д-во“, II, Sofia, 1966.
55. Нр. Hristov, G. Stoikov, Кр. Мiateв *Рилският манастир* (Mănăstirea Rila), Sofia, 1957.
56. Al. Jordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du sud*, București, (f. a.);
57. Mihai Viteazul în folklorul balcanic, București, 1936;
58. Petru Beron și primul bucvar bulgar, in „Тимочул“, București, III, 1943.
59. N. Iorga, *Istoria înușădmintului românesc*, București, 1928;
60. *Un prétendent bulgare dans l'armée de paysans de Tudor Vladimirescu en 1821*, in „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, III, București, 1916.
61. М. Иванов, *Златарските произведения от XVI—XIX в.в музелят на Бачковския манастир* (Lucrături în aur din secolele XVI—XIX în muzeul mănăstirii Bacikovo), Sofia, 1967.
62. N. Јесеv, *Български културни средища в Румъния и румъно-българските културни връзки през Бъзраждането* (Centre culturale bulgare în România și relațiile culturale româno-bulgare în perioada Renașterii), in I Конгрес на БИД;
63. *Despre legăturile bulgaro-române din secolul al XIX-lea în domeniul presei*, in „Romanoslavica“, XVII, București, 1970;
64. *Велчовата завера*, (Conjurația lui Velcio), in „Ист. Пр.“, Sofia, 1975, 3.
65. Т. Јесеv, *Българският великден или страстите български* (Paștele bulgăresc sau patimile bulgarilor), Sofia, 1975.

66. Нр. Каританов, *Нови данни за Софроний Врачански като емигрант в Румъния* (Noi date asupra lui Sofronie de Vrața ca emigrant în România), în „Език и литература“, Sofia, 1966, 3.
67. V. Kiselkov, *Софроний Врачански-живот и творчество* (Sofronie de Vrața, viața și opera) Sofia, 1963.
68. P. von Koeppen, *Die Bulgaren in Bessarabien*, în „Bulletin de la classe historico-philologique de l'Académie Imperiale de St. Pétersbourg“, t. 11, nr. 13,14, Petersburg-Leipzig 1854. Tabelele statistice de aici au fost reproduse și de Nicola Mihov, *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX s.*, III, Sofia, 1929.
69. М. Коева, *Паметници на културата през Българското възраждане. Архитектура и изкуство на българските църкви* (Monumentele de cultură ale renașterii bulgare. Arhitectura și arta bisericilor bulgare), Sofia, 1977.
70. I. Копев, *Бъпроси и аспекти на българо-румънските литературни взаимоотношения през Възраждането* (Probleme și aspecte din relațiile literare mutuale româno-bulgare în perioada Renașterii), în „Език и литература“, Sofia, 1968, 3.
71. V. Копобеев, *Българското национално-освободително движвние. Идеология, програми, развитие* (Mișcarea bulgară de eliberare națională. Ideologie, programe, dezvoltare), Sofia, 1972.
72. D. Kosev, *За идеологията на Паусий Хилендарски, иу Сд. Паусий Хилендарски и неговата епоха (1762—1962)*, Sofia, 1962;
73. *Les rapports agraires et le mouvement paysan en Bulgaire de la fin du XVIII-e s.à nos jours*, în „Études Historiques“, Sofia, V, 1970;
74. *Паусий Хилендарски и българското национално-освободително движение* (Paisie de la Hilandar și mișcarea bulgară de eliberare națională), în „Ист. Пр.“, IX, Sofia, 1953, 1;
75. *Въстанието на селяните в Северозападна България през 1850 и неговите причини* (Rășcoala țăranilor din Bulgaria de nord-vest din 1850 și cauzele ei), în „Ист. Пр.“, VI Sofia, 1949/1950, 4.
76. D. Kosev, V. Paskaleva, Vl. Diculescu, *Despre situația și activitatea economică a imigrației bulgare în Muntenia și Oltenia în secolul al XIX-то* (până la războiul ruso-turc din 1877—1878), în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, I. București, 1971.
77. Тв. Krăstanov, Iv. Penakov, St. Maslev, *Др. Иван Селимински*, Sofia, 1962.

78. В. Куйумджиев, *Участието на българите в руско-турската война от 1828—1829 г.* (Participarea bulgarilor la războiul ruso-turc din 1828 — 1829), in „Известия на военнoисторическо научно дружество“, IV, Sofia, 1967.
79. A. B. Lord și D. E. Bynum, *A Bulgarian literary reader*, Haga, 1968.
80. E. Лърова, *Арта българă*, traducere din lb. rusă de I. Marina, București, 1977;
81. *Изобразительное искусство Болгарии эпохи национального Возрождение* (Pictura bulgară în epoca Renașterii naționale), Moscova, 1975.
82. N. Magiarov, *Кукуш и българския църковен въпрос* (Kukuș și problema bisericească bulgară), în volumul *100 години от уреждането на бълг. екзархия* (100 de ani de la înființarea Exarhiei bulgare), Sofia, 1971.
83. D. Marinov, *Как е създадена Българската екзархия* (Cum s-a înființat Exarhia bulgară), Sofia, 1896.
84. *Политически движения и въстания в западна България* (Mișcări politice și răscoale în Bulgaria apuseană), în „Сб. НУ“, II, 1890.
85. Z. Маркова, *Българският народ и гръцкото духовенство в национално-културния живот през първата половина на XIX в.* (Poporul bulgar și clerul grecesc în viața cultural-națională din prima jumătate a sec. al XIX-lea), în „Ист. Пр“. Sofia, 1969, 4;
86. *Българският храм в Цариград* (Biserica bulgară de la Constantinopol), în В памет на акад. Михаил Димитров, Sofia, 1974;
87. *Българско църковно-национално движение до Кримската война* (Mișcarea național-religioasă bulgară pînă la războiul Crimeii), Sofia, 1976.
88. N. Мауродinov, *Българско възраждане* (Renașterea bulgară), Sofia, 1959.
89. M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974.
90. T. A. Meininger, *Ignatiev and the establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864—1872). A study in personal diplomacy*, Madison, 1970.
91. I. Meșteriuk, *Переселение болгар в южна Бессарабию*, (Emigrarea bulgarilor în sudul Basarabiei), Kișinev, 1965.
92. D. Mincev, *Българо-румънски книжовни връзки през XIX в* (Legături literare româno-bulgare în sec. al XIX-lea), în „Известия на Нар. Библ.“, IX, Sofia, 1969.
93. C. Mureșan, *Ioan de Hunedoara și vremea sa*, București, 1968.
94. M. Musicescu, *Autour des notions de tradition, d'innovation et de renaissance dans la peinture du Sud-Est européen aux XV—XIX-e siècles*, în „RESEE“, București, 1976, 1.

95. V. Mutafchieva și A. Vianu, *Frământările feudale din Bulgaria de ncrd la sfirșitul seclului al XVIII-lea și începutul seclului al XIX-lea și ecoul lor în Țara-Românească*, în volumul *Relații românc-bulgare de-a lungul veacurilor*, I, București, 1971.
96. N. Naciov, *Княз Стефан Богориди* (Principele Stefan Bogoridi), în „Сб. БАН“, XXIV, Sofia, 1929;
97. *Цариград като културен център на българите до 1877 година*. (Constantinopolul ca centru cultural al bulgarilor pină în anul 1877), în „Сб. БАН“, XIX, Sofia, 1925.
98. I. Neacșu, *Cîteva date interne privind vclintirii pldccvnicului I.P. Liprandi, din răzbcuului ruso-turc 1828—1829*, în „Studii și materiale de istorie modernă“, II, București, 1960.
99. B. Nedkov, *Браилските бунтове (1841—1842). Турски документи*. (Documente turcești despre răscoalele de la Brăila din 1841—1842), în volumul *В памет на акад. Михаил Димитров*, Sofia, 1974.
100. V. Niakii, *Заговор болгар в Дунайских княжествах и на юге России в 1841—1842 годах*, (vezi traducerea românească publicată în „Analele Româno-Sovietice“, XIV seria III-a Istorie, București, 1960, 1).
101. P. Nikov, *Възраждане на българския народ. Църковнонационални борби и постижения*. (Renașterea poporului bulgar. Luptele național-religioase și realizările obținute), ed. II, Sofia, 1971.
102. P. Oreškoв, *Няколко документи за Пазвантоглу и Софроний Врачански*. (Cîteva documente despre Pazvantoglu și Sofronie de Vrața), în Anuarul Univ. din Sofia, Istorie, XIX, Sofia, 1923.
103. V. Paskaleva, *Българската възрожденска буржоазия и Освобождението*. (Burghezia bulgară renașcentistă și Eliberarea), în „Ист Пр.“, Sofia, 1977, 5—6;
104. *Die bulgarische Stadt im XVIII und XIX Jahrhundert (bis zum russisch-türkischen Krieg 1877—1878)*, în „Südosteuropa-Jahrbuch“, VIII, München, 1968;
105. *Wien und die bulgarischen Kaufleute im 18 und 19 Jahrhundert. Die Handelsbeziehungen der Bulgaren mit der Stadt Wien in der Zeit des Bulgarischen Wiedergeburt*, în „Österreichische Osthefte“, Wien, VIII, 1966, 2.
106. P. Petrescu, *Considerații asupra raporturilor dintre arhitectura rurală și cea urbană în Sud-Estul Europei în seclul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, XVII, București, 1970, 2.
107. V. Pogorelov, *Опис на старите печатни български книги*. (Catalogul vechilor cărți bulgare tipărite), Sofia, 1923.
108. V. Pundeв, *Рибният буквар*. (Abecedarul peștelui), în „Сп. БАН“, LXIII, Sofia, 1942.

109. Rumeana Radkova, *Неофит Рилски и новобългарската култура. Първата половина на XIX в. Живот и дейност.* (Neofit de la Rila și cultura bulgară modernă. Prima jumătate a sec. al XIX-lea. Viața și opera), Sofia, 1975.
110. V. Raikov, V. D. Konobeev, *Обръщение на българската емиграция в Букурещ от 1813 г. към българския народ.* (Apelul adresat de emigrația bulgară în București poporului bulgar în anul 1813), în „Известия на Нар. Библ. К. и М.“, XII, Sofia, 1972.
111. St. Romanski, *Австрийски документи по Нишкото българско въстание от 1841 год.* (Documente austriace despre răscoala bulgară de la Niș din anul 1841), în „Сб. НУ“, XXVI, Sofia, 1910—1911;
112. *Българите в Влашко и Молдова. Документи.* (Bulgarii în Țara-Românească și Moldova. Documente), Sofia, 1930;
113. Г. Мамарчев и доброволческата му команда. (G. Mamarcev și detașamentul său de voluntari) în „Списание на БАН“, XXII, Sofia, 1921.
114. I. V. Semenova, *Участие болгар в русско-турецких войнах XVIII в.* (Participarea bulgarilor la războaiele ruso-turce din sec. al XVIII-lea), în „Балк. ист. сборник“, II Kișinev, 1970;
115. *Участие молдавского народа в русско-турецкой войне 1787—1791.* (Participarea poporului român la războiul ruso-turc din 1787—1791), în „Ученые записки Инст. яз. и лит. молд. фил. Ак. наук. СССР, Kișinev, 1957.
116. St. Shaw, *The Ottoman Census System and Population, 1831—1914*, in „International Journal of Middle East Studies“, IX, New-York, 1978, 3.
117. St. Shaw și E. Schaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II (Reform, Revolution and Republic (1808—1975), Cambridge-New-York-London, 1977.
118. P. Slaveikov, *Габровското училище и неговите първи попечители* (Școala de la Gabrovo și primii ei efori), Constantinopol, 1866.
119. V. Smohovska-Petrova, *Михаил Чайковски-Садък-паша и българското възраждане.* (Mihail Ceaikovski-Sadák-pașa și renașterea bulgară), Sofia, 1978.
120. S. Stamoв, *Јеравна*, Sofia, 1967.
121. D. Stankov, *Чипровски килими* (Covoarele de Ciproveț), Sofia, 1960.
122. V. Stoiancevici, *Јужнословенски народи у османлийском царству от Једренског мира 1829 до Париског конгреса 1856 год.* (Popoarele sud-slave din Imperiul Otoman, de la pacea de la Adrianopole din 1829 și pînă la Congresul de la Paris din 1856), Belgrad, 1971.
123. K. Šarova, *Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те години на XIX в.* (Acțiuni diplomatice bulgare în Europa la începutul anilor 40 ai sec. al XIX-lea), în volumul

- България и европейските страни през XIX—XX в.* (Bulgaria și țările europene în sec. XIX—XX), Sofia, 1975;
124. *Българският политически център в Париз през 40-те години на XIX в.* (Centrul politic bulgar de la Paris în anii 40 ai sec. al XIX-lea), în volumul **В** чест на акад. Х. Христов, Sofia, 1976.
125. I. D. Şişmanov, *Нови студии из областта на българското възраждане.* (Noi studii în domeniul renaşterii bulgare), în „Сб. БАН“, XXI, Sofia, 1926.
126. *Студии из областта на българското възраждане* (Studii în domeniul renaşterii bulgare), în „Сб. БАН“, VI, Sofia, 1916.
127. I. Titorov, *Българите в Бессарабия* (Bulgarii în Basarabia), Sofia, 1903.
128. N. Todorov, *Балканският град в XV—XIX век.* (Craşul balcanic în sec. XI—XIX), Scfia, 1972.
129. N. Todorov și V. Traikov, *Българи участници в борбите за освобождението на Гърция. Сборник документи.* (Participanți bulgari la luptele pentru eliberarea Greciei. Culegere de documente), Sofia, 1972.
130. L. Todorov, *În legătură cu unele probleme ale limbii literare bulgare,* în „Romanoslavica“, VIII, Bucureşti, 1963.
131. T. Todorov, *Цариградска българска колония и църковният въпрос,* (Colonia bulgară de la Constantinopol și problema bisericească), în volumul *100 години от учредяването на българската екзархия* (100 de ani de la întemeierea Exarhiei bulgare), Sofia, 1971.
132. V. Traikov, *G. S. Раковски и Гърция 1842—1843* (G. S. Rakovski și Grecia 1842—1843), în *I Конгрес на БИД.*, I, Sofia, 1972.
133. V. Traikov, *Георги Стойков Раковски. Биография.* Sofia, 1974.
134. M. Ţonceva, *Българското възраждане* (Renaşterea bulgară), Sofia, 1962.
135. St. Ţonev., *Икономика на българските земи през разложението на османския феодализъм и зараждането на капиталистическите отношения,* (Economia teritoriilor bulgare în perioada descompunerii feudalismului și naşterea relațiilor capitaliste), în volumul *Икономика на България*, I, Sofia, 1969.
136. Bistra Ţvetkova, *Changements dans la condition de la population des terres bulgares (depuis la fin du XVI-e jusqu'au milieu du XVIII-e s.),* în „Études historiques“, V, Sofia, 1970;
137. *Хайдутството в българските земи през 15—18 век* (Haiducia în Bulgaria în secolele 15—18), Sofia, 1971;
138. *Problems of the Bulgarian nationality and the national consciousness in XV—XVIII c.*, în „Études historiques“, 6, Sofia, 1973;
139. *Турски документи за въстаническо движение в Поморавието през 1841 г.* (Documente turceşti despre mişcarea revoluţionară de pe valea Moravei în 1841), în „Известия на държавните архиви“ XVI, Sofia, 1968.

140. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, XI, București, 1900.
141. A. Vasiliev, *Български възрожденски майстори*. (Meșterii bulgari ai Renașterii), Sofia, 1965;
142. *За българската живопис през XVIII век*. (Despre pictura bulgară în sec. XVIII), în *Сборник Паусий Хилендарски и неговата епоха*.
143. D. Velev, *Български килими* (Covoarele bulgărești), Sofia, 1960.
144. C. N. Velichi, *Activitatea politică a emigrației bulgare din Țara-Românească în primele două decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Analele Universității”, Istorie, 26, XII, București, 1963;
145. *Deux lettres inédites du Dr. Pierre Bérce*, în „RESEE”, IX, București, 1971, 2.
146. *Др. Никола С. Пиколо във Влашко* (Dr. Nikola S. Piccolo în Țara-Românească), în volumul *Др. Никола С. Пиколо*, Sofia, 1968;
147. *Emigrarea bulgarilor din Sliven în Țara-Românească în anul 1830*, în „Romanoslavica”, X, București, 1964;
148. *Emigrarea bulgarilor în Țara-Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812*, în „Romanoslavica”, VIII, București, 1963;
149. *Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828—1834*, în „Romanoslavica”, XI, București, 1965;
150. *L'Épopée de Michel le Brave dans la conscience balkanique*, în „Synthesis”, II, București, 1975;
151. *Mihai Viteazul și lumea balcanică*, în „Revista arhivelor”, XXXVII, București, 1975, 2;
152. *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843* București, 1958; vezi și ediția bulgară completată și publicată de Academia bulgară de științe, *Браилските бунтове*, Sofia, 1968;
153. *Походиите на Михай Витязул на юг от Дунава*. (Campaniile lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre), în „Ист. Пр.”, Sofia 1973, 1;
154. *Румънското национално движение и освободителните борби на българската емиграция (1750—1870)* (Mișcarea națională românească și luptele de eliberare ale emigrației bulgare (1750—1870), în *Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов* (Volumul omagial Al. Burmov), Sofia, 1973;
155. *Un poète „slavo-roumain” Georges Pesakov*, în „Romanoslavica”, XVI, București, 1968.
156. S. Vianu, *Din lupta poporului român pentru scuturarea jugului otoman*, în „Studii”, VI, București, 1963, 2.
157. V. Zahariev, *Захари Зограф*, Sofia, 1957.
158. G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara-Românească*, în „Studii de istorie modernă”, III, București, 1950.
159. V. Zlatarski, *Политическата роля на Софроний Врачански*. (Rolul politic al lui Sofronie de Vrața), în Anuarul Univ. Sofia, Istorie, Sofia, XIX, 1923.

PARTEA A II-a

România și Renașterea bulgară.
1850—1878

Situația social-economică a poporului bulgar în perioada 1850—1877

POLITICA ECONOMICĂ A IMPERIULUI OTOMAN

Pentru a înțelege mai bine starea teritoriilor bulgare este cazul să ne oprim întâi la unele aspecte ale situației economice ale Imperiului otoman după războiul Crimeii. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, invazia mărfurilor apusene, în special engleze și franceze, a luat amploare și mai mare. Aceste importuri începuseră să crească mai ales din 1838, când Poarta a încheiat cu aceste țări convenții comerciale, potrivit cărora mărfurile străine plăteau la intrarea lor în Turcia o taxă de 5%, pe când cele ce ieșeau erau impuse cu 12%. Ca urmare încă înainte de 1850 volumul comerțului cu Franța și Anglia, în care importul în Turcia avea ponderea cea mare, a sporit considerabil. Astfel valoarea comerțului cu Franța a crescut de la 40 de milioane franci în 1840 la peste 90 de milioane în 1854, și la 250 de milioane în 1865, după cum a celui englez, care se ridica în 1827 doar la 12 milioane franci, a ajuns în 1840 la aproape un milion și jumătate lire sterline, în 1851 la peste trei milioane și jumătate lire, atingând în 1865 cifra uriașă de 5,5 milioane lire sterline, fapt care-l îndreptăța pe Karl Marx să scrie, la începutul războiului Crimeii, că Istanbulul ajunsese un depozit de mărfuri engleze. Dealtfel în hatihumaiunul din 1856, dat de sultan și inclus în tratatul de pace de la Paris, prin care s-a încheiat războiul Crimeii, găsim următorul pasaj, extrem de caracteristic pentru pătrunderea capitalurilor străine în imperiu: „Se va trece la construcția de drumuri și canale care vor înlesni comunicațiile și vor spori sursele de bogăție ale țării mele. Se va înlătura ceea ce ar putea împiedica dezvoltarea comerțului și a agriculturii. Pentru a se atinge aceste scopuri se vor căuta mijloacele corespun-

zătoare de a se *utiliza știința, realizările și capitalurile europene pentru înfăptuirea treptată a acestor măsuri*".²⁶

Într-adevăr capitalurile străine au pătruns în Imperiul otoman pe diverse căi. Astfel în perioada 1854—1874 s-au construit în Turcia 2100 km căi ferate de către firme străine și mai ales engleze, cu prețuri atât de mari, încât statul otoman neputându-le plăti a concesionat respectivelor firme o serie întreagă de bogății. Astfel, în 1866 s-a deschis linia ferată Ruse-Varna pentru a cărei construcție s-au pus în vânzare 45.000 de acțiuni dintre care 36.000 aparțineau capitaliștilor englezi. De asemenea, pentru construirea liniei ferate Constantinopol-Saraievo, o firmă austriacă primea dreptul de a exploata timp de 90 de ani toate pădurile și minele din apropierea liniei. Contractul a fost atât de scandalos, încât însuși guvernul otoman l-a reziliat, renunțând la acest proiect și încheind un alt contract pentru o linie ferată Constantinopol—Adrianopol—Plovdiv—Belovo. Nici acesta nu era mult mai avantajos deoarece antreprenorul, baronul Hirsch, în ale cărui societăți intrau capitaliști francezi, englezi, olandezi și austriaci, a cîștigat numai din exportul de lemne sute de milioane de groși.

O altă cale era aceea a societăților străine care dețineau întreprinderi industriale, comerciale și chiar bănci. Menționăm că însăși Banca Națională Otomană a fost întemeiată de capitaliști englezi și francezi în 1863. Și mai primejdioasă a fost calea împrumuturilor externe. De obicei statul otoman recurgea pentru nevoile sale financiare neprevăzute fie la mărirea impozitelor, fie la falsificarea monedei. De astă dată cele două mijloace clasice nu s-au mai putut aplica deoarece necesitățile bănești ale războiului Crimeii erau extrem de urgente. În această situație Poarta a încheiat primul său împrumut extern în 1854 la Londra, în valoare de opt milioane lire. El a deschis calea celorlalte paisprezece — între anii 1854—1875 — făcute în Franța, Anglia, Austria sau la Banca Națională Otomană. Toate aceste împrumuturi se cheltuiau prin bugetul statului, dar nu în scopuri productive. De pildă cheltuielile bugetului pe anul 1862 se ridicau la 13 milioane lire turcești, distribuite astfel: trei milioane pentru plata datoriilor interne, două milioane lista civilă a sultanului și opt milioane pentru plata funcționarilor și armatei. Trebuie de asemenea să subliniem că aparatul funcționăresc

²⁶ D. Kosev, *op. cit.*, p. 129

era extrem de numeros și că armata înghițea de obicei circa 50% din bugetul statului, așa cum arată cel din 1860.

Toată această politică economică a Turciei a dus la catastrofa financiară din anul 1860: datoria statului se ridică la jumătate de miliard franci, moneda era devalorizată și funcționarii neplătiți. S-a recurs la noi împrumuturi care au mărit în 1870 datoriile la 2,5 miliarde franci, sumă la care s-a ridicat noul împrumut acordat de capitaliștii străini, care nu doreau să-și piardă capitalurile investite. Trebuie subliniat că din această sumă i s-a reținut Turciei un miliard franci, ca dobândă la împrumuturile făcute. Până la urmă, în 1875, datoriile statului otoman s-au ridicat la cinci miliarde de franci.

Desigur alături de rolul distrugător al pătrunderii capitalului străin trebuie să ținem seama și de partea sa pozitivă, înțelegând prin aceasta construcția de căi ferate și șosele, importul de mașini moderne, înființarea unor întreprinderi industriale ș.a.

DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A TERITORIILOR BULGARE

Desigur politica economică a Turciei s-a repercutat puternic în teritoriile bulgare. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, principalul factor, care caracterizează dezvoltarea economică a acestora, a fost progresul pe care l-a marcat modul de producție capitalist, chiar dacă acesta a fost frânat de despotismul otoman și de relațiile feudale. În ceea ce privește agricultura, aceasta a făcut progrese după 1850. Războiul Crimeii a sporit cererile de cereale, care au crescut și după aceea, deoarece ajunse pe piețele străine, grânelor din Turcia erau încă foarte ieftine. Bineînțeles faptul se datora condițiilor prădalnice în care arendașii, negustorii, ciorbăgiii și cămătarii le luau de la țărani. Deși s-a încercat și o modernizare a agriculturii aducându-se unele mașini agricole, aceasta n-a dat roade, deoarece munca țaranului era mai ieftină, făcându-se uneori chiar fără plată, după sistemul „angaralei”, care, deși desființat prin lege, se practica încă pe scară destul de largă.

Pentru a acorda țăranilor credite ieftine, Midhad pașa, guvernatorul vilaietului dunărean, a înființat în 1864 „Casele agricole”. Deși la început acestea au avut succes, înființându-se și în alte vilaiete, curând sistemul nu a mai dat roade,

sticlei, a lemnului, de paste făinoase ș.a. multe din ele fiind proprietatea unor negustori care se ocupau mai ales de plasarea mărfurilor produse.

După cele mai recente date ale istoricilor bulgari, în perioada de care ne ocupăm, au existat 11 fabrici, circa 500 de manufacturi centralizate și o mulțime de ateliere. Desigur toate acestea lucrau în condiții grele, atunci când proprietarii erau bulgari, din cauza numeroaselor dări, a nesfârșitelor abuzuri ale autorităților și din cauza nesiguranței în care trăiau toți aceia care dispuneau de o avere mai mare.

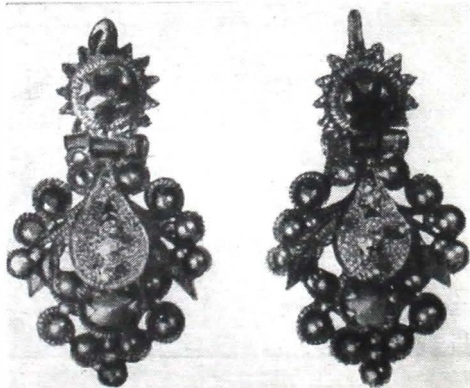
În ceea ce privește comerțul, cei mai mari negustori bulgari se aflau mai ales în emigrație, fie la București, Constantinopol și Odesa, deoarece în teritoriile bulgare o avere mare aducea după sine primejdii și mai mari. Astfel în 1869 negustorul Nicolai Toșkov de la Odesa lucra cu un capital de două milioane ruble. Bogați erau și câțiva negustori bulgari din Constantinopol, printre care Hr. Tăpcileștov, al cărui capital era în 1868 de opt milioane groși iar în 1874 de 11 milioane groși, ș.a., pe care scriitorul P. Slaveikov îi numea „lorzii Balcanilor“. Mare era și averea fraților Gheorghiev de la București, negustori, bancheri și moșieri. Socotind toate veniturile, bilanțul firmei era în 1866 de peste 10 milioane de groși, în 1869 de 18 milioane groși, capitalul lor fiind mereu în creștere.

Cu mult mai mici erau capitalurile marilor proprietari de fabrici și manufacturi sau cele ale negustorilor din Bulgaria. Abia în 1873 cifra bilanțului comercial al întreprinderii lui M. Ghiumuşgherdan trecea de două milioane de groși, apropiindu-se în 1875 de trei milioane groși ș.a. Negustorii bulgari căutau să se asocieze cu unii capitaliști străini sau să obțină o cetățenie străină, pentru a fi la adăpost. Astfel firma Stancio Arnaudov de la Gabrovo, înființată în 1852 cu un capital de peste 600 000 de groși, s-a asociat cu capitaliști francezi și austriaci. Mulți negustori bulgari erau reprezentanții unor firme străine și sub acest nume făceau și comerț pe cont propriu. Ingerințele autorităților otomane și abuzurile acestora erau nesfârșite și documentele timpului, cum sînt mai ales mărturiile negustorilor din familia Arie, le arată cu prisosință. Prospera în special comerțul exterior, mătasea cumpărîndu-se în Franța și Italia, bumbacul în Austria, orezul în România și Rusia, uleiul de trandafiri pretutindeni etc. Deseori comenzile erau mari.

Ușile împărătești de la
biserica din Arbanasi

Paftale și cercei, executate de
meșteri din Vidin

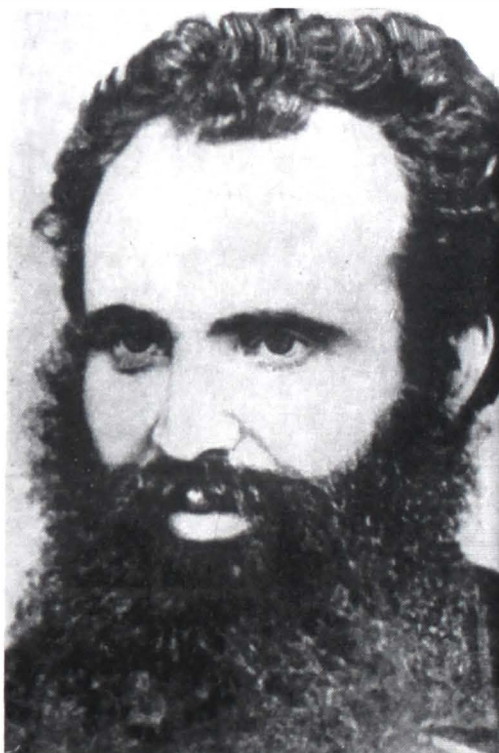

Gheorghe Stoikov Rakovski (1821–1867)

Vasil Levski (1837–1873). *Stnga jos.*

Liuben Karavelov. *Dreapta jos.*

CABINET

C. Szathmari Pictor si

BUCURESCI

PHOTOGRAPHIE

Photograf de I.S. Domitrescu

STRADA JESUI

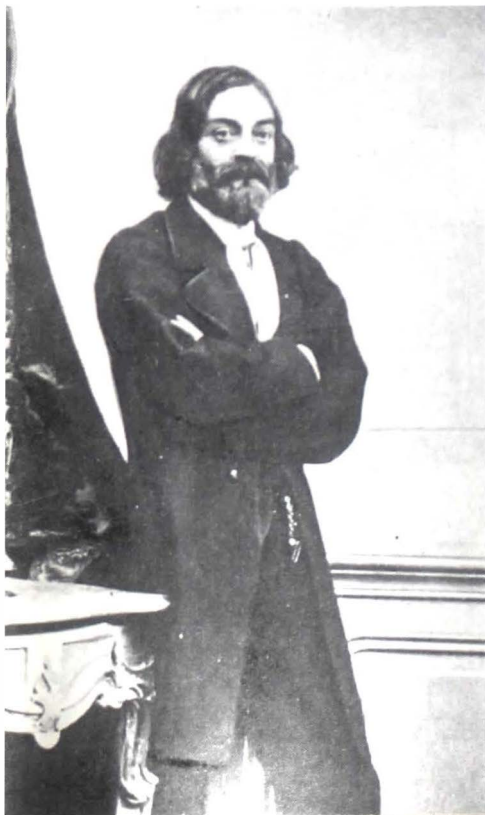
Vasil Levski, fotografie executată de Szathmary

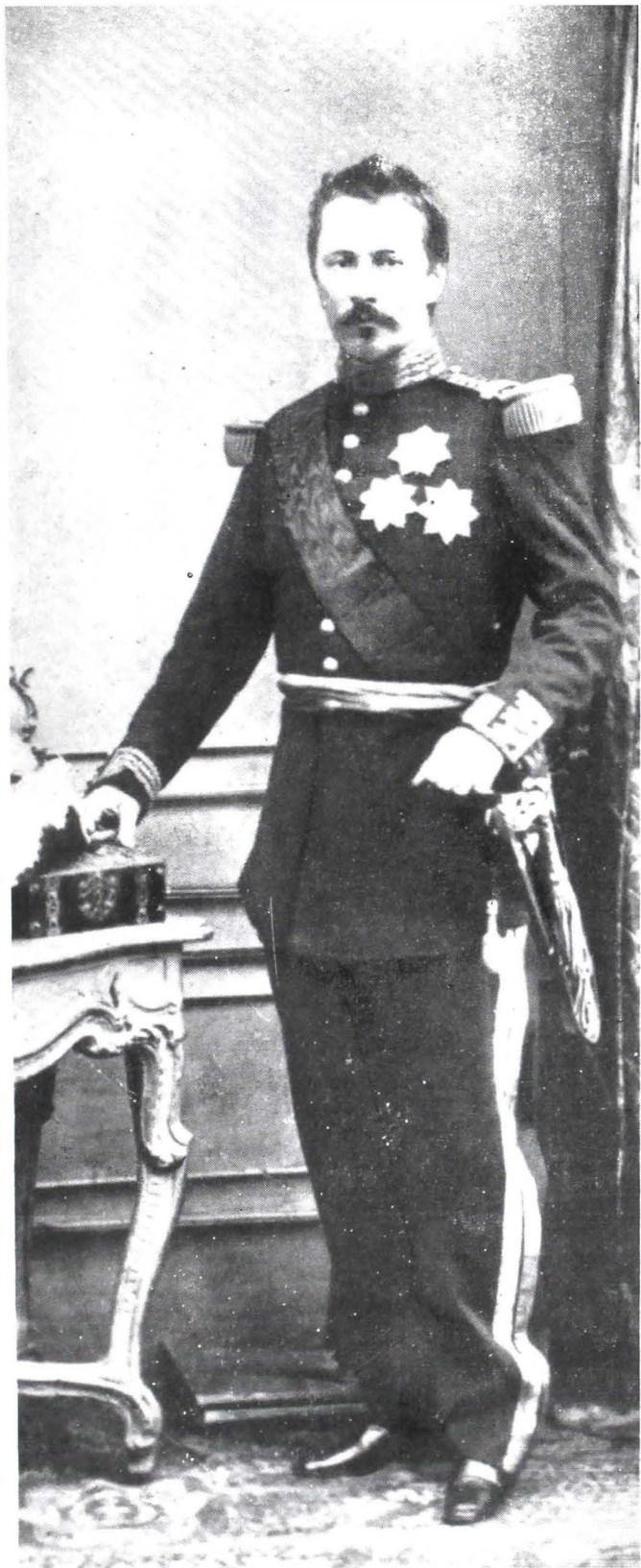
Ștefan Karagea

Hristo Botez

Personalități românești, susținători
de frunte ai Renașterii bulgare:
Mihail Kogălniceanu
Ion C. Brătianu
C. A. Rosetti
Alexandru Ioan Cuza

Case vechi din Kotel

Case vechi din Melnik

Astfel, în 1861 negustorul Ivan Dimov din Gabrovo a expediat dintr-o dată în Italia 110 ocale de viermi de mătase.

Deosebit de important era comerțul care se făcea cu Țara Românească și apoi cu România. Aceasta se datora, pe de o parte faptului că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea dezvoltarea industriei luînd la noi un mare avînt se simțea o acută nevoie de materii prime — lînă, bumbac brut și fire, piei brute sau semiprelucrate, fier, etc.

Pe de altă parte mulți emigranți din orașele bulgare, stabiliți la noi și ajunși mari negustori, cunoscînd bine piața bulgară unde lăsaseră numeroși prieteni și rude, puteau prin intermediul lor să importe acele mărfuri, care erau căutate pe piața românească sau plecau de aici mai departe spre Austria și Rusia. Țesăturile brute de lînă cum erau abaua și șiacul, mătasea și gogoșile de mătase, găitanele, orezul, migdalele, anasonul, tutunul, ceara, meșina ș.a. aveau căutare pe piața românească.

În comerțul cu România cei mai activi negustori erau, firește, cei din orașele de pe malul drept al Dunării ca Vidin, Lom, Șiștov, Ruse ș.a. Alături de ei se situează cei din Tîrnova, Plovdiv, Lovci, Kotel, Varna și alte orașe bulgare. Cunoaștem numele și firmele multor negustori și comisionari care făceau comerț cu România cum ar fi de pildă: frații Șișmanovici, Dimităr Naciovici și Atanas Karakașev din Șiștov, Hagi Petkovici, P. Zlate, Hagi Markov ș.a. din Ruse, frații Gheșev, Ștefan Vasilev ș.a. din Plovdiv, Hagi Ghenovici din Kotel, firma fraților Puliev din Karlovo ș.a.

Frații Evloghie și Hristo Gheorghiev din București și-au început comerțul lor cu această firmă din Karlovo, după care au intrat în legături comerciale cu negustorii din toate celelalte orașe bulgare. Această mare firmă bucureșteană și-a extins relațiile sale comerciale și prin negustorii bulgari din România. Comerțul multora dintre ei a ajuns să depindă în mare măsură de frații Gheorghiev, care au trecut apoi la operații bancare și la achiziționări de moșii ținînd în mîna lor numeroși emigranți deveniți clienți, negustori, comisionari și arendași. Așa se și explică atitudinea politică a multor emigranți, care, deși nutreau alte idei, nu-și puteau permite să le dea pe față deoarece economicește gravitau în jurul acestei mari firme.

Căile de comunicație au ajutat mult mișcarea mărfurilor. S-au construit căi ferate, s-a lărgit albia Maritei, vasele mici putînd circula de la Plovdiv spre vărsare, după cum o serie

de porturi de la Dunăre au fost amenajate pentru a ușura încărcarea și descărcarea mărfurilor. După îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării, companiile austriace au preluat transporturile pe această importantă cale fluvială.

Trebuie să remarcăm în încheiere că, spre deosebire de alte teritorii ale Imperiului otoman, cele bulgare au avut mereu o balanță comercială activă.

SITUAȚIA SOCIAL-POLITICĂ

Caracteristică pentru perioada 1856—1876 este stratificarea ce s-a adâncit mult, atât la sate, cât și la orașe. Când vorbim de acestea din urmă trebuie să subliniem și faptul că aproape toate aveau și un caracter rural într-o măsură mai mare sau mai mică, în sensul că atât meseriașii, cât și negustorii mărunți aveau și o bucată de pământ pe care o lucrau.

În aceste două decenii populația teritoriilor bulgare a trecut de 6600000 de inși dintre care circa 4 100 000 erau bulgari, 670000 creștini de alte naționalități și 1 774 000 de musulmani, între care turcii erau 975 000, restul fiind tătari, cerchezi, pomaci ș.a. Dacă nu ținem seama de clasa dominantă a feudalilor turci și în general de populația musulmană și ne referim numai la compoziția de clasă a societății bulgare, atunci putem spune că la orașe găsim o mare burghezie formată din proprietari de întreprinderi — aceștia fiind în legătură cu capitaliștii străini — mari negustori, cămătari și ciorbagii. Numărul ei nu era mare. Mai numeroasă, dar foarte nestabilă, era burghezia mijlocie compusă din negustorii și meseriașii mai înstăriți, din arendașii de impozite, beilicci și gelepi, proprietari de mori și pive etc. Cea mai numeroasă era desigur mica burghezie, compusă din micii meseriași și negustorii mărunți, intelectualitatea, adică învățătorii și preoții satelor, pușinii slujbași, apoi calfele ș.a. În orașele mai mari găsim muncitori care lucrau cu plată și din sînul cărora va lua naștere viitorul proletariat.

Și mai mare era stratificarea la sate unde, pe lângă un număr restrîns de ciorbagii, proprietari dispunînd de ogoare, vii și livezi mai întinse, mulți fiind în același timp și cămătari, cîrciumari, băcani etc. găsim și grupul destul de mare al micilor proprietari. Pușini dintre aceștia, deși aveau pămîntul lor, mai lucrau și pe al altora, împărțind recolta în jumătate. Foarte numeroși erau acei țărani cu pămînt puțin și

care își câștigau pâinea mai ales pe pământurile altora și dînd pe din două recolta, fapt pentru care se numeau izpolicari. Era apoi un grup mai mic de țărani dependenți, care luau pămînt în arendă pentru o sumă fixă numită „kesim“ (țărani kesimgii). În sfîrșit, erau cei ce lucrau cu plată pămîntul ciflicciilor, al beilor turci, și al marilor proprietari. Din toate acestea rezultă că singura clasă socială era burghezia de la orașe și sate, o burghezie cu o fizionomie socială deformată de relațiile feudale, care dominau încă societatea bulgară, chiar dacă relațiile capitaliste, frîmate, erau totuși în dezvoltare.

Ideologia acestei burghezii avusese la bază încă de la început ideea că singura cale prin care se putea ridica poporul bulgar era școala, învățătura, culturalizarea în general. Această ideologie era progresistă și a rămas așa pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea, deoarece poporul avea nevoie de o școală în limba națională adaptată cerințelor timpului. Așa s-au pregătit cadre și pentru mișcarea culturală, ca și pentru cea revoluționară. Putem spune că în primele locuri găsim aici tocmai pe reprezentanții marii burghezii, mai ales din emigrație și în primul rînd din Țara Românească și Rusia, bogații negustori care au ajutat cu banii lor tipărirea cărților, înființarea școlilor, susținerea tinerilor la studii etc. Marea burghezie bulgară de la Constantinopol s-a situat în fruntea mișcării pentru o biserică națională. Desigur culturalizarea și-ar fi păstrat acest caracter progresist dacă, după 1840, ea nu ar fi început să fie opusă deseori mișcării revoluționare, ceea ce i-a dat un caracter reacționar. În cele două decenii (1856—1876), întreaga burghezie bulgară se simțea mult stînjenită în activitatea ei de stăpînire otomană, dorind eliberarea Bulgariei. În ceea ce privește calea pe care urma să se meargă pentru obținerea ei, aici fiecare privea lucrurile după interesul propriu. De pildă marea negustorime bulgară din emigrație, ca și din țară ar fi dorit ca aceasta să se poată dobîndi fie pe cale diplomatică, fie pe calea unui război ruso-turc, mulțumindu-se și cu un anume compromis cu stăpînire otomană. Dacă în totalitatea ei această mare burghezie din țară și emigrație (cu mici excepții) se opune în principiu luptei revoluționare de eliberare națională, mai departe situația se complica. Marea burghezie de la Constantinopol era turcofilă, fiind în orice caz împotriva unei răscoale, pe cînd cea de la București și de la Odesa era rusofilă și ar fi admis pînă la urmă o mișcare populară armată

în Bulgaria, dar numai în prezența oștilor rusești care să impună noului stat liber o ordine burgheză ai cărei primi beneficiari să fie ei înșiși. Marea burghezie bulgară de la Constantinopol s-ar fi mulțumit cu reforme burgheze în cadrul Imperiului otoman, reforme în care s-ar fi cuprins desigur și autonomia față de patriarhia grecească.

Nu se poate totuși nega că marea burghezie din emigrație, adică cea de la București și cea de la Odesa, nu a ajutat bănește și în cazuri izolate mișcarea revoluționară. Explicația nu e greu de găsit. Fără îndoială această burghezie era cel mai bine informată în privința situației internaționale și vedea clar că eliberarea Bulgariei nu era posibilă printr-o răscoală, fiind condiționată de o intervenție armată sau cel puțin diplomatică a Rusiei. Ori îndată după înfrîngerea sa în războiul Crimeii și pînă după 1870, această putere nu mai ocupa în concertul european acel loc pe care-l avusese în prima jumătate a secolului și mai ales după 1820. Aceasta a dus și la schimbarea politicii ei externe. Ajutorul pe care marea burghezie l-a dat mișcării revoluționare bulgare — atît cît a fost dat — avea drept scop modificarea politicii externe rusești, care ar fi luat o atitudine mai fermă în această problemă. În acest sens și marea burghezie bulgară de la Constantinopol a susținut uneori bănește și în anumite momente pe revoluționarii bulgari, acțiunile celor din urmă putînd oarecum grăbi reformele pe care cea dintîi le aștepta din partea guvernului otoman. În afara mării burghezii, toată societatea bulgară, fără a nega rolul culturalizării, era totuși pentru o revoluție națională, care, mai ales cu un ajutor din afară ar fi dus la înlăturarea stăpînirii otomane. Este adevărat că burghezia mijlocie și mică dorea acest lucru mai mult teoretic, deoarece, cu cît avea mai multe mijloace de trai, cu atît mai greu îi venea să și le părăsească, intrînd într-o luptă în care riscul era extrem de mare. În sfîrșit, masele sărace de la sate și orașe ar fi putut să fie adevații ale răscoalei, dacă s-ar fi îngrijit cineva de trezirea și pregătirea lor. Simpla viață de mizerie cotidiană nu duce totdeauna la răscoală. Așa se explică de ce planurile lui Rakovski sau trecerea unor cete ca aceea a lui Hagi Dimităr din 1868, n-au dus la o ridicare a poporului, ca să nu mai vorbim de încercarea de răscoală de la Stara Zagora din 1875.

Dacă acestea sînt principalele curente ideologice din societatea bulgară, în sînul lor vom găsi pe parcurs o serie

întreagă de excepții, de nuanțe și variante, care nu pot fi înțelese decît examinînd conjuctura politică și atitudinea pe care au luat-o la momentul dat diferitele categorii sociale, sau organizații politice din țară, sau mai ales din emigrație. Trebuie să subliniem de asemenea și faptul că aceste deosebiri de vederi erau firești, ele reflectînd faptul că societatea bulgară, ca și emigrația erau lipsite de omogenitate, fapt care se observă foarte bine în sînul celei din România. Trăind într-o țară în care, după cum se va vedea, s-a putut manifesta în deplină libertate, putîndu-și crea organizații politice și culturale, ca și organe de presă, contradicțiile și uneori conflictele au fost foarte ușor vizibile. Desigur această lipsă de unitate a adus mari prejudicii luptei de eliberare.

Cele două curente politice au început a se delimita îndată după războiul Crimeii. Mai tîrziu sub numele de „bătrîni“ erau cunoscuți cei ce se împotriveau mișcării revoluționare și sub cel de „tineri“ cei care o promovau. Acțiunile ambelor curente și apoi partide s-au dus mai ales prin intermediul unor organizații a căror formare, caracter de clasă și atitudine politică vor fi prezentate mai jos.

II

Mișcarea de eliberare în perioada 1850—1866

BULGARI ȘI RĂZBOTUL CRIMEII

Anul revoluționar 1848 a întrerupt mult timp proiectele pe care țarul Nicolae I și le făcea pentru împărțirea Imperiului otoman, fiind sigur că Anglia nu s-ar fi împotrivit dacă în această situație ar fi primit Egiptul. Cît despre Franța și Austria, țarul era convins că nici una dintre ele nu va interveni. Aceste convingeri nu corespundeau însă realității. Greșeala cea mai mare a țarului Nicolae a constat în faptul că nu a apreciat la justa valoare locul atît de important pe care îl deținea Imperiul otoman în comerțul anglo-francez și care s-a arătat mai sus. Ținînd seamă de aceasta, se înțelege ușor de ce Anglia, cît și Franța nu puteau fi de acord cu o împărțire a Imperiului otoman. Nedîndu-și seama de toate acestea, Nicolae I a provocat Turcia prin trimiterea, în 1853, a unei solii în frunte cu Menșikov, care a cerut sultanului încheierea unui tratat cu două clauze importante: prioritatea bisericii ortodoxe asupra locurilor sfinte (Ierusalim și Bethleem) și mai ales recunoașterea oficială a țarului ca protector al tuturor creștinilor ortodocși din Imperiul otoman.

Sultanul a acceptat prima clauză, dar, sprijinit de ambasadorul englez, a respins categoric pe cea de a doua. În această situație Menșikov a anunțat ruperea relațiilor diplomatice cu Poarta și la 21 mai 1853 a părăsit Constantinopolul. O lună mai tîrziu trupele țarului au trecut în Moldova ocupînd apoi și Țara Românească, fără a declara însă război Turciei. Nici aceasta din urmă n-a făcut-o decît la 16 octombrie atunci cînd a fost sigură de sprijinul Angliei și Franței.

După distrugerea flotei turcești la Sinope de către amiralul Nahimov (noiembrie 1853), o mare escadră anglo-franceză a intrat în Marea Neagră și în martie 1854 cele două puteri apusene au declarat război Rusiei, instalîndu-și o bază de operații la Varna. Deoarece se aștepta și intrarea în

război a Austriei, țarul Nicolae a dispus retragerea armatelor sale din Țara Românească și Moldova. Trupele franco-engleze au debarcat în Crimeia și în toamnă au început aici lupte grele.

Încă de la primele zvonuri ale unui nou război ruso-turc, bulgarii din patrie ca și cei din emigrație au început să nutrească speranțe mari. Când Menșikov a sosit la Constanținopol, câțiva fruntași ai emigrației bulgare de aici i-au înaintat un memoriu, arătându-și doleanțele. De remarcat că acest document a fost semnat și de revoluționarul Gheorghi Stoikov Rakovski, care se afla atunci în capitala Turciei. Și emigrația din Țara Românească spera ca în urma acestui război poporul bulgar să înlăture, măcar parțial, stăpînirea otomană.

Deși țarul Nicolae, în ciuda îndemnului unor sfetnici ai săi și mai ales a cererii armatei, a respins planul unei răscoale în Balcani, gîndindu-se la ea abia atunci cînd a fost prea tîrziu, emigrația bulgară din București a acționat imediat. După unii istorici, fruntașii ei ar fi refăcut acea „Societate națională bulgară” care — fără a fi suficient atestată documentar — ar fi existat în 1848. Mai lesne de acceptat este părerea majorității istoricilor bulgari, potrivit căroră încă din primăvara anului 1853, la intrarea armătelor rusești în Principate s-a înființat o nouă organizație avînd drept scop formarea unor batalioane de voluntari în sprijinul armatei ruse. În mod oficial această organizație numită *Epitropia* și mai tîrziu *Eforia bulgară* a existat din ultimile zile ale lunii decembrie ale anului 1853, în fruntea ei aflîndu-se mai ales marii negustori Hristofor Mustakov, Ivan Bakaloglu, Constantin Ciocan, dar și alții ca Alexandru Hagi Ruset etc. Deși o serie de bulgari începuseră a se înscrie încă de la prima chemare, recrutările pe o scară mai mare au început atunci cînd generalul Gorceakov a luat contact cu *Eforia bulgară*, cerînd și concursul autorităților românești. Gorceakov a recurs la Alexandru Hagi Ruset, bulgar românizat și ofițer în armata română. La rîndul său acesta l-a însărcinat pe dr. Ivan Seliminski să viziteze acele orașe în care se aflau emigranți bulgari, înființînd centre de înscriere a voluntarilor. Generalul Halcinski a dat o circulară către autoritățile românești anunțîndu-le formarea unui corp de voluntari alcătuit din „români și orice alte noroade de religie pravoslavnică ce se află în prințipate”. Comandantul voluntarilor era generalul Sallos, care la 31 martie 1854 a dispus

de un corp de 4027 de oameni, dintre care 2000 erau bulgari, restul fiind români, greci, sîrbi ș.a. Unii dintre acești voluntari au însoțit armatele rusești atunci cînd ultimile au plecat în Crimeia.

Numărul românilor a fost de astă dată mai mic deoarece represiunile armatei de ocupație în urma înfrîngerii revoluției de la 1848 erau încă vii în amintirea țărănimii. Mai mult, la Vidin se aflau mai mulți revoluționari români, care erau în legătură cu cei din Oltenia. De aceea cînd a început retragerea armatelor țariste, mulți țărani români au trecut la Vidin cerînd revoluționarilor să se întoarcă în țară. Într-adevăr unii dintre aceștia au și făcut-o convocînd o adunare țărănească în satul Gîrla Mare (jud. Mehedinți) unde Ioniță Magheru a ridicat steagul revoluției pe turla bisericii și a citit încă odată proclamația de la Islaz. Dar armata de ocupație mai era încă în țară, iar colonelul Ion Solomon a înfrînt pe răsculați. Țăranii nu au cedat, continuînd mișcarea pînă la intrarea în țară a oștilor turco-austriace, acest avînt revoluționar „al națiunii valahe” fiind subliniat de către Marx și Engels.

În Bulgaria însă situația se prezenta cu totul altfel, populația așteptînd ca armatele rusești să treacă Dunărea așa cum o făcuseră în războiul din 1828—1829. La Constantinopol, Rakovski a pus bazele unei *Societăți secrete*, care trebuia să pregătească poporul bulgar pentru a fi gata „să acționeze odată cu înaintarea armatelor rusești în Turcia”. Membrii societății trebuiau să intre în serviciul armatei otomane pentru a putea lucra mai ușor. Rakovski însuși a ajuns „țîlmaci principal” al armatei și a călătorit, împreună cu ajutorul său Ivan Bațov, prin orașele de la nord de Balcani înființînd filiale ale societății. Ajungînd la Vidin, Rakovski a trecut pe ascuns la Calafat luînd contact cu armatele rusești, după cum Ivan Bațov a reușit să ajungă la Belgrad, dezvăluind planurile *Societății secrete* consulului rus din capitala Serbiei și apoi la Craiova unde a intrat în legătură cu Fonton, consilierul diplomatic al armatelor rusești. Ivan Bațov a venit apoi la București unde sosiseră și alți membri ai aceleiași *Societăți secrete*. Într-adevăr, în martie 1854, a avut loc la București o adunare la care au participat în afară de cei de mai sus (cu excepția lui Rakovski) și reprezentanți ai *Comunității bulgare* de la Odesa. Sarcina pregătirii țărănilor bulgari în așteptarea oștilor rusești a revenit lui Botio Petkov, tatăl lui Hristo Botev, care făcuse studii la Odesa.

În același scop Nikola Filipovski, care participase la mișcarea de la Brăila și fusese eliberat din închisoare de revoluționarii români de la 1848, a fost trimis la Tîrnova pentru a organiza unități armate ale societății. Bineînțeles, bani dădea și *Eforia bulgară* din București.

Societatea secretă a fost prima organizație politică care a acționat pe plan național, avînd filiale în cîteva orașe bulgare, și care a făcut un plan de luptă. Potrivit acestuia, armata rusă era așteptată să treacă Dunărea pe la Șiștov și să ajungă la Tîrnova, moment în care se spera într-o răscoală generală în Bulgaria. În toiul pregătirilor, Rakovski, trădat de ciorbagii a fost arestat și dus la Constantinopol. Pe drum însă a reușit să scape și cu o mică ceată de haiduci s-a retras în Balcani, așteptînd zadarnic sosirea oștilor rusești. Pînă la urmă, în primele zile ale anului 1855, Rakovski a trecut în Țara Românească adăpostindu-se în satul Sinești, de lîngă București, la vărul său Nikola Balkanski, care avea aici o moșie.

Deși armatele rusești nu au trecut în Bulgaria, totuși unii fruntași au făcut cîteva încercări de răscoală. Astfel în 1855 Nikola Filipovski, profitînd de faptul că garnizoana turcească de la Tîrnova era redusă ca număr, a făcut planul de a ocupa orașul cu cetașii săi. Se pare că intenția sa a fost aflată, deoarece curînd garnizoanele otomane din orașele bulgare au primit întăriri. Din aceeași cauză nici la Vidin, unde acționa Mancio Krăstik participant la răscoala de aici din 1850 și care avea legături cu unii negustori din Craiova, nu a putut trece la mișcarea plănuită pentru anul 1856. Și alte încercări au avut aceeași soartă. În concluzie, filialele *Societății secrete* din Bulgaria create de Rakovski, din care multe țineau legătura cu *Eforia bulgară* din București, organizație care strînsese voluntarii bulgari și de alte naționalități, nu au izbutit să ridice poporul la luptă, mai ales pentru faptul că aceasta urma să înceapă după trecerea Dunării de către armata rusă. Nici încercările făcute după retragerea aceluiași armate din Țara Românească și chiar după semnarea păcii de la Paris (martie 1856) nu au dat rezultate. De fapt în urma războiului Crimeii poporul bulgar nu s-a ales cu nimic în afară de acel hatihumaium dat de sultan în 1856 și al cărui text a fost inclus și în tratatul de pace. Acest act al sultanului repeta toate reformele prevăzute în hatisșeriful din 1839, subliniind egalitatea în fața legii a tuturor

supușilor sultanului, indiferent de religie. Deși a fost deseori invocat, atât în lupta pentru o biserică națională, cât și în cea de eliberare națională, hatihumaiumul din 1856 ca și hatișeriful din 1839 au rămas literă moartă, dispozițiile lor nefiind puse în aplicare de către autoritățile otomane.

ACTIVITATEA REVOLUȚIONARĂ A LUI GHEORGHI STOIKOV RAKOVSKI ÎNTRE ANII 1855—1863

În ceea ce-l privește pe Rakovski, acesta nesimțindu-se în siguranță în Țara Românească, ocupată atunci de oști turco-austriace, a plecat în mai 1856 la Belgrad, stabilindu-se apoi la Novisad, principalul centru cultural al sîrbilor din Voivodina pe atunci sub stăpînirea austriacă. Aici își publică el prima sa lucrare literară *Prevestitor al Drumeșului codrului*. Cu acest prilej cunoaște pe sîrbul Danilo Medakovici la al cărui ziar va colabora. La finele lui septembrie 1856 Rakovski pleacă pe Dunăre spre Brăila și Galați pentru a înscrie prenumeranți la viitoarea sa lucrare, poema *Drumeșul codrului* a cărei a doua redacție fusese încheiată la București. În noiembrie același an se întoarce la Novisad și publică în 1857 primul său ziar „Bălgarska Dnevnița”. În afară de articolele legate de lupta poporului său, ziarul lui Rakovski scrie și despre români, atacînd problema esențială care-i preocupa atunci și anume unirea principatelor. Analizînd pe larg situația politică de la noi, Rakovski arată și motivul care l-a determinat s-o facă. Crearea statului român unitar, afirma el „va constitui un pas înainte și pentru eliberarea popoarelor creștine din Imperiul otoman”. În sfîrșit, tot la Novisad, Rakovski și-a tipărit lunga sa poemă *Drumeșul codrului*. Deși versurile sale erau greoaie și lipsite de valoare artistică, lucrarea s-a bucurat de un mare succes deoarece demasca regimul otoman, clerul fanariot și pe ciorbagiile bulgari, slăvea lupta haiducilor și chema poporul la arme. Scrisă cu deosebit elan, lucrarea reprezintă primul poem revoluționar din literatura bulgară.

Toată această activitate a lui Rakovski a dus la intervenția Porții, care a cerut Austriei expulzarea sa. Arestat pentru a fi predat autorităților turcești, el a reușit cu destulă greutate să treacă la începutul lunii noiembrie 1857 în Țara Românească, ajungînd apoi la Galați unde a fost bine primit de emigranții bulgari. Rakovski a sosit la noi tocmai

în momentele cînd lupta pentru unire era în toiul ei. El a cunoscut bine și propaganda pe care unioniștii o făcuseră și o făceau cu ajutorul revistelor tipărite în apusul Europei. Încurajat de emigranți și influențat de ceea ce vedea în jurul său, Rakovski a vrut să profite de faptul că în acest timp caimacam al Moldovei era bulgarul grecizat Nicolae Vogoridi. Rakovski i s-a prezentat la Iași cerîndu-i aprobarea deschiderii unei tipografii bulgare la Galați. Tot la Iași, Rakovski a publicat un „Apel” pentru tipărirea unui ziar bulgar în apusul Europei. Vogoridi a aprobat cererea lui Rakovski, dar în același timp a comunicat Porții prezența în Moldova a cunoscutului revoluționar. Anunțat la timp de intenția lui Vogoridi de a-l aresta și preda turcilor, Rakovski a părăsit Galații trecînd în Rusia.

Deși emigranții bulgari de la Odesa erau gata să-l ajute la editarea unor periodice, Rakovski a așteptat zadarnic aprobarea cenzurei țariste și, neobținînd-o pînă la finele anului 1859, a părăsit Rusia. Totuși aici, în afară de unele lucrări istorice și filologice, el a alcătuit primul său plan de eliberare al Bulgariei intitulat „Apel către patrioții bulgari pentru eliberarea Bulgariei.” Revoluționarul bulgar afirma că momentul unei răscoale era oportun, fiind sigur de un ajutor din partea României și Serbiei, unde revenise, în locul lui Alexandru Karagheorghevici, Miloș Obrenovici cunoscut pentru politica sa antiotomană. Unele zvonuri arătau chiar că Miloș intenționa să refuze plata tributului și să proclame independența principatului său.

În drum spre Belgrad, Rakovski s-a oprit la Brăila unde emigranții bulgari, dorind să-l ajute, au încheiat cu el un contract prin care se obligau să-i dea 300 de galbeni îndată ce va depune la tipografie lucrările sale. Ajuns la Belgrad, revoluționarul bulgar a început să editeze din septembrie 1860 noul său ziar „Dunavski Lebed” (Lebăda Dunării). Neatacînd de la început Poarta, ci agitînd mai ales problema luptei împotriva Patriarhiei constantinopolitane, ziarul a putut pătrunde și în Imperiul otoman. Nu mai vorbim de emigrație și mai ales de cea din România, unde ziarul avea mulți abonați și unde redactorul său venea des. Astfel, în 1861 se afla la București înființînd aici prima „citaliște” (casă de lectură). Se poate spune că această gazetă a lui Rakovski a avut cea mai mare răspîndire atînsă vreodată de un ziar bulgar înainte de eliberarea țării.

Curînd însă acest organ de presă a început să publice articole care nu erau pe placul Porții, ba și altele care nu conveneau nici Rusiei țariste și ca urmare nici *Eforiei bulgare* din București. Astfel, Rakovski a condamnat în ziarul său înțelegerea guvernului otoman cu cel țarist de a face un schimb de populație, potrivit căruia tătarii din Crimeia aveau să fie colonizați în regiunea Vidinului, în locul lor fiind aduși bulgarii de aici. Mai mult, el a intervenit și direct, tipărind la București o broșură specială în acest scop (confiscată parțial de Hristo Gheorghiev pentru a nu se pune rău cu Rusia) și plecînd la Odesa pentru a convinge autoritățile țariste să oprească acest schimb. Este interesant de precizat că acum Rakovski face o deosebire netă între poporul rus și politica țaristă, așa cum nu o făcuse la Brăila în 1842. Revenind la Belgrad, el a protestat și în fața consulului rus de aici, declarînd deschis că renunță la supușenia rusă pe care o obținuse la Odesa.

Cînd articolele lui Rakovski au început nu numai să demaște abuzurile autorităților otomane, ci să atace chiar politica internă a sultanului, Poarta a intervenit la Belgrad cerînd prințului Mihail Obrenovici extrădarea lui Rakovski. Sub diferite motive aceasta a fost refuzată, mai ales că relațiile dintre Serbia și Poartă erau încordate, unele cercuri apreciînd chiar eventualitatea unui apropiat război serboturc, sperîndu-se obținerea unui sprijin din partea Rusiei. În această situație, pentru a-și îmbunătăți relațiile cu autoritățile țariste, Rakovski a scris în ianuarie 1862 o scrisoare explicativă lui Gorceakov, începînd în același timp să facă prin oamenii săi o propagandă revoluționară în Bulgaria.

Încă de la finele anului 1861, Rakovski a alcătuit un nou plan de eliberare a Bulgariei, prevăzînd ideea unui centru conducător în afara granițelor țării și înființarea în orașele și satele din interior a unor comitete. Apreciînd greșit că poporul bulgar era gata oricînd de răscoală, rolul acestor comitete urma să fie numai propagandistic. Oamenii trebuiau doar anunțați să-și procure din timp arme și muniții, așteptînd semnalul său. La Belgrad, Rakovski dorea să alcătuiască un detașament de circa 1000—1200 de oameni, cu cîteva tunuri. Într-adevăr, acest detașament s-a și format în primăvara anului 1861, dar nu cuprindea decît vreo 600 de inși, mulți dintre ei fiind foști haiduci sau conducători de răscoale, care răspundeau chemării lui Rakovski venind din Bulgaria, România și Serbia. Printre ei erau Ivan Kulin,

Vasil Levski, Stefan Karagea, Ivan Kasabov ș.a. de a căror activitate revoluționară va fi vorba și mai jos. Pentru înfăptuirea acestui plan trebuiau însă bani. Dacă principele Mihail al Serbiei a oferit instructori militari și unele ajutoare materiale, bani au dat și emigranții de la Galați și Brăila, unde a fost trimis în acest scop Ivan Kasabov. *Eforia bulgară* și marii negustori din București de sub influența sa nu au voit să dea nimic. Detașamentul lui Rakovski, care-și luase numele de „Legiunea bulgară“, urma să pătrundă în Bulgaria îndată ce Serbia va declara război Turciei. Mergînd pe culmile Balcanilor spre Tîrnova, ea avea să se mărească prin cetele de țărani care, tăind liniile de comunicație și reunindu-se cu această Legiune, aveau să-i mărească numărul pînă la 150 000 de oameni. Odată Tîrnova luată, cetele ce aveau să fie pregătite în România ar fi trecut în Bulgaria pe la Șiștov. Viziunea lui Rakovski era atît de romantică și încrezătoare încît spera ca atunci cînd armata sa, mergînd tot pe culmile munților, va ajunge la Marea Neagră să numere 500 000 de oameni dintre care 100 000 înarmați. De asemenea, cînd se trecea în Bulgaria urma să se formeze un guvern provizoriu bulgar care va lucra de comun acord cu cel al Serbiei. De fapt acesta, în frunte cu Rakovski, s-a și constituit.

Speranțele lui într-un apropiat război serbo-turc nu s-au împlinit. Principele Mihail Obrenovici nu dispunea de armament suficient, deși Rusia i-l promisese, iar în martie 1862 Alexandru Ioan Cuza își dăduse asentimentul pentru tranzitul secret al acestor arme și muniții. Ele nu au ajuns însă în Serbia decît la 22 octombrie, cînd conflictul serbo-turc fusese lichidat pe cale pașnică. Într-adevăr acesta a început la 3 iunie 1862 cînd la Belgrad un tînăr sîrb a fost ucis de turci. Incidentul a luat proporții, urmînd o ciocnire între sîrbi și soldații turci din cetate. La această luptă a luat parte și Rakovski cu legiunea sa. Deși noaptea tîrziu focul încetase, a doua zi, la 4 iunie, artileria turcească a bombardat orașul. Urmarea acestui conflict n-a fost însă războiul, deoarece Serbia nu l-a declarat Porții, ci o conferință diplomatică la Constantinopol, care după o lună de discuții a rezolvat situația pe cale pașnică. Îndată după aceasta, relațiile serbo-turce au reintrat în normal, Legiunea bulgară devenind de nedorit chiar pentru guvernul prințului Mihail. Dealtfel la intervenția energică a Angliei ea a fost desființată. Pregătirile lui Rakovski au dat însă unele roade în Bulgaria. Tîrnovenii au trimis în Serbia doi delegați, care au

fost primiți de Garașanin. Acesta i-a asigurat că îndată după ce va începe răscoala în Bulgaria, trupele sîrbești ca și Legiunea lui Rakovski vor trece granița. Cînd s-a auzit de incidentul de la Belgrad, Hagi Stavri, fost voluntar în războiul Crimeii, a încercat să pornească o acțiune la Tîrnova, dar negustorii și meseriașii mai înstăriți au cerut ca aceasta să înceapă numai după ce trupele sîrbești vor intra în Bulgaria. Cu circa 70 de tineri, Stavri s-a ascuns în munți, însă veștile sosite mai tîrziu despre lichidarea conflictului serbo-turc i-au determinat să renunțe la luptă. Hagi Stavri a reușit să fugă în România.

Rakovski a fost profund impresionat de curajul lui Al. I. Cuza care a riscat atît de mult ajutînd convoiul de 500 de căruțe cu mii de puști să traverseze România de la Prut și pînă la Dunăre, în satul Gruia, la granița cu Serbia. Se știe că domnitorul român a trecut prin momente critice pînă ce armele au ajuns la destinație. În acest sens un corp de oaste a și fost trimis la Gruia. Rakovski însuși ca și bulgarii din România au dat și ei ajutor la trecerea armelor, așa încît la un moment dat unul din ziarele bulgare de la Constantinopol a crezut că ele aveau ca destinație Bulgaria. „Românii, scria Rakovski, odată aliați ai sîrbilor... și-au îndreptat privirea și asupra noastră și o simpatie frățească există între ei și noi“. Dealtfel el urmărea tratativele duse între greci și sîrbi și era convins că un front comun al statelor din Balcani ar rezolva și problema bulgară. În acest sens el a și primit, din partea prințului Mihail misiunea de a vizita Cetinie și Atena, ceea ce a și făcut în 1863. Rakovski a ajuns repede la concluzia că Grecia nu putea să aibă o atitudine binevoitoare față de problema bulgară deoarece, pe de o parte, se afla sub influența Angliei, care nu dorea o alianță cu slavii din Balcani, iar pe de altă parte, pentru că lupta împotriva clerului fanariot, pe care o duceau bulgarii, nu putea să atragă simpatia burgheziei grecești. Pînă la urmă, deziluzionat de insuccese, Rakovski a trecut în septembrie 1863 în România unde spera să-și pună în aplicare planurile sale revoluționare.

ACTIVITATEA LUI G. S. RAKOVSKI LA BUCUREȘTI (1863—1867)

Atît situația politică din România cît și viața emigrației bulgare de aici îi erau bine cunoscute lui Rakovski, care, între 1855—1863, venise de multe ori la București, Iași,

Brăila și Galați, unde se bucura de multe simpatii. În ziarul său „Dunavski Lebed“ scrisese articole în care avusese cuvinte frumoase pentru politica internă și externă a domnitorului Cuza

În ceea ce privește situația emigrației bulgare din România, Rakovski știa că aceasta se bucura de toată libertatea și de ajutorul românesc. Dealtfel a și afirmat aceasta în mai multe rânduri. Astfel în ziarul Branitel (Apărătorul), pe care l-a redactat un an mai târziu la București, el scria: „Bulgari ce locuiți în România! Voi vă deosebiți de ceilalți frați ai voștri... pentru că trăiți într-o țară liberă care merge pe drumul culturii ... și pentru că v-ați creat o situație economică bună și dispuneți de mijloace“. Iar într-o scrisoare către bulgarii din Craiova, adăoga: „Onoratul guvern și poporul român ne întinde o mână prietenească și frățească și dorește să ne ajute în dezvoltarea noastră. El ne permite cu generozitate să avem biserici, școli și tipărituri în limba noastră maternă. Pentru aceasta trebuie să fim recunoscători“...

În momentul când Rakovski a venit la București, *Eforia bulgară*, cu care intrase în conflict acut în problema emigrării bulgarilor de la Vidin în Rusia, își schimbase numele în *Societatea de binefacere (Dobrodetelna drujina)*. Aceasta deoarece toți știau că vechea *Eforie* urmasa neclintit linia politică a diplomației țariste, impresie pe care conducătorii ei n-ar fi dorit s-o lase. În realitate *Eforia* își schimbase doar numele deoarece orientarea ei politică rămăsese aceeași. De aceea ea nu a văzut cu ochi buni stabilirea lui Rakovski la București. Cum acesta avea pașaport sîrbesc, Hristo Gheorghiev, care conducea *Societatea de binefacere*, a încercat să-l calomnieze în fața lui Kosta Magazinovici, consulul Serbiei, care însă i-a luat apărarea.

La sosirea lui Rakovski la București, luptele dintre burghezia liberală și moșierimea conservatoare erau în toi. Curînd Cuza a adus în fruntea guvernului pe Mihail Kogălniceanu și a început seria cunoscutelor sale reforme. Desigur, secularizarea averilor închinatelor a fost o serioasă lovitură dată patriarhiei fanariote și aceasta nu putea să fie decît în avantajul bulgarilor, care duceau o luptă acerbă împotriva aceluiași cler. Rakovski l-a cunoscut pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza care i l-a prezentat lui Cezar Bolliac, iar acesta din urmă lui B.P. Hasdeu. Fiind filolog și istoric, Hasdeu a găsit încă un punct comun cu revoluționarul bulgar. Curînd Rakovski și-a făcut și alte legături bucurîndu-se de prietenia

lui Mihail Kogălniceanu, a lui Dimitrie Bolintineanu, pe atunci ministru al învățămîntului, a lui C.A. Rosetti, Cristian Tell, Constantin Crețulescu și mulți alții.

Primul gînd al lui Rakovski a fost acela de a scoate pe bulgarii din București de sub influența *Societății de binefacere* și în acest scop mijlocul cel mai bun era editarea unui ziar. În decembrie 1900, B.P. Hasdeu a relatat într-o conferință ținută la Ateneul Român modul în care l-a cunoscut pe Rakovski, adaogînd: „Cuza Vodă, avînd simpatii pentru bulgari, ca toți vechii domnitori ai românilor, l-a primit cu căldură și i-a dat bani ca să înființeze un ziar ... Amîndoi am înființat la București un ziar româno-bulgar „Bădușnost-Viitorul“. Într-adevăr Cuza a ajutat bănește înființarea ziarului cu o sumă care nu acoperea decît în mică parte cheltuielile apariției, fapt pentru care Rakovski a fost silit să facă apel la compatrioții săi. De asemenea domnitorul român a intervenit și la Kogălniceanu pentru a-i da brevetul necesar. Într-adevăr acesta a fost obținut într-un timp record și i-a fost dat numai lui Rakovski, nu și lui Hasdeu. Ultimul îi era însă atît de apropiat încît în articolele pe care le-a publicat în *Viitorul* scria uneori în numele redacției.

După cum se arăta în „Anunțul“ care aducea la cunoștință apropiata apariție a ziarului, acesta era un organ bilingv avînd caracter „politic, literar și comercial“. Avea format mare și apărea de două ori pe săptămîină. Deviza ziarului era „Concordie și alianță — drepturile naționalităților.“. Pentru acoperirea cheltuielilor a luat ființă o societate pe acțiuni și s-au emis în total 400 de acțiuni a 10 galbeni.

„Anunțul“ lui Rakovski a avut un puternic ecou. În primul rînd autoritățile otomane de la Ruse au anunțat imediat că intrarea ziarului era oprită în Turcia. Deoarece Rakovski era supus sîrb, o delegație a *Societății de binefacere* s-a prezentat la Kosta Magazinovici încercînd să-i arate primejdiile apariției unui asemenea ziar și mai ales cele ce decurgeau din faima pe care o avea redactorul său. De notat că delegația a fost compusă din Hristo Gheorghiev și alți doi membri și anume dr. Atanasovici și dr. Protici, bulgari de origină dar profesori la Școala de medicină și farmacie a dr. Davila. Magazinovici a respins toate acuzațiile arătînd delegației că va vorbi în acest sens și cu baronul Offenbergh care era consulul Rusiei la București, fapt care l-a dezarmat pe Hr. Gheorghiev, ultimul afirmînd pînă la urmă că *Societa-*

tea de binefacere va susține ziarul. Ca urmare conducerea și unii membri ai ei au cumpărat imediat un număr de acțiuni.

Într-adevăr, la intervenția lui Magazinovici, consulul Offenberg l-a primit cu multă amabilitate pe Rakovski, atitudine care nu a durat mult. Îndată ce a comunicat vestea la Petersburg și a primit informații defavorabile asupra lui Rakovski, orientarea sa s-a schimbat, ea fiind urmată și de aceea a *Societății de binefacere*.

Primul număr din „Bădușnost” — „Viitorul” a apărut la 8 martie 1864. C.A. Rosetti în „Românul”, Hasdeu în „Aghiuță” și multe alte ziare din România au salutat apariția noii gazete. Ecouri moderate au avut doar „Reforma”, ziar conservator filoele și „Convențiunea”. În schimb guvernul otoman și-a arătat pe față împotrivirea. Ministrul de externe a scris domnitorului Cuza, exprimându-și speranța că acesta nu va tolera apariția ziarului, ordonând imediat „suprimarea sa și expulzarea redactorului”, făcând din aceasta o chestiune de încredere. Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu au lăsat însă și mai departe liberă apariția ziarului, fapt care a determinat a doua intervenție a Porții la București.

Într-adevăr Cuza și Kogălniceanu nu puteau să suspende un ziar care, în mai multe numere, aprobase secularizarea averilor mînăstirești și pledase pentru împrăștierea țărănilor. În această privință la 1 mai 1864, Rakovski scria în ziarul său că fără o „organizare internă, România nu numai că nu va putea să se întărească și să se facă respectată, dar nu va putea să fie nici odată la adăpost de influența politicii externe neprietenoase. Căci poate oare un țaran român să aibă dragoste de țară cînd el nu-și are țara sa proprie? Cînd nu-și are vatra sa părintească?... Noi nu credem că e posibil să existe un român... care să spună că țaranului nu trebuie să i se dea pămînt... să aibă din ce să trăiască, să fie liber și cu drepturi egale...”. Articolul se încheia, afirmînd că „înfăptuind această reformă, domnitorul și guvernul său vor intra în istorie ca niște mari reformatori”. Cele scrise de Rakovski în favoarea unei reforme agrare în România și împotriva moșierilor și arendașilor l-au neliniștit însă atît de mult pe Hristo Gheorghiev, încît acesta, ca și cei de sub influența sa și-au retras imediat ajutorul material dat gazetei. Ca urmare ziarul nu a mai putut apărea. În schimb Rakovski a spus lucrurilor pe nume arătînd că bogații negustori și bancheri bulgari din București sînt cei care nu au mai dat bani și au oprit și pe alții s-o facă. „Sînt oameni,

scria revoluționarul bulgar, în capul cărora a intrat un spirit oligarhic și care vor ca orice se face pentru cauza națională bulgară să se facă numai după convingerile și voința lor”.

Rakovski a încercat să editeze al doilea ziar al său, „*Branitel*” (*Apărătorul*) dar după apariția primului număr, ziarul și-a încetat existența, deoarece bani aveau doar negustorii dintre care o parte erau membri, sau se aflau sub influența *Societății de binefacere*, iar alții nu cutezau să se declare deschis de partea lui Rakovski. De aceea lupta lui cu *Societatea de binefacere* a început să se ducă deschis. Prin ziarele redactate de el la Novisad, Belgrad și mai ales la București, prestigiul revoluționarului bulgar crescuse mult în fața emigrației. Acesta a sporit atunci când Rakovski a luat inițiative care de drept ar fi trebuit să intre în preocupările *Societății de binefacere*. Astfel prin domnitorul Cuza el a intervenit la dr. Davila și numărul elevilor bulgari de la Școala de medicină a crescut mult, a contribuit la înființarea unor școli bulgare, a deschis problema spitalului de la Tîrnova, pentru zidirea căruia la donația lui Mihail Kifalov, din 1854, statul român dădea anual suma de zece mii de lei ș.a. În sfârșit Rakovskî, văzînd că nu mai poate edita un ziar, a tipărit mai multe broșuri. Este interesant de remarcat că el publică în traducere bulgară *Răspunsul lui Alexandru Ioan Cuza la scrisoarea marelui vizir* și *Mesajul* aceluiași domnitor la deschiderea parlamentului. Ambele au fost considerate de Rakovski drept model de demnitate națională, și ca atare ele trebuiau să fie cunoscute și de bulgari. În sfârșit contactul cu Hasdeu ca și vechile lui preocupări l-au determinat pe revoluționarul bulgar să publice la București revista „*Bălgarska Starina*” (Antichități bulgare). Ca și în cazul poemului „*Drumețul codrului*” și aici valoarea articolelor lui Rakovski nu trebuie căutată pe tărîm științific ci politic, lucrarea jucînd un rol de seamă în educația patriotică a tineretului bulgar.

Bineînțeles această intensă activitate publicistică nu l-a absorbit cu totul lăsîndu-i timp și pentru cea revoluționară propriu-zisă. Dealtfel diferitele planuri de eliberare a Bulgariei, menționate mai sus, au constituit tot atîtea etape în formarea ideologiei lui Rakovski, care se poate rezuma în cîteva cuvinte. Revoluționarul bulgar a cunoscut bine viața haiducilor bulgari și un timp a și practicat-o. El a ridicat însă această mișcare haiducească pe un plan superior— haiducii nu trebuiau să urmărească doar răzburarea poporului, ci, să aibă un scop mai înalt, care nu

putea să fie altul decît eliberarea Bulgariei. În concepția lui Rakovski poporul bulgar suferise prea mult pentru ca să nu fie gata să treacă la răscoală atunci cînd împrejurările ar fi fost propice. Or acestea se puteau reduce la o ceată bine instruită și înarmată, care, pregătită în afara țării, să treacă într-un moment favorabil în Bulgaria. Atunci poporul s-ar fi ridicat și cum Serbia și România nutreau planuri de independență, ajutorul lor ar fi putut fi lesne cîștigat. Mai mult, Rakovski însuși a afirmat unui prieten al său că domnitorul Cuza i-a promis acest ajutor. Este sigur că propunerea i-a fost făcută de marele revoluționar și că de ea a știut și maiorul Leca. Așa se explică faptul că, după detronarea lui Cuza, cînd Leca a ajuns ministru de război, l-a căutat pe Rakovski, la 8 mai 1866, pentru a înfăptui „acele lucruri pe care le-a propus înainte de 11 februarie 1866”. Poate în acest scop Cuza intenționa să pregătească din punct de vedere militar mai mulți tineri bulgari, adevărați ofițeri, care să conducă aceste cete. Dealtfel aceștia existau deja fără a fi fost pregătiți în mod special. Alexandru Hagi Ruset, Macedonski sau Liubomir Ivanovici sînt exemple clare, primii doi fiind de origine bulgară, iar ultimul sîrb. Este clar că domnitorul Cuza l-a ajutat pe Rakovski la formarea și înarmarea unor cete bulgare de haiduci.

Dintre cele două cete care au trecut Dunărea în această vreme menționăm pe cea condusă de Petăr Stoianov și Hristo Makedonski. Armele au fost luate de la arsenalul din București prin același ofițer Liubomir Ivanovici, menționat mai sus. Ceata nu avea decît 12 oameni și a trecut Dunărea în 1864. Efectivul redus se explică și prin siguranța lui Rakovski că simpla ei prezență în Balcani ar fi determinat pe mulți tineri bulgari să i se alăture, fapt care nu s-a petrecut.

În sfîrșit, așa cum vom vedea mai jos, în 1867 Rakovski a format și o organizație revoluționară la București asupra căreia ne vom opri îndată, alcătuiind în același timp și un adevărat statut pentru formarea și acțiunea cetelor de haiduci, formate pînă acum la întîmplare. Din nefericire, abdicarea lui Cuza în 1866, boala și apoi moartea lui Rakovski, survenită în anul următor 1867, nu i-au dat posibilitatea revoluționarului bulgar să treacă la fapte.

Toate acțiunile lui Rakovski — din timpul războiului Crimeii și pînă la moartea sa — înseamnă totodată intrarea mișcării bulgare de eliberare națională în faza sa organizată, Rakovski fiind primul ei ideolog și organizator. El a

reușit să grupeze în jurul său o serie de tineri și discipoli, unii fiind foști tovarăși de luptă de la Belgrad, alții venind alături de el la București.

În al doilea rând se cuvine să subliniem marele ajutor pe care această mișcare l-a primit, prin Rakovski, din partea domnitorului Alexandru Ioan Cuza. La moartea lui Cuza, în ziarul „Trompeta Carpaților“, condus de Cezar Bolliac, în numele bulgarilor din patrie ca și din emigrație s-a publicat o scrisoare în care s-au elogiât meritele domnitorului. „Națiunea bulgară — se scria aici — vine să îngenunche dinaintea sacrului mormânt al marelui bărbat și domnitor Alexandru Ioan Cuza și să depună pe el omagiile sale de respect, de devotament și de recunoștință către semizeul românilor și al națiunilor creștine subjugate din Orient“.

III

România și mișcarea bulgară de eliberare: 1866—1868

„SACRA COALIȚIE“ ÎNTRE ROMÂNI ȘI BULGARI ȘI COMITETUL CENTRAL SECRET BULGAR DE LA BUCUREȘTI

După cum s-a arătat mai sus, la finele anului 1865 Rakovski a tradus și a tipărit o broșură cu *Mesajul* lui Cuza pronunțat la 5/17 decembrie 1865 cu prilejul deschiderii parlamentului. Relațiile sale cu domnitorul român erau dintre cele mai bune și este destul de probabil că Alexandru Ioan Cuza se gândea la o viitoare acțiune antiotomană comună cu bulgarii. De reținut că Hristo Gheorghiev a semnalat acest lucru, într-o scrisoare, consulului rus de la Plovdiv, Naiden Gherov, bulgar de origină. Este foarte probabil că Rakovski să fi oferit domnitorului broșura și să fi avut cu el o convorbire. Alți contemporani atestă că Rakovski l-a pus în gardă pe Cuza de complotul ce se pregătea împotriva lui, fără ca domnitorul să ia măsurile de rigoare. Fapt este că în noaptea de 10 spre 11 februarie, Cuza a fost detronat și silit să abdice, în împrejurări prea cunoscute pentru a mai fi relatate aici. Surpriza a fost totuși mare în lumea diplomatică. Zvonuri încă neîntemeiate dar tot mai alarmante în legătură cu o eventuală intervenție armată otomană începuseră să circule, guvernul român fiind silit să le dezmințe. De aceea la finele lunii februarie sosea la Constantinopol o delegație românească, trimisă pentru a liniști Poarta. Nici situația din țară nu era prea clară și de aceea ministrul de interne D. Ghica, șef al partidului conservator a pus și a ținut sub urmărire o serie de prieteni ai lui Cuza din partea cărora se puteau aștepta unele riposte. Printre aceștia s-a aflat și Rakovski. Desigur *Societatea de binefacere* a profitat de ocazie și l-a prezentat pe revoluționarul bulgar ca pe un element periculos. Văzându-se urmărit, Rakovski a plecat la Brăila și apoi la Galați de unde a trecut în Rusia, în prima săptămână a lui aprilie 1866.

La sfârșitul lunii mai, Poarta a început într-adevăr să concentreze forțe armate la Dunăre, iar la 11/23 mai, adică

după venirea în țară a principelui Carol, Fuad pașa, care pînă atunci avusese o atitudine binevoitoare, a declarat delegației române că de aici înainte Poarta își va vedea numai de interesele ei, dat fiind că românii nu i-au ascultat sfatul. În această situație C. A. Rosetti, în lipsa lui Rakovski din țară, s-a adresat lui Ivan Kasabov, prietenul și în același timp secretarul revoluționarului bulgar. Cei doi au convenit ca, alături de un comitet român, format din trei persoane, să se formeze un comitet bulgar în scopul încheierii unei coaliții de luptă antiotomană. Discuțiile au început la redacția ziarului „Românul” și au continuat și în a doua jumătate a lunii mai. Conținutul lor se vede cel mai bine din proiectele acestei coaliții, care s-au păstrat în mai multe redacții asemănătoare:

„ACT DE COALIȚIE SACRĂ”

între români și bulgari. Act de alianță între români și bulgari.

Se formează Comitetul secret bulgar cu condițiile următoare: Persoanele următoare, adică ... constituie Comitetul bulgar central din București și care va avea relațiuni directe cu Comitetul român (de aceeași natură) și care este reprezentat de C. Ciocîrlan, Gr. Serurie și E. Carada.

II. Comitetul central secret bulgar din București va forma încă un comitet central într-unul din orașele principale ale Bulgariei și altul în Serbia, avînd aceste două comitete relații directe cu Comitetul central din București și fiind sub auspiciile lui.

III. Fiecare din aceste trei comitete centrale va forma filiale în statul unde există comitete și vor fi în relații directe cu comitetul respectiv central de care depinde.

IV. Scopul menționatelor comitete, atît centrale cit și filiale, va fi a prepara spiritele pentru o revoluție generală contra inamicului comun al popoarelor creștine din Orient. Semnalul revoluției în Bulgaria îl va da comitetul central bulgar din București, după înțelegere cu comitetul român atunci cînd va izbucni revoluția în țările vecine adică în România, Serbia, Muntenegru, Herțegovina, Epir și Albania, care împreună cu Bulgaria aspiră a forma state autonome și independente.

V. Iar modul îndeplinirii scopului menționat în articolul IV este:

1. Propagarea prin emisari și pregătirea spiritelor în toată Bulgaria.
2. Formarea (cînd comitetele român și bulgar din București vor crede necesar) și dirijarea de grupe în Bulgaria și mai cu seamă în Munții Balcani. Aceste grupe vor menține forțele și gărzile inamicului în inchietațiune

perpetuă cind pe de altă parte comitetele centrale de aci, prin foi volante, vor propaga mișcarea, iar comitetele d'acolo vor secunda opera prin toate mijloacele cele posibile procurind contingente.

3. Sosind momentul favorabil și spiritele fiind pregătite, Comitetul de aici, prin canalul comitetelor de acolo, va da semnalul grupelor de a descinde din munți spre a face să izbucnească o revoluție generală în toată Bulgaria.

4. Atunci poporul bulgar va fi chemat la arme prin proclamațiuni date de guvernul provizoriu bulgare, care va lucra în Numele $\frac{ASS}{CI}$ spre a-și redobîndi independența sa...

5. În același timp reprezentanți extraordinari ai poporului bulgar ... spre a le prezenta programul și protestul bulgar în contra opresorului său și a solicita protecțiunea lor, iar pe de altă parte a se invita (prin...) presa liberală europeană a pleda cauza noastră opiniei publice a Europei.

6. Comitetul va face apel la patriotismul bulgarilor spre a contribui cu avere și viață.

7. Toate ajutoarele ce comitetul român va procura vor fi considerate ca datorie publică a Statului bulgar și vor fi restituite cu recunoștință.

8. Detaliile modului de acțiune pot fi multiplicat și asimilate cu circumstanțele, dar totdeauna prin știrea Comitetului central român.

Casa acestei acțiuni va fi ținută de un casier numit de ambele comitete. Banii trebuincioși se vor elibera de dînsul, după ordine scrise a ambilor președinți.

VI. Pînă ce Comitetul central bulgar din București va dobîndi mijloace proprii și suficiente, comitetul român se obligă a fi procurat toate cele necesare precum și bani, arme, muniții de război, îmbrăcăminte și mijloace de existență, precum și mijloacele pentru întreținerea a unui sau mai mulți emisari în Europa și concursul presei europene.

VII. Fiindcă însă este cu puțință ca, din circumstanțe neprevăzute, România să-și dobîndească în alt mod (afară de război cu Turcia) independența și să formeze un stat liber și suveran, se îndatorește și atunci comitetul central român (cel menționat) a implini și a ține strict de articolul precedent (adică VI).“

S-au dat textele de mai sus pentru a se reduce la minimum necesar comentarea lor. După cum se vede Comitetul secret român, format din persoanele arătate, dar care trebuie s-o spunem reprezenta pe adepții politici ai lui C.A. Rosetti, a cerut lui Kasabov să formeze un Comitet bulgar secret la București în vederea unei răscoale în Bulgaria, la momentul pe care România îl credea oportun. Într-un cuvînt, dacă armatele turcești aveau să treacă Dunărea, atunci urmau

să se producă răscoale în teritoriul bulgar și chiar în celelalte, adică în cele locuite de greci, sîrbi, albanezi. Era unul din planurile mai vechi ale lui C.A. Rosetti și care s-ar fi putut înfăptui acum. Dar și dacă armatele turcești nu aveau să treacă Dunărea și Poarta recunoștea noua situație politică din România, relațiile româno-turce intrînd în normal, și în acest caz Comitetul central român trebuia să asigure mijloacele necesare împlinirii planurilor Comitetului bulgar, pînă ce acesta însuși va dispune de mijloace proprii suficiente.

Desigur românii ar fi dorit să trateze cu Rakovski, și cu toate că maiorul Leca, ministrul de război, i-a cerut lui Kasabov la 8 mai 1866 să-l cheme pe cunoscutul revoluționar, acesta nu a făcut-o, situîndu-se el în fruntea Comitetului bulgar căruia i-a modificat orientarea politică.

Deși la finele lunii mai trupele noastre erau concentrate pe Argeș, pe la începutul lui iunie tensiunea a început să scadă, iar spre mijlocul lunii la Constantinopol se vorbea de condițiile în care Poarta îl va recunoaște pe principele Carol ca domnitor al României. Se pare că tocmai de aceea coaliția, ale cărei tratative nu fuseseră definitiv încheiate, nu s-a mai semnat. Dar, după cum remarcă și istoricii bulgari, partea românească și-a respectat angajamentul luat prin articolul VI. De la început s-a dat *Comitetului central secret bulgar* 600 de galbeni austriaci. Acești bani erau necesari pentru primele cheltuieli legate de înființarea filialelor, a celor din Bulgaria de la Ruse, Tîrnova, Șumen, Șiștov ș.a., ca și a celor din orașele românești Giurgiu, Brăila, Ploiești ș.a. toate începînd să activeze din vara anului 1866.

Odată cu aceasta, *Comitetul central secret bulgar* (C.C. S.B.) și-a alcătuit un statut și a stabilit formula jurămîntului pe care-l depuneau membrii la intrarea în această organizație absolut secretă. De asemenea la 9 și 10 iunie, cînd s-a alcătuit corpul de voluntari români sub comanda lui Gheorghe Magheru, C.C.S.B., a început să înscrie și el, aparte, voluntari, numărul lor ridicîndu-se de la început la o sută de oameni.

În vederea recunoașterii principelui Carol de către Poartă, la mijlocul lunii iulie 1866, liberalii radicali C.A. Rosetti și Ion Brătianu și-au dat demisia din guvern, formîndu-se noul cabinet din conservatori și liberali moderați condus de Ion Ghica. Din acest moment C.C.S.B. a început să lucreze ca o organizație absolut independentă.

La sfârșitul verii sau începutul toamnei 1866, Rakovski s-a întors la București. Călătoria lui la Odesa nu se încheiase cu rezultatele așteptate, marii negustori nedându-i bani pentru cetelile pe care voia să le formeze în România și să le treacă în Bulgaria. La Odesa însă și-a preschimbat vechiul său pașaport rusesc cu unul nou. Îndată după plecarea sa în România, ministerul de externe rus a anunțat pe consulii de la București și Belgrad că se făcuse o greșală și ca urmare pașaportul trebuia să i se ridice. Baronul Offenbergh nu a dat însă ascultare dispoziției, explicînd că pe de o parte aceasta ar fi produs o foarte rea impresie în sînul emigrației, iar pe de alta era bine ca Rakovski să fie supus rus, numai în acest mod putîndu-i-se controla activitatea și lua măsuri la nevoie.

Revenit la București, Rakovski a aflat de crearea C.C.S.B. și i-a cerut explicații lui Kasabov, învinuindu-l pe drept cuvînt de nesinceritate. Într-adevăr acesta nu-i transmisese invitația maiorului Lecca, ministrul de război, făcută la 8 mai 1866. Revoluționar consecvent, Rakovski a considerat C.C.S.B. un compromis și a înființat o nouă organizație a sa. Stabilit împreună cu Panaiot Hitov și alți revoluționari la moșia de lîngă București a vărului său Nikola Balkanski, Rakovski, după lungi dezbateri, a terminat la 1 ianuarie 1867 redactarea „Regulamentului provizoriu” al cetelor de haiduci. Tot atunci a luat ființă și noua sa organizație revoluționară intitulată *Comandamentul suprem național-bulgar, secret*, care trebuia să conducă mișcarea de eliberare. Odată cu aceasta numărul organizațiilor emigrației bulgare de la București s-a ridicat la trei, fiecare cu ideologia sa proprie.

Deocamdată Rakovski se preocupa intens de organizarea cetelor, chiar dacă putea să acționeze personal din ce în ce mai puțin. Bolnav, el s-a stins din viață la București în toamna aceluiași an (1867).

În schimb Kasabov a continuat să conducă C.C.S.B.; El a intenționat să scoată și un ziar al comitetului bineînțeles fără a destăinui existența lui care era încă secretă. Era vorba tot de un ziar româno-bulgar, banii fiind achiziționați pe baza unei societăți pe acțiuni, după modelul lui Rakovski. Îndată ce și-a făcut cunoscută intenția, *Societatea de binefacere*, care nu știa de existența C.C.S.B., dar era la curent cu ruperea relațiilor Kasabov-Rakovski, s-a grăbit să cumpere acțiuni pentru a domina și acest nou ziar. Prudent,

Kasabov a apelat atunci la bulgarii de la Brăila și în special la Dobri Voinikov, cunoscutul om de teatru bulgar și care făcea parte din filiala locală a C.C.S.B. Nici aceasta însă nu i-a reușit, deoarece Voinikov voia să-și scoată ziarul său propriu la Brăila, ceea ce a și făcut mai târziu. Pînă la urmă, în noiembrie 1866, neputînd trăi doar din fondurile comitetului, Ivan Kasabov s-a stabilit la Ploiești ca profesor la școală bulgară din acest oraș, luînd cu sine arhiva și pecetea comitetului. Ceilalți membri, negustori preocupați de treburile lor, au activat mai puțin. Totuși, la finele anului 1866 a apărut în limbile franceză și bulgară, broșura *La Bulgarie devant l'Europe*, fără numele autorului ei, care era negustorul P. Kisimov, dar avînd în loc literele C.S.B., adică inițialele C.C.S.B. Broșura arată viața grea a popoarelor creștine din Balcani aflate sub jugul otoman, purtarea neomenească a autorităților sultanului, deziluzia lor față de atitudinea puterilor apusene și față de Napoleon III, care, susținînd că aceste popoare n-ar fi suficient maturizate sau ar fi adevrate ale panslavismului, nu era de părere să li se acorde autonomia. Se combat aceste teze, dîndu-se exemplul românilor care „au înlăturat influența fostului protector (Rusia) și s-au apropiat de puterile apusene“. Mai mult, românii și-au dovedit în așa măsură maturitatea, încît „au dejucat chiar tratatul de la Paris“, făcîndu-și unitatea. Această publicație a reanimat C.C.S.B., care și-a ales o nouă conducere și și-a modificat statutul în februarie 1867. Președintele era acum D. Diamandiev, care de fapt era un bulgar românizat numindu-se Diamandescu și fiind magistrat român. Secretarul Comitetului era P. Kisimov.

Este interesant de subliniat că, dacă atunci cînd C.C.S.B. depindea de comitetul român, scopul urmărit era eliberarea Bulgariei prin revoluție, acum acesta este multiplu (eliberarea sau autonomia ei, un dualism cu alți vecini ș.a.) ca și mijloacele de luptă.

A doua manifestare a C.C.S.B. a fost „Memoriul“ acestuia, tipărit la București și înaintat sultanului și reprezentanților marilor puteri, memoriu care marchează schimbarea atitudinii sale politice. Se propunea sultanului un dualism turco-bulgar asemănător celui austro-ungar. Padișahul, recunoscut și ca țar al Bulgariei, ar fi avut la Tîrnova un locțiitor creștin. Arătîndu-se marile avantaje pe care le-ar fi avut Poarta din acest dualism, memoriul menționa și cealaltă alternativă și anume faptul că neadmiterea dualismului ar fi dus

la „urmări groaznice“ de care ar fi fost răspunzătoare doar Poarta.

Această ultimă afirmație a fost considerată la timpul său ca o revenire la linia revoluționară, chiar dacă nu aceasta era intenția conducătorilor *C.C.S.B.* Astfel în Rusia, care susținea răscoala din Creta, memoriul a fost considerat ca preludiul unei mișcări similare. La Odesa emigranții au format un comitet ce se considera o filială a *C.C.S.B.* și au trimis la București 200 de galbeni, bani cu care s-a putut publica, începînd din septembrie 1867, ziarul „Narodnost“ (Națiunea). Desigur emigranții turcofili de la Constantinopol, și ciorbagii bulgari au întîmpinat memoriul cu dușmănie.

Pînă la apariția organului său de presă, *C.C.S.B.* fiind o organizație secretă, rostul și structura sa au fost interpretate în mod diferit. Cel mai aproape de adevăr era consulul austriac de la Vidin, care scria la Viena că organizația fusese creată sub auspiciile și protecția guvernului român. El se înșela însă cînd afirma că acest comitet data încă din timpul lui Cuza și că dispunea de 12—15 000 de ducați. Aproape toți însă considerau *C.C.S.B.* drept inițiatorul oricărei acțiuni mai importante a emigrației. Astfel toate pregătirile făcute de Rakovski și apoi trecerea în primăvara anului 1867 a unor cete înarmate peste Dunăre au fost puse în Bulgaria tot pe seama Comitetului.

Într-adevăr încă din toamna anului 1866 Rakovski plănuia trimiterea unei cete de 1 000 de oameni în Bulgaria. Oamenii și armele se adunau la Țiganca, moșia vărului său Nikola Balkanski. „Dacă ar fi venit cineva la Țiganca și ar fi intrat în casele de acolo ar fi găsit un întreg arsenal de diferite arme și o adevărată cazarmă de cetași“ — scria mai tîrziu unul dintre participanți. În 1867 însă, Rakovski fiind bolnav, de aceste pregătiri se ocupau „voievozii“ (căpitani de cete) Panaiot Hitov și Filip Totiu. Unele filiale din țară ale *C.C.S.B.*, cum erau cele de la Turnu Măgurele și Giurgiu, cereau energic Comitetului să grăbească aceste pregătiri.

Autoritățile românești cunoșteau totul și pentru a-și lua măsurile sale de prevedere, Constantin Crețulescu, președintele Consiliului de miniștri, venit de curînd la putere, a declarat în martie 1867 că guvernul român va păstra „o strictă neutralitate față de acțiunile emigrației bulgare“. Această declarație constituia o primă încălcare oficială a firmanului de recunoaștere a principelui Carol ca domnitor al României

deoarece în el se prevedea clar că România nu va servi drept loc de adunare a turburătorilor liniștii Imperiului otoman, clauză care se referea în mod special la emigranții bulgari.

SOCIETATEA DE BINEFACERE ȘI TRECEREA ÎN BULGARIA A CETELOR CONDUSE DE PANAIOT HITOV ȘI FILIP TOTIU

De toate aceste pregătiri a profitat însă *Societatea de binefacere*, chiar dacă inițiativa nu a fost a ei, ci a Rusiei. Profitând de faptul că Austria era angajată în războiul cu Prusia din care a ieșit înfrântă, diplomația țaristă, prin contele Ignatiev, a elaborat un plan pentru bararea expansiunii austriace în Balcani, prin formarea unui stat confederativ aflat sub protecția Rusiei. Se spera ca în acest stat, în fruntea căruia avea să fie principele Mihail Obrenovici al Serbiei, să intre toate popoarele suddunărene sau măcar cele slave. Deoarece inițiativa trebuia să aparțină acestora, Ignatiev s-a adresat *Societății de binefacere* de la București. În acest scop ultima a alcătuit în ianuarie 1867 un „program” care, după o introducere în care se aminteau vechile legături serbo-bulgare, se expuneau principiile fundamentale ale viitorului stat ce avea să se numească Serbo-Bulgaria sau Bulgaro-Serbia. Cum Garașanin și-a dat îndată acordul, s-a convocat la 5 aprilie 1867 o adunare la București la care au venit și delegați din Bulgaria, reprezentând pe ciorbagii și pe marii negustori. „Programul” a fost discutat și aprobat cu neînsemnate schimbări. Între altele noul stat urma a se numi Iugoslavia. Deși Garașanin și-a dat din nou aprobarea arătând însă că semnarea oficială se va face atunci când se vor discuta și amănuntele, de fapt el urmărea altceva. Serbia ceruse sultanului evacuarea trupelor otomane din cetățile sârbești și relațiile erau mai de mult încordate, vorbindu-se chiar de un apropiat conflict armat. În acest scop în capitala Serbiei luase ființă o școală militară la care s-au înscris numeroși tineri bulgari formînd aici „a doua legiune bulgară de la Belgrad”. Momentul era potrivit deoarece, atît Franța, cît și Rusia ceruseră Porții reforme pentru îmbunătățirea situației supușilor creștini ai sultanului. Încolțit din mai multe părți, sultanul înclina să cedeze cererilor sârbești ceea ce mai tîrziu a și făcut și în mai 1867 garnizoanele otomane au început să părăsească Serbia. Pe această bază și motivînd că hatihumaiunul din 1856 asigura drepturile cerute,

sultanul a respins apoi cererile de reforme adresate de Franța și Rusia. Simțind din timp aceasta și voind să demonstreze contrariul, contele Ignatiev a cerut *Societății de binefacere* să provoace unele mișcări în Bulgaria prin trecerea unor cete formate și înarmate în România. Dorința contelui Ignatiev a coincis cu aceea a lui Rakovski, care nu ar fi admis însă o colaborare cu organizația „bătrînilor“. Cum revoluționarul bulgar era însă foarte bolnav, Panaiot Hitov s-a întâlnit încă în martie 1867 cu Hristo Gheorghiev, de față fiind și un reprezentat al bulgarilor de la Odesa. *Societatea de binefacere* a fost de acord să susțină material trecerea unor cete cu condiția ca ele să nu provoace o răscoală — aceasta putînd începe doar în cazul unui război serbo-turc.

Deși la început fusese vorba de formarea a zece cete, Hristo Gheorghiev nu a dat bani decît pentru două. Instruită la Țiganca și înarmată în parte de Nikola Balkanski, ceata lui Panaiot Hitov numărînd 30 de inși și avînd ca stegar pe Vasil Levski, a trecut la 28 aprilie 1867 de la Ulmeni la Turtucaia și fără a fi simțită de turci a ajuns cu bine în Balcani. În schimb cei 35 de inși de sub conducerea lui Filip Totiu, care au trecut Dunărea pe la Șiștov la 17 mai, au fost descoperiți din cauza lipsei de prevedere a unor tineri din oraș, membri ai filialei *C.C.S.B.*, care i s-au alipit. După prima luptă cu turcii dată lîngă satul Várbovka, Totiu a rămas doar cu 12 cetași, iar după alte ciocniri, în momentul cînd a reușit să fuzioneze cu ceata lui Panaiot Hitov și să treacă în Serbia, el nu mai avea decît patru oameni.

Deși, respectînd promisiunea făcută *Societății de binefacere*, aceste cete nu au încercat deslănțuirea unei răscoale, drumul lor prin Balcani a făcut mare vîlvă în Bulgaria, orășenii și țărani convingîndu-se de existența centrului revoluționar de la București, pe care toți îl identificau cu *C.C.S.B.* Tocmai de aceea și ultimul a cerut lui Ion Brătianu arme pentru înarmarea altor cete. Dîndu-și seama că momentul prielnic trecuse, acesta însă i-a îndemnat să aștepte împrejurări în care acțiunea să aibă măcar șanse minime de succes.

Într-adevăr Serbia renunțase la război, iar Grecia ca și România erau departe de a fi pregătite. De asemenea Poarta adresase o notă guvernului român reproșîndu-i trecerea celor două cete. De sprijinirea și înarmarea lor, România era acuzată deschis de Franța, Anglia și Austro-Ungaria. În special campania de presă dezlănțuită de ziarele din aceste țări, potrivit căreia guvernul român în alianță cu Rusia

contribuia activ la formarea, înarmarea și trecerea unor noi cete în Bulgaria, a pus problema bulgară pe masa diplomației europene. Dacă din toată această campanie poporul bulgar avea de câștigat, în schimb guvernul român a trebuit să facă față unor proteste energice. Mai mult, pentru intimidare, Poarta a concentrat și unele forțe armate la Dunăre. Până la urmă și conservatorii români au utilizat această problemă ca un cap de acuzare împotriva guvernului liberal, P.P. Carp făcând o interpelare specială în chestiunea cetelor bulgare. Ion Brătianu a răspuns cu multă diplomație, respingând acuzațiile, dar recunoscând existența unor organizații bulgare la București, a căror funcționare însă nu o putea interzice atîta vreme cît chiar în capitala Imperiului Otoman exista una similară și care avea legături cu Rusia. Prin această declarație făcută de la tribuna Camerei, România mergea și mai departe luînd sub protecția sa, în mod oficial, organizațiile emigrației bulgare ca și acțiunile lor. Dealtfel opinia publică simpatiza și ajuta mișcarea bulgară de eliberare. Aceasta se vedea nu numai din articolele prin care C.A. Rosetti, Bogdan Petriceicu Hasdeu și alții le publicau în ziarul „Românul”, sau din atitudinea înțelegătoare a autorităților. De notat este că Iorgu Caragiale a scris și a reprezentat la Brăila cu trupa sa drama „Bătălia bulgarilor cu turcii sub comanda voievodului Filip Totiu”, care s-a jucat cu succes și în alte orașe ale țării, în 1867 ca și în 1868. Astfel de spectacole ca și tiradele revoluționare pe care le citeau în ziarul „Narodnost” impresionau puternic mai ales pe acei tineri patrioți bulgari care făcuseră parte din cetele de haiduci și care se aflau acum la București, Brăila, Galați, ca și în alte orașe ale țării unde se așezaseră emigranții din Bulgaria. Dorința de a trece cu o nouă ceată peste Dunăre era și mai mare la foștii membri ai legiunii bulgare de la Belgrad, care, după desființarea acesteia, găsiseră adăpost în aceleași orașe. La afirmațiile ziarelor străine, reproduse de presa conservatoare românească, în care se vorbea de organizarea și înarmarea unor cete de sute de oameni era sensibilă mai ales intelectualitatea revoluționară bulgară, învățătorii care, predau la Giurgiu, Brăila, Ploiești ș.a. în școlile pe care, cu aprobarea autorităților românești le înființaseră emigranții. S-a ajuns pînă acolo, încît învățătorul Zaprianov de la Giurgiu pune deschis această problemă într-un articol din ziarul „Narodnost”. Ținînd seama că toți emigranții doreau eliberarea țării lor robite, era cazul ca această dorință să îmbrace forme

concrete, fiecare oferind ceea ce putea. Dacă tinerii săraci erau gata să-și dea viața, bogații negustori și arendași dispuneau de sumele necesare pentru înființarea unor comunități bulgare care să se ocupe de organizarea și înarmarea unor cete ca acelea ale lui Panaiot Hitov și Filip Totiu.

COMUNITATEA BULGARĂ ȘI TRECEREA CETEI CONDUSE DE HAGI DIMITĂR ȘI STEFAN KARAGEA

Ideea lui Zaprianov a fost înfăptuită în iunie 1868, când în locul C.C.S.B., care căzuse în desuetudine, a luat ființă la București o nouă organizație centrală numită *Comunitatea bulgară*. În fruntea ei se aflau Ivan Kasabov, Dumitru Țenovici, dar și o serie de negustori bogați ca G. Solacoglu, Constantin Ciocan ș.a. care făcuseră parte sau gravitaseră mai înainte în jurul *Societății de binefacere*. Comunitatea avea filiale și în provincie, în ea intrând foștii membri ai C.C.S.B. Cu banii ei s-a înarmat o nouă ceată care sub conducerea lui Hagi Dimităr și Stefan Karagea a și trecut peste Dunăre, în iulie 1868.

Ca și C.C.S.B., *Comunitatea bulgară* a fost o organizație a burgheziei liberale înființată cu știrea și cu sprijinul autorităților românești. Dintr-unul din „Jurnalele” *Comunității* se vede că aceasta avea legături cu Mihail Kogălniceanu și cu Vasile Boerescu. De asemenea ea se bucura și de sprijinul lui C. A. Rosetti și al ziarului său „Românul” și mai ales de acela al lui Ion Brătianu. Spre deosebire de C.C.S.B. ea era însă o organizație legală trecând ca o societate cultural-filantropică. Ideologia sa era similară cu a C.C.S.B., chiar dacă tactica ei a fost mai curajoasă, ea trecând direct la trimiterea unei cete peste Dunăre. Dacă Hagi Dimităr, conducătorul acesteia, ducea cu sine o proclamație revoluționară semnată de „Guvernul provizoriu bulgar din munții Balcani”, dar alcătuită și tipărită la București de Ivan Kasabov, aceasta din urmă i-a mai dat încă două importante documente și anume: un nou memoriu către sultan și o scrisoare adresată marilor puteri prin ambasadorii de la Constantinopol ai acestora. În ambele se cerea rezolvarea problemei bulgare tot pe calea dualistă propusă prin memoriul din 1867 al C.C.S.B.

Cei doi conducători ai cetei, Hagi Dimităr și Stefan Karagea, erau oameni cu experiență, deoarece nu treceau

Dunărea pentru prima oară. În afară de aceasta, dintre cei 125 de cetași doi aveau și o pregătire militară. Unul dintre ei făcuse o școală militară în Serbia, iar altul fusese un timp ofițer în armata rusă. Stabilite apoi la Buzău își instruiseră și pe unii dintre tovarășii săi făcând cu ei exerciții militare într-o pădure din apropierea orașului. Un altul, Hristo Makedonski, fost haiduc, fusese voluntar în armata română în 1866. A fost unul dintre cei care au scăpat cu viață din luptele pe care ceata le-a dat cu turcii și târziu, după eliberarea Bulgariei, și-a publicat amintirile descriind în amănunt formarea cetii, plecarea din București, trecerea Dunării și luptele date cu puterile turcești. Aceste amintiri ca și documentele de care dispunem arată deosebit de clar ajutorul pe care autoritățile românești, civile sau militare, ca și oamenii de rînd l-au dat la formarea, înarmarea și trecerea cetii peste Dunăre. Astfel în ultimele zile ale lunii iunie cei 125 de cetași s-au adunat la București. În ziua plecării au luat cu toții o masă comună într-o casă din „mahalaua tabacilor”, prînz la care au asistat cei doi căpitani ai cetii, prieteni de-ai lor, ba chiar și comisarii de poliție din cartier. S-au ținut cuvîntări, s-au făcut urări și spre seară ceata s-a îndreptat spre Giurgiu. Armele au fost încărcate în trei care cu boi și însoțite de căpitanul Nicolae Macedonski, bulgar romanizat și ofițer în armata română, el însuși dăruind cetașilor 30 de puști. Căpitanul Macedonski și ordonanța sa au condus pe cetași și carele cu arme pînă la bariera Capitalei pentru ca paza de acolo să le dea drumul, sub cuvînt că reprezintă un transport militar obișnuit. S-a continuat drumul pînă la Giurgiu unde s-au mai cumpărat provizii, după care convoiul s-a îndreptat spre satul Pietroșani de pe malul Dunării, pe atunci moșia princepelui Știrbei, dată în arendă celor doi frați bulgari Mihail și Atanas Koloni. În noaptea de 6—7 iulie cetașii s-au îmbarcat în vasul unui grec care i-a trecut în insula Gisca, ostrov ce se afla în jumătatea dinspre malul turcesc al Dunării, dar care aparținea României și era păzit de grăniceri români. Aici s-a depus jurămîntul, după care, spre înserat barca a încercat să tragă la malul drept al fluviului. Autoritățile otomane fiind avizate și avînd un lanț dens de grăniceri i-au surprins însă și prima luptă s-a dat chiar pe mal. Ceata condusă de Hagi Dimităr și Stefan Karagea a reușit însă să debarce și și-a continuat drumul. Alte lupte cu puterile turcești s-au dat lîngă satele Karaisen,

Patreș și Vișovgrad. În sfințit Hagi Dimităr cu 68 de cetățeni, deși a fost înfrânt la Kălnă-dere, a reușit să ajungă în Balcani pînă la vîrfurile Buzlugea unde a fost înconjurat de mari forțe turcești și cei 40 de cetățeni cu care mai rămăseseră au căzut eroic aproape pînă la unul. Faptul că ceata lui Hagi Dimităr, deși descoperită chiar la trecerea ei, a putut străbate luptînd Bulgaria de nord, de la Dunăre la Balcani, a impresionat puternic cercurile conducătoare otomane, a influențat evoluția unor probleme importante cum a fost de pildă lupta național-bisericească și a dat de gîndit diplomației europene. Prin aceasta ea se înscrie ca una din cele mai de seamă manifestări ale mișcării bulgare de eliberare națională. În același timp ea a convins pe cei mai mulți că o răscoală în Bulgaria nu putea fi dezlănțuită de prezența unor cete dovedind în mod practic ineficiența acestei tactici.

Trecerea cetei lui Hagi Dimităr a făcut mare vîlvă. Deși presa străină încetase încă din mai 1868 să mai acuze România că ajută sau închide ochii lăsînd să treacă cete în Bulgaria, pregătirea ei nu a rămas necunoscută autorităților românești și populației, după cum s-a arătat mai sus. Nimeni însă nu a protestat, ci dimpotrivă toți i-au ajutat pe cetățeni. Lucrurile s-au petrecut la lumina zilei deoarece poliția și primăria Bucureștilor, ca să nu mai vorbim de militari, adică de căpitanul Macedonski și de grăniceri, erau de partea mișcării de eliberare bulgare. Nu trebuie să uităm că în acest timp prefect al poliției Capitalei era Constantin Ciocîrlan, iar consilierii primăriei erau Corneliu Lapati, Eugen Carada și Grigore Serurie, toți fiind foștii delegați ai părții românești în discuțiile pentru formarea Sacrei Coaliții și a înființării C.C.S.B. Dealtfel, Hristo Makedonski o spune răs-picat: „poliția românească era destul de indulgentă cu noi ... și multe ni se ertau“. Și tot el adaugă: Trebuia „să nu creiem vreo neplăcere guvernului român, care, dreptatea ne-o cere s-o spunem, nu ne-a împiedecat, și dacă ar fi voit putea să ne facă greutăți, deoarece nu se putea să nu știe de pregătirile noastre și de tot ceea ce făceam“.

De pregătirea cetei a aflat și *Societatea de binefacere*. Hristo Gheorghiev știa însă bine că pentru toate acestea trebuiau bani și aștepta să fie solicitat. Atunci însă cînd a văzut că mijloacele financiare s-au găsit și fără ajutorul său, a destăinuit totul consulului Rusiei, baronul Offenbergh. De la acesta din urmă a aflat consulul Franței, care a comunicat turcilor iminenta trecere peste Dunăre a unei cete

bulgare înarmate. Așa se și explică faptul că Poarta a înaintat în acest sens o notă la București, la care agentul nostru diplomatic era autorizat să răspundă la 12 mai că guvernul a luat toate măsurile necesare.

Cu câteva zile înainte de trecerea cetei, baronul Offenbergh i-a atras atenția și lui Ion Brătianu. Acesta l-a chemat imediat pe Ivan Kasabov, întrebându-l dacă se pregătea trecerea unei cete mai mari. La răspunsul negativ al acestuia, ministrul român nu a luat nici o măsură. Mai mult, trecerea cetei s-a făcut într-o vreme când relațiile româno-turce erau puțin încordate din cauza refuzului guvernului român de a-l extrăda pe Filip Totiu la cererea expresă și repetată a Porții.

A fost firesc deci ca de astă dată protestele Turciei, Austriei și Franței, să atingă culmea, înaintându-se guvernului român, după prima notă turcească și o notă colectivă. Ion Brătianu a devansat-o însă, mergînd personal la Giurgiu și luînd de ochii lumii măsuri aspre. S-au făcut câteva arestări la Pietroșani, s-au trimis forțe suplimentare de pază la Dunăre, s-au mutat în județele de munte acei bulgari de aici care nu aveau un domiciliu mai vechi și o ocupație precisă, iar șeful poliției de la Giurgiu a trecut la Rusciuk pentru a liniști autoritățile otomane. Ivan Kasabov a fost arestat, dar eliberat după câteva zile. În sfîrșit guvernul român a răspuns Porții, găsind explicații, arătînd măsurile luate, dar subliniind în finalul notei că orice ar întreprinde guvernul otoman și cel român, ele nu vor putea opri lupta de eliberare a poporului bulgar, „deoarece nimeni nu merge de bună voie la moarte, fără motive foarte puternice“.

Desigur răspunsul guvernului român nu a mulțumit Poarta. Dealtfel ziarele franceze și austriace reluseră și ele acuzațiile aduse României, campanie secundată de presa conservatoare din România, care o utiliza pentru a provoca demisia guvernului. De aceea a urmat o a doua notă a marelui vizir la care a răspuns Nicoale Golescu, președintele consiliului de miniștri. Nota guvernului român a fost însă considerată de Poartă ca „un act de insubordonare premergător declarației de independență“. După cum raporta agentul nostru diplomatic, sultanul concentrase forțe armate la Dunăre și avea de gînd să dea un ultimatum guvernului român, cerîndu-i expulzarea tuturor membrilor organizațiilor politice ale emigrației bulgare, așa cum prevedea prin firmanul din octombrie 1866, dat pentru recunoașterea principeului Carol ca domnitor al României. Dacă ultimul refuza înpli-

nirea cererii Porții, armatele turcești aveau să treacă Dunărea, asumându-și riscurile ce decurgeau din această acțiune.

În fața unui iminent atac militar otoman s-au luat măsurile corespunzătoare. Dimitrie Brătianu a fost trimis la Paris pentru a potoli campania ziarelor franceze, angajând câțiva ziariști să scrie articole favorabile României și misiunea sa s-a încheiat cu succes. În al doilea rînd, la începutul lunii noiembrie, principele Carol s-a dus la Giurgiu, pretextînd că voia să-și vadă iahtul care tocmai ieșise din reparații. El era însoțit însă de Ion Brătianu și de A. Golescu și anunțase această vizită lui Sabri pașa care conducea vilaietul dunărean. Acesta i-a cerut domnitorului român o audiență care a avut loc chiar pe iaht. A urmat o convingătoare prin care principele României urmărea să liniștească Poarta. Carol a debarcat chiar la Rusciuc unde la invitația lui Sabri a trecut în revistă trupele, fiind salutat cu lovituri de tun. Scrisorile adresate marelui vizir și sultanului, darurile făcute ultimului și mai ales demisia guvernului Golescu și aducerea la putere a unui conservator-liberal condus de Dimitrie Ghica, cu Mihail Kogălniceanu la interne au reușit să dea satisfacție Porții, care a renunțat la ultimatum-ul său și la atacarea României. În acest fel și organizațiile emigrației bulgare nu au avut nimic de suferit.

Cauza dreaptă a poporului bulgar care lupta pentru libertatea sa a fost susținută nu numai în Cameră, unde Brătianu, Kogălniceanu ș.a. i-au luat apărarea, dar și de presa românească și în special de ziarul „Românul” al lui C. A. Rosetti. Acesta din urmă a arătat suferințele poporului bulgar, a demascat pe adevărații vinovați ai situației reale din teritoriile bulgare, dar în același timp a atras și atenția emigranților, arătîndu-le că nu-și puteau elibera țara doar prin trimiterea unor cete armate, fiind nevoie în primul rînd de o solidă organizație revoluționară internă. De aceea „Narodnost” scria: „Ziarul „Românul” este citit de fiecare bulgar cu cea mai mare satisfacție și cu o deosebită recunoștință pentru înțelegerea sa frățească față de bulgari”.

În afară de organizarea și înarmarea cetei lui Hagi Dimităr *Comunitatea bulgară* a avut și alte inițiative. Ea s-a dezagregat însă repede deoarece nu forma un tot omogen — unii dintre marii negustori din componența ei fiind în trecut legați de *Societatea de binefacere* pe cînd alții ca Ivan Kașabov, Dumitru Țenovici și Kiriak Țankov erau adversari consecvenți ai acesteia. Ultimul era redactorul gazetei „Tăpan”

(Toba) în jurul căreia se strânseseră acei radicali care au format curînd partidul revoluționar bulgar din emigrație și între care se afla și Hristo Botev. Dacă din februarie 1869 *Comunitatea bulgară* poate fi socotită ca lichidată, grupul din jurul lui „Tăpan“ a început a se numi din martie 1869 *Mlada Bălgaria* (Bulgaria tînără), ziarul „Narodnost“ afirmînd că este organul de presă al acesteia. Grupul mai purta și numele de *Bratska liubov* (Dragostea fraternă) după numele sălii bulgare de lectură din București unde aceștia se adunau. De fapt acest an, 1869, este un an de răscruce. Pînă spre sfîrșitul lui emigrația bulgară din România fusese dominată mai ales de ideologia burgheziei liberale, dacă exceptăm bineînțeles organizația revoluționară a lui G.S. Rakovski, de scurtă durată, și *Societatea de binefacere* în care intra marea burghezie conservatoare. De fapt în acești patru ani 1866—1869, principalele organizații au fost *C.C.S.B.* și cele derivate mai mult sau mai puțin din el — *Comunitatea bulgară* și *Mlada Bălgaria* a căror ideologie a fost similară.

Creat la îndemnul liberalilor români din jurul lui Ion Brătianu și C. A. Rosetti era firesc, după cum a susținut pentru prima oară istoricul bulgar Mihail Dimitrov, ca în acesta să se reflecte influența lor și în genere a ideologiei revoluționarilor români de la 1848. După istoricul bulgar, amintit mai sus, această influență constă în primul rînd în faptul că *C.C.S.B.* a fost prima organizație politică bulgară care a încălcat o tradiție de veacuri orientîndu-se nu ca pînă acum spre Rusia, ci spre apus. Este de fapt orientarea revoluționarilor români de la 1848, care a fost antițaristă și profranceză, emigrația din Franța reușind să atragă atenția puterilor europene spre cauza românească. *C.C.S.B.* a urmat aceeași orientare, de unde și atitudinea sa antițaristă pe care a păstrat-o și *Comunitatea bulgară* din 1868, dat fiind că în fruntea ei se afla același Ivan Kasabov. Ultimul a alcătuit, în septembrie 1868, chiar o scrisoare care ar fi fost trimisă de Hagi Dimităr ziarului „L'Etoile d'Orient“ din București. În ea se cerea ca puterile apusene să ia sub protecția lor pe bulgari scoțîndu-i de sub influența Rusiei. De asemenea cînd prințul Napoleon a vizitat Bucureștii (iunie 1868), *Comunitatea* i-a înaintat un memoriu similar celui din 1867. În sfîrșit ziarul „Narodnost“ sublinia faptul că într-un timp foarte scurt Franța făcuse atît de mult pentru România, în timp ce țarismul nu realizase nimic timp de secole pentru bulgari. În general acest ziar a dus o companie

susținută împotriva Rusiei țariste și a *Societății de binefacere* care-i urma directivele. Atitudinea sa antițaristă a continuat chiar atunci când liberalii români, și România în general, s-au apropiat de Rusia, ea datorându-se însă altor cauze. C.A. Rosetti și-a dat seama de orientarea greșită a lui Kasabov și „Românul“ i-a atras atenția arătând eroarea în care se afla și consecințele ei firești. Acestea dealtfel nu au întărit să se arate și dacă C.C.S.B. ca și *Comunitatea bulgară* au fost părăsite de mulți adepți ai lor, faptul s-a datorat și atitudinii antiruse care nu era împărtășită de bulgari.

Tot influenței românești i se datorează și faptul că în primăvara anului 1869 Ivan Kasabov și grupul său au intrat în legătură cu unele personalități politice apusene și în primul rând cu Mazzini și Garibaldi. Ideea le-a dat-o desigur C.A. Rosetti și grupul său, care dealtfel își luaseră această obligație încă din 1866. Într-adevăr, Valentineanu fusese ofițer în armata lui Garibaldi, Eugen Carada lucrase în numele lui Mazzini în Austria etc. La începutul lui iunie 1869, Teofan Rainov și Raicio Grăblev reprezentând *Mlada Bălgaria* au ajuns la Geneva unde au luat contact cu Herten și Bakunin și apoi la Londra unde se afla Mazzini. Ultimul i-a îndemnat să părăsească ideile dualiste, să le îmbrățișeze pe cele republicane și să intre în legătură cu Garibaldi, cei doi revoluționari italieni adresând chiar o scrisoare bulgarilor din București. La rîndul ei societatea *Bratska Liubov* i-a mulțumit lui Mazzini printr-o scrisoare. Emigrația bulgară n-a fost însă consecventă în această privință și nu a reușit să cîștige și alte personalități care să le apere cauza, așa cum făcuseră revoluționarii români la 1848 și cum îndemnaseră și pe bulgari s-o facă după precizarea cuprinsă în articolul IV aliniatul 5, din proiectul Sacrei Coaliții.

În sfîrșit din îndemnul *Comunității bulgare* și cu banii lui Dumitru Ţenovici a făcut Levski cele două călătorii ale sale în Bulgaria, punînd, așa cum se va arăta mai jos, bazele organizației revoluționare interne.

În concluzie, putem spune că dacă la înființarea sa C.C.S.B. a mers pe o linie revoluționară, el nu a fost consecvent, memoriul ducîndu-l pe o cale dualistă. Totuși această idee a aparținut doar unor conducători ai săi cum au fost Ivan Kasabov și P. Kisimov. O altă parte a acestora a rămas pe linia revoluționară, așa cum au fost filialele de la Giurgiu, Turnu-Măgurele, Șiștov ș.a. Ecoul pe care C.C.S.B. l-a trezit în Bulgaria robită a fost însă atît de puternic încît toți

l-au considerat cu adevărat revoluționar atribuindu-i organizarea și trimiterea peste Dunăre a tuturor cetelor. Chiar după desființarea sa, cînd locul i-a fost luat de *Comunitatea bulgară* sau de *Mlada Bălgaria*, în sudul Dunării toți vorbeau doar de el, ultimele două organizații nefiind cunoscute. Aceasta se explică și prin faptul că în fruntea celor trei organizații erau cam aceeași oameni și în orice caz același organ de presă, ziarul „Narodnost“. Dealtfel și D. Țenovici ca și Kiriac Țankov, ba chiar și Liuben Karavelov l-au considerat ca o organizație revoluționară. De aceea și cel din urmă ca și Levski, chiar dacă nu-i împărtășeau total ideile s-au atașat grupului *Mlada Bălgaria* care, strîns în jurul sălii de lectură *Bratska Liubov*, reprezenta partea cea mai înaintată a „tinerilor“. De fapt prin acești doi frunțași, mișcarea de eliberare bulgară face în toamna anului 1869 cotitura decisivă de la ideologia în general burghezo-liberală la cea revoluționară.

Crearea organizației revoluționare interne și a Comitetului Central Revoluționar de la București

VASIL LEVSKI

Din toamna anului 1869 mișcarea bulgară de eliberare națională face un important pas înainte deoarece în fruntea ei se situează acum marii revoluționari democrați Vasil Levski, Liuben Karavelov și Hristo Botev.

Vasil Ivanov (Levski) s-a născut la Karlovo, în anul 1837, unde și-a început și învățătura. A fost silit însă s-o părăsească la 14 ani, din cauza greutăților cauzate de moartea tatălui său. Crescut mai departe de un unchi, călugăr taxidiot al mănăstirii Hilandar, Levski a avut posibilitatea să mai facă două clase la Stara Zagora. Sîrguința lui era atît de mare, încît unchiul său i-a făgăduit să-l trimită la învățatură în Rusia. Ca să-i facă pe voie, Levski s-a călugărit și a ajuns diacon. Speranțele sale neînfăptuindu-se, Levski părăsește în anul 1862 viața monahală și funcționează cîțiva ani ca învățător, intrînd în legătură și cu cercurile revoluționare. Urmărit de autorități, Levski fuge în România, ia parte ca stegar în ceata condusă de Panaiot Hitov, înscriindu-se apoi în cea de-a doua legiune bulgară de la Belgrad. După desființarea acesteia, Levski reveni la București intrînd în cercul tinerilor de pe lîngă *Mlada Bălgaria* și frecventînd sala de lectură *Bratska Liubov*. Nu se înscrie în ceata condusă de Hagi Dimităr și Stefan Karagea deoarece nu mai credea în această tactică. La îndemnul lui Dumitru Ţenovici de a nu-și mai pierde vremea în sala de lectură amintită, trecînd mai bine în Bulgaria pentru a face propagandă revoluționară, Levski invocă lipsa de mijloace. Cînd Ţenovici îi puse în mînă 30 de lire turcești, tînărul trecu la acțiune. În decembrie 1868 el plecă pe Dunăre și apoi pe mare la Constantinopol și după ce vizită orașele Plovdiv, Karlovo, Sopot, Kazanlăk, Sliven, Tîrnova și Plevna se întoarse spre finele lunii ianuarie la București, trecînd

fluviul pe la Nikopol și Turnu-Măgurele. A fost o călătorie de cunoaștere a stării de spirit din patrie și de creare a unor legături. Pentru a face ceva mai mult avea nevoie totuși de o recomandare sau de o plenipotență, dată de organizația centrală de la București, sau de o alta care să aibă o autoritate, așa cum avusese cu el și Hagi Dimităr. Levski a apelat atunci la Dumitru Țenovici și Ivan Kasabov care i-au dat o proclamație în limbile bulgară și turcă și o recomandare, ambele fiind emise în numele aceluiași „guvern provizoriu din munții Balcani”, care de fapt nu exista. Astfel pregătit, Levski a întreprins a doua călătorie a sa în Bulgaria, unde avea de îndeplinit planuri mari.

Încă de când trecuse în patrie cu ceata lui Panaiot Hitov, Levski a observat reacția maselor care nu-l ajutase și nu s-au ridicat să-l ajute un an mai târziu nici pe Hagi Dimităr, în luptele date cu puterile turcești. El și-a dat seama că poporul, deși ducea o viață grea nu era pregătit s-o facă. Trebuia totuși să existe cineva care să se ocupe serios de această pregătire și ea nu putea cădea decât în sarcina unei organizații secrete locale, a unor comitete revoluționare. Astfel de comitete înființase și Rakovski, ca și C.C.S.B. dar ele avuseseră doar sarcini propagandistice. Ori educarea maselor, deștep-tarea lor, înarmarea și pregătirea pentru luptă, toată această muncă de organizare aveau s-o desfășoare niște comitete locale conduse de oameni siguri, devotați cauzei poporului și cu autoritate în rîndurile lui. Levski nu nega rolul școlii care, deși cerea mult timp, își avea rostul ei. Dar comitetele trebuiau să existe paralel cu aceste școli, avînd o misiune deosebită. În aceasta constă de fapt pasul înainte pe care trebuia să-l facă mișcarea de eliberare bulgară, pe care cetele nu-l puteau face și pe care trebuia să-l inițieze el.

Pentru a-și îndeplini planul, Levski a făcut a doua sa călătorie în Bulgaria trecînd Dunărea pe la Turnu-Măgurele și Nikopol la 1 mai 1869. Întîrzierea sa în România s-a datorat faptului că aici avusese o serie întregă de convorbiri cu unii fruntași ai emigrației, nu numai de la București, ci și din alte orașe ale țării pentru a ști pe cine avea să se bazeze în diferitele orașe din patrie. La Turnu-Măgurele se stabilise negustorul Danail Popov, originar din Plevna, și care făcuse parte din filiala locală a C.C.S.B. Levski a găsit în el și un prieten, și un sfătuitor și susținător, ca și o legătură sigură cu bulgarii din patrie. Popov l-a recomandat fratelui său din Plevna, iar ultimul l-a pus în contact cu alți oameni

de încredere. În acest fel, Levski a putut înființa primele două comitete revoluționare — cel de la Plevna și cel de la Loveci. Timp de două luni și jumătate el a trecut prin Karlovo, Kalofer, Sopot, Pazargik, Perușița, Plovdiv, Sliven ș.a. înființând în unele orașe organizații revoluționare. Revenerind apoi în Bulgaria de nord, el vizită alte localități ca Triavna, Gabrovo, Sevlievo, Tîrnova și altele, unde făcu același lucru. La 26 iulie Levski era din nou în România, trecînd Dunărea pe unde avea s-o facă mereu, adică pe la Nikopol—Turnu-Măgurele. Bineînțeles toate aceste organizații aveau nevoie de un centru conducător, aflat în afara Imperiului Otoman, pentru a se putea lucra în siguranță și acesta nu putea fi decît la București. Aici Levski a rămas un an de zile pentru a convinge pe fruntașii emigrației de necesitatea înființării și consolidării unei organizații interne revoluționare. Aceasta era o muncă deosebit de anevoioasă, deoarece mulți mai credeau în tactica cetelor, cîțiva mai erau pentru un dualism, iar alții considerau că rezolvarea problemei trebuia lăsată în mîna Rusiei. Ideile lui Levski au găsit ecou în primul rînd la un alt democrat revoluționar, și anume la Liuben Karavelov.

LIUBEN KARAVELOV

Născut la Koprivștița, în anul 1834, dintr-o familie de gelepi, Karavelov a învățat în orașul său natal trecînd apoi la liceul grecesc de la Plovdiv. L-a părăsit fără a-l absolvi, amintindu-și și mai tîrziu cu indignare de dascălii săi greci. Însoțindu-l pe tatăl său în lungile lui călătorii, Karavelov a putut cunoaște bine viața grea a poporului bulgar. La stăruința părinților săi, Karavelov a acceptat să plece în Rusia pentru a se înscrie la o școală militară. Formalitățile făcute prin ambasada rusă de la Constantinopol au durat însă mult, așa încît în toamna anului 1847 cînd ajunse la Moscova află că depășise vîrsta admisă. Cum cariera militară nu-l atrăgea, Karavelov rămase la Moscova și se înscrie ca student auditor la facultatea de filologie, fiind susținut la studii de către *Comitetul Slav* care luase ființă în același an. În Rusia tînărul student se remarcă repede ca folclorist, beletrist și mai ales publicist, colaborînd la mai multe gazete și mai ales la cele ale slavofililor. La Moscova, Karavelov a fost repede atras de cercurile liberale ca și de ideile democra-

ților revoluționari ruși și în primul rînd de acelea ale lui Cernișevski.

Intrînd în legătură cu cercurile revoluționare, el a fost curînd supus unui sever control polițienesc.

Auzind de proiectul diplomației rusești de creare a unui stat dualist serbo-bulgar, Karavelov a plecat, la începutul anului 1867 la Belgrad, în calitate de corespondent al unor ziare rusești. El era convins că salvarea slavilor de sud rezida în formarea unui stat federativ serbo-bulgar, inițiativa pornind din partea Serbiei. Considerînd că un război sîrboturc ar grăbi aceasta, el exageră proporțiile mișcării de eliberare din Bulgaria, socotind trecerea cetelor lui Panaiot Hitov și Filip Totiu ca începutul răscoalei generale. În același timp Karavelov a intrat în legătură cu „Omladina” și cu toți emigranții bulgari înființînd la finele lunii mai 1867, la Belgrad un comitet bulgar, a cărui sarcină era de a forma și înarma cete care să treacă în Bulgaria, pentru a se reuni cu acelea ce veniseră din România, sub conducerea lui Panaiot Hitov și Filip Totiu. La început, Karavelov a intrat în legătură și cu unii membri ai guvernului prințului Mihail și mai ales cu Milovoe Blaznavat, ministrul de război de la care spera să primească chiar ajutor. Cînd acesta a aflat însă de adevăratul scop al cetelor ce se pregăteau și anume de încercarea lor de a trece în Bulgaria, a căutat să-l convingă pe Karavelov să renunțe la acest plan. Atunci Ivan Kulin și alți conducători de cete au încercat să le pregătească chiar la frontieră, adică în regiunea Zaicear, fără știrea autorităților sîrbești. Între timp Karavelov a început să trimită ziarului rusesc „Golos”, al cărui corespondent era, o serie de articole în care critica politica guvernului sîrb. În acest fel, atît căpitani de cete, cît mai ales Karavelov au început să acționeze împotriva voinței Serbiei. La 20 iulie 1867, cînd ceata de la Zaicear a încercat să treacă în Bulgaria, autoritățile de graniță au oprit-o, împotriva conducătorilor ei deschizîndu-se un proces. Mai mult, lui Karavelov, care continua să atace prin presă guvernul lui Garașanin, i s-a dat a înțelege, încă din septembrie 1867, că șederea sa în Serbia nu mai era de dorit. Acesta însă și-a continuat activitatea. Deși guvernul Garașanin a căzut, totuși Karavelov a fost silit să părăsească Serbia, la 19 februarie 1868. Din motivele arătate mai sus, revoluționarul bulgar nu a primit nici aprobarea de a scoate un ziar sau o revistă a sa, scriind însă în cele sîrbești.

Plecînd de la Belgrad, Karavelov s-a stabilit la Novisad, acolo unde stătuse un timp și Rakovski. Nici aici însă nu a putut rămîne mult, deoarece autoritățile austriace nu priveau cu ochi buni un corespondent al ziarelor rusești. Profitînd de asasinarea prințului Mihail în mai 1868, guvernul a dispus arestarea unor intelectuali din Voivodina de care voia să scape, între care și Karavelov.

Dus la Budapesta și închis, el a fost eliberat abia în ianuarie 1869. Neavînd unde pleca, Liuben Karavelov a primit invitația pe care i-a făcut-o *Societatea de binefacere* la București, care, vrînd să editeze un ziar, se gîndise să apeleze la pana unui ziarist cu experiență și care era privit și în Rusia ca un publicist consacrat. În acest fel Karavelov a sosit la București la 2 mai 1869 și a semnat un contract pentru editarea ziarului „Otecestvo” (Patria), în calitate de redactor. Desigur Hristo Gheorghiev cunoștea ideile tînărului ziarist și de aceea își luase și măsurile necesare, redactorul fiind subordonat unei comisii aleasă dintre conducătorii partidului bătrînilor. După ce a întocmit programul gazetei pe care l-a predat lui Hristo Gheorghiev, Karavelov a plecat la Novisad pentru a-și aduce lucrurile și cărțile rămase acolo la arestarea sa. Revenit la București și găsindu-și programul tipărit cu mari schimbări, Karavelov a părăsit redacția noii gazete, arătînd într-un articol, care a apărut la 6 iulie 1869 în ziarul „Narodnost”, motivele care l-au determinat s-o facă. „Nu am fost niciodată o unealtă a străinilor și nu mi-am trădat niciodată poporul”, scria el între altele, făcînd aluzii deosebit de transparente. După aceea a plecat la Odesa de unde spera să aducă o mașină tipografică în vederea apariției unui ziar al său propriu. În lipsa lui, Hristo Gheorghiev l-a reclamat consulului Rusiei, afirmînd că un prieten apropiat al lui Karavelov fusese văzut cu manifeste revoluționare rusești și ca urmare ultimul a avut unele neplăceri la Odesa. Reîntors la București, în prima jumătate a lunii septembrie, el a început să se pregătească pentru publicarea ziarului pe care-l dorea atît de mult.

CREAREA COMITETULUI CENTRAL REVOLUȚIONAR BULGAR DE LA BUCUREȘTI

Înainte de aceasta, el a rezolvat însă o altă problemă. Înființarea organizației revoluționare interne și ideile lui Levski l-au convins pe Karavelov că acesta alesese calea

cea mai bună. Fiind cu totul de acord cu crearea unui centru conducător, cei doi revoluționari au pus bazele *Comitetului Central Revoluționar* de la București, înființat după toate probabilitățile, în toamna anului 1869. În afară de Karavelov și Levski, din el făceau parte Dumitru Țenovici, Kiriak Țankov, Ivan Kăršovski, G. Jivkov și alții. Desigur Comitetul avea nevoie de un organ de presă. Așa a apărut primul ziar al lui Karavelov, intitulat „Svoboda” (Libertatea). El însuși arată de ce s-a oprit tocmai la acest nume. Urmărit de poliția țaristă, arestat în Austro-Ungaria, neavînd dreptul să redacteze un ziar al său în Serbia unde i se interzise și șederea, Karavelov a fost puternic impresionat de libertatea pe care a găsit-o în România. De aceea, în primul număr al ziarului, apărut la 7 noiembrie 1869, în cuvîntul său către cititori, de pe pagina întâia, scria: „Noi bulgarii din România trăim într-un stat liber în care fiecare om își poate exprima ideile și dorințele lui. Tocmai de aceea i-am dat ziarului nostru numele „Libertatea”.

Foarte curînd, în cel de al treilea număr al gazetei sale Karavelov afirma referitor la viața emigranților și a bulgarilor din România: „Noi trăim într-un stat care se poate numi a doua Elveție. România, potrivit constituției sale liberale, permite tuturor naționalităților, fără nici o deosebire, să se dezvolte în mod liber, să se consolideze și să progreseze... fără nici un fel de opreliști. Într-un cuvînt, România este o țară care și-a înscris în deviza sa cuvintele „Libertate și Cultură”. De asemenea noi bulgarii avem deplină libertate să ne dezvoltăm naționalitatea, să ne îmbogățim literatura, să ne apărăm ființa noastră etnică, să ne ridicăm glasul în tot ceea ce se referă la bulgari. Vedem că guvernul român ne dă nu numai libertate deplină să ne organizăm așa cum voim; mai mult, el ajută inițiativele noastre pe cît îi stă în putință”.

Desigur nu ne putem aștepta la o identitate absolută de vederi la toți acești fruntași, revoluționari bulgari care se întîlniseră pe pămîntul ospitalier al României, dar important este că ceea ce era comun în gîndirea lor depășea cu mult ceea ce îi despărțea. Dealtfel cei care rămăseseră pe vechile poziții nici n-au intrat în noul comitet revoluționar, așa cum a fost desigur Ivan Kasabov, care nu putea să renunțe la ideile sale dualiste. Au venit aici însă, după cum s-a văzut, unii dintre cei din grupul *Mlada Bălgaria* sau din jurul ziarului „Tăpan”, care dealtfel și-a încetat existența în iunie 1870.

Toate aceste divergențe explică pînă la un punct și întîrzierea cu care s-a publicat programul noului comitet revoluționar de la București. Au fost desigur discuții și unele schimbări de atitudini. Acestea le putem observa mai ales la Karavelov, care susținînd în ziarul său unele poziții culturalizatoare, a renunțat pe parcurs tot mai mult la ele. Astfel încă în primul număr al ziarului său „Svoboda“ el afirma că bulgarii „pentru a fi culți trebuie să fie liberi“. Mai tîrziu susține că bulgarii nu-și vor învinge vrăjmașii numai prin cultură, iar apoi declara răspicat: „Revoluția, revoluția și revoluția e singura noastră scăpare și altceva nimic“.

Publicarea programului era iarăși o încercare grea și de aceea, ținîndu-se seama de împrejurări, s-a hotărît ca el să apară mai întîi în altă parte și numai după aceea în „Svoboda“. Karavelov avea legături cu Bakunin, cu *Liga internațională pentru pace și libertate* de la Geneva, dar din cauza războiului franco-prusac, comisia pentru răsăritul Europei și-a încheiat lucrările prea devreme. De aceea programul C.C.R.B. a apărut abia la 1 august 1870, în revista „Narodnoe Delo“, care era organul secției ruse a Internaționalei I-a. Îndată după aceea, în „Svoboda“ din 14 octombrie, programul a apărut ca o traducere în limba bulgară din revista citată.

Subliniind reușita poporului bulgar în rezolvarea problemei național-religioase, programul arată că a sosit timpul înlăturării asupraii politice. Bulgaria trebuia curățată de „gunoiul administrației otomane“ în locul căreia trebuie „ales un guvern care să execute voința poporului“, după care statele libere trebuiau să alcătuiască o federație balcanică sau sud-slavă de tipul celei elvețiene, în care să domnească o libertate deplină. „Împotriva guvernului otoman vom utiliza aceleași mijloace pașnice, așa cum am făcut-o și împotriva clerului fanariot; numai în cazuri extreme vom trece la arme, foc și sabie“. Programul însoțit de comentarii a fost apoi publicat de Karavelov în broșura „Bălgarski glas“ (Glasul bulgar) care a apărut în 1870 la București. Comentariul este în același timp un îndemn la luptă. Bulgarii urmau să se pregătească, să se înarmeze fiecare cu ce poate și cu ce are pentru a-și recuceri libertatea. Aceasta nu putea veni din afară, ci trebuia cîștigată cu forțe proprii.

Desigur dacă Liuben Karavelov a socotit că drumul pe care mergea Levski era cel mai bun și i s-a atașat, la rîndul său și acesta a avut de învățat de la Karavelov, care avea o pregătire superioară și putea să-și spună cuvîntul său

înlăcărat prin „Svoboda”. Dealtfel influența acestei tribune a libertății și a ideilor republicane a fost imensă, ziarul contribuind la formarea politică a unei întregi generații revoluționare. De aceea chiar în Rusia, intrarea lui era interzisă după cum citirea lui în Imperiul otoman era aspru pedepsită, chiar dacă el pătrundea pretutindeni. Mai mult, articolele mai importante din ziar se traduceau în turcește, pentru cancelaria marelui vizir și în franțuzește pentru ambasadorul Franței. Curînd Karavelov a scos și un supliment al ziarului sub numele de „Libertatea”, redactat în limba română. Revoluționarul bulgar era la curent și cu evenimentele vieții politice din România și își dădea bine seama de ajutorul pe care aceasta îl dădea cauzei bulgare. „Brătianu, Rosetti și prietenii lor sînt cei ce luptă pentru interesele publice, pentru progresul și fericirea oamenilor... iar noi bulgarii și sîrbii recunoaștem că Brătianu și partidul său sînt acei oameni aleși cărora noi trebuie să le dăm mîna și să-i ajutăm în toate privințele, deoarece interesele lor sînt și propriile noastre interese”.

Și în alte articole ale sale Karavelov vorbește de România în cuvinte frumoase. Iată de pildă un alt citat: „Oricine știe că România a fost pentru bulgari acea sfîntă țară, în care gîndirea și conștiința bulgărească au găsit cîmp liber de acțiune; într-un cuvînt în România scriitorii și gazetarii bulgari au putut să-și mărturisească durerea și suferințele, tot ceea ce nu puteau exprima de teama turcilor... În România putem să exprimăm în mod liber adevărul și să răsplătim pe fiecare după cum merită” (L. K. *Съчинения* V, Sofia 1966, p. 189—190).

Ziarul „Svoboda” și-a întrerupt temporar apariția după 11 aprilie 1871, deoarece guvernul Lascăr Catargiu, care îl înlocuise pe cel liberal, pentru a opri presa de opoziție, dăduse în aceeași primăvară o dispoziție, potrivit căreia nici un ziar nu putea să apară decît dacă se tipărea în propria sa tipografie. Desigur aceasta, fără a se preciza în mod expres, se referea la ziarele românești. Poarta însă a profitat și a cerut guvernului român să oprească și ziarele bulgare mai ales că, așa după cum scria oficiosul turcesc, în limba bulgară „Dunav” (Dunărea) „partidul liberal al lui Brătianu, Rosetti și Kogălniceanu... transformaseră România în sediul comitetelor revoluționare”. Guvernul român nu a oprit ziarele bulgare și „Otecestvo” și-a continuat apariția, provocînd protestul otoman care prin ziarul „Basăret” din Constantinopol, cerea interzicerea acestei gazete bulgare. La fel

ar fi putut să apară mai departe și „Svoboda“ dacă Liuben Karavelov nu ar fi fost în conflict cu șirbul Andrici, proprietarul tipografiei. Acesta îl atacase pe Karavelov susținând că abuza de ospitalitatea românească punând țara în situații dificile. Karavelov îi răspunsese foarte caustic și acum Andrici găsisese prilej să se răzbune. Fiind însă doar problema tipografiei, Karavelov a rezolvat repede totul cumpărând o tipografie din Serbia. În acest fel ziarul și-a reluat apariția.

În mai 1870, Levski a trecut din nou în Bulgaria înființând alte comitete locale. Deoarece și acestea aveau nevoie de un centru intern, Levski s-a oprit la orașul Loveci care avea poziția cea mai bună, el legând comitetele din Bulgaria de nord cu cele din Bulgaria de sud și fiind în același timp aproape de canalul Plevna—Nikopol, pe care mergeau oamenii și știrile la București. De aceea comitetul de la Loveci a primit denumirea de *Secția I-a a C.C.R.B — guvernul provizoriu din Bulgaria*. Pentru păstrarea secretului, orașele sau satele în care existau comitete au primit diverse nume bulgare, după cum membrii lor, ca și cei ai C.C.R.B. de la București, purtau nume turcești. S-a organizat apoi o rețea de curieri, o poștă și o poliție secretă. În tot acest timp, ca și în anul 1871, Levski a redactat și statutul organizației revoluționare intitulat: „Decret pentru muncitorii ce lucrează la eliberarea poporului bulgar“. Încheiat în toamna anului 1871, acest statut oglindește ideologia sa, reflectată dealtfel și în unele scrisori ale sale.

În proiectul său, Levski arată clar scopul organizației revoluționare. Sistemul de stat otoman, despotic și tiranic trebuia înlocuit, printr-o revoluție generală, cu o republică democratică. În Bulgaria „unde domnește dreptul forței, să se ridice templul adevărului și al libertății de drepturi, iar ciorbagismul turcesc să facă loc înțelegerii frăției și desăvârșitei egalități între toate naționalitățile. Bulgari, turci, evrei și alții vor fi egali în toate privințele — în credință, naționalitate, în drepturi cetățenești și în orice. Toți se vor supune unei singure legi, care se va alcătui prin voința tuturor naționalităților“... Vom avea un steag pe care va scrie: „Republică sfântă și curată“. Același lucru îl dorim și fraților sârbi, muntenegreni, români și alții“.

Proiectul de statut a fost trimis tuturor organizațiilor locale care trebuiau să-l discute și să-și dea părerea asupra lui, el urmînd să fie aprobat de o adunare generală a C.C.R.B. care a avut loc la București între 29 aprilie—5 mai 1872.

După dorința lui Levski, reprezentanții comitetelor din Bulgaria trebuiau să aibă majoritatea voturilor. Într-adevăr aceștia, împreună cu Levski, au dispus de 32 de voturi, pe când comitetele din România au avut numai 16. Încă din prima zi s-a ales o comisie care să raporteze asupra statutului și să redacteze programul. Ea a fost alcătuită din Karavelov, Levski, Kiriak Tankov și Todor Peev. Cu mici modificări au fost votate ambele documente. Astfel C.C.R.B rămase cu o singură organizație centrală, comitetul de la Lovci fiind acum egal cu celelalte din Bulgaria. Programul preciza că scopul organizației era eliberarea Bulgariei prin revoluție morală și armată, forma de conducere a țării urmînd să se precizeze după eliberare. S-a ales un nou comitet central, Karavelov fiind președinte, Kiriak Tankov vicepreședinte, D. Tenovici casier, Olimpie Panov secretar, iar Panaiot Hitov și Vasil Levski membri. Special pentru Levski se introduse un aliniat în care se arăta că orice membru al comitetului central, oriunde s-ar găsi, reprezenta întregul comitet dacă avea în mîna sa o plenipotență specială. Și C.C.R.B. a dat această plenipotență numai lui Levski, pentru ca acesta să aibă puteri suverane în Bulgaria.

În ceea ce privește problema aliaților și a datei la care urma să izbucnească răscoala generală, vederile lui Karavelov se deosebeau de ale lui Levski. Stînd mult în Rusia, cel dintîi a putut cunoaște și autocratismul țarist și politica sa externă. Convingîndu-se că Rusia nu avea în perspectivă o politică agresivă față de Turcia și subevaluînd puterea Imperiului otoman pe care-l considera lipsit de o adevărată putere militară, iar pe de altă parte supraevaluînd forțele statelor din sud-estul Europei și mai ales ale Serbiei, Karavelov credea că bulgarii, ar putea înfrînge cu ajutorul acestor state puterea otomană. De aceea programul nu indică Rusia printre aliații bulgarilor în momentul răscoalei, ci mai ales Serbia, cu care dealtfel Karavelov a și dus unele tratative, deși unii compatrioți ai săi i-au arătat că Rusia cu marile sale posibilități nu putea fi înlocuită cu mica Serbie. Dealtfel încă din primul program al Comitetului, Karavelov afirma: „Nu vom colabora cu nici un regim despotic“ adăugînd totodată că e nevoie de o alianță cu popoarele vecine. El se gîndea în special la Serbia, care după părerea sa era chemată să joace în Balcani rolul Piemontului.

Karavelov socotea că poporul bulgar ar fi gata de răscoală și i-a cerut chiar la începutul lui noiembrie 1872 lui Levski

să treacă la luptă deschisă. În schimb Levski era cu mult mai prudent și mai clarvăzător. El își dădea seama că, pentru popoarele din Balcani, Turcia reprezenta totuși o mare putere. În al doilea rînd, Levski considera că, pînă ce poporul nu va fi total pregătit, nu se putea vorbi încă de o dată a răscoalei. Ori aceste pregătiri nu erau decît la început și era încă foarte mult de făcut. De aceea a răspuns negativ la cererea lui Karavelov din noiembrie 1872 de a trece la răscoală, pe motiv că și Serbia va intra în luptă. Cuvintele lui Levski, după amara experiență din 1862 și 1867, au fost clare. Înțelegem să vorbim de ajutorul Serbiei și Muntenegrului, „numai atunci cînd acestea vor fi început lupta cu turcii“. În privința aliaților, Levski nu avea rezerve, fie că erau state vecine, fie că era Rusia. Nu refuzăm ajutorul nimănui, nici chiar al diavolului, scria Levski. Dar avem și noi preferințe.“

În acest fel *C.C.R.B.* a marcat încă un pas înainte, chiar dacă Levski a făcut unele concesii grupului lui Karavelov. Pentru el două lucruri erau importante și anume: să nu se renunțe la drumul pe care se pornise și să aibă organizația revoluționară din Bulgaria în mîna lui. În acest scop, în iulie 1872, el s-a întors în Bulgaria, continuînd să-și întărească organizațiile și să se gîndească serios la problema armelor și la instruirea oamenilor. Dar cererea făcută lui Karavelov de a interveni în Serbia pentru primirea în școlile militare sîrbești a unui număr de tineri bulgari, nu a dat rezultat. Pe de altă parte organizațiile se înmulțiseră și pentru conducerea lor Levski s-a gîndit să împartă Bulgaria în regiuni revoluționare, fiecare avînd în fruntea lor un centru căruia să-i fie subordonate comitetele locale. Înființă chiar cîteva din ele (Loveci, Tîrnova ș.a.). Dar oamenii lipseau, cu toate că încă din a doua jumătate a anului 1871 *C.C.R.B.* îi trimisese două ajutoare. Unul dintre ei, Anghel Kăncev, deși era foarte tînăr, avea calități de conducător în formare. Din nefericire, în martie 1872 fiind trădat, fu descoperit de turci la Rusciuk, tocmai cînd încerca să treacă în România. În momentul arestării, de teamă să nu trădeze ceva din secretele organizației, Kăncev s-a sinucis.

Al doilea ajutor pe care l-a primit Levski a fost Dimităr Obști. Deși avea unele calități, nu era, după părerea lui Levski, potrivit pentru conducerea unei organizații conspirative. Deoarece comitetul de la Loveci îl primise, Levski

l-a lăsat să lucreze, fără însă a-i încredința misiuni mai importante. Dealtfel, tocmai el a și fost cauza prăbușirii organizației. Deși în baza plenipotenței ce o avea, Levski putea și singur să-l îndepărteze, el s-a adresat însă C.C.R.B. de la București. Bineînțeles Comitetul i-a dat dreptate lui Levski, dispunând ca aceia care nu-i vor împlini dispozițiile să părăsească organizația. Răspunsul a venit însă prea târziu, atunci când Obști săvârșise greșeala ce a dus la descoperirea întregii organizații.

În dorința de a obține bani pentru cumpărarea de arme, Dumităr Obști cu o mică ceată a atacat la 22 septembrie 1872 căruța poștei turcești în trecătoarea de la Arabakonak reușind să pună mâna pe 120 000 de groși, ceea ce reprezenta o sumă importantă. Ancheta autorităților, ajungând la concluzia că autorii jafului au fost niște dezertori turci, a închis dosarul. Obști începând însă a se lăuda pretutindeni, a fost curînd arestat și în închisoare, pentru a arăta că nu era un tâlhar de drumul mare, ci săvârșise o acțiune politică, a deconspirat întreaga organizație, autoritățile făcînd numeroase arestări. Levski care se afla în sudul Bulgariei și care putea scăpa ușor trecînd în România, a rămas totuși să controleze toate organizațiile pentru a salva ceea ce se mai putea salva.

În fața acestei situații C.C.R.B. a cerut lui Levski să atace închisoarea din Sofia pentru a elibera pe arestați, acțiune care de fapt era imposibil de executat. A doua zi însă, Levski a fost anunțat să treacă imediat la răscoală, asigurîndu-l că va primi ajutorul Serbiei și Muntenegrului. Levski respinse ambele propuneri și continuă să-și pună la adăpost organizațiile, deși cercul din jurul său se strîngea tot mai mult. Într-adevăr în apropiere de Loveci, la hanul din vecinătatea satului Kăkrina, trădat, Levski a fost prins. Dus la Sofia și torturat, el a luat totul asupra sa, nedezvăluind nimic din ceea ce putea primejdui organizația. La proces, 60 de membri ai comitetelor revoluționare au fost condamnați sau deportați, iar Obști și Levski au fost condamnați la moarte. La 6 februarie 1873 Levski a fost spînzurat la Sofia. Odată cu el pierdea capul conducător al organizației revoluționare „apostolul” cum i-a zis poporul, deoarece ani de-a rîndul străbătuse întreaga Bulgarie, mergînd din sat în sat și din oraș în oraș pentru a lăsa în urma sa organizații tot mai solide.

Descoperirea organizației revoluționare din Bulgaria a arătat clar autorităților otomane că aceasta avea în fruntea

ei *C.C.R.B.* de la București, condus de Karavelov. Ca urmare, Poarta a cerut guvernului român extrădarea acestuia, considerat drept autorul moral al atacului de la Arabakonak, deci delincvent de drept comun, citat în fața tribunalului care-l judeca pe Dumităr Obști. Deși „Svoboda“ atacase și pe conservatori și profesa idei republicane, guvernul conservator nu l-a extrădat pe Karavelov, dar i-a cerut să întreprună publicarea ziarului său „Svoboda“, care nu a mai apărut, după 25 noiembrie 1872, anunțând și pe Kiriak Țankov, vicepreședintele *C.C.R.B.* de primejdia care-l amenința pe redactorul lui. Karavelov a stat întâi ascuns în casa negustorului Nicolae Crețu, cel care adăpostise și pe Filip Totiu și pe Hagi Dimităr. S-a recurs apoi la ajutorul consulului rus Zinoviev și al celui sîrb Petronievici. Cel dintîi a refuzat să-l ia sub protecția sa sub cuvînt că Liuben Karavelov avea legături cu emigranții polonezi și cu nihilistii ruși. La fel și cel de-al doilea deoarece îl considera, din cauza ideilor sale republicane, a fi în legătură cu cercurile antidinastice din Serbia. Totuși Vasa Jivanovici, secretarul agenției diplomatice sîrbești, prieten al lui Karavelov, a primit și a pus la adăpost întreaga arhivă a *C.C.R.B.*

În această situație autoritățile românești nu au voit să-l predea turcilor pe conducătorul *C.C.R.B.* Karavelov a fost chemat de către prefectul poliției, care i-a cerut să-și mute tipografia sa din str. Vergului (azi Calea Călărașilor) undeva la marginea orașului, lăsînd însă aici pe cineva care să dea relații, iar el să plece pentru un timp în Austria, Serbia sau Rusia. După afirmația lui Nicola Obretenov, prefectul i-ar fi dat chiar bani pentru a pleca la Craiova cu o trăsură, iar de acolo la Turnu-Severin, de unde, prin bunăvoința autorităților românești de graniță, să treacă la Kladova, în Serbia, în decembrie 1872.

Într-adevăr, tipografia lui Karavelov s-a mutat spre marginea orașului pe Calea Moșilor la cunoscutul han Fiduki. Dincolo, în strada Vergului, a rămas numai Kiro Tuleșkov, care a și răspuns trimisului turc și omului poliției care-l însoțea că Liuben Karavelov lichidase totul și plecase în Serbia. Arhiva sa a fost însă pierdută, fiind vîndută spionilor turci de către o rudă a lui Vasa Jivanovici.

Karavelov nu a rămas mult la Belgrad, revenind la București cu ajutorul lui Mihail Kogălniceanu, la începutul lunii februarie 1873. El și-a reluat îndată activitatea publicistică continuînd să-și publice ziarul, bincînțeleș, schimbîn-

du-i numele în „Nezavisimost“ (Independența). Gazeta a apărut pînă la 12 octombrie 1874. În acest din urmă număr, Karavelov a anunțat retragerea sa din publicistica revoluționară. În mesajul adresat „fraților săi bulgari“ el arată că părăsește lupta prin presă militind însă pe tărîm cultural. Într-adevăr, a și înființat *Societatea pentru răspîndirea cunoștințelor folositoare poporului bulgar*, care nu urmărea scopuri politice și al cărui organ era revista „Znanie“ (Știința).

Desigur încetarea publicării ziarului „Nezavisimost“ și în general retragerea lui Karavelov din publicistica revoluționară a însemnat o grea lovitură dată mișcării revoluționare, mai ales în acești ani cînd criza financiară din Imperiul otoman atinsese culmea, cînd datoriile Porții se ridicau la 5 miliarde franci, jumătate din bugetul ei mergînd la plata vechilor împrumuturi și a dobînzilor, iar răscoalele țaranilor erau gata să izbucnească.

Desigur Karavelov a apreciat situația și, dacă a recurs la acest gest avea motive întemeiate s-o facă. Într-adevăr Karavelov rămăsese ferm la convingerea că poporul bulgar se putea elibera numai cu ajutor străin și anume cu ajutorul Serbiei. Călătoria sa la Belgrad îndată după moartea lui Levski îi arătase însă clar că Serbia nici nu voia și nici nu era gata de război cu Turcia. Pe de altă parte ziarul său primea o subvenție de 400 de ducați din partea Serbiei. Guvernul Marinkovici a tăiat-o, pe motiv că ziarul în loc să militeze pentru o apropiere serbo-bulgară își consacrase paginile aproape exclusiv pentru pregătirea spiritelor în vederea unei răscoale în Bulgaria.

Dacă Liuben Karavelov s-a retras însă din publicistica revoluționară din inițiativa sa, el a fost silit să părăsească foarte curînd și conducerea C.C.R.B. la care a ajuns curînd Hristo Botev, care va ocupa acum primul loc în mișcarea revoluționară bulgară de eliberare națională.

*Comitetul Central Revoluționar Bulgar de la
București de la moartea lui Levski și pînă la
încercarea de răscoală de la Stara-Zagora.
1873—1875*

HRIȘTO BOTEV ȘI ACTIVITATEA SA POLITICĂ

Hristo Botev s-a născut la 25 decembrie 1847 la Kalofer și a învățat la școala pe care o conducea tatăl său, învățătorul Botio Petkov. Deoarece acesta își făcuse studiile la Odesa, și-a trimis acolo și fiul, care, prin ajutorul Epitropiei bulgare din oraș, în care se aflau și negustori originari din Kalofer, a obținut în 1863 o bursă din partea statului. În 1865 însă bursa i-a fost ridicată dîndu-i-se doar bani pentru reîntoarcerea în patrie. Cauza consta în faptul că tînărul Botev era găsit mai puțin la cursurile liceului la care fusese înscris, asistînd mai des la lecțiile de la universitate și frecven-tînd cercurile, bineînțeles secrete ale unor revoluționari ruși și polonezi. Aici Botev s-a aflat sub puternica influență a lui Hertzzen, Cernîșevski, Dobroliubov ș.a. Dealtfel nici nu părăsește Odesa imediat, ci rămîne un timp aici dînd lecții particulare, după care ocupă în toamna anului 1866 postul de învățător în satul Zadunaevka din Basarabia. Nu rămîne aici decît cîteva luni, deoarece tatăl său fiind bolnav, la începutul anului 1867 Botev s-a întors la Kalofer pentru a-i ține locul.

La 24 mai, de ziua apostolilor Kiril și Metodiu, sărbăt-orită de toate școlile bulgare, au vorbit la Kalofer mai mulți învățători între care și Botev. Spre deosebire de ceilalți colegi ai săi, Botev a spus lucrurilor pe nume demascînd pe ciorbagiii bulgari ca și autoritățile otomane care asupreau poporul. A contribuit la aceasta desigur și formația ideolo-gică a lui Botev, dar și frămîntarea din Bulgaria provocată de cetele lui Panaiot Hitov și Filip Totiu care trecuseră din România în Bulgaria. Bineînțeles această cuvîntare putînd să-l coste cel puțin libertatea, tatăl său s-a grăbit să-l trimită înapoi la Odesa pentru a-și relua studiile. Plecarea s-a făcut în grabă și Botio Petkov nu i-a dat fiului său suficienți bani,

acesta urmînd să-i obțină la București de la *Societatea de binefacere*, care avea între altele și misiunea de a ajuta pe tinerii din Bulgaria să-și facă studiile în alte țări. La București, unde se afla în noiembrie 1867, Botev n-a găsit însă acești bani. Pînă la urmă e sigur că ar fi putut ajunge la Odesa, dar România îl atrăgea. Aici era C.C.S.B., de aici plecaseră cetele lui Panaiot Hitov și Filip Totiu, aici acționase pînă de curînd Rakovski, într-un cuvînt aici era centrul mișcării revoluționare bulgare. Dar neajutat de *Societatea de binefacere* și trebuind să-și cîștige singur pîinea, Botev a plecat în decembrie 1867, la Brăila angajîndu-se ca muncitor tipograf la compatriotul său Dimităr Panicikov, în tipografia căruia se imprima și ziarul „Dunavska Zora” (Aurora Dunării), pe care îl edita învățătorul Dobri P. Voinikov cunoscut mai tîrziu pentru activitatea sa literară și mai ales teatrală.

Ecolul faptelor de vitejie ale cetelor lui Hagi Dimităr a fost puternic nu numai în Bulgaria, ci și în sînul emigrației bulgare din România, unde acesta își pregătise ceata trecînd cu ea peste Dunăre în patrie. Botev însuși evoca mai tîrziu entuziasmul din sînul emigrației: „Toți... își amintesc de memorabili ani 1867 și 1868. Dar numai cine s-a aflat în acei ani în România, cine a luat parte și a văzut cu ochii lui acel entuziasm revoluționar sau a nutrit acele impresionante clipe de speranță care însuflețiseră atunci emigrația noastră, doar acela poate să-și dea seama ce forțe năvalnice au murit ca să încheie prima perioadă a aspirațiilor noastre revoluționare”.

Botev însuși ar fi dorit să treacă Dunărea cu o a doua ceată care și începuse a se pregăti, dar măsurile luate de autorități după energicele proteste ale Turciei și puterilor apusene, i-a făcut pe emigranți să renunțe. În septembrie 1868, Botev a venit la București cu trupa lui Dobri Voinikov și s-a înscris la facultatea de medicină pe care însă nu a putut-o urma din lipsă de bani. Nici Hristo Gheorghiev care, de altfel era și rudă cu Botev și nici Naiden Gherov, căruia cel dintîi îi ceruse să garanteze purtările tînărului student, nu l-au ajutat, cauza fiind desigur convingerile lui revoluționare pentru care fusese exclus din liceul de la Odesa. Zadarnic a încercat Botev să obțină un post de învățător la școala bulgară ce urma să se deschidă, căci speranțele lui nu se realizează. Frecvența cercurile din jurul sălii de lectură „Bratska Liubov” unde ține și conferințe și unde îl cunoaște pe Levski. Amîndoi, săraci, și flămînzi, și-au petrecut o parte din iarna acestui

an într-o moară de vînt, părăsită, din marginea oraşului și imaginea apostulului libertății bulgare a fost immortalizată de Botev în următoarele rînduri:

„Prietenul meu Levski are un caracter nemaivăzut. Cînd ne aflăm în cea mai critică situație el e tot atît de voios ca și atunci cînd o ducem foarte bine. E frig de crapă lemnele și pietrele, n-am mîncat nimic de vreo două-trei zile, dar el cîntă și-i totdeauna vesel. Seara cînd ne culcăm cîntă, dimineața cum deschide ochii iar cîntă. Oricît ari fi de deznădăjduit el te înveselește și te face să uiți toate durerile și suferințele. Tare-i plăcut să trăiești în mijlocul unor asemenea oameni!”²⁷.

În sfîrșit cîțiva bani cîștigă Botev de la redacția ziarului umoristic „Tăpan” la care a colaborat regulat. Apoi a fost puțină vreme învățător la Alexandria, nu la o școală de stat, iar în august 1869 îl găsim funcționînd la Ismail, unde rămîne pînă la începutul lunii martie 1871, cînd a venit la Galați. Aici ca și la Brăila avea numeroși prieteni de la care lua cărți. Între timp trimise cîteva poezii lui Liuben Karavelov, care apreciînd acest talent neobișnuit le-a publicat în mai multe numere din „Svoboda”. Lecturile lui Botev erau variate, la Ismail citind între altele și „Manifestul Comunist” în traducerea rusească a lui Bakunin. În aceste trei orașe Botev a cunoscut pe unii revoluționari ruși cum au fost Serghei Neciaev și Nicolai Meledin. Ultimul ascunzîndu-se de poliția țaristă s-a stabilit cîtva timp la Galați avînd un pașaport românesc, fals, pe numele de Alexandru Florescu, pus la dispoziție de prietenii săi români, care erau și aceia ai lui Botev. Poetul a locuit la Galați în localul școlii bulgare din oraș la prietenul său Veliciko Popov care era învățător aici.

Comuna din Paris a înflăcărat atît de mult pe toți revoluționarii români, ruși, bulgari și polonezi încît la inițiativa lui Hristo Botev și Veliciko Popov, ei au înființat un comitet al „Comunei bulgare” în numele căreia, în aprilie 1871, i-au trimis Comunei din Paris o telegramă de felicitare. Este interesant că o copie a acesteia s-a păstrat în arhiva unui român — Ion Ionescu Căpățînă, ceea ce atestă prezența unor români în organizație așa cum au afirmat atît Ivan Klincearov, unul dintre biografii lui Botev, ca și Petru

²⁷ Ivan Vazov, *Oropșiții*, traducere românească de C. Velichi, București, 1959, p. 91.

Constantinescu Iași. Între prietenii români ai lui Botev era și Bonifaciu Florescu, fiul natural al lui Nicolae Bălcescu. Sub influența acestor lecturi și evenimente a scris desigur Botev la Galați, la 20 aprilie 1871 profesia sa de credință intitulând-o „Simbol al credinței Comunei bulgare” și în care găsim între altele următoarele fraze: „(Cred) într-o unică orînduire a societății, (cea) comunistă, care va salva toate popoarele de chinuri și suferințele lor de veacuri, prin muncă frățească, libertate și egalitate”. Afirmînd că orînduirea comunistă va izbîndi prin revoluție, Botev scria: „Mărturisesc un comunism unic și luminos ce va pune capăt tuturor relelor societății și aștept trezirea popoarelor și viitoarea orînduire comunistă în întreaga lume”.

Tot în această vreme, Botev colaborează la unele ziare bulgare care apăreau la Brăila, trimițînd însă articole mai ales la „Svoboda” care era organul C.C.R.B. Cînd însă, în împrejurări arătate mai sus, Karavelov a fost silit să oprească pentru scurt timp apariția gazetei, Botev a înființat, în iunie 1871, la Brăila, unde dispunea de tipografia concetățeanului său Panicikov, ziarul său „Duma na bălgarskite emigranti” (Cuvîntul emigranților bulgari) în care-și expune ideile politice și unde-și publică și cîteva poezii.

Curînd însă Botev a fost arestat din cauza legăturilor lui cu revoluționarii ruși și în primul rînd cu Nicolai Meledin. La insistențele repetate ale poliției țariste și ale consulului rus de la Galați, Romanenko, care cerea extrădarea acestor revoluționari, autoritățile românești au fost silit să-l aresteze pe Meledin, fără a-l extrăda însă, făcîndu-l scăpat peste Dunăre. Romanenko care cunoștea bine legăturile acestuia din urmă cu Botev, a făcut, după cum consideră unii biografi bulgari și sovietici ai poetului revoluționar bulgar, presiuni și ca urmare revoluționarul bulgar a fost și el arestat și ținut în prevenție la Focșani. De aici, la insistențele lui Levski, Liuben Karavelov l-a luat pe garanția sa și l-a chemat la București.

Curînd, în iulie 1872, Botev se afla în Capitala României, locuind scurt timp la prietenul său Kiro Tuleșkov și mutîndu-se apoi amîndoi în tipografia lui Karavelov pe care îl ajutau la tipărirea gazetei „Svoboda”. Botev a continuat să scrie la acest ziar, după cum a colaborat cu Karavelov și la „Nezavisimost”.

În acest fel mișcarea revoluționară bulgară de eliberare națională atingea puncte culminante. În Bulgaria Levski

dezvolta organizația revoluționară internă, iar în România ospitalieră C.C.R.B. conducea lupta de eliberare propagată prin ziarele la care scriau condeiele inspirate ale lui Karavelov și Botev. După cum am văzut însă, totul s-a prăbușit din greșeala fatală a lui Dimităr Obști.

C.C.R.B. DUPĂ MOARTEA LUI LEVSKI

Aflat la Belgrad și socotind că organizația din Bulgaria va trece la răscoală, Karavelov a avut aici unele întrevederi pentru a se asigura de ajutorul Serbiei. El s-a întâlnit cu delegatul comitetului de la Tîrnova, care preluase conducerea celor din Bulgaria și venise în Serbia pentru același lucru. Cu toate că președintele C.C.R.B. nu i-a permis să aibă vreo întrevedere, delegatul s-a prezentat ministrului de externe primind același răspuns pe care-l primise și Karavelov: Serbia nu putea da nici un ajutor și bulgarii trebuiau să stea liniștiți. Trecerea peste cuvîntul șefului suprem al organizației era primul semn de indisciplină, care dealtfel pătrunse apoi chiar în conducerea C.C.R.B. Astfel Panaiot Hitov declară că nu mai ascultă de nimeni decît de popor și pactiză cu tîrnovenii. Mai mult, unii căpitani de cete doreau să se revină la vechea tactică.

Pentru a redresa situația, Karavelov a convocat la București în martie 1873, o adunare generală, dar din Bulgaria, din cauza teroarei n-au venit decît doi delegați. În locul lui Levski a fost ales Atanas Uzunov, care numai după o lună de zile a fost arestat și deportat. O altă adunare generală ținută la 11 și 12 mai la București a modificat statutul lui Levski și a hotărît să trimită iarăși în Bulgaria două cete pentru a sonda situația, care dealtfel era atît de bine cunoscută. Aceasta de fapt compromise și mai mult autoritatea C.C.R.B. față de organizația din Bulgaria.

Noua adunare generală din 20—21 august 1874, care a avut loc la București, în localul tipografiei lui Karavelov a ales un nou comitet central tot sub conducerea sa, dar în care a intrat și Hristo Botev. În locul lui Atanas Uzunov a fost numit Stefan Stambolov, dar și acesta a fost descoperit de turci fiind silit să părăsească Bulgaria. După cum am văzut mai sus C.C.R.B. a primit o lovitură și mai mare prin retragerea lui Karavelov din publicistica revoluționară. Desigur în această situație ochii tuturor se îndreptau spre Botev, co-

laboratorul său cel mai apropiat și care într-adevăr, la 7 decembrie 1874, cu puțin înaintea noii adunări generale; începuse să publice ziarul său „Zname” (Steagul).

Este interesant de reținut că articolul program din primul număr al gazetei poartă următorul „motto”: „Dreptul de a vorbi aici îl am de la țară, iar nu de la Dumneavoastră! Vă rog dar să-mi respectați cuvîntul!” Botev explică în continuare că acestea erau cuvintele cu care deputatul român Lascăr Costin s-a adresat președintelui Camerei în sesiunea acesteia din anul 1872, atunci cînd majoritatea conservatoare voia să înăbușe „glasul dreptății și al patriotismului”. Asemenea lui, Botev arăta în articolul program că avea cuvîntul din partea poporului bulgar, spre a lupta pentru recucerirea libertății lui. Botev explica apoi că noul ziar va urma aceeași cale pe care merseseră și ziarele lui Karavelov.

Din nefericire pentru cauza eliberării țării, între cei doi fruntași ai mișcării s-au ivit curînd neînțelegeri. La adunarea generală din 26 decembrie 1874 nu s-au putut lua hotărîri referitoare la organizația din Bulgaria, deoarece încă de la început Karavelov și cîțiva adepți ai săi au cerut alegerea unei persoane care să aibă puteri discreționare în toate privințele. Bineînțeles, Karavelov considera că aceste puteri îi vor fi conferite. Botev și majoritatea delegaților opunîndu-se acestor tendințe dictatoriale, s-a ales o comisie, prezidată de Karavelov și în care acesta avea majoritatea, căreia să i se încredințeze conducerea pînă la viitoarea adunare generală. Botev a pătruns însă și el în comisie prin demisia unuia dintre membri.

De fapt neînțelegerile din *C.C.R.B.* erau mai vechi, ele existînd încă de pe vremea lui Levski. Și atunci existau două curente, cel revoluționar-democrat condus de acesta și cel moderat al lui Karavelov. Înțelepciunea lui Levski, care făcea doar compromisuri de formă, ca și atitudinea mai rezervată a lui Karavelov, păstraseră însă unitatea mișcării. Acum însă cînd se vedea cum Karavelov căuta să subordoneze oarecum mișcarea revoluționară bulgară politicii externe a Serbiei, era clar că nu mai putea rămîne în fruntea ei. Împotriva lui s-a ridicat Botev și în noua adunare care s-a ținut tot la București la 12 august 1875, în atmosfera răscoalilor ce începuseră în Herțegovina și Bosnia, Karavelov nu a mai fost ales în *C.C.R.B.*, în fruntea căruia s-a situat Botev.

De fapt și pînă atunci Botev dominase mișcarea de eliberare bulgară mai ales prin înflăcăratele sale articole din

„Zname“. În ziarul său, revoluționarul bulgar a atacat cu curaj diferitele aspecte ale problemei orientale și a supus unei analize critice evoluția mișcării bulgare de eliberare. El a condamnat dualismul, care era o variantă a turcofilismului, după cum a condamnat și calea culturalizării, atunci când aceasta era opusă revoluției, ca și politica dusă de *Societatea de binefacere*. Ideologia sa apare acum clar. Botev a fost un socialist utopic de nuanță rusă, care s-a îndreptat apoi spre socialismul științific, chiar dacă nu a devenit marxist. De acord cu Levski în ceea ce privește eliberarea poporului prin revoluție, Botev se deosebea de cel dintâi, considerînd, sub influența narodnicilor, că masele erau totdeauna gata de luptă, fiind ridicate prin propagandă, exemplu personal ș.a. Mai tîrziu Botev însuși a apreciat și el importanța organizării, a susținut că sărăcia ridică masele la luptă și că proletariatul e motorul tuturor revoluțiilor. „Toți săracii și muncitorii sînt frați“ și nedreptățile suferite de muncitori „din partea țarilor și capitaliștilor“ îi vor face să se unească și să scape de asupritorii lor. La noi în țară Botev s-a apropiat nu de marile personalități politice, sau de guverne pe care, sub influența lui Proudhon, le considera drept un complot împotriva libertății popoarelor. În schimb Botev a avut prieteni printre socialiștii români, fiind apropiat de Zamfir Arbore, de Nicolae Petrovici Zubcu Codreanu, de Dobrogeanu Gherea și de dr. Russel, toți fiind membri ai cercului socialist de la București. Cu toate că în acest cerc domina socialismul utopic, dr. Russel scria: „Pe Marx l-am înghițit pagină cu pagină, ca pe un fruct exotic adus din alte țări“ adăugînd că între el, Zubcu Codreanu și Botev nu erau nici un fel de deosebiri teoretice. În acest cerc, Botev a recitit Manifestul Partidului Comunist și a avut la dispoziție *Capitalul* lui Marx, exemplarul fiind al lui Stambolov, membru și el al cercului. Amîndoi erau buni prieteni cu Dobrogeanu Gherea, care își nota următoarele despre cei doi amici bulgari ai săi: „Mi-l amintesc bine pe Hristo Botev care ne vizita des; mi-a făcut o puternică impresie și prin fizicul său și prin inteligența sa, ca și prin temperamentul său revoluționar. Îl consideram ca pe un tovarăș al nostru de convingeri, ca un socialist și revoluționar, așa cum eram și noi. Țin minte că discutam cu el diferite probleme principiale... Uneori venea la noi și cu alți prieteni bulgari, ale căror nume nu mi le mai pot aminti. Știu doar că atunci l-am cunoscut pe Stam-

bolov, care era prieten cu Botev cu Suzilovski și cu Zubcu Codreanu, care erau mereu împreună cu noi. Pe urmă ne-am împrietenit atât de mult cu Stambolov încât acesta a locuit un timp chiar la noi...“²⁸

Bineînțeles pe Botev îl interesa în cel mai înalt grad politica externă a României, ceea ce se vede ușor în publicistica lui. Desigur el a apreciat-o mai ales pe aceea a diferitelor guverne liberale, care, dorind obținerea pe o cale cât mai rapidă a independenței României a ajutat și încurajat mult organizațiile politice ale emigrației bulgare, trecerea cetelor, presa bulgară ș.a. Frecventînd cercurile progresiste românești, asistînd uneori la dezbaterile parlamentare, Botev a înțeles dreptatea cauzei poporului român care lupta pentru desăvîrșirea statului său național, și a susținut-o. Astfel, în ziarul său „Zname“ din 21 decembrie 1874 el afirma deschis: „România trebuie să fie ridicată la rangul de regat și ajutată să-și traseze granițele sale naționale pe seama Austriei și, în parte, a Rusiei“. Tot în același articol revoluționarul bulgar scria că Serbiei, Greciei și României trebuie să li se cedeze anumite regiuni stăpînite în prezent de otomani. În sfîrșit el vorbește cu respect de „patrioții români“ care limitează tot mai mult suzeranitatea otomană asupra României, țară care poate trece „peste Dunăre o armată de 50 000 de oameni bine instruiți“²⁹.

Nu aceeași atitudine a avut Botev față de politica guvernului conservator pe care nu a aprobat-o, deși a înțeles-o. El a criticat abuzurile făcute de conservatori cu prilejul alegerilor, iar libertatea de care se bucura presa în România i-a dat posibilitatea să facă orice fel de aprecieri asupra acestora, chiar dacă uneori erau eronate. Totuși într-un stat ca România, care se declarase neutră, Botev s-a bucurat de libertate, am zice totală, scriind articole uneori de-a dreptul incendiare la adresa Turciei. Dacă pe atunci multe din articolele ziarelor nu purtau titluri, unul dintre biografiile săi de astăzi (M. Dimitrov), reeditînd publicistica lui Botev, le-a dat unele titluri folosind expresii din aceleași articole. Iată titlurile și deci conținutul unora dintre ele: „Răscoala din Herțegovina și necesitatea de a se răscula și bulgarii“ în

²⁸ Al Вурмов, Христо Ботев и неговата чета, Sofia, 1974, p. 628 – 629.

²⁹ „Zname“ din 18 ianuarie 1875.

„Zname“ din 26 iulie 1875. De asemenea în „Zname“ din 2 august: „Este necesar ca poporul bulgar să se răscoale de îndată“. În sfârșit la 23 august: „Fraților nu trebuie să mai așteptăm“.

C.C.R.B. ȘI ÎNCERCAREA DE RĂSCOALĂ DE LA STARA-ZAGORA

Într-adevăr răscoala din Bosnia și Herțegovina, din vara anului 1875, au deschis din nou problema orientală și ecoul lor, atât în Bulgaria, cât și în emigrație a fost foarte puternic, ultima văzînd în ele preludiul celei din patrie. De altfel articolele lui Botev din această perioadă erau permanente îndemnuri la luptă. „Acum e momentul — scria revoluționarul bulgar — să chemăm poporul la răscoală“... deoarece „dacă se va scăpa acest prilej, adică Herțegovina va fi lăsată singură și răscoala se va limita numai la cîteva provincii, atunci forțele noastre vor fi dezbinat și va trebui să ne vărsăm sîngele în zadar încă multă vreme“. De altfel Botev, exagerînd, vedea întreaga Peninsulă Balcanică în flăcări: „Herțegovina se bate, Muntenegru... vine să-i dea ajutor, Serbia este gata, Grecia va declara război, România nu va rămîne neutră... Auziți frați emigranți?... Prin urmare ce trebuie să facem? Să tăcem? Să așteptăm? Să lăsăm poporul la mila diplomației?... Aici se cere protest, răscoală, revoluție ³⁰!“ Astfel de îndemnuri se găsesc și în alte articole ale lui Botev și cine le citește astăzi constată pe de o parte optimismul și credința sa că poporul bulgar este gata de răscoală, după cum toate celelalte popoare din Balcani ar fi gata de război, iar pe de altă parte rămîne uimit de toleranța guvernului român, care deși declarase țara neutră, admitea o asemenea publicistică.

Dacă în noua conjunctură externă *Societatea de binefacere* s-a limitat la strîngerea și trimiterea unor ajutoare bănești, C.C.R.B., prin Botev și Stambolov, a trecut la acțiune. Botev a redactat, la 30 iulie 1875, o proclamație către „toți prietenii noștri din Bulgaria“ în care arăta că răsculații din Herțegovina au cerut ajutor și că a sosit vremea ca și poporul bulgar să se ridice la luptă, momentul fiind deosebit de prielnic. Această chemare a fost difuzată în Bulgaria prin membrii comitetului revoluționar din Rusciuk. S-a convocat apoi la

³⁰ „Zname“ din 26 iulie 1875.

București, pentru 12 august 1875, o adunare generală a C.C.R.B. care s-a deschis sub președinția lui Panaiot Hitov, în casele lui Dumitru Țenovici, mutându-se după aceea într-una din încăperile de la Hanul Gabrovenilor. Președinția lui Panaiot Hitov se explica prin faptul că acesta stătuse mai mult timp în Serbia și avusese acolo unele convorbiri cu guvernul sîrb, obținînd promisiunea de a primi la Kladova 2000 de puști. Adunarea a ales un nou comitet și a făcut planul de desfășurare a răscoalei. Aceasta trebuia să izbucnească în întreaga Bulgarie fiind pregătită de șapte „apostoli” ca N. Obretenov, St. Stambolov, Panaiot Volov, Taniu Stoianov și alții, care să meargă în diferitele regiuni ale țării, fiecare dintre ei primind în acest scop cîte 150 galbeni. Răscoala ar fi fost întărită de cetele care urmau să pătrundă din afară. Panaiot Hitov, ales conducător al răscoalei, avea să intre în Bulgaria, venind din Serbia cu 1000—2000 de oameni, după cum din România aveau să treacă peste Dunăre alte cîteva cete. Dat fiind că atitudinea guvernului sîrb nu era prea clară, s-a hotărît, ca, în cazul în care Panaiot Hitov va fi împiedicat în acțiunea lui, să vină imediat la București pentru a-și pregăti aici ceata. Botev trebuia să plece în Rusia ca să aducă arme și instructori militari, luînd legătura și cu Filip Totiu care făgăduise că va lua parte la răscoală. O delegație din care făceau parte Panaiot Hitov și Dumitru Țenovici trebuia să plece în Serbia, unde, schimbîndu-se guvernul, nu se știa dacă acesta va respecta promisiunea făcută în privința armelor și dacă Serbia va trece la luptă. Toate aceste măsuri s-au comunicat comitetelor din România, care trebuiau să contribuie cu bani. După unele calcule preliminare făcute de C.C.R.B. se conta pe mai bine de 600 de galbeni.

Liuben Karavelov și unii adepți ai lui nu au luat parte la această adunare generală. Mai mult, la 21 august Kiriak Țankov a înființat la București *Societatea filantropică bulgară* în scopul mărturisit de a aduna bani pentru răsculații din Herțegovina și familiile lor, ceea ce a și făcut. Dar scopul nemărturisit al *Societății filantropice* era și crearea celui de al doilea centru al emigrației care să contracareze C.C.R.B. Adăogăm că în societatea mai sus menționată intraseră dr. Atanasovici și dr. Protici, bulgari de origină, profesori la Facultatea de medicină a Universității din București și care, stînd de vorbă cu dr. Carol Davila, prieten al bulgari-

lor încă de pe vremea lui Rakovski, acesta le spusese „să activeze, nu să doarmă“.

Din toate aceste planuri s-a înfăptuit foarte puțin. La Belgrad delegația C.C.R.B. nu a fost primită la Ministerul de Externe nu numai pentru că Serbia dorea să amâne intrarea în război, ci și din cauza că *Societatea de binefacere* din București a contracarat totul, trimițând la Belgrad pe mitropolitul Panaret Rașev care să pună piedici delegației. Ca urmare nici Panaiot Hitov n-a pregătit nici o ceată. În schimb Botev a plecat la Odesa după arme, conducerea C.C.R.B. la București fiind asigurată prin Ivan Drasov. În drum, Botev s-a oprit la Brăila unde a primit ajutoare bănești de la conaționalii săi pe care le-a trimis lui Drasov spre a le expedia în Bulgaria. Comitetul de la Brăila a făgăduit și oameni pentru viitoarea ceată. Comunicându-i lui Drasov aceste știri îmbucurătoare, Botev adăuga că în drum spre Brăila întâlnise un român cu o înaltă funcție de la care aflase multe și în primul rînd că guvernul va închide ochii în ceea ce privește pregătirile făcute de C.C.R.B.

Deși scrisorile lui Botev erau foarte optimiste, realitatea nu era deloc îmbucurătoare. Drasov observase încă de la adunarea din 12 august că participarea comitetelor revoluționare din orașele românești fusese slabă. Cauza nu era greu de aflat, ele fiind nemulțumite de îndepărtarea din C.C.R.B. a lui Karavelov a cărui influență era puternică. De aceea încă de la 20 august au fost cooptați în C.C.R.B. doi adepți ai acestuia și anume Kiriak Țankov și Ivan Kavalgiev. Țankov era însă funcționar la firma lui Evloghie Gherghiev care din 1872, cînd fratele său Hristo murise, era conducătorul *Societății de binefacere*. Aceasta însemna o nouă orientare spre dreapta a C.C.R.B. Fapt este că „Zname“ și-a încetat apelurile la luptă, iar în România nu s-au pregătit cete.

În ceea ce privește achiziționarea armelor, Stefan Stambolov, care avea mai mulți prieteni români, s-a gândit totuși la Ion Brătianu căruia i s-a și prezentat împreună cu N. Obretenov. Ion Brătianu i-a făgăduit că-i poate da pînă la 2000 de puști, cu o singură condiție și anume să le treacă în Bulgaria într-o singură noapte, deoarece spionii turci care mișunau pe malul Dunării ar fi descoperit totul dacă transportul dura.

La Odesa Botev a întîrziat mult și Drasov și-a dat seama că armele nu vor sosi la timp. De aceea el și Panaiot Hitov au încercat să obțină bani pentru arme, prin Kiriak Țankov,

de la *Societatea de binefacere*. Dar atît Țankov cît și *Societatea de binefacere* nu doreau răscoala pe care a încercat zadarnic să o oprească și Zinoviev, consulul Rusiei la București. Fapt este că arme nu s-au adus în Bulgaria, iar C.C.R.B. pentru a nu pierde momentul propice a cerut organizației interne să treacă la răscoală. Dar nici acesta și nici „apostolii“ nu au reușit să ridice masele țărănești la luptă. La începutul lunii septembrie, Stambolov a sosit la Stara Zagora și împreună cu comitetul revoluționar din oraș, în care erau unele disensiuni, au hotărît ca răscoala să înceapă la 16 septembrie 1875. S-a anunțat în acest scop comitetul de la Tîrnova, s-a dat de știre la Sliven, iar de la Plovdiv s-a primit vestea că cei de acolo așteptau semnalul. Planul era ca răsculații să iasă din oraș și reunindu-se cu cetele țăranilor din satele vecine să revină, dînd foc cartierului turcesc. Acesta era semnalul pentru satele mai îndepărtate. Totul căzu însă, în parte din cauza trădării ciorbagiilor din Stara Zagora, care, aflînd de sosirea lui Stambolov, au anunțat autoritățile. Măsurile acestora paralizară mișcările multor fruntași. În această situație încercarea de răscoală de la Stara Zagora a fost imediat și ușor înfrîntă de turci. Apostolii însă au scăpat „în sfînta și binecuvîntata Romînie liberă, leagănul renașterii noastre politice“, după cum se exprima Zahari Stoianov, care a descris pe larg această răscoală și mai ales cea care i-a urmat în mai puțin de un an de zile, în aprilie 1876.

VI

Contribuția României la eliberarea Bulgariei în faza finală. 1875—1878

COMITETUL DE LA GIURGIU ȘI RĂSCOALA BULGARĂ ANTIOTOMANĂ DIN APRILIE 1876

După eșecul de la Stara Zagora, apostolii s-au reîntîlnit la București, unde venise și Botev și au încercat să analizeze cauzele nereușitei. În cursul discuțiilor nu au lipsit firește acuzațiile reciproce, ceea ce a dus la dezbinare. Constatînd unele deosebiri de vederi între dînsul și cîțiva membri ai C.C.R.B., Botev și-a dat demisia și deoarece comitetul trăia mai ales prin el, acesta s-a destrămat. Desigur eșecul de la Stara Zagora a fost utilizat din plin de către *Societatea de binefacere* care a căutat să ia în mîna sa conducerea emigrației bulgare. Evloghie Gheorghiev arăta celor cu convingeri revoluționare că o răscoală în Bulgaria, potrivit instrucțiunilor Rusiei, urma să se facă doar sub conducerea *Societății de binefacere* numai atunci cînd Serbia și Muntenegru vor declara război Imperiului Otoman. Dar uneori conducătorul *Societății de binefacere* amenința pe cei mai îndrăzneți cu expulzarea lor de către autoritățile românești, cu care atît el, cît și consulul Rusiei, erau în strînse relații.

Pentru a scăpa de intrigile *Societății de binefacere*, mulți dintre apostoli ca Nikola Obretenov, Panaiot Volov, Ștefan Stambolov și apoi alții au plecat la Giurgiu de unde puteau observa mai bine situația din Bulgaria. Negustorii Ivan Stoianov și Dimităr Gorov au închiriat pentru ei o casă cam la marginea orașului pe care revoluționarii au numit-o „cazarma”. Din consfăturile lor de aici s-a ajuns în noiembrie 1875 la refacerea comitetului revoluționar, noua organizație fiind apoi cunoscută sub numele de *Comitetul de la Giurgiu*. Președinte a fost ales Ștefan Stambolov, sarcina fundamentală rămînînd pregătirea unei noi răscoale în Bulgaria.

La acea vreme în Giurgiu mișunau spionii turci ai lui Asîm bei, guvernatorul otoman de la Rusciuk, care cumpărase chiar pe unii străini aflați în serviciul poliției românești.

Aflînd de consfăturile revoluționarilor, Asîm a făcut chiar planul de a-i aresta noaptea și a-i aduce la Rusciuk pe Dunărea înghețată. În amintirile sale, scrise după eliberarea Bulgariei, Nikola Obretenov povestește cu lux de amănunte cum membrii comitetului erau să fie prinși și cum au scăpat datorită intervenției energice a procurorului orașului. Acesta i-a rugat să-și rărească un timp întrunirile pentru a nu irita pe Asîm bei care putea face din toate „o problemă diplomatică“. După aceea însă, sub protecția binevoitoare a autorităților românești, s-a putut lucra în voie și revoluționarii au elaborat în liniște liniile mari ale organizării și desfășurării viitoare răscoale.

ROMÂNIA, PREGĂTIREA ȘI DESFĂȘURAREA RĂSCOALEI ANTIOTOMANE DIN APRILIE 1876 DIN BULGARIA

După planurile elaborate de Comitetul de la Giurgiu, Bulgaria a fost împărțită în patru regiuni revoluționare Tîrnova, Sliven, Vrața și Plovdiv unde încă din iarna anului 1876 au pornit „apostolii“ cu ajutoarele lor ca să reorganizeze vechile comitete ale lui Levski și să pregătească masele. Doar cîțiva membri ai comitetului au rămas la Giurgiu pentru a achiziționa arme sau pentru a pregăti cete înarmate. Problema aprovizionării cu arme de foc moderne era dificilă, atît din lipsa banilor cît și din cauză că România nu le putea da sau vinde pe față. S-au găsit totuși căi prin care, în parte, s-a putut face o înarmare oarecare. Documentele turcești sau cele bulgărești, cîte s-au păstrat, arată că bulgarii de pe marginea Dunării treceau la noi și se întorceau cu arme, după cum unii delegați ai regiunilor revoluționare, ca Tîrnova de pildă, au trimis în acest scop oameni la București. Negustorii bulgari din Giurgiu, ca cei citați mai sus, au dat nu numai bani, ci ei înșiși au cumpărat arme. Caracteristic în acest sens este contractul, semnat în ianuarie 1876, prin care un anume negustor Rosenfeld se obligă să-i predea lui Dumitru Gorov 500 de puști cu muniția respectivă, luate de la arsenalul armatei române, cumpărătură pentru care Rosenfeld primise ca aconto 200 de napoleoni din suma totală de 500.

Cu toate că hotărîrile *Comitetului de la Giurgiu* fuseseră ținute în secret, emigrația bulgară din orașele românești a aflat cîte ceva. Astfel muncitorii veniți din Bulgaria ca să

lucreze la construcția liniei ferate Ploiești-Predeal, în număr de circa 100 de inși, întrebau pretutindeni unde puteau găsi pe cineva care să-i înarmeze pentru a trece în patrie. Mese-riași și negustori din multe orașe căutau calea prin care să-și ajute compatrioții. Până la urmă s-a hotărât convocarea unei adunări generale a emigranților. Ea a avut loc la Brăila, la 6 martie 1876, luându-se unele hotărâri: să se strângă bani, să se înarmeze cete sau pur și simplu cei ce puteau s-o facă să treacă peste Dunăre pentru a fi gata la momentul oportun. La cererea celor din Bulgaria, câțiva căpitani de cete, între care vestitul preot Hariton, care s-a ilustrat apoi în luptele date cu turcii, au fost puși la dispoziția regiunii Tîrnova.

Societatea de binefacere prin Evloghie Gheorghiev, a căutat să frîneze toată această mișcare sub cuvînt că România nu ar mai admite formarea unor cete pe teritoriul ei. Oamenii nu s-au lăsat intimidăți și au reclamat ministerului de interne pe Evloghie Gheorghiev și pe alți conducători ai *Societății de binefacere* cerînd să li se ia din mîină fondurile de care dispuneau și pe care mulți bulgari le donaseră tocmai în scopul de a ajuta mișcarea de eliberare. Marea burghezie bulgară conservatoare de la București și Constantinopol a frînat în această vreme lupta de eliberare.

În general vorbind, pregătirea pentru răscoală a fost insuficientă. În comparație cu toate celelalte regiuni, cea de la Plovdiv, al cărui centru fusese mutat în orașelul Panaghiuriște, a fost mai bună, în fruntea ei situîndu-se Gheorghi Benkovski. La 14 aprilie, el a convocat pe fruntașii regiunii sale la o adunare la care au participat 300 de delegați și care s-a ținut într-un loc izolat dintr-o pădure, numit de localnici Oboriște. Ea s-a intitulat Marea Adunare Națională și a hotărît ca răscoala să izbucnească la 1 mai 1876, anunțîndu-se în acest sens și celelalte regiuni revoluționare. În cazul în care autoritățile turcești ar fi descoperit ceva, ea trebuia însă să înceapă imediat. Aceasta s-a și petrecut, un trădător dezvăluind poliției turcești din Pazargik toate pregătirile. Ca urmare, două unități de poliție călare au fost trimise la Panaghiuriște și Koprivștița, localități arătate a fi focarele răscoalei. La 20 aprilie, Negep aga a ajuns la Koprivștița și încercînd să aresteze pe membrii comitetului revoluționar, aceștia au dezlănțuit răscoala anunțînd și pe cei din Panaghiuriște. Cele două orașe s-au eliberat și în mijlocul unui entuziasm de nedescris s-a alcătuit un guvern provi-

zoriu, sub conducerea lui Benkovski. Curînd alte zeci de localități au înlăturat stăpînirea otomană.

Victoria a fost însă de scurtă durată, căci atunci cînd guvernul a trimis unități armate mari și înzestrate cu armament modern, răsculații, care luptau mai ales cu puști cu cremene, au fost siliți să cedeze. Lupte grele s-au dat la Panaghiuriște, la Peruștița, la Batak sau la mănăstirea Drianovo și în alte locuri. La Batak armata lui Ahmet pașa a ucis întreaga populație a localității, iar la Peruștița, unde rezistența a fost disperată, ultimii apărători, atunci cînd au terminat muniția și-au ucis femeile și copiii după care s-au sinucis. Și în celelalte regiuni au fost lupte, însă la mijlocul lunii iunie răscoala era înăbușită. Cete izolate mai rezistau în munți, fapt care a determinat armatele neregulate de bașibuzuci tătari și cerchezi să continue jefuirea și pîrjolirea satelor.

Trimișii regiunii Vrața, veniți în România să cumpere arme, au fost ajutați de bulgarii din Craiova, precum și de români cu bani sau obiecte. Cu suma strînsă s-a cumpărat un număr destul de mare de arme, care au fost aduse pe malul Dunării la Bechet. Deși comitetul de la Vrața a trimis la Dunăre opt căruțe și 28 de oameni care să protejeze transportul, el n-a putut găsi și oamenii care să treacă fluviul cu aceste arme.

În ceea ce privește cetele ce urmau să se alcătuiască în România, ele nu s-au putut forma pe măsura așteptărilor. Ceata lui Taniu Stoianov care voia să ajungă la Sliven, deși a reușit să treacă Dunărea, a pierit în luptă cu turcii. De asemenea la Bechet se strînseseră, la 27 aprilie, vreo 200 de cetași așteptîndu-l zadarnic pe Panaiot Hitov care nu a răspuns chemării. Atunci unii dintre ei au venit la București și l-au rugat pe Botev să le fie conducător. Acesta a primit mai ales că el însuși începuse să-și strîngă o ceată cu care să treacă Dunărea pentru a da un nou impuls răscoalei.

TRECEREA ÎN BULGARIA A CETEI CONDUSĂ DE HRISTO BOTEV ȘI AJUTORUL ROMÂNESC

Așa cum se va arăta mai jos, întreaga presă progresistă a luat apărarea poporului bulgar care se răscolase. La fel, diplomația țaristă era atentă la evenimentele din Balcani. Comitetele slave din Rusia susțineau sprijinirea Serbiei, care de

astădată era gata să declare război Turciei și voluntari din Rusia treceau prin România în drum spre Kladovo sau Belgrad. Comanda lor trebuia s-o ia generalul Cerneaev, care s-a oprit la București avînd o întrevvedere cu Kiriak Țankov. Ultimul, la 1 mai 1876, a refăcut *Societatea filantropică bulgară* al cărui scop era nu numai ajutorarea refugiaților răscoalei din aprilie, ci și lupta antiotomană pe toate căile. În aceste momente grele forțele emigrației, pînă acum adverse, au colaborat pînă la un punct. Petru Kaliangi, un bulgar bogat din Chișinău a dat peste 400 de napoleoni, iar *Societatea de binefacere* era gata să contribuie și ea. Botev a început să-și echipeze și înarmeze ceata cu banii de care dispunea pînă atunci, dar și cu aceia ai lui Kaliangi. La rîndul ei *Societatea de binefacere* văzînd atitudinea cu totul favorabilă a presei rusești s-a gîndit și ea la formarea unei cete care să treacă în Bulgaria sub conducerea lui Filip Totiu. Cum și acesta, și Panaiot Hitov doreau să plece în Serbia, Botev a primit să conducă ceata. Arme și bani se achiziționaseră în parte la Giurgiu, în parte la Craiova și Turnu Măgurele. Echipament medical a oferit doctorul Ciobanov care se afla în serviciul armatei române și era acum membru al *Societății filantropice bulgare*. În sfîrșit firma G. Iacobsohn din București a vîndut lui Botev aproape 200 de puști cumpărate de la casa Albert Simonis din Belgia. Banii pentru aceste arme i-a plătit însă banca lui Evloghie Gheorghiev. Alte arme s-au achiziționat prin porturile dunărene, pe unde cetașii lui Botev începuseră a se aduna.

Desigur toate acestea nu puteau să nu fie observate de spionii turci din aceleași porturi. Pe baza rapoartelor lor, Asîm bei, guvernatorul otoman de la Rusciuk, s-a plîns la 10 mai 1876 lui Kogălniceanu, noul ministru de externe al României, precizînd că hotelul „Basarab“ din Giurgiu este locul de recrutare al voluntarilor bulgari ce vor să treacă fluviul. Mihail Kogălniceanu, care făcea parte din guvernul condus de Manolachi Costache Epureanu, adus la conducerea țării pentru a marca politica ei de neutralitate, înaintase Porții, la 29 aprilie 1876, o notă în care asigura Turcia de dorința României de a dezvolta relațiile sale cu Imperiul Otoman pe baza „celeii mai desăvîrșite înțelegeri“. Bineînțeles o asemenea plîngere, care aducea dovezi contrarii, trebuia să primească un răspuns imediat. Ca urmare directorul Herișescu din ministerul de interne a făcut o anchetă urgentă la Giurgiu comunicînd că „la hotelul Basarab“ nu putea fi

vorba de așa ceva. Bineînțeles, dacă Herișescu ar fi vizitat micul hotel Kiseleff sau hanurile din oraș n-ar mai fi putut raporta același lucru. Fapt este că la 12 mai Asîm bei avea răspunsul, iar la 14 mai Kogălniceanu aducea la cunoștința lui Savfet pașa, ministrul de externe al Porții, energicele măsuri luate — de fapt simple adrese către căpitani de porturi — plîngîndu-se în același timp de exagerările lui Asîm. Mai mult, Kogălniceanu a adunat pe parcurs toate aceste documente și altele care au urmat, le-a prezentat Camerei și le-a publicat apoi sub titlul de *Documente despre neutralitatea României*.

De fapt lucrurile stăteau cu totul altfel, fie că autoritățile primiseră dispoziții verbale sau secrete, fie că procedau din proprie inițiativă, ca procurorul orașului Giurgiu în problema comitetului de acolo, relatată pe scurt mai sus. Unele dintre autoritățile otomane din orașele de pe malul drept al Dunării aveau însă informații mai mult sau mai puțin precise despre ceea ce se petrecea în porturile românești de pe malul stîng al fluviului și raportau totul de urgență. Astfel de la Rusciuk se anunța la Tîrnova, la 9 mai, că trecerea din România a unei cete înarmate era iminentă. Precizia mergea pînă acolo, încît se informa că respectiva ceată era condusă de „dascălul Hristo” — deci numele lui Botev și calitatea lui erau cunoscute — și că oamenii săi erau înarmați cu carabine Winchester. De asemenea, se menționa că toți cetașii susțineau că ar fi grădinari și că se duc în Serbia, dar că în realitate vor trece în Bulgaria. În sfîrșit pentru a nu da și alte exemple, spionul turc de la Bechet anunța că acolo și în satele din apropiere „se află vreo 120 de răsculați care așteaptă dispozițiile căpeteniilor lor din Turnu Severin” (aici spionul greșea) pentru a trece Dunărea.

Aceste informații au determinat autoritățile turcești să ia măsuri de pază a frontierei dunărene, întărind mai ales punctele obișnuite de trecere adică cele din jurul Turtucaiei, Rusciukului, Șiștovului, Nikopolului și Rahovei (Oreahovo). Dar toate acestea au fost dejucate de Botev care a trecut Dunărea cu cei circa 200 de cetași ai săi nu noaptea pe furiș, ci ziua în amiaza mare și nu cu niște ambarcațiuni mici ascunse la adăpostul sălciilor, ci cu vasul de pasageri Radetzki al companiei austriace de pe Dunăre. Botev și o parte din cetașii săi s-au îmbarcat la Giurgiu ziua, iar celelalte grupuri de cetași au urcat pe vapor noaptea în porturile Zimnicea, Turnu Măgurele și Bechet. Mai toți cetașii aveau pașa-

poarte sîrbești și plecau „în Serbia“ fiind „grădinari“ ce aveau în lăzile lor „unelte agricole“, în realitate uniforme și arme. Dealtfel consulul Serbiei ca și cel al Rusiei au fost anunțați de trecerea cetii, după cum mulți membri ai emigrației aflaseră că Botev va trece Dunărea în curînd, fără a ști însă locul pe unde o va face și data. Ivan Vazov, marele poet bulgar care se afla atunci la București, scria mai tîrziu, după eliberarea Bulgariei, următoarele: „Pentru ca pregătirea cetii și îmbarcarea să se facă în secret, cetașii se răspîndiseră prin toate porturile dunărene: Oltenița, Giurgiu, Zimnicea, Turnu Măgurele ș.a. Materialul de război ca și uniforme se trimiseseră în lăzi la Giurgiu. Secretul era păstrat de toți. Cînd taina era descoperită, se șoptea confidențial că ceata pleacă în Serbia. Toți emigranții din București și din alte orașe se făceau că nu știu nimic, pentru ca nu cumva autoritățile să afle ceva și să-i împiedice. Dar autoritățile românești știau totul mai bine decît oricine. Ordine secrete fuseseră trimise prefectilor (Brătianu conducea treburile politice atunci) ca să se prefacă a nu vedea nimic. Taina era cunoscută de toți“. ³¹

La 13 mai, Botev a plecat de la București la Giurgiu, fiind condus la gara Filaret de prietenii săi Constantin Dobrogeanu-Gherea și doctorul Russel. Gherea scria mai tîrziu: „Știam că Hristo Botev era absorbit în acea vreme de pregătirea cetii sale ca să plece cu ea în Bulgaria și-l cunoșteam ca pe un mare poet, publicist și revoluționar bulgar... Mi-amintesc cum l-am condus cînd a plecat cu ceata sa în Bulgaria și mi-aduc aminte ce mare durere mi-a produs tragicul său sfîrșit.“ ³²

La 16 mai Botev însoțit de Dumitru Gorov și de o mică parte din cetașii săi s-au îmbarcat la Giurgiu pe vasul Radetzki, care făcea cursa spre Viena. Bagajele lui ca și ale oamenilor săi nu au fost verificate de autoritățile vamale românești, situația repetîndu-se în toate porturile de pe malul stîng al Dunării, deși, formal, ordinele severe de la București cereau controlarea unor asemenea grupuri. Dealtfel și celelalte autorități ale orașelor românești de la Dunăre, nu numai că n-au stînjenit pe cetașii lui Botev, ci

³¹ Ivan Vazov, *op. cit.*, p. 199–200.

³² P. Constantinescu-Iași, Ботев и прогресивното движение в Румъния (Botev și mișcarea progresistă din România), în СБ., Ботев, Sofia, 1949, p. 221; C. Dobrogeanu-Gherea, *Correspondență*, I, București, 1972, p. 345.

dimpotrivă i-au ajutat pe față. O serie întreagă de mărturii contemporane atestă aceasta. Poșta orașului a închis ochii la numeroasele telegrame cu conținut „comercial” adresate într-o singură zi școlii bulgare din Giurgiu unde era găzduit Botev. Iată și mărturia unui bulgar de aici pe numele său Andreolu, care arată plecarea din oraș a oamenilor lui Botev spre port și îmbarcarea lor: „Cetașii, aducându-și una-alta de pe la hanuri sau din port la schelă, din cîtiva saci se iveau întîmplător fie țeava unei puști, fie tocul altei arme. Comisarii de poliție atrăgeau atenția cîte unui bulgar, dar pu-neau degetul la gură, adică voiau să spună că văd totul, dar sînt gata să-i ajute”.³³

La fel a fost situația și la Zimnicea, Turnu Măgurele, Corabia sau Bechet. Nicola Obretenov care conducea grupul de aici și care venise cu cîteva zile mai înainte în așteptarea vaporului scria în amintirile sale citate mai sus că însuși primarul Bechetului le-a dat cîteva puști și săbii: „Erau depozitate într-o baracă, căreia i-au făcut o spărtură prin spate, ca să se poată dovedi că au fost furate. Ne simpatizau și șeful vămii, și polițaiul, așa încît am lucrat cu totul liber”. Interesantă și semnificativă este și mărturia altui cetaș al lui Botev anume Andrei Matev. Cunoscut de unul dintre spionii turci și denunțat autorităților otomane de la Rahova (Oreahovo), acestea au luat imediat măsuri. Însuși caimacumul turc din acest oraș a trecut în România și a cerut subprefectului ca Matev să-i fie predat imediat. Dar, adaogă ultimul, „Ghiță Stăncescu, arendașul moșiei Roniștea a venit cu trăsura lui, m-a anunțat de primejdia ce mă aștepta și m-a dus la moșia lui... unde m-a ținut ascuns... Acest Ghiță Stăncescu era un tînăr român, generos, și care ne-a ajutat mult. El i-a dat haine și arme lui Ivaniță Dancev (alt cetaș al lui Botev), iar la vapor, atunci cînd a plecat ceata, neajungîndu-ne banii pentru bilete... ne-a dat el vreo 15—20 de napoleoni”.³⁴

După ce Radetzki a trecut de Oreahovo, Botev și cetașii lui au pus stăpînire pe vas și l-au silit pe căpitan să tragă la mal în dreptul satului Kozlodui de pe malul drept al Dunării, de unde s-au îndreptat repede spre Balcani. De pe vas, Botev a scris mai multe scrisori, după cum lui Dumitru Gorov care coborîse la Bechet i-a încredințat două telegrame pe care

³³ Z. Stoianov, *Христо Ботев*, Ruse, 1891, p. 331.

³⁴ Al. Burmov, *op. cit.*, p. 635—636.

acesta trebuia să le trimită ziarelor „La Republique Française” și „Journal de Genève”. Prin ele Botev anunța că a trecut în Bulgaria în fruntea a 200 de cetățeni în ajutorul fraților lor care se răsculară pentru libertate și sperau că popoarele și guvernele Europei le vor întinde o mână frățească.

Știrea trecerii în Bulgaria a cetii lui Botev a sosit la Constantinopol aproape imediat după ce Kogălniceanu, prin intermediul agentului nostru diplomatic la Poartă, asigurase pe Savfet pașa că guvernul român luase cele mai stricte măsuri pentru ca nici un grup de bulgari înarmați să nu mai treacă Dunărea. Desigur Botev însuși și-a dat seama că România, care-i dăduse adăpost și de unde putuse lupta pentru cauza poporului său, va fi pusă într-o poziție mai mult decât dificilă și de aceea a căutat să-i ușureze situația.

De aceea, în scrisoarea pe care i-a dat-o lui Dagobert Engländer, căpitanul vasului Radetzki și în care arăta că acesta a tras vasul la țarmul bulgar sub amenințarea armelor, Botev a adăogat că trecerea cetii lui s-a făcut „fără știrea autorităților din România și în ciuda vigilenței acestei țări, a cărei neutralitate o respectăm”.

Ecoul acțiunii curajoase a lui Botev a fost puternic, ziarele din multe țări relatînd trecerea cetii după declarațiile făcute chiar de căpitanul vasului. Față de autoritățile turcești, Kogălniceanu a știut să riposteze imediat dînd vina pe funcționarii companiei austriace de navigație și susținînd că cetății lui Botev s-ar fi urcat pe vas nu numai din porturile de pe malul românesc, ci și din cele de pe cel turcesc, răspunderea trebuind deci să fie împărțită. Poarta însă, care avea trupe în Bulgaria și ar fi putut acționa imediat, n-a făcut-o deoarece tocmai în noaptea următoare debarcării cetii lui Botev, adică la 17—18 mai, la Constantinopol, printr-o lovitură de palat, sultanul Abdul Aziz a fost înlăturat de pe tron, în locul lui fiind adus Murad al V-lea. Totuși protestul s-a produs curînd și o anchetă s-a făcut, după cum o vedește și mărturia lui Ernst Kraus, funcționarul firmei Iacobsohn de la care Botev cumpăraseră armele și care a avut neplăceri scăpînd cu față curată datorită intervenției lui Ion Brătianu. Desigur guvernul român a fost silit să ia și alte măsuri. Astfel prefectul județului Vlașca a fost schimbat, iar căpitanii porturilor unde se îmbarcaseră cetății „muștrați”. Pentru a arăta că a trecut la măsuri foarte severe, guvernul

român a dispus arestarea și expulzarea lui Liuben Karavelov și Kiriak Țankov. Că toate aceste măsuri au fost însă pur formale ne-o arată chiar acesta din urmă. Publicând după eliberarea țării, în 1901, unele documente, pentru a arăta atitudinea binevoitoare a României, Kiriak Țankov le adaugă un comentariu în care scria printre altele referitor la această măsură. Expulzarea „nu s-a făcut, dar cele două persoane au fost închise la închisoarea Văcărești câteva zile, de unde au fost eliberate fără nici un fel de urmărire”. De altfel nici măcar ziarul „Nova Bălgaria” întemeiat de Botev și care și-a continuat apariția și după moartea sa nu a fost oprit.

Ceata lui Botev nu a putut duce însă la răscularea maselor din regiunea Vrața, deoarece țărani nu i s-au alăturat fiind înspăimântați de represaliile sângeroase din celelalte părți ale țării. După o luptă dată la Milin Kamak, adică la vreo 15 km de Vrața, care s-a soldat cu circa 30 de morți și răniți din rândul cetașilor, aceștia s-au îndreptat spre vârful Veslet și apoi spre altele. În aceste lupte Botev însuși a fost ucis și puțini dintre cetașii săi au putut scăpa de urmărirea trupelor turcești, trecând în România sau Serbia.

Cam în același timp cu debarcarea cetei lui Botev a trecut în Bulgaria pe la Turtucaia ceata de vreo 20 de inși, condusă de Taniu Stoianov, dar care nu a putut să ajungă la Sliven, așa cum dorea. În același timp Toma Kărgiev, membru al comitetului revoluționar de la Rusciuk și care se refugiase la Giurgiu, deoarece arestarea lui era iminentă, a strâns mai mulți cetași, care împreună cu el trebuiau să treacă în Bulgaria sub conducerea lui Filip Totiu. Cum acesta a refuzat plecând în Serbia, Kărgiev și-a continuat acțiunea singur, adunând oameni la Oltenița ca și la Zimnicea. Aici se strînseseră mulți țărani din regiunile Vrața, Troian și Lom care ar fi dorit să treacă Dunărea. Lipsa banilor și mai ales a unui conducător cu experiență a făcut ca dorința lor să nu poată fi împlinită. În acest fel încercările făcute de emigrația bulgară din România de a reaprinde focul răscoalei nu a reușit.

IMPORTANȚA ȘI ECOUL RĂSCOALEI DIN APRILIE 1876. ATITUDINEA ROMÂNIEI

Răscoala din aprilie reprezintă punctul culminant pe care l-a atins mișcarea revoluționară de eliberare. Ea a urmărit scopurile unei revoluții burghezo-democratice formînd a

doua etapă a revoluției naționale bulgare. Forța ei motrice a fost burghezia mică și mijlocie de la orașe și sate care a condus țărănimea și a antrenat alături de ea elemente ale marii burghezii. Dealtfel aceasta este valabil pentru întreaga mișcare revoluționară bulgară din deceniile șapte și opt ale secolului trecut. Lucrul era firesc deoarece burghezia suferea foarte mult asuprirea fiscală otomană, din cauza căreia nu se putea dezvolta, după cum tot ea era aceea care era pînă la un punct instruită și avea cît de cît mijloace bănești. Din mijlocul burgheziei mici și mijlocii care a luptat cu eroism s-au ridicat intelectualii și tot de aici provin și cei mai mulți revoluționari de profesie care au condus-o. Burghezia mare a acționat doar parțial, capitulînd însă la primele insuccese.

Este cazul să subliniem că aproape toți conducătorii răscoalei din aprilie își dădeau seama că nu puteau învinge cu puștile lor cu cremene Imperiul otoman, care, oricît ar fi fost el de putred, reprezenta încă o mare forță militară. Aceasta se vede din ceea ce au spus și au scris acești conducători. Toată dorința lor era ca răscoala, ecoul și urmările ei să provoace acel deznodămînt european și mai ales să determine Rusia să treacă la război. Poate cel mai bine a arătat acest lucru Tanko Diustabanov, unul din fruntașii regiunii revoluționare Tîrnova, care adresîndu-se tovarășilor săi le spunea că trebuie să ridice la luptă cît mai multe sate și să facă așa fel încît răscoala să dureze vreme îndelungată. „Numai aceasta este scăparea noastră și numai în acest fel vom atrage atenția Europei, fără de care nu putem face nimic. Prin răscoala noastră nu vom elibera Bulgaria și de acest lucru sînt cu totul convins. Dar măcar îl vom învăța pe bulgar să știe cum se moare. Vom atrage atenția Europei și vom da posibilitate Rusiei să protesteze puternic.” Iar în fața judecății turcești același spunea: „Știu foarte bine că împărăția voastră e mare, că armele, puterea și armata sînt în mîinile voastre și că nu vă vom putea învinge prin forță. Știu însă și că sînteți tirani și că din cauza răscoalei vă veți arunca asupra copiilor și femeilor și veți trece la atrocități. Scopul nostru n-a fost să vă învingem cu forța, ci să vă provocăm să faceți aceste acte barbare pe care le-ați și făcut și datorită cărora v-ați compromis în fața întregii lumi civilizate. Și acest scop urmărit de noi a fost atins. De aceea v-am învins”.

Deși înfrîntă, răscoala din aprilie 1876 are o mare importanță, ea zguduind puternic sistemul feudal otoman. Lipsa

burgheziei mari, au fost înlocuite cu eroismul maselor.

Represiunile care au avut loc au revoltat întreaga opinie progresistă mondială și în acest fel au pus problema bulgară pe masa diplomației europene. Poarta a fost silită să admită o comisie internațională de anchetă. În ea au intrat contele Țeretelev, consulul Rusiei la Plovdiv, E. Schuyler consulul american și doi funcționari ai ambasadei engleze de la Constantinopol dintre care unul, Baring, era și președintele ei. Comisiei i s-a adăugat ziaristul Mac Gahan. Acesta, ca și Schuyler, fiind conduși de bulgarul P. Dimitrov au știut unde să meargă și ce să vadă. După calculele comisiei, pînă în septembrie 1876, cît s-au prelungit fără motiv jafurile și represiunile, au fost uciși circa 30000 de inși între care femei și copii, 80 de sate total arse și altele 200 jefuite, 10000 de inși fiind arestați și mulți dintre ei trimiși în surghiun. Atît Disraeli însă, cît și ambasadorul englez de la Constantinopol n-au dat importanță acestor cifre. Ultimul declara textual că în această privință important este nu faptul că au fost uciși zece sau douăzeci de mii de oameni, ci dacă s-au putut apăra interesele Angliei, prin menținerea integrității Turciei.

În fața acestui cinism s-a ridicat întreaga opinie publică progresistă. Chiar în Anglia, Gladstone a scris două broșuri în favoarea răsculaților, una dintre ele fiind tradusă și în franțuzește. La fel, sub influența lui Marx și Engels s-au făcut mitinguri de protest, apărarea poporului bulgar luînd-o nu numai ziarele liberale, ci și cele conservatoare.

În Anglia, Franța, Italia, Rusia ș.a. s-au raliat acestei cauze personalități cunoscute ca Darwin, Eleanor Marx, Emil Girardin, Victor Hugo — care a și vorbit în acest sens în parlamentul francez, — Garibaldi, Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev, Mendeleev, Jirecek care au apărat cauza bulgarilor.

În ceea ce privește România, încă de la 14 aprilie 1876 ziarul „Stindardul” afirma că poporul bulgar se afla în situația celor din Bosnia și Herțegovina și că în Bulgaria putea izbucni o răscoală. Primele ziare care au anunțat declanșarea mișcării au fost aceleași care susținuseră întotdeauna cauza eliberării poporului bulgar și anume „Românul” și „Telegraful” urmate de celelalte gazete liberale din capitală și din provincie. În al doilea rînd și mai moderate au fost ziarele conservatoare. Foarte active au fost apoi gazetele

românești din Transilvania ca „Albina“, „Gazeta Transilvaniei“, „Telegraful român“ de la Sibiu ș.a.

În genere presa românească a amplificat lucrurile în favoarea răsculaților. Aceștia ar fi fost foarte numeroși și bine înarmați, răscoala s-ar fi întins în toată țara, cauza pentru care se lupta fiind independența Bulgariei. Astfel încă de la 8 mai „Albina“ scrie că numărul răsculaților ar fi trecut de 10000 și că este mereu în creștere, fapt care nu era real. Sau, la 8 iunie se anunța că într-o ciocnire cu o armată turcească avînd în fruntea ei pe Hafâz pașa, bulgarii au distrus-o aproape total scoțînd din luptă 2600 de oameni, că armata otomană din Bulgaria care se ridica la 15 000 de oameni „nici pe departe nu ajunge pentru a înfrînge răscoala“ etc. De asemenea deși la mijlocul lunii iunie răscoala era în general înăbușită, ziarele românești au scris despre ea pînă în decembrie 1876. În sfîrșit ele au arătat pe adevărații vinovați ai situației din Bulgaria, au demonstrat inconsistența teoriei echilibrului european prin menținerea integrității Imperiului otoman ș.a. după cum cele din Transilvania au făcut paralele cu lupta românilor de aici în revoluția de la 1848.

Desigur toate acestea aveau un scop și anume menținerea cît mai mult a problemei bulgare în atenția opiniei publice și în aceea a diplomației europene, adică cea ce urmărise și Hristo Botev. De două probleme s-au ferit ca de foc ziarele românești și anume: să nu scape cumva că armele insurgenților erau aduse și din România, ele fiind totdeauna sîrbești și rusești și să nu reiasă direct sau indirect că răsculații s-au pregătit sau au primit ajutoare din România.

În al doilea rînd autoritățile românești și populația au acordat adăpost la circa 20000 de familii care și-au găsit un a zil temporar la noi. Cazurile de ajutoare sînt numeroase, dar între ele merită să-l menționăm pe acela al lui D. Anghel din Iași, mare proprietar și care oferea unui număr de refugiați bulgari cîte 40 de prăjini de pămînt și o vacă cu vițel sau patru galbeni.

În sfîrșit România a luat poziție clară față de situația din Bulgaria protestînd, la 20 iulie 1876, pe lîngă marile puteri și cerînd rezolvarea dreaptă a situației poporului bulgar. Arătînd marele număr de victime, nota afirma: „lumea creștină orientală ne acuză că sancționăm prin neutralitatea și

prin tăcerea noastră aceste crime ce se comit ca și la porțile noastre". Ea mergea pînă acolo încît preciza că în România „un partid politic s-a și pronunțat categoric în favoarea creștinilor; însăși armata română tremură sub jugul disciplinei sale dorind să ia parte la luptă“.

RĂZBOIUL RUSO-ROMÂNNO-TURC DIN 1877—1878

Încă din anul 1867, atît Serbia, cît și Grecia au sondat România în vederea unui eventual război comun împotriva Imperiului otoman. În 1869 cînd aceste țări și Muntenegru se pregăteau să semneze o alianță cu România în acest scop, tratatul a rămas în proiect deoarece guvernul român considera că nici fiecare țară în parte și nici împreună nu erau în stare să ducă un război victorios împotriva Turciei, fără ajutorul direct și masiv al Rusiei. În această privință România considera că fiecare stat din sud-estul Europei trebuia să se pregătească temeinic din punct de vedere economic și militar, după care să încheie o alianță fermă cu Rusia asigurîndu-se de ajutorul său efectiv.

Nu cu totul identică era și convingerea celorlalte state balcanice. Astfel Serbia considera că poate declara război Imperiului otoman fără a fi semnat o înțelegere fermă cu Rusia, așa cum credeau încă mai de mult Karavelov și Kiriak Tankov. Într-adevăr, principele Milan al Serbiei a declarat război Porții la 19 iunie cu toate că Rusia arătase limpede din timp și la Belgrad, și la Cetinie, că nu putea să dea nici un ajutor în acest moment.

Guvernul român, care îngăduise celor 4 000 de voluntari ruși să treacă în Serbia, bineînțeles în grupuri mici pentru a nu irita Austro-Ungaria, făcea acest lucru și pentru mulți voluntari bulgari. La aceasta contribuia și emigrația bulgară din România. La 10 iunie 1876 rusul Vladimir Ionin, trimis al Comitetului slav din Petersburg, a venit la București și după ce a încercat zadarnic să unească cele două partide — cel al tinerilor și cel al bătrînilor — în vederea unor acțiuni comune, a constituit numai din partidul tinerilor o nouă organizație intitulată *Comunitatea centrală de binefacere*. Aceasta urma să continue activitatea vechiului *Comitet central revoluționar bulgar* de la București. Numele

organizației indica limpede scopul ei formal, ajutorarea celor ce suferiseră de pe urma represiunii turcești a răscoalei din aprilie. Adevăratul țel al Comunității era însă înarmarea și mai ales trecerea voluntarilor bulgari în Serbia. Guvernul român, care știa și aproba totul în tăcere, a lăsat organizația să lucreze în voie, Mihail Kogălniceanu dându-i tot concursul, așa încît pînă în septembrie plecaseră vreo 2 500 de inși. De altfel încă de la 15 iunie 1876, Kogălniceanu înaintase Porții și marilor puteri cunoscutul Memoriu ce cuprindea cele șapte cereri, a căror admitere ar fi însemnat independența de fapt a României. Poarta respingîndu-l, Kogălniceanu i-a trimis, la 20 iulie o notă și mai categorică din care se vedea că România era decisă să treacă la acțiuni energice. Deși foarte curînd el a părăsit Ministerul de externe, puțin mai tîrziu, la 26 septembrie, o delegație românească condusă chiar de primul ministru al României, Ion Brătianu, a plecat în Rusia pentru a discuta încheierea unei convenții militare româno-ruse în vederea apropiatului război. Brătianu a pus și problema instruirii în țara noastră a voluntarilor bulgari care aveau să lupte pentru eliberarea patriei lor. Dar țarul și Gorceakov nu au dorit să încheie atunci o alianță ruso-română;

Războiul sîrbo-turc nu s-a desfășurat după cum credea Serbia, deoarece, după unele mici succese, generalul Abdul Kerim pașa în urma cîtorva victorii a avut drumul spre Belgrad deschis. Ultimatumul Rusiei a dus însă la încetarea operațiilor și la încheierea armistițiului. Bineînțeles cei mai mulți dintre voluntarii bulgari s-au întors în România.

În toată această vreme organizațiile emigrației bulgare au fost și ele foarte active. *Comunitatea* a ajutat pe voluntari, iar la inițiativa *Societății de binefacere* și a lui Ionin, la 18 noiembrie a avut loc la București o mare adunare pe care a prezidat-o Ionin. Au participat membrii ambelor organizații între care și Ivan Vazov, de curînd membru în comitetul de conducere al Comunității. Adunarea a luat o serie de măsuri, fapt pentru care Vazov a numit-o într-una din lucrările lui memorialistice „primul parlament bulgar”. Influența, în această adunare a *Societății de binefacere*, care era susținută de Rusia a fost dominantă, fapt care se vede din aceea că viitorul stat bulgar urma să fie o monarhie constituțională.

Deoarece războiul plutea în aer, în noiembrie 1876, guvernul țarist l-a trimis la București pe diplomatul rus Neli-dov, care a încheiat în secret cu Ion Brătianu convenția

ce fixa condițiile în care România admitea trecerea prin teritoriul său a armatelor rusești, convenție ratificată de parlament în noaptea de 5—6 ianuarie 1877, cu toate că ea nu era încă semnată.

Cînd Poarta a tăiat toate căile de înțelegere cu marile puteri și a respins la 19 martie cunoscutul Protocol de la Londra, Rusia a cerut României semnarea convenției, care a și avut loc la 4 aprilie 1877, fapt care însemna pentru România ruperea relațiilor cu Poarta. De aceea două zile mai tîrziu s-a trecut la mobilizarea armatei și la apărarea liniei Dunării, care a și început să fie atacată de turci.

Rusia a declarat război Turciei la 12 aprilie, armatele ei trecînd Prutul, iar la 25 aprilie C.A. Rosetti cerea declararea independenței țării. Conservatorii au fost și ei de aceeași părere atunci cînd turcii au început să bombardeze orașele românești de pe Dunăre. În împrejurări cunoscute, la 9 mai 1877, prin glasul lui Mihail Kogălniceanu și în apiauzele parlamentului s-a declarat independența României. Bineînțeles ea trebuia cucerită cu armele și România s-a arătat gata să ia parte la război. Deși aceasta era dorința marelui duce Nicolae, ca și a unor cercuri militare rusești, țarul Alexandru al II-lea, a fost însă împotriva în acel moment.

Entuziasmul cu care țara a primit proclamarea independenței a fost unanim. La el s-a raliat și cel al bulgarilor din România. Bineînțeles *Comunitatea* care nu mai avea nici un rost să-și ascundă acum acțiunile sub un nume nepotrivit s-a intitulat din nou *Comitetul central bulgar* începînd să intensifice recrutarea voluntarilor bulgari pentru război.

După cum se știe, grosul armatei ruse a trecut Dunărea la 14 iunie pe la Zimnicea, armata română apărînd întii întreaga linie a Dunării și neutralizînd o armată turcească de circa 40.000 de oameni, pînă ce trupele rusești au cucerit Șiștovul.

Instruirea voluntarilor bulgari în tabără de la Ploiești. Dacă pregătirea voluntarilor bulgari s-a discutat și la Livadia în septembrie 1876, dacă Rusia era preocupată și ea de această idee, *Comunitatea bulgară* a fost aceea care, bucurîndu-se de sprijinul guvernului român, a făcut planuri concrete de organizare ca acelea pe care le găsim într-o scrisoare din 3 noiembrie 1877 unde printre altele se scria: „Dar dacă aceste detașamente bulgare nu pot sta în Serbia, aceasta nu înseamnă că noi... vom sta cu mîinile încrucișate acum cînd a

sosit poate clipa în care se hotărăște soarta poporului nostru... Vom organiza aici în România detașamente bulgare, care în caz de război să ia parte activă la acțiunea comună a eliberării noastre“.

La 8 aprilie primele trei batalioane de bulgari, însumând 700 inși adunați la Chișinău și a căror comandă a fost încredințată generalului Stoletov, au sosit la Ungheni. Tabăra lor a fost fixată la Ploiești unde comunitățile bulgare de la Galați, Brăila, Buzău etc., au început îndată să trimită pe tinerii și chiar pe cei mai în vîrstă care doreau să se înroleze. Autoritățile românești de la Ploiești au făcut o bună primire voluntarilor, al căror loc de instrucție a fost ales în marginea orașului pe râul Teleajen în apropiere de șoseaua Ploiești-Buzău. De fapt aici, la 1830, se așezaseră orășenii din Sliven fugiți de spaima turcilor și care, primind privilegii importante, încercaseră să-și refacă orașul pe moșia Bereasa numindu-l noul Sliven. Ziarele românești și cele ale emigrației bulgare publicau mereu vești despre voluntari. Interesantă e descrierea aducerii în tabără a steagului dăruit voluntarilor de locuitorii orașului Samara. Drapelul le-a fost înmînat voluntarilor chiar de marele duce Nicolae, la 6 mai 1877 în cadrul unei ceremonii descrise cu lux de amănunte de către ziarul românesc „Timpul“. În general presa românească a scris mult despre bulgari și despre Bulgaria în această vreme atît cu prilejul relatării ofensivei rusești, dar și independent de aceasta.

Din toți voluntarii veniți la Ploiești s-a alcătuit o legiune bulgară de peste 6 000 de oameni, instruită de ofițeri ruși. La plecarea ei spre Dunăre au asistat personalități de seamă ca Miliutin, ministrul de război, contele Ignatiev ș.a. Traversarea orașului în marșul lor spre Alexandria a fost descrisă în cuvinte calde de presa românească. Cu acest prilej ziarul „România Liberă“ din 4 iunie scria între altele: „Bravii bulgari păreau foarte mulțumiți de a merge în fine spre Dunăre — acest Rubicon a cărui trecere ar influența puternic asupra destinelor nefericitei lor patrii“. În Bulgaria voluntarii au luat parte la luptele de la Kazanlâk și Stara-Zagora acoperindu-se de glorie în marile bătălii de la pasul Șipka unde, după cum arată același ziar citat mai sus, ca și altele „timp de aproape trei zile nici un singur soldat... nici a mîncat, nici nu s-a odihnit măcar un singur moment, legiunea bulgară pierzînd trei părți din numărul său“.

RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ A ROMÂNIEI ȘI PENTRU ELIBERAREA BULGARIEI

După cum se știe, la solicitarea stăruitoare a marelui duce Nicolae, armata română a trecut Dunărea și a ajuns la Plevna în august 1877, principelui Carol al României încredințându-i-se comanda supremă a armatelor ruso-române din fața cetății întărită de turci. Acest fapt a fost comentat de presa străină, căreia armata română i-a făcut de la început o foarte bună impresie. Asaltul de la Grivița soldat cu cucerirea redutei, dar și cu moartea maiorului George Șonțu, a căpitanului Valter Mărăcineanu, cu 793 morți și 1182 răniți, a fost prima mare înfruntare cu forțele lui Osman pașa. Pregătirea armatei române și eroismul ei a stîrnit admirația tuturor corespondenților străini. „Niciodată n-aș fi crezut să văd atîta bravură la o trupă, care pînă acum nu a cunoscut focul... Am ferma convingere că armata română merită a fi pusă lîngă orice armată a Europei și oricine poate fi mîndru de soldații și ofițerii ei, care au dat probe atît de strălucite de vitejie”, scria între altele corespondentul unor gazete germane, elvețiene și americane. „Românii — scria principele Gorceakov principelui Orlov — se bat într-un mod admirabil”.

Văzîndu-se că Plevna nu putea fi luată decît printr-un asediu, i s-a tăiat legătura cu Sofia fiind astfel încercuită. În același timp, trupele române au atacat Rahova, a cărei cucerire, după cum scria marele duce Nicolae principelui Carol „aparținea în întregime armelor române”.

Deosebit de elogioase au fost apoi aprecierile ziarelor străine în ceea ce privește contribuția armatei române la cucerirea Plevnei din care, pînă la urmă, Osman pașa a încercat să iasă. Despre aceasta ziarul francez „Memorial diplomatique” din 15 decembrie 1877 scria: „Românii au contribuit foarte mult la strălucita luptă care a dus la luarea Plevnei. S-ar putea spune chiar, că într-un moment critic ei au salvat situația acelei zile. Într-adevăr Osman Pașa reușise să străbată pînă în redutele rusești care domină drumul de la Plevna la Sofia și poate că ar fi izbutit să treacă în acest punct peste liniile inamice, dacă bateriile române de la Dolni, de la Etropol, de la Sanola și de la Opanez n-ar fi deschis asupra lui un foc ucigător, pe cînd, în același timp, a doua divizie română, care ocupa Grivița, se repezi în spatele său, dimpreună cu rușii de sub generalul Skobelev.

Precizia tirului românilor și impetuozitatea atacului lor avură în această împrejurare critică o influență decisivă. Osman, apucat între două focuri fu nevoit a depune armele. Totodată românii au mai luat cu asalt cele trei redute de la Opanez, unde turcii stabiliseră un depozit de arme și au pus mâna pe multe tunuri și pe șapte mii de prizonieri. Ei (românii) fură cei dintâi care intrară în Plevna și principele Carol cu tot statul său major dormi acolo chiar în acea seară... Românii... au dat dovadă de eminente calități militare și s-au purtat astfel încât au justificat buna opinie ce lumea avea deja despre dînșii“.

Tot atît de elogiouse au fost și aprecierile militarilor ruși. Astfel generalul Krîlov, care avusese temporar sub comanda sa niște unități ruso-române, afirma în ordinul său de zi: „Luptele trecute mi-au dat o excelentă idee de bravura, ținuta și exactitatea serviciului regimentelor de roșiori, călărași și artilerie călare. Aceasta se datorește, în mare parte, distinsului corp al ofițerilor. Plecînd, duc o sinceră mulțumire dobîndită prin onoarea ce am avut a comanda aceste trupe de elită“. Iar ziarul vienez „Der Osten“ din 9/21 octombrie 1877 adăuga: „Bărbăteasca pășire a României pe cîmpul de război a schimbat cu o singură lovitură situația statului român... Eroii care țin sus și tare pe cîmpurile de luptă ale Bulgariei drapelul român, care este împodobit cu lauri nemuritori, nu-și varsă în zadar sîngele lor. România liberă și independentă va ocupa cu mîndrie un loc în concertul european și măreața ei faptă, împreună cu numele ei, vor fi imprimate în inimile generațiilor viitoare“.

Ultimele operații ale armatei române au fost asaltul de la Smîrdan și intrarea în cetățile turcești de la Vidin și Belogradik. În acest război, jertfa de sînge a României a fost de circa 10 000 de morți și răniți.

Urmarea firească a înfrîngerii Imperiului otoman a fost recunoașterea independenței României și eliberarea Bulgariei. Odată cu aceasta se încheia a doua etapă a revoluției naționale bulgare și a Renașterii bulgare, statul bulgar autonom apărînd din nou pe harta Europei după o absență de aproape cinci secole.

Cultura în cea de-a doua perioadă a Renașterii bulgare. 1850—1878

ÎNVĂȚĂMÎNTUL

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, învățămîntul bulgar s-a dezvoltat cu pași rapizi. A crescut numărul școlilor elementare și s-au înființat primele gimnazii și apoi licee. A sporit mult numărul elevilor, iar programele școlare ale gimnaziilor s-au îmbunătățit. În 1851 la gimnaziul din Plovdiv găsim pentru prima dată istoria ca obiect de învățămînt, dar ea se generalizează abia în 1865 mai ales sub influența mișcării revoluționare. Înființarea primului liceu bulgar aparține emigrației din România. Aici, liceul bulgar din Bolgrad dădea prima serie de absolvenți în anul școlar 1864—1865, fapt care se petrece în Bulgaria, la Gabrovo, abia zece ani mai târziu în 1874—1875. Ceva mai devreme apare seminarul de la Plovdiv care dădea prima serie de absolvenți în 1872—1873. În 1868 s-a deschis și prima școală pedagogică pentru pregătirea învățătorilor, iar în 1873 o școală comercială la Siștov.

În 1875, cele mai multe sate își aveau școlile lor. O statistică incompletă din 1876 atesta existența a 1479 școli elementare, dintre care 72 la orașe și 1407 la sate, după cum în același timp funcționau circa 50 de gimnazii cu două, trei sau patru clase. Influența școlii rusești a fost puternică, mulți profesori fiind pregătiți în Rusia. Aici, dar și la București, Viena, Constantinopol sau Praga învăța un număr destul de mare de tineri bulgari. Manualele, care înainte se tipăreau în România sau Serbia, se imprimau acum și la Constantinopol.

Lipsea însă o conducere centralizată a școlilor, fapt care ducea la o mare diversitate a programelor de învățămînt. Locul unui „minister” al învățămîntului l-au ținut adunările profesorilor care au început a se ține din 1868, dar tot pe regiuni restrînse. Ceea ce este important este faptul că în școlile

bulgare pătrund ideile revoluționare ale lui Levski, Karavelov și Botev, învățătorii făcând parte din comitetele revoluționare. Aceasta a îngrijorat autoritățile otomane care au încercat în două rînduri să preia conducerea și organizarea tuturor școlilor creștine, contopindu-le cu cele turcești. Rezistența poporului a fost însă atît de puternică, încît aceste proiecte nu s-au putut aplica.

În ceea ce privește învățămîntul superior și în special cel medical s-a arătat și mai sus bunăvoința României, a domnitorului Cuza și apoi a lui Carol Davila, care au primit în Școala de medicină și farmacie nu mai puțin de 46 de elevi din Bulgaria în anul 1861—1862. În același timp, doi bulgari, Petru Protici, născut la Tîrnova, și Gheorghî Atanasovici din Șiștov, veniți de tineri la noi și-au făcut studiile aici și apoi la Paris. Reveniți în țară au fost profesori, atît la Școala de medicină, cît și la Facultatea de medicină din București înființată în 1869. Ultimul se afla și în comitetul de conducere al *Societății de binefacere*.

După înființarea Universității din București, destui tineri bulgari și-au făcut studiile aici. Cei mai mulți s-au înscris însă tot la medicină. Între anii 1862—1877 au studiat medicina la București 63 de studenți bulgari originari din Kalof, Tîrnova, Sliven, Kazanlăk, Stara Zagora, Gabrovo, Karlovo ș.a. Încă din 1866 orașenii din Stara Zagora trimiteau o scrisoare Școlii de medicină din București, mulțumind pentru primirea la studii a patru elevi din orașul lor.

Studenții bulgari fiind numeroși își făcuseră și o societate culturală și Dobri Voinikov, cunoscutul om de teatru bulgar, era invitat, în 1868, să vină de la Brăila la București pentru a pregăti cu ei o reprezentație teatrală, în beneficiul școlii bulgare din capitală. Unii dintre absolvenți se întorceau în Bulgaria, alții rămîneau în România și cîțiva au luat parte ca medici în armată română în campania din Bulgaria din 1877.

Nu putem încheia acest paragraf fără a menționa numeroasele donații în bani și cărți făcute de comunitățile bulgare din România sau de fruntașii emigrației, școlilor din Bulgaria. În această privință bogații negustori bulgari de la București, Brăila, Galați și alte orașe ale țării ajutau mai ales școlile din localitățile lor de origină. Din numeroasele cazuri dăm doar cîteva: astfel gabrovenii și șiștovenii din București, Brăila ș.a. ajutau școlile din Gabrovo și Șiștov etc. Negustorul brăilean T. Milanovici, originar din Șiștov,

a lăsat prin testament școlilor din orașul natal 3 000 de galbeni, 21 000 de ruble și 1052 florini, după cum în urma incendiului din 1870 care le afectase, St. Beron și A. Savici au trimis bani și cărți. De asemenea bulgarii slivneni stabiliți la Brăila au făcut chiar un comitet special care să colecteze bani și materiale didactice pentru școlile din Sliven. Se trimiteau cărți de școală, colecții de ziare și reviste, materiale didactice, dar mai ales bani. Dintre slivnenii de la Brăila numai Dimitrie Dimandiev trimitea la Sliven în fiecare an câte 100 de galbeni. La acestea se adăugau ajutoarele slivnenilor din București trimise de Mihail Koloni ș.a.

În sfârșit, trebuie să adăugăm bursele acordate de *Societatea de binefacere*, de comunitățile compatrioților sau de unii bulgari ca dr. Petru Beron, D. Diamandiev ș.a. Cu ajutoare au plecat la Viena Ivan Kasabov, la Praga V. D. Stoianov, cei mai mulți studiind însă în Rusia. Aici „Comitetul slav”, înființat în 1858, acorda burse pentru tinerii bulgari ce veneau la studii și trimitea cărți în Bulgaria. La fel, dar într-o măsură mai mică, a procedat și *Comunitatea bulgară* de la Odesa.

Cea dintii revistă pedagogică bulgară a apărut la București, în noiembrie 1870, sub numele de „Učiliște” (Școala) și era condusă de R. I. Blăskov. În al doilea an de apariție ea a început a se tipări la Rusciuk, pentru ca din anul al patrulea să revină la București și apoi la Giurgiu. Din octombrie 1870 începuse a se tipări la Constantinopol revista „Cita-liște” sub redacția lui M. Balabanov. Aceasta era însă o revistă culturală în general, ocupându-se incidental doar de problemele școlii bulgare.

PUBLICAȚIILE PERIODICE

Între anii 1850—1877 au apărut un număr de circa 90 de ziare și reviste bulgare dintre care 56 în România, 31 în Imperiul otoman, 5 în Austria (Austro-Ungaria) și 1 în Rusia. Dacă ne referim numai la ziarurile bulgare, cele mai multe au apărut tot în România (43), numărul lor fiind de peste două ori mai mare decât al acelorora din Imperiul otoman (20). În aceeași perioadă, din cele 27 de reviste bulgărești, 15 s-au tipărit în România și 12 în Imperiul otoman. Se poate spune că principalele centre în care au apărut periodicele bulgare au fost Bucureștii cu 19 ziare și 9 reviste, Constanti-

nopolul cu 17 ziare și 9 reviste urmat de Brăila cu 18 ziare și 3 reviste.

Desigur, mai important decît numărul ziarelor este conținutul și orientarea lor. În această privință nu ne putem aștepta ca ziarile bulgare, care apăreau în Imperiul otoman și în special la Constantinopol, să apere deschis cauza națională a poporului bulgar, fapt care ar fi dus repede la suspendarea lor. În general aceste ziare și reviste trebuiau să acționeze pe plan cultural, sprijinirea mișcării de eliberare putîndu-se face doar indirect. Așa se explică orientarea și conținutul ziarului bulgar cu cea mai îndelungă apariție „*Țarigradski vestnik*“ (1848—1861). Începînd prin a fi un ziar informativ și cultural, redactorul său Alexandru Exarh declara răs-picat într-un editorial apărut la 7 ianuarie 1850 că ziarul său „va relata în primul rînd acțiunile guvernului“ (otoman) și va publica „știri politice externe fără nici un fel de comentarii din partea sa“. În sfîrșit ziarul se va ocupa de problema școlilor și de cele culturale în general, primind și corespondențe din Bulgaria. Din 1859 gazeta avea și un foileton literar în care apăreau în traducere bulgară cărți apusene de mare popularitate ca Robinson Crusoe, Paul și Virginia ș.a. Desigur el nu putea avea ecoul dorit nici în Bulgaria și nici măcar în sînul comunității bulgare de la Constantinopol și mai puțin în acela al comunității bulgare din România și Rusia. Dacă aceasta din urmă a protestat la redacția ziarului, alții au început să scrie articole mai ales în problema independenței bisericii, atacînd Patriarhia constantinopolitană, în ziarul francez „*Presse d'Orient*“, care din 1860 și-a schimbat numele în „*Courrier d'Orient*“ și care apărea tot în capitala Imperiului otoman și avea o mare răspîndire. Bineînțeles acest jurnal încuraja pe bulgarii care militau pentru unirea bisericii bulgare cu Roma. Dealtfel Dragan Țankov, care a mers pe acest drum, a scos și un ziar special pentru acest scop, intitulat „*Bălgaria*“, cu care au intrat în polemică toate celelalte gazete bulgare. Între 1863—1865 a apărut „*Săvetnik*“ (Sfătuitoarul) care apăra interesele marii burghezii bulgare de la Constantinopol. Din 1864 a început să se publice săptămînalul bulgar „*Turția*“ sub redacția lui Nikola Ghenovici. Ziarul, care și-a prelungit apariția pînă în 1873, avea o orientare deschis turcofilă și rusofobă, considerînd că interesele poporului bulgar coincideau cu acelea ale Imperiului otoman. Atitudinea sa față

de mișcarea revoluționară a fost de-a dreptul dușmănoasă, fapt pentru care primea subvenții substanțiale din partea guvernului otoman. Și săptămînalul „Vremia“ (1865—1866), condus de T. Burmov, avea tot o orientare conservatoare. Ziarul „Pravo“ (Dreptul), care a apărut între 1869 și 1873, reflecta tot interesele burgheziei bulgare din Imperiul otoman fiind potrivnic mișcării revoluționare. Între anii 1874—1876 a apărut la Constantinopol și ziarul social-politic „Vek“ (Secolul) condus de Marco Balabanov cu atitudine reformistă, ca și „Napredāk“ (Progresul), ultimul fiind de fapt continuarea lui „Pravo“. Autoritățile otomane au lăsat liberă propaganda religioasă și politică pe care o făceau diferitele misiuni religioase sau guvernele țărilor apusene. Astfel ziarul franco-englez „The Levant Times“ avea și o ediție bulgară care se tipărea în aceeași tipografie și purta numele de „Iztocino Vreme“ (Timpul orientului), după cum „Zornița“ (Luceafărul) era un săptămînal tipărit în limba bulgară, al comunității evanghelice americane.

Ziarele progresiste de la Constantinopol au fost cele redactate de P. R. Slaveikov, ele apărînd interesele burgheziei liberale, luptînd pentru independența bisericii bulgare, fiind împotriva unirii cu Roma și reflectînd uneori mișcarea revoluționară. Cel mai important dintre ele a fost „Makedonia“, care a apărut între anii 1866—1872. Ducînd polemică cu „Pravo“ și mai ales cu „Turția“, ziarul a fost de patru ori cenzurat de autoritățile otomane, a cincea oară fiind oprit definitiv, iar redactorul său arestat (iulie 1872). În 1873 Slaveikov împreună cu St. Daskalov au redactat ziarul umoristic „Sutoș“ (Glumețul) avînd aceeași orientare. Gazeta și-a încetat apariția în iulie 1874, cînd același Slaveikov a încercat publicarea unui alt ziar umoristic „Kosturka“ oprindu-se însă la primul număr. Ultimul cotidian politic bulgar cu orientare liberală a fost „Țarigrad“, din care au apărut în 1877 numai 24 numere.

Numai cunoscînd această orientare a ziarelor bulgare ne putem da seama de uriașa importanță pe care au avut-o cele care au apărut în afara Imperiului otoman și mai ales în România în aceeași perioadă. De altfel de acestea a și fost vorba mereu în capitolele în care s-a expus mișcarea revoluționară.

Un rol deosebit l-a jucat ziarul lui Rakovski „Dunavski Lebed“, care a apărut la Belgrad dar a avut o mare răspîndire atît în Bulgaria robită cît și în rîndul emigrației bulgare.

Deși gazeta a avut o existență destul de scurtă (septembrie 1860 — decembrie 1861) ea a deșteptat multe conștiințe și a impulsionat puternic lupta pentru o biserică bulgară independentă.

Importanța cea mai mare în Renașterea bulgară politică și culturală au avut-o însă gazetele bulgare care au apărut în România, adică acelea ale lui Rakovski — „Bădușnost — Viitorul“ și „Branitel“, ale lui Liuben Karavelov — „Svoboda“ și „Nezavisimost“, ale lui Botev „Duma na bălgarskite emigranti“, „Zname“ și „Nova Bălgaria“. Mișcarea revoluționară bulgară nu poate fi concepută fără aceste ziare, după cum au mărturisit-o atât contemporanii evenimentelor, cât și cercetătorii de mai târziu care s-au ocupat de Renașterea bulgară. Ele au putut juca însă acest rol numai datorită extremei toleranțe și apoi sprijinului direct acordat de autoritățile locale și mai ales centrale românești. Libertatea lor a fost atât de mare, încât unele din ele au putut critica chiar diferitele atitudini sau măsuri ale guvernului român, fără teamă că acesta va trece la cenzurarea lor. Dealtfel Poarta a cerut nu o dată suspendarea lor și expulzarea redactorilor. România însă nu l-a extrădat nici pe Rakovski și nici pe Karavelov, lăsându-le totală libertate a cuvântului, așa cum ei înșiși au arătat-o nu o dată în gazetele lor. Desigur și celelalte ziare ale emigrației și-au avut importanța lor. Astfel „Narodnost“, des amintit mai sus (1867—1869) a fost întâi organul C.C.S.B. și apoi tribuna liberă a emigrației liberal-democratice din România. Începând din septembrie 1868 a apărut și în limba română sub titlul „Naționalitatea“. Printre colaboratori erau P. Kisimov, L. Karavelov, D. Veliksin, Dobri Voinikov ș.a. „Otecestvo“ (Patria) (1869—1871) a fost ziarul mării burghezii bulgare ce se afla sub influența Rusiei. Printre celelalte gazete bulgare amintim „Balcanul“ care a apărut în românește (1875) avînd și o ediție bulgară, proprietarul și redactorul acestui „organ politic, literar și comercial“, cum se intitula, fiind cunoscutul Kiriak Tankov, „Budilnik“ (Deșteptătorul) ziarul cunoscut al lui Botev din 1873 ș.a.

Alături de București, un important centru al presei periodice bulgare a fost Brăila, unde numai în 14 ani (1863—1877) s-au înființat 21 de ziare și reviste bulgare. Aici a apărut în august 1863 primul ziar al emigrației bulgare din România, intitulat „Bălgarska pcela“, (1863—1864). Pentru tipărirea lui s-a înființat o societate pe acțiuni în care au intrat

frunțașii bulgarilor din Brăila ca N. Țenov, P. Simov, K. Popovici, dr. I. Seliminski ș.a. Ziarul a jucat un rol important în viața social-culturală a emigrației bulgare din România, la el colaborând între alții R. I. Blăskov, Liuben Karavelov, Vasil Beron ș.a.

Un alt ziar important a fost „Dunavska Zora“ (Aurora Dunării) redactat de Dobri Voinikov între anii 1867—1870. Exprimând interesele grupului liberal-democratic din emigrație, gazeta a avut o atitudine permanent progresistă, chiar dacă nu s-a situat pe o linie consecvent revoluționară, cum a fost de pildă gazeta lui Botev amintită mai sus (Duma). Dintre colaboratorii ei amintim pe Hristo Botev, Liuben Karavelov, P. Kisimov, D. Veliksin, V. D. Stoianov, V. Drumev ș.a.

Tot la Brăila a început să apară, din iunie 1876 jurnalul „Văzrajdan“ (Renașterea) săptămînal social-politic cu orientare liberal-democratică; printre colaboratori găsim pe Ivan Vazov, Todor Peev, Ivan Drasov, prietenii lui Botev. Gazeta și-a încetat însă existența în noiembrie același an. Numeroase au fost apoi foile satirico-umoristice ca „Mihal“, „Hităr Petăr“ (Petru cel hîtru) ș.a.

Cea mai de seamă revistă bulgară de la Brăila și care se situează pe primul loc între toate periodicele bulgare ale vremii a fost „Periodicesko Spisanie“ (Revista periodică) care a apărut între anii 1870—1876 ca organ al „Societății literare bulgare“ cu sediul în același oraș. A fost de fapt prima revistă științifică bulgară în care s-au publicat articole de istorie, filologie și critică literară, la care au colaborat învățații și literații bulgari ai timpului.

Printre celelalte reviste ale emigrației bulgare din România trebuie să cităm pe cea înființată de Liuben Karavelov după retragerea sa din publicistica revoluționară. Ea se numea „Znanie“ (Știința) cu subtitlul „Revista pentru știință și literatură“ și a început să apară la București, la 15 ianuarie 1875, ca organ al „Societății pentru răspîndirea științelor“. Alte reviste au apărut la Constantinopol și în alte centre, dar importanța lor este mai mică.

LITERATURA

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și mai ales după războiul Crimeii, literatura bulgară intră într-o nouă etapă. Față de perioada anterioară iau naștere literatura dramatică,

critica literară ș.a. manifestându-se deci toate genurile literare. Desigur cadrul istoric al epocii și în special cele două mari evenimente — războiul Crimeii și mai ales mișcarea revoluționară de eliberare națională au condiționat puternic dezvoltarea literaturii.

S-a expus mai sus activitatea literară a lui G. S. Rakovski concretizată în lucrările sale *Prevestitor al Drumețului Codrului* și apoi poemul *Drumețul Codrului*, lucrări care pot fi înțelese numai dacă sînt cercetate pe fondul activității lui publicistice și revoluționare. Unii cercetători bulgari au văzut în ele, între altele, chiar influențe ale poeziei patriotice românești din acea vreme. Rakovski a fost creatorul romantismului revoluționar în literatura bulgară.

Gheorghe Cintulov (1822—1862) fuge din Slivenul natal în 1839, trece Dunărea pe o plută, ajunge la București în 1839 și după un scurt popas pleacă la studii în Rusia. Întors în țară îl găsim învățător la Sliven, ajutat bănește de slivnenii din Brăila și în special de Dimităr Diamandiev. Cintulov este creatorul poeziei revoluționare de masă. Poeziile lui patriotice, puse pe melodii antrenante, au avut un succes extrem de mare și au devenit marșuri deluptă în răscoala din aprilie 1876. Unele din ele se cîntă și azi.

Primul poet al Renașterii, în adevăratul înțeles al cuvîntului, a fost însă Petko Slaveikov. Născut la Tîrnova, în 1827, a făcut școala la Șiștov și a fost învățător în mai multe orașe din Bulgaria. Din 1864 s-a stabilit la Constantinopol. Pentru el poezia nu este o înflăcărare temporară, ci una din constantele și principalele sale preocupări. Slaveikov a scris tot felul de poezii, poeme, elegii, satire etc. și numele său a fost legat de toate acțiunile emigrației de la Constantinopol, unde a redactat ziarele amintite mai sus. Dintre ceilalți poeți bulgari de mai mică importanță amintim pe Raiko Jinzifov (1839—1877), Grigor Părlicev (1830—1893) ș.a. O interesantă figură a fost Dimitrie Veliksin (Velison) născut la Brăila în 1840. A învățat în școlile românești după care a făcut studii de literatură la Paris și a fost colaboratorul lui Rakovski. A scris în ziarele bulgare ale vremii, a dat primele sonete și s-a remarcat prin poezia sa intimă și didactică. A fost mult apreciat de Vazov, care i-a putut citi poeziile scrise în românește și în franțuzește.

Poezii lirice a scris și Liuben Karavelov, dar nu în aceasta stă importanța lui. În sfîrșit, la loc de onoare se situează în dezvoltarea literaturii bulgare titanul ei, Hristo Botev,

mîndria literaturii bulgare, poet revoluționar de talie mondială a cărui operă poetică, creată și publicată aproape în întregime pe pămîntul României a fost tradusă în principalele limbi străine. Alături de el, dar dezvoltîndu-se mai ales în perioada următoare Renașterii, se înscrie Ivan Vazov (1850—1921). Și el a debutat în poezie tot în România, unde și-a și publicat primele două culegeri (*Durerile Bulgariei* și *Steag și guslă*, ambele apărute în 1876). Vazov vorbește în amintirile sale despre poezia românească a timpului, pe care a citit-o, amintînd de Bolintineanu, Alecsandri și de alți poeți români. Cercetătorii bulgari de astăzi ca și cei români, între care V. Chelaru, au arătat influența românească asupra lui Vazov.

Interesantă este dezvoltarea prozei bulgare și în primul rînd a beletristicii. Unii critici bulgari consideră autobiografia lui Sofronie, scrisă la București după 1803, drept cea dintîi lucrare beletristică din literatura bulgară. Ea a rămas însă în manuscris pînă ce a fost publicată de Rakovski și apoi de Societatea literară bulgară din Brăila, în revista ei amintită mai sus. Beletristica bulgară se dezvoltă însă puternic în a doua perioadă a Renașterii și ea trebuie legată de Rusia și de dezvoltarea publicisticii bulgare de mai tîrziu. Pe acest tărîm se remarcă întîi Vasil Drumev care publică în 1860 povestirea *Neștastna familia* (Familia nefericită) ce arată suferințele poporului bulgar în timpul cîrjaliilor, aceasta constituind, după alți critici bulgari, prima lucrare beletristică originală din literatura bulgară. Un alt prozator bulgar a fost Ilia Blăskov.

Una din figurile centrale ale epocii a fost Liuben Karavelov. Pe lîngă activitatea sa revoluționară și publicistică, Liuben Karavelov a fost un mare scriitor, care s-a manifestat aproape în toate genurile literare. Pe lîngă cele circa 200 de poezii, el este autorul a aproape 30 de lucrări beletristice, a zeci și zeci de foiletoane, a două drame la care trebuie să adăugăm studiile sale etnografice și folklorice, articolele de critică literară, traduceri ș.a.

Talentat povestitor, Karavelov supune întreaga sa operă scopului suprem pe care-l urmărea — eliberarea Bulgariei — și ca urmare și în creațiile sale beletristice utilizează mijloacele publicisticii, autorul vorbind prin intermediul eroilor săi. Este interesant și necesar de subliniat că, marii scriitori ai Renașterii bulgare, Karavelov, Botev și chiar Ivan Vazov

la începutul creației lor au trăit în emigrație și de aceea opera lor poetică, beletristică și publicistică reflectă și unele realități social-politice din Rusia, Serbia sau România. Karavelov, de pildă, și-a scris cele mai multe din nuvelele și povestirile sale la București. În *Hagi Nicio*, în care autorul îl redă pe Hristo Gheorghiev, ca și în alte lucrări ale sale găsim tablouri din viața țăranului român exploatat de ciocoi și arendași. Beletristica sa este variată tematic, unele povestiri abordând-o pe cea istorică, altele redând soarta grea a poporului bulgar, altele în sfârșit viața patriarhală din Koprivștița natală. Printre acestea din urmă se numără *Bulgari din vremea veche* apărută în broșură specială la București (1872) ca și *Hagi Nicio* (1870). Prin Karavelov beletristica bulgară face un mare pas înainte și influența sa asupra contemporanilor și urmașilor săi a fost imensă.

În privința dezvoltării limbii literare bulgare în sînul emigrației bulgare din România, ca și asupra influenței românești, iată concluziile la care a ajuns B. Simeonov, unul dintre cercetătorii bulgari, care a adîncit aceste probleme: „În România și-au găsit condiții pentru a-și desfășura intensă lor activitate culturală aproape toți scriitorii Renașterii bulgare, de la Petru Beron la Ivan Vazov ... și nu întîmplător limba bulgară literară de dinainte de eliberare atinge apogeul tocmai prin activitatea publicistică și culturală a emigranților din România și constituie baza începuturilor limbii bulgare contemporane“ ... „În opera publicistică și literară a lui Liuben Karavelov apar circa 250 de termeni de origine românească, tocmai la el, care milita împotriva celor ce utilizau cuvinte străine“.³⁵

Deosebit de importantă este publicistica militantă a lui Karavelov și Botev așa cum a apărut ea în ziarele menționate mai sus, ca și literatura umoristică a lui Botev. Influența limbii române și în special a lexicului e ușor vizibilă în articolele scrise de acești mari revoluționari bulgari. Numai la Botev și Vazov găsim peste 400 de cuvinte românești.

În critica literară se remarcă atît Karavelov cît și V. Drumev și Neșo Boncev, ultimii doi manifestîndu-se în acest sens mai ales în revista „Periodicesko Spisanie“ a Societății

³⁵ B. Сimeonov, *Към въпроса за румънската лексика в българския книжовен език преди Освобождението* (Asupra problemei lexicului românesc în limba literară bulgară înainte de Eliberare), în „Славист“ Sofia, 1973, p. 287–94.

literare bulgare de la Brăila. În culegerea folklorului și în etnografie notăm publicațiile lui Karavelov și ale fraților Dimităr și Constantin Miladinov.

ȘTIINȚA

Primul învățat bulgar de talie europeană a fost Petru Beron care, stabilit la Paris, a publicat aici ca și la Praga numeroase studii mai ales din domeniul fizicii. Nikola Piccolo, stabilit la Paris și-a continuat studiile șale de filologie clasică. G.S. Rakovski, G. Krăstevici și alții au abordat o serie de probleme ale istoriei. În acest domeniu se remarcă și Spiridon Palauzov de la Odesa, dar mai ales Marin Drinov (1838—1906) originar din Panaghiuriște și care în 1873 a ajuns docent și apoi profesor (1875) la Universitatea din Harkov, publicînd valoroase lucrări.

Dintre societățile științifice-literare care au luat ființă în acest timp cea mai importantă a fost fără îndoială Societatea literară de la Brăila înființată în 1869 și care s-a transformat, după eliberarea și obținerea independenței Bulgariei, în Academia Bulgară de Științe de astăzi. Dacă la constituirea ei au luat parte mai mult sau mai puțin, toți bulgarii din emigrație, rolul de frunte l-a ocupat aici emigrația bulgară din România și mai ales cea de la Brăila. Faptul că sediul Societății s-a fixat la Brăila vorbește de la sine. S-au remarcat îndeosebi în activitatea societății Nikola Ţenov, V. D. Stolianov, Vasil Drumev și mulți alții. Desigur și din punct de vedere material Societatea a fost susținută tot de emigranți.

CASELE DE LECTURĂ, TIPOGRAFIILE ȘI DIFUZAREA CĂRȚILOR BULGARE

Un rol deosebit în mișcarea culturală și revoluționară l-au jucat casele de lectură (Citaliște) care au început a se înființa în orașele din Bulgaria, ca și de către emigranți, îndată după războiul Crimeii, numărul lor ajungînd pînă în 1877 la peste 130. Prin „citaliște“ nu trebuie să înțelegem doar o simplă bibliotecă și o sală de lectură, ci și o organizație culturală care strîngea în jurul ei pe toți cei care voiau să lupte pentru ridicarea culturală și politică a poporului. Aici se țineau conferințe, se discutau probleme de cultură, se orga-

nizau reprezentății de teatru, concerte etc., ele fiind în același timp și locuri în care se milita pentru o idee sau pentru o cauză a poporului. Multe din ele au jucat un rol de seamă în lupta pentru autodeterminarea național-religioasă, după cum altele au sprijinit puternic mișcarea revoluționară. În afară de cele din Bulgaria, importantă a fost cea din București, înființată în 1861 de G.S. Rakovski, mai târziu cunoscuta sală de lectură „Bratska Liubov“ frecventată de Levski și Botev și în general de întregul partid al „tinerilor“. De asemenea cea de la Constantinopol înființată în 1866 de către P.R. Slaveikov. Bibliotecile erau aprovizionate cu cărți în mare parte de bulgarii din emigrație.

Între anii 1851—1877 s-au tipărit circa 1600 de cărți bulgare dintre care cele mai multe au fost imprimate la Constantinopol (peste 500), în Austria (Austro-Ungaria) s-au tipărit circa 350. Bineînțeles aici intră și tipărițiile de la Praga, Buda, Timișoara, Arad ș.a. În România au apărut circa 300 de cărți bulgărești, în Serbia aproape 100, după cum cele imprimate în Rusia se apropie de 100. Tot în perioada 1851—1877 s-au tipărit în Bulgaria aproape 150 de cărți, imensa lor majoritate apărînd la Rusciuk în tipografia turcească înființată acolo de Midhad pașa, dar care avea și o secție bulgară riguros controlată. Bineînțeles în aceste cifre nu intră revistele.

În ceea ce privește tipografiile din Bulgaria, în afară de cea sus menționată, nu a existat decît cea de la Samokov în care s-a publicat între 1851—1856 doar șapte cărți, iar între anii 1868—1870 încă nouă volume, toate cu conținut religios. Tipografii bulgare au existat la Constantinopol (29), cum a fost aceea a lui Alexandru Exarh (fostă a ziarului „Țarigradski Vestnik“), a lui D. Panicikov, care se afla la Galata și apoi la metohul bulgar din Fanar, cumpărată mai târziu de Dragan Tankov, tipografia ziarului „Makedonia“ proprietatea lui P.R. Slaveikov, tipografia bisericii bulgare înființată în 1864 ș.a. Majoritatea cărților bulgare s-au tipărit însă în tipografii străine.

Cele mai multe tipografii bulgare au funcționat în România. Aici cărțile bulgare, care au putut fi identificate pînă acum, s-au tipărit în peste 40 de tipografii. Desigur nu toate acestea au fost tipografii bulgărești, lucru care se poate afirma însă cu siguranță pentru cele de la Brăila (cel puțin 6), pentru

cele de la Giurgiu (2) și pentru cea de la Ploiești. Din cele 29 de tipografii din București (între care și două litografii) cel puțin 17 au fost tipografii bulgărești. Bineînțeles pentru tipărirea cărților lor, bulgarii au făcut apel și la tipografiile românești care mai aveau litere cirilice, așa cum au fost tipografia Mitropoliei, cea a lui Zaharia Karkaleki, a lui Anton Pann ș.a. Deseori însă, dat fiind că cele mai multe din cărțile bulgărești ce se tipăreau la noi se trimiteau în Bulgaria, nu numai tipografiile erau cei care evitau să scrie pe carte numele tipografiei sau anul imprimării, ci mai ales autorii care erau bulgari. De aceea și numărul cărților este dat cu aproximație. Desigur numărul lor, ca și al tipografiilor din România, a fost mai mare. Faptul a fost atestat chiar de bulgarii emigranți, mai târziu, după eliberarea Bulgariei. Iată ce mărturisește în acest sens P. Kisimov menționat mai sus în legătură cu activitatea C.C.S.B.: „Cu data de iulie 1867 Praga și cu pseudonimul E.G. am tipărit la București (în bulgărește) o broșură cu titlul „Glasul unui bulgar ce trăiește în afara patriei“. Puțini din București știau cine este autorul ei. Obiceiul meu (și adăugăm noi și al altora) de a mă ascunde sub pseudonim nu era nou. Aveam motivele mele să-mi ascund numele în astfel de broșuri. Mai întâi pentru a nu aduce vreo neplăcere tatălui meu nenorocit, la Tîrnova, apoi din nevoia de a mă întoarce acasă. Mai este nevoie să arăt neadevărul evident că broșura aceasta nu e tipărită la Praga? Broșura este tipărită la București, capitala României, țară frățescă, în care de două ori am găsit adăpost“. Pentru aceleași motive tipografia lui Karavelov și-a schimbat un timp numele în acela de „Tipografia D. Ivănescu“. Așa se explică faptul că pentru multe cărți bulgărești nu s-a putut încă afla anul apariției, locul, autorul și tipografia.

Dintre tipografiile bulgare din București, notăm pe cea a lui Karavelov, care a funcționat întâi pe str. Vergului, nr. 33 (apoi Calea Călărași) și pe urmă în Calea Moșilor 134, tipografia lui Hristo Botev în care acesta și-a tipărit în 1875 nu numai ziarele, ci și cele 15 poezii ale lui scrise pînă atunci, ca și poeziile lui St. Stambolov, tipografia, Andrici și multe altele.

La Brăila menționăm tipografia Vakilov, unde s-a tipărit ziarul „Albina bulgară“, trecut mai târziu și parțial în proprietatea lui Dobri Voinikov, tipografia lui D. Panikov unde numai între anii 1868—1877 au apărut peste 25 de cărți ș.a.

СВОБОДА
 ВЕСТИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВНИ.

НЕЗАВИСИМОСТЬ.
 ВЕСТИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВНИ.

BALCANUL
 ORGAN POLITIC, LITELOR IJTERNAZIONALE

НАРОДНОСТЬ
 ПЕРВАЯ РУССКАЯ ПЕРИОДИКА

№ 74). Balcanul. Organ politic, literar — proprietar: K. Tancov.

8844 (23). Народност. Български политически вестник. Уред. Н. Карабев. Букурещи, 1867—1870.

ДУМА
 ПЕРВАЯ РУССКАЯ ПЕРИОДИКА

БЪДУЩНОСТЬ VITORULU

8823 (19). Будущност. Вестник, граждански, любовни и търговски. VITORULU. Diar politic, literar si comercial. Главний редактор Г. С. Раковани се редовно всяка неделя, български и 3 на румънски. Отговорник Таки Василеску.

ОТЕЧЕСТВО PATRIA

№ 36). Отечество. Patria. Вестник политически и книжен. Ред. П. Кисимов. Букурещ, 1869—1870.

Ziare bulgărești, tipărite în București

**БЪЛГАРСКИ ТЪ
ХАЙДУТИ**

*Тялото им покрито и наизма по допотопни борби въ
Гората имъ
и въ планинскъ Балканъ въ дългои оми времена.*

Г. С. Раковскаго.

КНИЖИЦА ПЪРВА

БУКУРЕЩЪ

У ИСТОРИКАТА КНИГОПЕЧАТНИЦА К. И. РАКОВСКОГО
1867

**БЪЛГАРЕ ОТЪ СТАРО
ВРЕМЕ**

ПОВѢСТЪ

ОТЪ

Л. КАРАВЕЛОВА

БУКУРЕЩЪ

ВЪ ПЕЧАТНИЦАТА „СВОБОДА“

1872.

ПРЪПОРЕЦЪ И ГУСЛА

Стихотворения.

ОТЪ

ПЪИЧИНА.

КНИЖКА I.

Издава за въ ползита си Българското Цен-
трално Благотворително Общество
въ Букурещъ.

1876.

Cărți bulgărești, tipărite în
București

Horă – pictură de Nikola Obrazopisov (1827–1911)

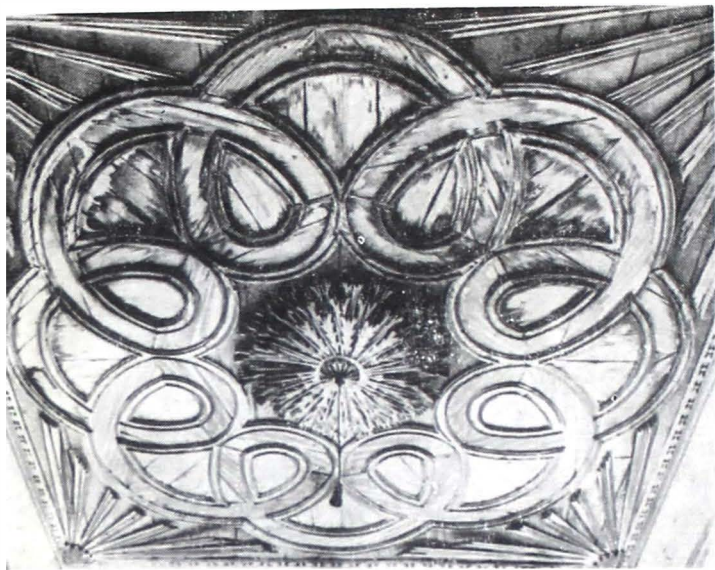
Bătălia cetei lui Hagi Dimităr cu turcii – gravură de H. Dembițki

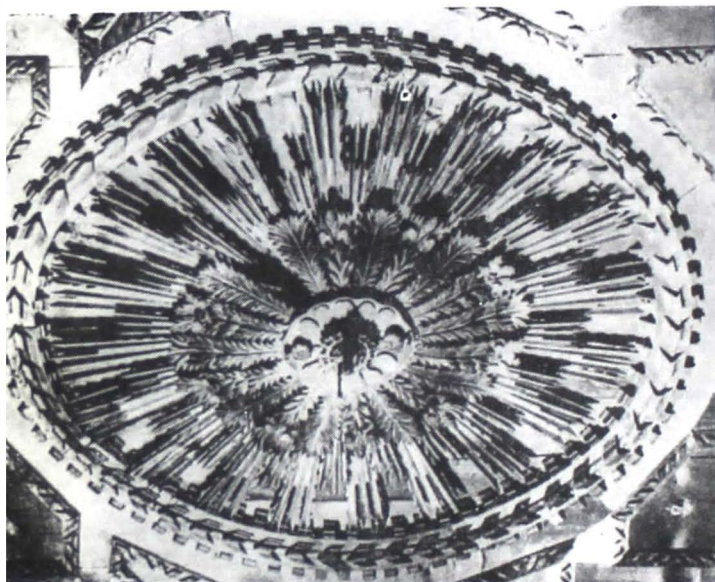
Luptele voluntarilor buigari la Şipka - 1877-1878

Asaltul dorobanților la Grivița

Decorarea tavanelor
la unele case din
Plovdiv și Pazar-
gik — sculptură în
lemn. Detaliu

Detaliu de iconostas de la
biserica sf. Maria din Pazar-
gik — Școala din Debăr

Primele coruri și orchestre s-au înființat pe lângă casele de lectură. În 1851 emigranții polonezi și maghiari, care-și găsiseră adăpost la Șumen, au înființat cea dintâi orchestră, care executa și muzică apuseană. Activitatea a continuat apoi sub conducerea lui Dobri Voinikov.

În ceea ce privește teatrul, începuturile lui trebuie căutate în dialogurile didactice scrise de învățători și prezentate de elevii lor. Desigur primele traduceri au determinat și pe unii din acești învățători bulgari să alcătuiască piese de teatru. Cea dintâi (de fapt o adaptare) „Mihal“ a fost scrisă de învățătorul Sava Dobroplodni din Șumen și reprezentată în același oraș în 1856. Prima operă dramatică originală bulgară s-a scris în România, în anul 1857 de către Teodosie Ikonov. Născut în 1836 la Siștov, acesta și-a făcut studiile universitare la Praga fără a le termina. Stabilite în România a fost profesor și apoi director al liceului bulgar din Bolgrad, unde și-a tipărit în 1863 lucrarea sa „Vlădica din Loveci“ comedie în care se demasca imoralitatea episcopului grec Meletie, izgonit pînă la urmă din eparhia sa. Piesa este originală ca subiect și construită cu mijloace realiste.

Unul dintre pionierii teatrului bulgar a fost Dobri Voinikov. Născut la Șumen în 1833, învață aici și participă ca instrumentist în orchestra emigranților amintită mai sus. La 22 de ani pleacă la Constantinopol și se înscrie la liceul francez pe care nu-l poate termina. Revenit la Șumen și ocupîndu-se intens de muzică și teatru intră în conflict cu ciorbagiile orașului, din care cauză emigrează, ajungînd întîi la Bolgrad și apoi în 1865 la Brăila. Aici găsește un mediu cu totul prielnic pentru preocupările sale. Într-adevăr în România se desfășura acum puternica activitate teatrală a lui Matei Millo. Trupa sa, ca și aceea a lui Costache Caragiale, din care făceau parte mari artiști, vizita des Brăila unde alături de publicul românesc participa și cel bulgar din oraș. Pentru emigrația bulgară din România teatrul nu mai forma de mult o noutate ca la Șumen sau în general în Bulgaria. Voinikov înființează la Brăila o societate dramatică și la 29 ianuarie 1866 dă prima reprezentație teatrală în regia sa, urmată de a doua la 11 aprilie. Prima piesă jucată a fost „Voievodul Stoian“ de Hr. Daskalov, iar a doua „Prințesa Raina“. „Ce școală poate fi mai bună pentru un popor, decît teatrul?“ scria în 1868 în ziarul său „Dunavska Zora“,

Voinikov, autorul ultimei piese. Într-adevăr dezvoltarea teatrului românesc i-a servit lui Voinikov drept model. Ideile lui — teatrul-școală a poporului, necesitatea repertoriului național, înființarea unei societăți care să sprijine teatrul de amatori și formarea artiștilor profesioniști, necesitatea unei reviste de teatru ș.a. se nasc și se dezvoltă în România și sub influență românească. Cercetătorii au dovedit această influență (V. Alecsandri, C. Faca) și în piesele lui cu tematică socială, cum ar fi *Civilizația rău înțeleasă*, tipărită la București în 1871. Autor a cinci drame și cinci comedii, Dobri Voinikov a fost nu numai dramaturg, ci și regizor și actor. Reprezentarea pieselor sale s-a lăcurat de un deosebit succes și trupa lui a dat spectacole și la București. Aici, la Teatrul Național, s-a jucat în anul 1867, în prezența domnitorului Carol piesa „Prințesa Raina“. Voinikov l-a cunoscut bine pe Iorgu Caragiale în 1867, când acesta a dat reprezentații la Brăila cu piese din viața și lupta bulgarilor.

Tot la Brăila s-a născut critica teatrală, unele reprezentații și piese jucate aici fiind apreciate critic de către Anghelachi Savici și Vasil Drumev. De altfel una din recenziile celui dintii și disputa lui Drumev cu Voinikov l-au determinat pe Drumev să termine de scris ceva mai repede drama sa „Ivanko ucigașul lui Asan I“, piesă cu care ultimul s-a înscris în repertoriul clasic. În acest fel se poate spune că teatrul bulgar s-a născut și s-a dezvoltat în sînul emigrației bulgare din România și sub influență românească.

ARHITECTURA

Așa cum s-a arătat mai sus, activitatea lui Nikola Ficev, principalul reprezentant al școlii de la Tîrnova, s-a desfășurat mai ales după războiul Crimeii. Construcțiile sale cele mai de seamă, tot în stil baroc, sînt bisericile sf. Kiril și Metodi (1860—1861) și sf. Constantin și Elena din Tîrnova (1872—1873), ca și impunătoarea biserică cu hramul sf. Treime din Șiștov (1867). În locul construcțiilor mici, îngropate puțin în pămînt, fără cupolă și cu ferestre mici în care lumina abia pătrundea spre a crea atmosfera mistică, găsim acum clădiri mari, spațioase, cu cupole înalte și cu ferestre largi prin care străbate din abundență lumina lumii din afară, căreia îi aparține și biserica, acum una din podoabele orașului. Exemplul lui Nikola Ficev a fost urmat și de alți constructori

care zidesc acum biserici cu cupole. Astfel, meșterul Ivan Hristov Boianin, reprezentant de seamă al școlii de la Brațigovo, construiește îndată după războiul Crimeii biserica sf. Nedelea din Sofia ș.a. Alături de ele o podoabă a orașelor sînt construcțiile civile, case de locuit, școli, hanuri ș.a. Astfel, Tîrnova se mîndrea cu frumosul han Nikoli cu cele trei etaje și cu coloanele lui zvelte. Se vede clar că toate acestea aparțin unei societăți noi ce luptă pentru libertate. Din elementele arhitecturii otomane nu a mai rămas nimic. Mai mult, acum aceasta din urmă este influențată de cea bulgară. O arată clar geamia Bairakla din Samokov, a cărei cupolă nu este mică, oarbă, turcească, ci una mai înaltă preluată din turlele bisericilor creștine.

Arta constructorului și arhitectului Nikola Ficev se vede și din construcția podului de piatră făcut peste râul Iantra în localitatea Biala și care se utilizează și astăzi, lucrare într-adevăr remarcabilă pentru un autodidact.

Școlii de la Tîrnova, reprezentată atît de strălucit de Nikola Ficev îi aparține Ghencio Kănev, discipol de seamă al lui Ficev. În stilul barocului bulgar sînt construite casele din Koprivștița și din Plovdiv.

În cel dintîi dintre aceste orașe remarcabile sînt casa Oslekov, construită în anul 1856, casa Staikov din același an, casa Anton Kantargiiski, casa Bozov (1859), casa Mlăcikov (1876) și multe altele. Dintre acestea o specială mențiune merită casa lui Nencio Oslekov, beilicciu, apoi, mare negustor de aba, ucis de turci după răscoala din aprilie 1876, pentru participarea sa la această mișcare. În parterul construit pe un subsol înalt, se intră trecînd prin cele patru coloane ce susțin erkerul etajului superior, și care închid un mic peron cu o scară dublă. Coloanele de la intrare sînt din lemn de cedru și unite prin arcuri semicirculare. Impresionează și azi salonul cel mare, tavanele sculptate și pereții pictați cu buchete de flori care și-au păstrat întreaga prospețime a culorilor. Meșterii care au construit-o ca și pictorii și sculptorii care au decorat-o, aparțin școlii din Samokov.

Barocul începe însă treptat să dispară. Astfel la casa Kantargiiski, deși planul e în stil baroc, frontonul în același stil ca și „cobilița“ au dispărut. Se înlătură apoi erkerele de pe consolele curbe și alte elemente, barocul bulgar făcînd loc stilului clasic. Ultimul se încetățenește în cel din urmă deceniu al Renașterii mai ales prin construcțiile meșterului Ghencio Kănev, elevul și urmașul cel mai de seamă al lui

Nikola Ficev. Cerîndu-li-se să facă o nouă clădire pentru vestita școală de la Gabrovo și care să semene cu liceul Richelieu de la Odesa, acesta s-a deplasat în marele port rusesc, a copiat planurile construcției ca și altele și a clădit, în anii 1872—1873, monumentalul liceu Aprilov. Stilul este cel clasic rus, adaptat puțin la concepțiile școlii lui Ficev, și el va înlocui barocul.

PICTURA

Desigur și în această perioadă activitatea meșterilor iconari și a zugravilor de biserică continuă, fără însă a da lucrări de valoare. De remarcat este Nikola Obrazopisov din Samokov, care continuă activitatea tatălui său, citat mai sus. El este însă preocupat de peisaj și, dacă privim lucrarea sa ce reprezintă o biserică de lângă Samokov, observăm ușor că de fapt tabloul redă mai ales peisajul înconjurător, în care biserica intră doar ca un element component.

Ca și literatura, pictura devine realistă. Chiar dacă artiștii voiau să părăsească vechile canoane bizantine și să-și consacre munca lor pentru redarea unor scene din lupta pentru libertate a poporului, pentru realizarea portretelor unor mari figuri istorice sau a frunțașilor vieții economice, politice și culturale contemporane, nu toți reușesc să treacă acest greu prag spre realism. Au izbutit numai aceia care au făcut studii speciale în Rusia sau în apusul Europei.

În această ultimă perioadă se remarcă patru mari pictori, toți trecînd prin școlile apusene sau rusești. Astfel Dimităr Dobrovici studiază pictura la Atena și Constantinopol cu profesori francezi și italieni, iar în 1848 pleacă la Roma unde rămîne pînă tîrziu după eliberarea Bulgariei. El este de fapt primul pictor bulgar realist în adevăratul înțeles al cuvîntului și unele din tablourile lui, lucrate în Italia, și aduse apoi în Bulgaria, ni-l arată ca pe un artist de seamă.

În 1851, Zafir, fiul cel mare al lui Dimităr Zograf, care lucrase la Rila cu tatăl său așa cum s-a arătat mai sus, a plecat la studii în Rusia, unde și-a schimbat și numele în Stanislav Dospevski. În 1856 s-a întors în patrie și după doi ani s-a stabilit la Pazargik, unde a deschis o școală pentru pictarea icoanelor în stilul meșterilor iconari ruși. El însuși a lucrat la mînăstirea cu hramul Schimbarea la față de lângă Tîrnova și în alte locuri. Dospevski este însă un portretist

și în aceasta constă marea lui importanță. Portretele sale (figuri ale contemporanilor lui) sînt deosebit de expresive. Pictorul nu a căutat să-și înfrumusețeze modelul ci să redea ceea ce îi este caracteristic, situîndu-se astfel pe tradițiile marii școli portretiste rusești. Prin lucrările sale, artistul s-a impus ca unul dintre pionierii picturii realiste în Bulgaria. Compromis și el, în fața autorităților turcești în răzcoala din aprilie 1876 a fost arestat și dus la Constantinopol unde a murit de tifos (1877).

Nikolai Pavlovici (1835—1894), fiul cunoscutului învățător de la Șiștov, Hristaki Pavlovici a fost întîi discipolul pictorului și sculptorului Gheorghe Vladikin (Cazacul) menționat mai sus. A studiat între 1853—1855 la Viena, iar în 1856 s-a înscris la Academia de artă din München, fiind susținut bănește de către Petru Beron, care, avînd venituri mari de la moșiile sale din România, a acordat burse mai multor tineri bulgari. După absolvirea Academiei de la München, Pavlovici vizitează galeriile de pictură de la Drezda și Praga, iar în 1860 se afla la Belgrad unde l-a cunoscut pe G.S. Rakovski, ilustrîndu-i o carte. Pleacă apoi la Odesa, de unde se întoarce în patrie stabilindu-se la Șiștov. Și el a pictat icoane, dar s-a făcut cunoscut mai ales printr-o serie de litografii. Alegîndu-și ca subiecte momente eroice din istoria poporului său și în special din perioada de glorie a primului și al celui de al doilea țarat bulgar, Pavlovici a contribuit la întărirea luptei de eliberare națională. Dintre tablourile sale istorice, puține reprezintă însă adevărate valori artistice. Învățat să lucreze după modele vii, pictorul dă de multe ori figuri convenționale. Și el este însă un mare portretist care a lăsat numeroase și valoroase lucrări. În pictura sa rolul primordial revine desenului, coloritul fiindu-i subordonat, fapt care nu l-a împiedicat însă să fie și un bun colorist. În același timp artistul a militat pentru înființarea unei școli de artă în țara sa.

Hristo Ţokev (1847—1883) a făcut studii speciale la Moskova (1868—1872) întorcîndu-se apoi la Gabrovo. A lucrat la cerere și icoane, dar ca și predecesorii săi s-a remarcat în valoroasele sale portrete. Spre deosebire de ceilalți, el a preferat oamenii de rînd în a căror redare portretistică găsim un realism ce depășește pe acela al contemporanilor săi. În 1875 a trecut în România la Giurgiu, apoi la Alexandria, unde a lucrat unul din cele mai bune portrete ale sale și răz-

boiul din 1877 l-a găsit la noi în țară, pictorul întorcându-se la Gabrovo abia în 1878. Țokev a reușit să redea foarte expresiv caracterul, firea, temperamentul și gândurile ce frământau personajele pe care le-a pictat. Valoroase sînt lucrările sale „Călugărița cu scrisoarea“, portretul Ivanei Nenova (1875) sau acelea ale soților Brăcikov. Mai tîrziu Țokev a fost preocupat de peisaj și ar fi putut realiza creații interesante. Tuberculoza de care suferea l-a răpus însă la 36 de ani.

În acest fel în ultimii ani ai Renașterii bulgare se pun bazele picturii realiste. În acestea, ca și în faptul că pictorii enumerați mai sus sînt artiști cetățeni, contribuind prin lucrările lor la lupta de eliberare națională, constă dealtfel și importanța lor.

În ceea ce privește gravura, menționăm faptul că atît Stanislav Dospevski, cît și Nicolai Pavlovici i-au acordat o deosebită atenție. Dospevski a desenat portretul țarului bulgar Ivan Șișman, care a fost gravat la București în 1858 și tot el a executat desenele după care s-au gravat la Viena cele două stampe ale mînăstirii Rila (1866). Foarte răspîndite însă sînt acum stampele ce reprezintă pe vechii țari bulgari sau litografiile cu scene istorice, cerute tot mai mult ca urmare a avîntului luat de mișcarea de eliberare națională. Numeroase sînt cele ale lui Nicolai Pavlovici ca și ale altora, multe din ele copiind portrete din litografiile apusene, românești sau rusești. Astfel în 1865 Naiden Braikovici din Koprivștița a făcut portretul țarului Ivan Șișman copiind pur și simplu o gravură românească reprezentînd pe Mihai Viteazul. Dealtfel în această perioadă, Bucureștii devin un important centru al gravurii și al caricaturii politice bulgare. Este deosebit de important faptul că la aceasta au contribuit direct atît Hristo Botev cît și Liuben Karavelov. Astfel în revista sa „Znanie“, care apărea la București, Liuben Karavelov a comentat litografiile executate de Nicolai Pavlovici observînd că, deși contribuiau și ele la educația patriotică a poporului bulgar, atenția artistului trebuia îndreptată nu atît spre trecutul îndepărtat al bulgarilor, cît spre prezent.

La rîndul său Hristo Botev, care colabora la ziarul satiric „Tăpan“ (Toba), în 1869, a atras aici pe pictorul polonez Henrich Dembički, revoluționar care își găsisse adăpost în România după evenimentele revoluționare de la 1863 din Polonia. Botev l-a cunoscut probabil la Brăila, unde artistul polonez a ajuns mai tîrziu profesor l-a gimnaziul și apoi liceul N. Bălcescu din acest oraș. Dembički, care ilustra o serie

de ziare umoristice românești, a făcut caricaturi politice și pentru „Tăpan“, lucrînd în același timp și litografiile cu tematică revoluționară bulgară. Cunoscute sînt litografiile sale ce reprezintă lupta de la Vărbovka, dată de ceata lui Filip Totiu cu puterile turcești (1867), a doua luptă dată de ceata lui Hagi Dimităr ș.a. Imitînd gravurile și litografiile talentatului artist, bulgarul Kliparski a făcut și el o gravură reprezentînd jurămîntul depus de ceata lui Hagi Dimităr. Toate aceste lucrări au avut o mare importanță în lupta de eliberare națională.

În ceea ce privește artele aplicate, și în ultima perioadă a Renașterii bulgare s-a lucrat intens aurul, argintul și cuprul. Din argint se făceau cutii pentru moaște și se îmbrăcau unele icoane. Acum însă argintarii fac mai ales bijuterii în filigran, artiștii de la Vidin și de la Samokov situîndu-se în fruntea tuturor. Mai greu o duc arămarii, atît de vestiți în perioada precedentă. Ei sînt puternic loviți de concurența mărfurilor apusene care invadează Imperiul otoman. Meșteșugul lor se schimbă puțin, ei ajungînd să lucreze obiecte din foi de aramă gata finisate și vasele lor nu mai seamănă cu cele anterioare.

Sculptura bisericească în lemn decade și ea odată cu slăbirea sentimentului religios. Deși avem și acum școli de sculptură, ca cea din Kalofer sau cea din Samokov, arta de odinioară a dispărut. Banii sînt tot mai mulți, dar iconostasele nu se mai fac din lemnul atît de scump, de nuc sau de pîn și nici nu se mai suflă cu aur. Se utilizează lemnul ieftin de brad, iar praful de bronz ia locul metalului prețios pe care mării negustori, deși îl aveau nu-l mai dădeau bisericilor.

Întîlnim însă acum sculptura laică decorativă. Este vorba de leii, grifonii, lebedele sau nimfele cu care meșterul Nikola Ficev, care în tinerețea sa sculptase și iconostase, decorează stîlpii podului de pe rîul Iantra, amintit mai sus, ca și de alte lucrări ale aceluiași.

În sfîrșit, țesutul covoarelor cu frumoase modele se continuă în aceleași centre care se remarcaseră în perioada precedentă.

VIII

Concluzii

Se poate afirma cu certitudine că din toate teritoriile balcanice cucerite de turci, cele bulgare au avut soarta cea mai grea. Aceasta din mai multe cauze, între care apropierea de capitala Imperiului otoman și faptul că prin ele treceau drumurile ce duceau spre centrul Europei au fost cele mai importante. Cele aproape cinci secole de stăpînire turcească reprezintă pentru poporul bulgar cea mai grea încercare din întreaga sa istorie.

Cucerirea otomană a dus nu numai la dispariția statului bulgar și a clasei sale conducătoare. Faptul cel mai grav a constat în aceea că în secolul al XV-lea aproape două treimi din potențialul său demografic a fost nimicir prin ucideri, deportări, puternice colonizări de populație musulmană, turcizări individuale și în masă ca și prin emigrări. De asemenea, pentru cîteva secole, poporul bulgar a rămas aproape izolat de civilizația europeană, care în această vreme trecea prin strălucirea Renașterii, apoi a Umanismului etc. Bulgarii au supraviețuit datorită cîtorva factori între care deosebirea netă dintre cele două religii — cea mahomedană și cea creștină, și puternica tradiție a culturii bulgare — cea populară păstrată de țărănimea foarte conservatoare și cea cultă menținută de mînăstirile bulgare, care au rezistat invaziei sau care s-au refăcut după aceea, sînt cei mai importanți. În sfîrșit nu trebuie neglijată nici mica legătură ce s-a putut menține mereu cu lumea liberă din afara granițelor Imperiului otoman, adică pentru puțină vreme cu Serbia, căzută apoi și ea sub aceeași dominație otomană, dar mai ales cu țările române, care, deși tributare Porții, au rămas autonome. Aici și-au găsit adăpost cei ce nu s-au putut împăca cu lanțurile robiei și tot aici s-au făcut planuri de luptă pentru înlăturarea ei, așa cum s-a arătat.

O mare importanță au avut legăturile cu Rusia, reluate atunci cînd aceasta a înlăturat dominația tătarilor. Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, cînd armatele rusești au pășit pe teritoriile bulgare, speranțele într-o viață liberă au crescut.

Stăpînirea otomană a însemnat apoi pierderea independenței bisericii bulgare, factor atît de important în lumea medievală. Școala, literatura, arhitectura și pictura bulgară care erau în legătură cu ea și-au întrerupt dezvoltarea lor normală. Faptul că turcii nu au mai permis ridicarea unor noi biserici și mînăstiri a afectat puternic dezvoltarea arhitecturii. S-a ajuns astfel pînă la dispariția arhitecturii monumentale bulgare, noile biserici fiind fără turla și atît de scunde încît, pentru a avea înălțimea necesară în interior, au trebuit să fie îngropate puțin în sol, coborîndu-se la intrarea în ele pe cîteva trepte. Pictura religioasă, miniatura etc. au decăzut și ele. Cîteva sute de ani în arta bulgară nu s-au mai întîlnit picturi ca acelea de la Boiana sau manuscrise cu splendide miniaturi, așa cum fuseseră cele din deceniile anterioare căderii sub stăpînirea otomană. Biserica a ajuns treptat în mîna clerului fanariot, care a încercat să elenizeze poporul bulgar prin religie și școală, prin înlăturarea cărților slave și introducerea celor grecești.

În general vorbind, stăpînirea otomană a însemnat o perioadă atît de neagră, încît au fost istorici bulgari, ca de pildă Marin Drinov, care considerau că „poporul bulgar a fost mort pînă la începutul secolului al XVIII-lea” sau străini ca istoricul literar rus Pîpin, care afirma că „prin cucerirea turcească întreaga viață culturală a început să moară și a murit cu totul sub dublul jug turcesc și fanariot”. Aceste aprecieri reprezintă însă exagerări, în realitate avînd de a face, după cum apreciază istoricii de azi, doar cu o frînare într-adevăr foarte puternică a dezvoltării societății bulgare. Aceasta înseamnă că vechea cultură bulgară nu a dispărut cu totul, ea păstrîndu-se în unele mînăstiri ca Rila și Bacikovo sau în cele de la Athos, ca Zograf și Hilandar. De altfel de aici a pornit și făclia Renașterii bulgare ridicată de Paisie de la Hilandar, așa cum s-a arătat la începutul acestei lucrări.

Renașterea bulgară, care cuprinde a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și următoarele opt decenii ale secolului al XIX-lea reprezintă pentru poporul bulgar perioada de trecere de la feudalism la capitalism. În acest răstimp s-au produs transformări atît de mari în viața și istoria sa, încît pe drept cuvînt se poate vorbi de o renaștere a poporului

bulgar, a vieții politice și a culturii sale. În primul rînd odată cu dezvoltarea forțelor de producție are loc o puternică explozie demografică, o creștere numerică a populației bulgare din sate și orașe. În această perioadă începe lupta pentru autodeterminare națională și are loc formarea națiunii bulgare. Lupta de eliberare antiotomană, spontană pînă acum, intră treptat în faza sa organizată. Ia naștere ideologia revoluționară al cărei scop este redobîndirea libertății politice. În fruntea ei se situează marile figuri ale lui Gheorghii Stoikov Rakovski, Vasil Levski, Liuben Karavelov și Hristo Botev. În afară de scurtul popas al lui Rakovski în Serbia și de Levski, care deși a acționat și din România, rămîne totuși conducătorul organizației revoluționare din Bulgaria, toți au găsit o caldă primire la București unde și-au înființat organizațiile revoluționare, ajutate de poporul și statul român. Aici și-au tipărit ziarele prin care luptau, și-au format cetele care au trecut în patria robită și și-au făcut planurile pentru o ridicare în masă la luptă pentru o viață liberă. A fost firesc ca România, care urmărea și ea înlăturarea suveranității otomane, să ajute mișcarea revoluționară bulgară de eliberare națională care, după 1862 și-a avut centrul politic la București.

În 1870, după lupte grele s-a ajuns la recunoașterea națiunii bulgare ca entitate aparte și la crearea exarhiei bulgare. În faza următoare s-a pregătit asiduu revoluția burghezo-democratică. Dacă răscoala antiotomană din aprilie 1876 nu a reușit să rezolve obiectivele acesteia, rolul ei l-a jucat războiul ruso-româno-turc din 1877—1878, în urma căruia statul bulgar a reapărut pe harta Europei.

Odată cu aceasta, Renașterea a însemnat și crearea culturii bulgare moderne, care s-a clădit pe baza vechii tradiții istorice, ca și pe cea a unor împrumuturi și influențe culturale venite din afară, din țările mai apropiate sau mai depărtate, ce se aflau la un nivel superior de dezvoltare. Noua cultură bulgară, care se bazează în primul rînd pe limba vorbită de popor, este o sinteză originală. Ritmul ei de dezvoltare a fost rapid deoarece poporul bulgar trebuia să parcurgă în cîteva decenii un drum pe care alte popoare îl străbătuseră în lungi perioade istorice. Într-adevăr valorile esențiale în cultura oricărui popor s-au creat numai în șaptezeci de ani. În 1806 a apărut la Rîmnicu-Vîlcea prima carte tipărită în limba bulgară vorbită de popor. În 1824 s-a tipărit la Brașov primul abecedar bulgar, manifest al noii școli bulgare.

În 1835 s-a deschis la Gabrovo cea dintâi școală bulgară modernă, iar în cele patru decenii următoare numărul lor a trecut de 1 400. Se fac planuri pentru o viitoare universitate, iar în 1869 ia naștere la Brăila „Societatea literară bulgară“, embrionul Academiei bulgare de științe de mai târziu. Numai în ultimele două decenii dinaintea eliberării s-au tipărit aproape 1 500 de cărți și peste 90 de periodice, majoritatea publicându-se în afara Bulgariei. Zeci de tineri au studiat în anii Renașterii bulgare, în România, în Rusia sau în centrul și apusul Europei. În acești ani s-au pus bazele literaturii bulgare moderne. A luat ființă teatrul bulgar, s-a trecut de la zugrăvirea icoanelor și bisericilor la pictura realistă și s-a dezvoltat un nou stil național în arhitectură. În ultimul deceniu dinaintea eliberării strălucește luminoasa figură a lui Hristo Botev și se formează ca poet și apoi prozator Ivan Vazov, poetul național al Bulgariei.

Din capitolele acestei lucrări s-a putut observa că multe din realizările enumerate mai sus au aparținut emigrației bulgare. Dacă reținem că în sînul acesteia cea din România a jucat unul din principalele roluri, atunci ne dăm seama de ponderea pe care emigrația bulgară din România a avut-o în Renașterea politică și culturală a Bulgariei. Cititorul a constatat că nu se poate vorbi despre proza și poezia modernă bulgară, despre teatrul bulgar, despre școala bulgară dar mai ales despre lupta revoluționară de eliberare a poporului bulgar, fără a menționa la loc de cinste România. Așa se și explică cuvintele atît de frumoase la adresa României și poporului român scrise de marii revoluționari bulgari din perioada Renașterii, cît și înaltele aprecieri pe care conducătorii Bulgariei de azi le fac atunci cînd evocă acești ani eroici.

1. * * * *Априлското въстание 1876—1966*. (Răscoala din aprilie 1876—1966), Sofia, 1966.
2. *Documente privind Istoria României. Războiul pentru independență*, I, partea a II-a, București, 1954.
3. * * * *Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот*. (Gheorghe Stoikov Rakovski. Concepții, activitate și viață), I, Sofia, 1964; II (Документи и материяли), Sofia, 1968.
4. * * * *Мемориите regelui Carol I*, București (f.ap.).
5. R. Anghelova, *Шуменски възрожденски къщи*. (Case din Șumen în vremea Renașterii), Sofia, 1965.
6. G. Bakalov, *Руските приятели на Ботев*. (Prietenii ruși ai lui Botev), Sofia, 1937.
7. Gh. Barbolov, *Отзвукът на Старо-загорското въстание (1875) в Румъния*. (Ecoule răscoalei de la Stara-Zagora (1875) în România) în „Векове”, Sofia, 1976, 2 (p. 60—64).
8. At. Benderev, *История на българското опълчение*. (Istoria opărșenșilor bulgari), Sofia, 1930.
9. Нр. Botev, *Събрани съчинения*. (Opere complete), ed. М. Димитров I—III, Sofia, 1945.
10. Al. Burmov, *Български революционен централен комитет*, Sofia, 1950.
11. *Българското национално революционно движение и българската емиграционна буржоазия през 1867—1869*. (Mișcarea național-revoluționară bulgară și burghezia bulgară din emigrație în anii 1867—69), în „Ист. Пр.”, Sofia, 1961, 5.
12. В. Левски в началната история на БР.Ц.К. (V. Levski în istoria incipientă a С.С.Р.В.), în „Родина” I, Sofia, 1938, I.
13. *Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документи из турските архиви*. (Vasil Levski și adepșii săi în fața judecării turcești, Documente din arhivele turcești), Sofia, 1972.

14. *Кризата на БРЦК през есента на 1875 година и създаването на Гюргевския централен комитет.* (Criza din Comitetul central revoluționar bulgar din toamna anului 1875 și crearea Comitetului central de la Giurgiu), în „Ист. Пр.“. XIII, Sofia, 1957, 2.
15. *Към историята на руско-българските връзки през 1876 г. «Българско човеколюбиво настоятелство» в Букурещ.* (Despre istoria legăturilor ruso-bulgare în anul 1876. „Societatea filantropică bulgară“ din București), în *Известия на Инст. за бълг. история*, 1–2, Sofia, 1951.
16. *Любен Каравелов и създаването на БРЦК в Букурещ.* (Liuben Karavelov și crearea Comitetului Central revoluționar bulgar de la București), în «Известия на Института на История», vol. 14–15, Sofia, 1964.
17. *Съществува ли е Централен революционен български комитет в Букурещ през 1869–1872 година?* (A existat Comitetul Central Revoluționar bulgar la București în anii 1869–1872?), în «Ист. Пр.», Sofia, 1963, 2.
18. *Таен централен български комитет.* (Comitetul central secret bulgar), în «Ист. Пр.», Sofia, 1960, 2, 3.
19. *Хаджи Димитровата чета и Българското Общество в Букурещ* (Ceata lui Hađi Dimităr și Comunitatea bulgară de la București), în «Отец Паисий», X, Sofia, 1938, 1.
20. *Христо Ботев и неговата чета.* (Hristo Botev și ceata sa), Sofia, 1974.
21. N. V. Buse, *Русские газетъ о чете Хаджи Димитра и Стефан Караджа* (Ziarele rusești despre ceata lui H. Dimităr și Stefan Karagea), în «Известия на Народната Библиотека», IX, Sofia, 1969.
22. G. Borșukov, *La presse périodique bulgare pendant la Renaissance nationale et l'opinion publique à l'étranger*, în „Bulgarian Historical Review“, Sofia, 1975, 2.
23. M. Bradistilova-Dobrevă, *Българската историческа драматургия през Възраждането.* (Dramaturgia istorică bulgară în timpul Renașterii), Sofia, 1975.
24. V. Chelaru, *Iorgu Caragiale și bulgarii*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia“, I, București, 1941.
25. N. Ciachir, *Contribuții la organizarea detașamentelor de voluntari bulgari în războiul din 1877–1878*, în „Analele româno-sovietice“, istorie XI, București, 1957, 1 (17).
26. *România în sudetul Europei*, București, 1968.
27. P. Constantinescu-Iași, *Ботев и прогресивното движение в Румъния.* (Botev și mișcarea progresistă din România), în *Сборник Христо Ботев*, Sofia, 1949;
28. P. Constantinescu-Iași, *Liberalii români și vechii revoluționari bulgari*, Iași, 1924.

29. *Prima citațiște bulgară din București*, în „Studii și articole de istorie”, V, București, 1963.
30. E. Costescu, *L'art roumain et l'art bulgare aux XVIII-e et XIX-e s. (II)*, în RESEE, București, 1971, 1.
31. S. Damianov, *Европейска дипломация и руско-турската война 1877—1878 г.* (Diplomația europeană și războiul ruso-turc din 1877—1878), în «Военоисторически сборник», Sofia, 1967, 2.
32. *Франция и българската национална революция.* (Franța și revoluția națională bulgară), Sofia, 1968.
33. R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856—1876*, Princeton University Press, 1963.
34. Vl. Diclescu, *Нови документи за Филип Тотю.* (Noi documente despre Filip Totiu), în «Известия на Инст. за история», 14—15, Sofia, 1964.
35. *Rumänien und die Frage des bulgarischen Freischaren* (1866—1868), în „RESEE” I, București, 1963, 3—4.
36. Mih. Dimitrov, *Българската добродетена дружина.* (Societatea bulgară de binefacere), în «Българска историческа библиотека», III, Sofia, 1930, 4.
37. M. Dimitrov, *Българските читалища в Румъния. Из революционното минало.* (Sălile bulgare de lectură din România. Din trecutul revoluționar), în «Читалище», Sofia, 1966, 2.
38. *Любен Каравелов. Биография*, Sofia, 1959.
39. Str. Dimitrov, *Към въпроса за отменяване на спахийската система в нашите земи.* (Despre înlăturarea sistemului spahial în teritoriile noastre), în «Ист. Пр.», Sofia, 1956, 6.
40. G. Dimov, *Културни взаимоотношения между българи и румъни през епохата на националното ни възраждане.* (Relații culturale dintre bulgari și români în epoca renașterii noastre naționale), în colecția *Из взаимоотношенията на балканските народи*, Sofia, 1966.
41. C. Dobrogeanu-Gherea, *Corespondență*, București, 1972.
42. N. Dragova, *Румынское влияние на развитие болгарского театра и болгарская драма до Освобождения.* (Influența românească asupra dezvoltării teatrului bulgar și a dramei bulgare înainte de eliberare), în Actele primului Congres de studii Balcanice, VII, Sofia, 1971.
43. *1821 г. и българската възрожденска литература.* (Anul 1821 și literatura bulgară din epoca renașterii), în vol. *150 години от гръцкото въстание 1821—1828*, Sofia, 1973.
44. L. S. Erihonov, *Любен Каравелов в журнале «Знание» (1875—1878).* (Liuben Karavelov în revista „Znanie” (1875—1878), în «Известия на Института за история», XVI—XVII, Sofia, 1966.
45. L. Fotiade, *Prelegeri de literatură bulgară cu privire specială asupra confluențelor literare româno-bulgare în sec. XIX și XX,* (Curs universitar), București, 1979.

46. I. Focșeneanu, N. Ciachir, *Acțiuni militare ruso-româno-bulgare în războiul de la 1877—1878*, București, 1957.
47. Нг. Gandev, *Към историята на промишления капитализъм у нас през Възраждането*. (Despre istoria capitalismului industrial în Bulgaria în timpul Renașterii), în «Ист. Пр.», 4, Sofia, 1956.
48. *Търговският обмен на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIX в.* (Schimbul comercial al Europei cu teritoriile bulgare în sec. XVIII și începutul sec. al XIX-lea), în Anuarul Universității Sofia, Istorie, 40, Sofia, 1944.
49. T. Ganev, *Българо-румънски научни и културни връзки 1869—1944*. (Legături culturale româno-bulgare 1869—1944), Sofia, 1973.
50. N. Ghencev, K. Văzvăzova (sub redacția), *Васил Левски, Документално наследство*. (Vasil Levski, moștenirea documentară), Sofia, 1973.
51. Т. Ghenov, *Българската емиграция и националосвободителното движение в навечерието на руско-турската война от 1877—1878г.* (Emigrația bulgară și mișcarea națională de eliberare în ajunul războiului ruso-turc din anii 1877—1878), în «Ист. Пр.», Sofia, 1968, 1.
52. Т. Ghenov, Ig. Laloв, *Българското опълчение 1877—1878*. (Voluntarii bulgari 1877—1878), Sofia, 1977.
53. B. P. Hasdeu, *Prieteni cu voce sau fără voce*, în „Literatură și artă română“ V, București, 1901, 2.
54. Panaiot Hitov, *Моето пътуване по Стара Планина и животописание на някои български стари и нови воеводи*. (Călătoria mea prin Balcani și descrierea vieții unor voievozi bulgari, tineri și bătrâni), București, 1972.
55. Нг. Hristov, *Към въпроса за класите и класовите отношения в българското общество през Възраждането* (Despre problema claselor și a relațiilor de clasă în societatea bulgară a Renașterii), în „Известия на Инст. за история“, 21, Sofia, 1970.
56. H. Hristov, *Идейные течения и программы болгарского национально-освободительного движения*. (Curentele ideologice și programele mișcării bulgare de eliberare națională), în „Études historiques“, IV, Sofia, 1968.
57. *Освобождението на България и политиката на западните държави. (1877—1878)*. (Eliberarea Bulgariei și politica Țatelor aruse — 1877—1878), Sofia, 1968.
58. Gr. Jakšici, V. Vuciko-ici, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први Балкански савез*. (Politica externă a Serbiei în timpul prințului Mihail. Prima alianță balcanică), Belgrad, 1963.
59. H. Inalcik, *Tanzimat ve bulgar meselesi*. (Tanzimatul și problema bulgară), Ankara, 1943.

60. Tr. Ionescu-Nișkov, *Quelques aspects de l'activité de G. S. Rakovski et de ses rapports avec les Principautés Roumaines*, in „Romano-slavica“, IX, București, 1963.
61. *Unele aspecte din mișcarea de eliberare națională a bulgarilor din sudul Dunării între 1850—1870*, in culegerea *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, I, București, 1971.
62. Al. Iordan, *Primul ziar bulgaro-român „Бъдущност — Viitorulu“*, București, 1940.
63. I. Iordanov, *История на българската търговия до Освобождението*. (Istoria comerțului bulgar, pînă la Eliberare), Sofia, 1938.
64. Zl. Iuffu, D. Zavega, *Разпространение на новата българска литература в Румъния до 1944 г.* (Răspîndirea literaturii bulgare moderne în România pînă în 1944), in „Romanoslavica“, IX, București, 1963.
65. N. Jesev, *Браила и българското културно-национално възраждане*. (Brăila și renașterea național-culturală bulgară), Sofia, 1970.
66. *Документи по разпространението на в. «Бъдущност»*. (Documente despre difuzarea ziarului „Viitorul“), in culegerea *Г.С. Раковски*, II, Sofia, 1968.
67. *Неизвестна статия на български революционен демократ в румънски вестник*. (Un articol necunoscut al unui revoluționar-democrat bulgar publicat într-un ziar românesc), in «Ист. Пр.», Sofia, 1964, 3.
68. *Перуцица въстана*. (Peruștița se răscoală), Sofia, 1966.
69. Hr. Kapitanov, *Богдан Петричейку Хаșдеу и българите*. (Bogdan P. Hasdeu și bulgarii), in Anuarul Inst. bulgar de bibliografie, V, Sofia, 1959.
70. *Българските вестници списвани на румънски език в Румъния преди Освобождението*. (Ziarele publicate în România în lb. română înainte de eliberare), in „Български журналист“, Sofia, 1966, 4.
71. *Г. С. Раковски в Румъния. Вестник «Бъдущност» и румънския печат*. (G. S. Rakovski în România. Ziarul „Viitorul“ și presa românească), in «Българска мисъл», XV, Sofia, 1940.
72. *Отзвукът в Румъния от преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа*. (Ecolul trecerii cetei lui Hagi Dimităr și Ștefan Karagea în România), in «Известия на Народната Библиотека», IX, Sofia, 1969.
73. *Руски революционери-демократи емигранти в Румъния и приятелството им с Христо Ботев*. (Revoluționarii-democrați ruși emigranți în România și prietenia lor cu Hristo Botev), in «Литературна мисъл», Sofia, 1966, 1.
74. *Създаването на БРЦК в Букурещ и появата на вестник «Свобода» на Любен Каравелов*. (Înființarea CCRB din București și apariția ziarului „Svoboda“ al lui Liuben Karavelov), in „Български журналист“, Sofia, 1969, 10.

75. Т. Кърšovски, *Из минало. Документи по политическото ни възраждане* (Din trecut. Documente despre renaşterea noastră politică), I, Elena, 1927.
76. Iv. Kasabov. *Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи*. (Amintirile mele despre renaşterea Bulgariei prin idei revoluţionare), Sofia, 1905.
77. Ivan Klincearov, *Христо Ботев*, Sofia, 1910.
78. P. Kisimov, *Исторически работи, моите спомени*. (Probleme istorice, amintirile mele), Sofia, 1903.
79. *La Bulgarie devant l'Europe*, Bucureşti, 1866.
80. V. Koiceva, *Старозагорското въстание 1875 г.* (Răscoala de la Stara-Zagora din anul 1875), Sofia, 1975.
81. G. Kожuharov, R. Anghelova, *За някои общи черти в българската и румънската народна архитектура*. (Despre unele trăsături comune în arhitectura populară română şi bulgară) în «Известия на секция ... по архитектура», Sofia, 1972, 24.
82. S. Kolarov, *Ploudiv*, Sofia, 1968.
83. B. Kolev, I. Budinov, *Копривщица*, Sofia, 1957.
84. N. Kondarev, *Идеология на Любен Каравелов*. (Ideologia lui Liuben Karavelov), Sofia, 1957.
85. Il. Konev, *Христо Ботев и румънската литературно-обществена мисъл от 70-те години на миналия век*. (Hristo Botev şi gândirea literară şi socială românească), în «Литературна мисъл», Sofia, 1970, 3.
86. D. Kosev, *Г. С. Раковски за външната политика на българското националноосвободително движение*. (G. S. Rakovski despre politica externă a mişcării bulgare de eliberare naţională), în «Ист. Пр.», Sofia, 1971, 4.
87. *БРЦК в Букурещ, Васил Левски и вътрешната революционна организация*. (Comitetul central revoluţionar bulgar de la Bucureşti, Vasil Levski şi organizaţia revoluţionară internă), în «Ист. Пр.» XXIX, Sofia, 1973, 3.
88. *Към историята на революционното движение в България през 1867—1871 г.* (Despre istoria mişcării revoluţionare din Bulgaria în anii 1867—1871), Sofia, 1962.
89. *Le mouvement national-révolucionnaire bulgare et les milieux démocratiques d'Occident pendant le trcisième quart du XIX-e siècle (1850—1876)*, în „Études historiques“, Sofia, 1960.
90. *Vasil Levski and the Bucharest Bulgarian Revlutionary Central Committee*, în Bulgaria, Past and Present, Columbus (Ohio), 1975.
91. K. Kosev. *Към въпроса за действието и взаимодействието на вътрешните и външните фактори в българското националноосвободително движение през Възраждането*. (Despre acţiunea şi interacţiunea factorilor interni şi externi în mişcarea bulgară

- de eliberare națională din perioada Renașterii), în vol. *В чест на акад. X. Христов*, Sofia, 1976.
92. *За капиталистическо развитие на българските земи през 60—те и 70-те години на XIX в.* (Despre dezvoltarea capitalistă a teritoriilor bulgare în anii 60 și 70 ai sec. XIX), Sofia, 1968.
 93. *Панайот Хитов, живот и революционна дейност.* (Panaiot Hitov, viața și activitatea revoluționară), Sofia, 1963.
 94. K. Kosev, N. Jesev, D. Doinov, *История на Априлското въстание 1876.* (Istoria răscoalei din aprilie 1876).
 95. V. Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, 1955.
 96. *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, București, 1973.
 97. *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIX-e s.*, București, 1972.
 98. Нр. Makedonski, *Записки.* (Însemnări), Sofia, 1896.
 99. Z. Markova, *Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа.* (Ceata lui H. Dimităr și St. Karagea), Sofia, 1967.
 100. M. Maxim, *Situația internă a Imperiului otoman la 1877*, în „Analele Universității București”, Istorie, XXVI, București, 1977.
 101. M. Mihov, *Румъния и българският нърд през последното столетие.* (România și poporul bulgar în ultimul secol), în colecția *Из Взаимотношенията на бълканските нърди* (Legăturile reciproce dintre popoarele balcanice), Sofia 1966.
 102. *Българско Опълчение, Документи I—II*, Sofia, 1936, sub redacția lui M. Mihov.
 103. D. Mincev, *Problèmes roumains reflétés dans la presse bulgare à l'époque de la Renaissance nationale*, în „Etudes balkaniques”, Sofia, 1973, 2.
 104. *Филип Тотю и неговата чета обезсмъртени в румънската драматургия на епохата.* (Filip Totiu și ceata sa imortalizați în dramaturgia românească a epocii), în «Библиотекар», Sofia, 1968, 11.
 105. I. Mitev, *Бесарабските българи и Освобождението на България.* (Bulgarii din Basarabia și eliberarea Bulgariei), în «Ист. Пр.», Sofia, 1967, 1.
 106. *Два турски документи за революционни прояви в гр. Свищов през 1867 г.* (Două documente turcești asupra unor manifestări revoluționare la Șiștov în 1867), în «Военноисторически сборник», Sofia, 1969, 1.
 107. *Гарibaldi и българското национално освободително движение през 60—70-те години на XIX в.* (Garibaldi și mișcarea bulgară de eliberare națională în anii 60—70 ai sec. al XIX-lea), în vol. *Освобождението на България* (Eliberarea Bulgariei), Sofia, 1970.
 108. *L'insurrection d'Avril et l'opinion publique européenne*, Sofia, 1976.

109. *Les pétitions adressées par les Bulgares aux Grandes puissances après la répression de l'Insurrection d'Avril concernant l'octroi de l'autonomie au peuple bulgare*, în „Etudes historiques”, V. Sofia, 1970.
110. A. Monegikova, *Четата на Хаджи Димитър и Ст. Караджа и английските дипломатически документи*. (Ceata lui Haği Dimităr și St. Karagea și documentele diplomatice engleze), în «Известия на Инст. Ботев-Левски», Sofia, 1956, 2.
111. N. Z. Munteanu, *Mărturii ale unor corespondenți de presă și observații militari străini despre ercismul armatei române în răzbciiul de independență*, în „Analele Inst. de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R.”, București, 1967, 2.
112. J. Natan., *Стопанска история на България*. (Istoria economică a Bulgariei), Sofia, 1957.
113. C. Nicolae, *Vcluntarii bulgari în răzbciiul din 1877—1878, instruiți pe teritoriul țării noastre*, în „Viața militară”, București, 1967, 4.
114. N. Obretenov, *Спомени за българските въстания*. (Amintiri despre răscoalele bulgare), Sofia (f.a.).
115. V. Paskaleva, *Икономическо проникване на Австрия (Австорунгария) в българските земи от Кримската война до Освобождението*. (Pătrunderea economică a Austriei (Austro-Ungariei) în teritoriile bulgare de la războiul Crimeii și pînă la Eliberare) în Известия на Института за бълг. история, 7, Sofia, 1957.
116. *За търговските връзки между Франция и българските земи от началото на XIX в. до Освобождението*. (Despre legăturile comerciale dintre Franța și teritoriile bulgare de la începutul sec. al XIX-lea și pînă la Eliberare), în «Ист. Пр.», Sofia, 1960, 5.
117. R. Perovici, *Дипломатски спор о преносу спркот оружја а 1862 г. преко Румуније*. (Conflictul diplomatic creat de transportul armelor sîrbești prin România în 1862), în „Anuarul Nikla Ciupici” XLVIII, Belgrad, 1939.
118. K. Poglubko, *Българските и руските революционери в навечерието и хода на Априлското въстание през 1876 г.* (Revoluționarii ruși și bulgari în ajunul și desfășurarea răscoalei din Aprilie), în «Ист. Пр.» Sofia, 1970, 4.
119. *Некоторые новые материалы о связях русских революционеров с Х. Ботевым в начале 70-х годов XIX в.* (Unele materiale noi despre relațiile revoluționarilor ruși cu Hr. Botev în anii 70 ai sec. al XIX-lea) în Известия Акад. Наук. Молд. СССР, Киșinev, 1966, 2.
120. *Очерки истории болгаро-русских революционных связей (60—70 годы XIX века)*. (Schită asupra istoriei relațiilor revoluționare ruso-bulgare din anii 60—70 ai sec. al XIX-lea), Киșinev, 1972.
121. Ivan Sakăzov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin-Leipzig, 1929.

122. A. Savici, *Insurgenții bulgari de la 1868 sub comanda lui Hagi Dimităr și Stefan Karagea*, Brăila, 1871.
123. St. Shaw, *The Nineteenth Century Reforms and revenue System*, în „International Journal of Middle East Studies“, VII, New York, 1976, 3.
124. S. Sidelnikov, *Българският революционен централ комитет (1869—1872 г.)* (Comitetul central revoluționar bulgar — 1869—1872), Harkov, 1970.
125. *О численном и социальном составе первого болгарского революционного центрального комитета в 1869—1873 годах.* (Despre numărul și structura socială a primului Comitet central revoluționar bulgar în 1869—1873), în *Советское славяноведение*, Minsk, 1969.
126. T. Silianovska-Dimitrova, *Карикатурите на Хенрик Дембицки в «Тъпан „и «Будилник“.* (Caricaturile lui Henrik Dembički în „Тоба“ și „Deșteptătorul“), în *Сборник Хр. Ботев*, Sofia, 1949.
127. B. Simeonov, *L'influence roumaine sur le lexique de Chr. Botev*, în «Балканско езикознание», XI, Sofia, 1976, 2.
128. Т. Симонов, *Руски, румънски и турски укрепления от Освободителната война 1877—1878 г. при Плевен.* (Fortificații rusești, românești și turcești din războiul de eliberare 1877—1878 la Plevna), în «Музеи и паметници на културата», Sofia, 1968, 1.
129. F. Simidov, *Прочютият Филип Тотю воевода* (Vestitul voevod Filip Totiu), Russe, 1900.
130. E. Siupiur și M. Mladenova, *Ек отвъд Дунава. Априлското въстание и румънският печат.* (Ecou de peste Dunăre. Răscoala din aprilie și presa românească), Sofia, 1976.
131. A. Stan, *L'organisation de la lutte de libération des peuples balkaniques dans les Principautés roumaines pendant la phase danubienne de la Guerre de Crimée (1835—1854)*, în „Revue roumaine d'histoire“, București, 1972, 5.
132. M. Stoianov, *Българска възрожденска книжнина.* (Literatura bulgară renașcentistă), I—II, Sofia, 1957—1959.
133. Z. Stoianov, *Из записките по българските въстания.* (Din însemnările asupra răscoalelor bulgare), Sofia, 1972.
134. *Христо Ботев*, Russe, 1888.
135. V. Stojancevici, *Кнез Милош према Бугарско и бугарима.* (Prințul Miloș față de Bulgaria și de bulgari), în «Исторически гласник», Belgrad, 1954, 4.
136. D. T. Strașimirov, *Архив на Възраждането.* (Arhiva Renașterii), I, Sofia, 1908.
137. *Васил Левски I, Извори.* (Vasil Levski, I, Izvoare), Sofia, 1929.
138. *История на Априлското въстание.* (Istoria răscoalei din Aprilie), I—III, Plovdiv, 1907.

139. К. Шарова, *Българское освободительное движение и другие южнославянские народы в 1870—1872 гг.* (Mișcarea de eliberare bulgară și celelalte popoare sudslave în anii 1870—1872), în *Etudes balkaniques*, IV, Sofia, 1968.
140. *Българското освободително движение през 1866—1868 г. и балканските събития.* (Mișcarea de eliberare bulgară din anii 1866—1868 și evenimentele din Balkani), în *I Конгрес на БИД*, I, Sofia, 1972.
141. *Втората българска легия в Белград. (1867—1868).* (A doua legiune bulgară de la Belgrad (1867—1868). În Volumul В памет на акад. Михаил Димитров Sofia, 1974.
142. *Любен Каравелов и българското освободително движение 1860—1867.* (L. Karavelov și mișcarea bulgară de eliberare 1860—1867), Sofia, 1970.
143. D. Şeludko, *Касабов, Мацини и Левски*, în «Ист. Пр.», IV, Sofia, 1948, 4.
144. S. Табаков, *Опит за история на град Сливен.* (Schită despre istoria oraşului Sliven), I—IV, Sofia, 1911—1929.
145. N. Todorov, *Априлското въстание и неговото място в Източната криза 1875—1878.* (Răscoala din Aprilie și locul ei în criza orientală din anii 1875—1878), în «Балкани», Sofia, 1877, 4.
146. E. Томов, *Възрожденски щампи и литографии.* (Stampe și litografii renascentiste), Sofia, 1962.
147. N. Трайков, *Ботев и българското книжовно дружество.* (Botev și Societatea literară bulgară), în Сборник Христо Ботев, Sofia, 1949.
148. V. Трайков, *Априлското въстание 1876 г. Източната криза и балканските народи.* (Răscoala din aprilie 1876. Criza orientală și popoarele balcanice), în «Военноисторически сборник», Sofia, 1976, 1.
149. *Георги Стойков Раковски. Биография.* (Gheorghî Stoikov Rakovski. Biografia), Sofia, 1974.
150. *La Guerre de libération russo-turque de 1877—1878 et les peuples balkaniques*, în „Etudes balkaniques“, Sofia, 1977, 4.
151. *Идеологически течения и програми в национално-освободителните движения на Балканите до 1878 година.* (Curentele ideologice și programele mișcărilor naționale de eliberare din Balcani pînă la 1878), Sofia, 1978.
152. *Le transfert par territoire romain d'armes russes destinées à la Serbie (oct. déc. 1862). Le rôle des Bulgares*, în „Etudes Balkaniques“, Sofia, 1970, 2.
153. *Обявяване на независимостта на Румъния и участието и във войната 1877—1878 г.* (Proclamarea independenței României și participarea ei la războiul din anii 1877—1878) în «Ист. Пр.», 1977, 5-6.
154. *Раковски и балканските народи.* (Rakovski și popoarele balcanice), Sofia, 1971.

155. V. Traikov, V. Paskaleva, N. Jecsev, *L'opinion publique bulgare et la lutte du peuple roumain pour son union et son indépendance nationale* (1856—1877), in „Revue bulgare d'histoire“, Sofia, 1974, 4.
156. K. Țanko, *Официални ромъно-турски документи по минаването на Хр. Ботювата чета през Дунав в 1876 год.* (Documente oficiale româno-turce despre trecerea cetei lui Hr. Botev peste Dunăre în anul 1876), in СБ.Н.У. XVII, Sofia, 1901.
157. St. Țonev, *Към въпроса за разложението на еснафската организация у нас през епохата на Възраждането.* (Despre descompunerea organizației breslelor în Bulgaria în ерса Renașterii), in Трудове на Висшия Инст. за нар. стопанство, Varna, I, 1956.
158. Bistra Țvetkova, *Австрийският печат от 1868 г. за четата на Хаджи Димитър и Стефан Карадџа.* (Presa austriacă din anul 1868 despre ceata lui Hagi Dimităr și Stefan Karagea), in «Известия на Народната Библиотека ...», IX, Sofia, 1969.
159. *Френски дипломатически документи за българското национално революционно движение през 1867—1868 г. и четата на Хаджи Димитър и Стефан Карадџа.* (Documente diplomatice franceze despre mișcarea revoluționară bulgară de eliberare națională și ceata lui H. Dimităr și St. Karagea), in «Известия на държавните архиви», XI, Sofia 1966.
160. A. Ulunian, *Българский народ и русско-турецкая война 1877—1878 гг.* (Poporul bulgar și războiul ruso-turc din 1877—1878), Moscova, 1971.
161. Ivan Ungiev, *Васил Левски. Биография.* (Vasil Levski. Biografia), Sofia, 1967.
162. I. Ungiev și Țv. Ungieva, *Христо Ботев, живот и дело.* (Hristo Botev, viața și opera), Sofia, 1975.
163. K. Văzvăzova (sub redacția), *Възпоменателен сборник по случай столгодишнината от Априлското въстание и Ботевата чета 1876.* Culegere (de documente) comemorativă cu prilejul centenarului răscoalei din Aprilie și a cetei lui Botev), Sofia, 1976.
164. K. Văzvăzova-Karateodorova, *Документи от войводата Х. Димитър във връзка с предвожданите от него чети през 1864 и 1868 год.* (Documente despre voevodul H. Dimităr, în legătură cu cetele conduse de el în anii 1864 și 1868), in «Известия на държавните архиви» Sofia, 1959, 3.
165. *Сведения за четата на Хаджи Димитър и Стефан Карадџа в парижките ежедневници от 1868 год.* [(Date despre ceata lui Hagi Dimităr și Stefan Karagea în cotidienele]pariziene din anul 1868), in «Известия на Народната Библиотека», IX, Sofia, 1969.
166. K. Văzvăzova și A. Vălceva, *Априлско въстание 1876 год. Препоръчителна библиография по случай 90 годишнината на въстанието.*

- (Răscoala din aprilie 1876. Bibliografie recomandată cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la răscoala), Sofia, 1966.
167. *Възпоминателен сборник по случай стогодишнината от Априлското въстание и Ботевата чета.* (Culegere memorială cu prilejul centenarului răscoalei din aprilie și a cetei lui Botev), Sofia, 1976.
 168. C. N. Velichi, *Alexandre-Jean Cuza, Georges. S. Rakovski et le journal „Bădușnost“*, în „Etudes balkaniques“, Sofia, 1970, 3.
 169. *Atitudinea lui Mihail Kcǵălniceanu, a unor autorități românești din porturile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii cetei lui Hristo Botev*, în „Romanoslavica“, IV, București, 1960.
 170. C. A. Rosetti și *Смунитата bulgară*, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, București, 1965.
 171. *Presa românească despre răzbcuiul de independență*, în „Romanoslavica“, XVII, București, 1970.
 172. *Răscoala antiotomană bulgară din aprilie 1876*, în „Revista de istorie“, 29, București, 1976, 3.
 173. *Relațiile româno-turce în pericada februarie-iulie 1866, înființarea Comitetului central secret bulgar de la București și legăturile acestuia cu guvernul român*, în „Studii“, VI, București, 1963, 4.
 174. *La Rcumanie et l'insurrection bulgare du mois d'Avril 1876*, în „Analele Universității București“. Limbi și lit. străine. XXVI, București, 1977.
 175. *La Rcumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare 1850—1878*, București, 1979.
 176. *Румънското национално движение и освободителните борби на българската емиграция (1750—1870).* (Mișcarea națională românească și luptele de eliberare ale emigrației bulgare 1750—1870), în *Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов* (Culegerea în cinstea prof. Al. Burmov), Sofia, 1973.
 177. *Spicuri din presa străină asupra luptelor de la Rahova și Plevna*, în „Analele Universității București“ Istorie, XVI, București, 1967.
 178. C. N. Velichi și D. Hurezeanu, *Date noi privind pătrunderea ideilor Internaționalei I-a în România și în rîndurile emigrației bulgare din țara noastră*, în „Romanoslavica“, XI, București, 1965.

INDICE

- Abdul, Aziz 265
Abdul-Kerim, pașa 271
Abdul, Medjid 65, 66, 86, 111, 120
Academia bulgară de științe 286, 299
Academia domnească din București 57, 59, 66, 84, 120, 121, 124, 126, 127, 129, 131, 149
Academia din München 293
Adrianopol 13, 36, 42, 43, 53, 81–83, 89, 142, 158, 160, 188
Agatanghel, patriarh 134
Agapie, episcop 108
„Aghiupă” revistă 209
Ahmet, pașa 260
Aitos 54, 81
Albanezi 12, 33, 39, 80, 88
Albania 214
„Albina”, ziar 269
Alecsandri, Vasile 284, 290
Alexandria 53, 55, 101, 128, 143, 247, 272, 293
Alexandru, I 51, 73
Alexandru, II 272
Alexe, căpitan 81
Alexe din satul Rila, meșter 155, 156
D'Alembert, Jean 58, 60
Ali, pașa 41
Ali, Riza, pașa 104
Ambrozie, călugăr 143
Ancev, A. 175
Anderson, D. 175
Andrenin, Luca 35
Andrei din Papradișta, meșter 158
Andreolu 264
Andrici, A. 239, 288
Andronaki, dascăl 128
Anghel, D. 269
Anghelov, B. 175
Anghelov, Ioniță 138, 139
Angelescu, P. 175
Anghelova, R. 175, 300, 305
Anglia 13, 40, 59, 61, 62, 86, 187, 188, 198, 205, 206, 221, 268
Angora (Ankara) 18, 24
Antonie IV, patriarh 106
Antim, I, exarh 117
Antonov, T. 175
Apolonie, Ion 102
Apostolescu, C., pitar 143
Aprilov, Hristo 63, 64
Aprilov, Nikifor 63, 64
Aprilov, Vasil 63, 64, 96, 110, 127, 136, 137, 142, 144
Arad 287
Arabakonak 242, 243
Arbănași (Arvanitohori) 118, 119, 120, 121, 125, 126, 153, 163, 164, 165, 169, 171
Arbore, Zamfir 251
Argeș, riu 216
Armeni 82, 100

- Arnaudoꝝ, M. 176
 Arnautkioi 53, 73
 Arnăuți 39, 74
 Aromâni 172
 Arsenie, patriarh 35
 Asachi, Gh. 57, 135
 Asenovgrad 157, 160
 Asia-Mică 69, 191
 Asim, bei 257, 258, 262
 Atanasoꝝ, J. 176
 Atanasoꝝ, V. 69, 85, 157
 Atanasovici, Dr. G. 208, 254, 277
 Atena 94, 97, 110, 127, 128, 206, 292
 Athos 35, 48, 108, 110, 125, 142, 164, 168, 298
 Austria 12, 13, 30, 33, 34, 35, 37, 40, 44, 48, 61, 62, 92, 94, 115, 188, 191—193, 198, 199, 219, 220, 243, 252, 287
 Austrieci 37
 Austro-Ungaria 221, 270, 278, 287
 Avramie, Ican 123

Baba, Novak 27
 Bacău 30, 33
 Bacikoꝝo, minăstire, 124, 152, 156, 166, 168, 170, 297
 Bagration, I., P. 52, 72, 120
 Baiazid 24
 Băilești 80, 81
 Bakaloglu, I. 44, 133, 135, 199
 Bakalov, G. 300
 Bakunin, M. 229, 237, 244
 Balabanov, M. 278, 280
 Balcani 12, 13, 14, 17, 24, 26, 27, 28, 33, 35, 37, 38, 42, 81, 107, 108, 116, 149, 199, 206, 210, 214, 218, 221, 223, 225, 240, 241, 253, 260
 „Balcanul“, ziar 281
 Balina, Todor 28
 Balkanski, Nikola 201, 217, 219, 221
 Banat 26, 33
 Bandini (Bandulovici), M. 30
 Bansko 48, 136, 159, 166, 167
 Basarab, vcevod 23
 Basarabia 80, 141, 245
 „Basăret“, ziar 238
 Batak 260
 Bathory, Sigismund 27
 Bațov, Iv. 200
 Bayle, P. 60
 Bălan, Gh., pitar 143
 „Băduștnost-Viitorul“, ziar 208, 209, 281
 Bălcescu, N. 90, 100, 101, 127
 Băleanu, Gr. 62, 129
 „Bălgarska Dnevnița“ (Ziarul bulgar) 202
 „Bălgarski Orel“ (Vulturul bulgar), ziar 146
 Bechet 260, 262, 264
 Belgia 261
 „Bălgarska Pcela“ (Albina bulgară), ziar 281, 288
 „Bălgarska Starina“ (Antichități bulgare), revistă 210
 Belgrad 26, 35, 73, 88, 141, 145, 147, 202—205, 210, 212, 217, 220, 231, 234, 235, 243, 244, 249, 255, 261, 270, 271, 293
 Belogragik 104, 275
 Belovo 188
 Benderev, At. 300
 Benkovski, Gh. 259, 260
 Bereasa 54, 273
 Bering, W. 268
 Berkovița 36, 85, 103, 153
 Beron, Petru 56, 58, 59, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 137, 139, 140, 147, 148, 278, 285, 293
 Beron, St. 278
 Beron, V. 282
 Biala 291
 Biala—Slatina 47

- Bibescu, Gh. 97, 98
 Bigor, minăstire 172
 Bistrița (Bistreț) 36
 Bistrița, minăstire 109, 140, 143
 Birlad 55
 Blagoev, D. 109
 Blaj 131
 Blanqui, A. 88
 Blaznavăț, M. 234
 Blăskov, R., I. 278, 282, 284
 Bobcev, S. 176
 Boerescu, Vasile 223
 Bogdan cel Orb, 154
 Bogdan, Petru 29, 32, 34
 Bogorov, Iv. 141, 146
 Boiagi, St. 14
 Boiagiev, Pirin 176
 Boiana, sat 297
 Bolgrad 63, 276, 289
 Bolintineanu, Dimitrie 208, 284
 Bolliac, Cezar 207, 212
 Bonaventura de Campo Franco 33
 Boncev, N. 285
 Borșukov, G. 176, 301
 Bosfor 25
 Bogorov, Iv. 64, 65, 146
 Bosnia 29, 250, 263
 Botev, Hr. 5, 15, 64, 200, 244,
 245–253, 255, 257, 260, 261, 262,
 263, 264, 266, 269, 277, 281, 282,
 283, 284, 288, 294, 298, 300
 Boucher, Fr. 166
 Bozveli, Neofit 66, 107, 109, 110,
 111, 113, 137
 Bradistilova-Dobrevă, M. 301
 „Branitel“ (Apărătorul), ziar 207,
 281
 Braikovici, Naiden 294
 Brașov 44, 59, 69, 77, 85, 129, 130,
 131, 132, 133, 140, 298
 Brădiceni 36
 Brăila 34, 54, 55, 56, 74, 90, 91, 92,
 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
 110, 135, 143, 145, 201, 202, 203,
 207, 213, 216, 218, 222, 246, 247,
 248, 255, 259, 277, 278, 281, 282,
 283, 286, 287, 288, 290, 299
 Brătianu, Dimitrie 227
 Brătianu, I. 103, 216, 221, 222, 223,
 227, 228, 238, 255, 265, 271
 Bregovo 103
 Brîncoveanu, Constantin 36, 119,
 158
 Brîncoveanu, Gr. 59, 62, 129
 Brîncoveanu, Manolache 119
 Bucinski, D. 178
 București 14, 15, 17, 18, 24, 29, 31,
 36, 38, 44, 52, 53, 55, 56, 57,
 59, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72,
 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83,
 84, 89, 90, 94, 96, 97, 99, 100,
 101, 102, 107, 108, 118, 119–124,
 126, 127, 129, 130, 131, 133, 134,
 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142,
 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 153, 157, 158, 164, 195, 199, 200,
 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207,
 209, 210, 211, 212, 214, 215, 217,
 220, 222, 224, 226, 228, 231, 232,
 235, 236, 240, 242, 243, 246, 248,
 249, 250, 254, 255, 259, 260, 263,
 270, 276, 277, 278, 281, 287, 285,
 288, 294, 298
 Buda 35, 58, 133, 141, 147
 Budapesta 235
 „Budilnik“ (Deșteptătorul), ziar
 281
 Budinov, I. 305
 Bug 39
 Bugeac 52
 Bulgari 12, 25, 29, 33, 35, 37, 38,
 39, 43, 47, 49, 51, 52, 53, 71,
 74, 75, 76, 79, 80, 81, 84, 90,
 94, 95, 100, 106, 128, 141, 149,
 150, 192, 198, 218, 237, 239

- Bulgaria 5, 12, 14, 15, 17, 18, 19,
 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32,
 33, 35, 39, 46, 49, 51, 52, 55,
 56, 64, 72, 73, 76, 83, 85, 87,
 88, 89, 90, 91, 95, 98, 99, 102,
 103, 107, 108, 109, 111, 113, 115,
 116, 118, 121, 122, 123, 125, 126,
 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135,
 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145,
 146, 149, 150, 152, 153, 154, 161,
 166, 167, 168, 169, 172, 173, 174,
 192, 195, 196, 201, 203, 204, 205,
 215, 218, 219, 222, 224, 225, 229,
 232, 234, 239, 240, 241, 242, 246,
 248, 250, 253, 254, 258, 262, 263,
 265, 266, 267, 268, 269, 273,
 274, 275, 278–280, 283, 287, 289,
 292, 293, 299
 „Bulgaria“, ziar 115, 279
 Bulgaria tinăra (Mlađa Bălgaria)
 228, 229, 230, 231
 Bulgaro-Serbia (Serbo-Bulgaria) 220
 Bulver Liton, Ed. 149
 Burgas 69
 Burmoʻ, Al. 17, 252, 300, 301
 Burmoʻ, T. 176, 280
 Buse, N., V. 301
 Buzău 53, 54, 57, 224, 273
 Byron 141
 Bynum, D., E. 180

 Calafat 200
 Callimachi (Codicele) 60
 Callimachi, Scarlat 66
 Cambridge 18
 Cantacuzino, Ion 62
 Cantacuzino, Mihai 62
 Cantacuzino, P. 38
 Cantacuzino, Șerban 35, 36, 119
 Cantacuzino, R. 38
 Cantemir, A. 37
 Cantemir, C. 37
 Cantemir, Dimitrie 122
 Caracal 52
 Carada, E. 214, 225, 229
 Caragiale, Costache 289
 Caragiale, Iorgu 222, 290
 Caravia, V. 77
 Carol, VI 59
 Carol, principe al României 214,
 216, 218, 226, 227, 274, 275, 290
 Carp, P., P. 222
 Catanele 80
 Catargiu, Lascăr 238
 Cazacu, Gh. 95, 96
 Călărași 54, 74
 Călugăreni 27
 Ceaikovski, Mihail 111
 Cealăkov, N. 69
 Ceakărov, N. 176
 Ceaușescu, N. 5, 16
 Celebi, Evlia 32
 Cerepnin, I., V. 176
 Cerneți 80
 Cernev, G. 176
 Cernișevski, N. 234, 245
 Cetinie 206, 270
 Chelaru, V. 284, 301
 Chesarie de Rîmnic 61
 Chișinău 96, 141
 Ciachir, N. 301, 303
 Ciciagov, V., I., amiral 51, 53
 Cintulov, D. 64, 147, 283
 Ciobanov, Dr. Hr. 261
 Ciocan, Constantin 199, 223
 Ciocănești, sat 101
 Ciocirlan, C. 214, 225
 Ciolakov, At. 112
 Ciproveț 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36,
 174
 Cireși 80
 Cirpan 45

- „Citaliște“, revistă 278
 Cimpineanu, C. 129
 Cimpulung 34, 36
 Cîrjaliu 78
 Cinceanu, Răducanu 144
 Cohen, D. 176
 Colescu-Vartic, C. 100
 Comandamentul suprem național,
 bulgar, secret 217
 Comitetul Central Revoluționar Bul-
 gar din București, 14, 117, 235,
 236, 237, 239, 240—243, 245, 246,
 248—250, 253, 254—256, 257, 270
 Comitetul central român 213, 214,
 216
 Comitetul central secret bulgar de
 la București 214, 215, 216—219,
 223, 225, 228, 229, 232, 246, 281,
 288
 Comitetul de la Giurgiu 257, 258
 Comitetul slav 233, 270, 278
 Comuna bulgară 247, 248
 Comuna din Paris 247
 Comunitatea bulgară de la Bucu-
 rești 14, 223, 228, 229, 230
 Comunitatea bulgară de la Odesa
 200, 278
 Comunitatea bulgară uniată 115
 Condillac, Et. 58, 60
 Constantin, Paleologul 37
 Constantin, fiul lui Sracimir 24
 Constantin, Șerban 33
 Constantinescu-Iași, P. 177, 248,
 263, 301, 302
 Constantinopol, (Istanbul) 12, 14,
 18, 28, 34—36, 64—67, 69, 75,
 80, 84, 85, 94, 97, 98, 104, 106,
 110—116, 121, 126, 127, 132, 134,
 145—147, 160, 162, 187, 188, 195,
 196, 199, 200, 205, 206, 213, 223,
 231, 238, 259, 265, 268, 276—280,
 283, 287, 289, 292
 „Convențiunea“, ziar 209
 Corabia 264
 Costescu, E. 177, 302
 Costin, Lascăr 250
 „Courrier d'Orient“, ziar 279
 Cousinery, E., M. 45
 Covurlui 66
 Craiova 36, 37, 52, 55, 57, 71, 77,
 98, 118, 131, 136, 139, 143, 148,
 200, 201, 207, 243, 260, 261
 Creta 91, 116, 218
 Crețu, Nicolae 243
 Crețulescu, Constantin 208, 218
 Crimeia 13, 72, 113, 166, 199, 204
 Cristidis, aftadelfi (Mihnea și Sivu)
 149
 „Curierul românesc“, ziar 59
 Curt, Vasile 37
 Cuza, Alexandru, Ioan 17, 103, 116,
 205, 207, 209, 210, 211, 212, 213,
 219, 277
 Damianov, Simeon 302
 Dan, II 24
 Dancev, G. 177
 Dancev, Ivanița 264
 Danova, N. 177
 Darvaris, D. 131
 Darwin, Ch. 268
 Daskalov, St. 280
 Dașkov, consul 96, 97, 98
 Davila, dr. Carol 208, 210, 254, 277
 Davison, R. 302
 Debăr 170, 172
 Dembițki, H. 294
 Derjavin, N., S. 177
 Deșu, Andrei 91, 94, 98, 99, 143
 Diakonov, Nicolai, gravor 165
 Diamandiev (Diamandescu), D. 218,
 278, 283
 Diculescu, Vl. 179, 302
 Diebici, K. 81
 Diderot, Denis 58, 60

- Dima, A. 177
- Dimităr, Zograf 166, 167, 168, 292
- Dimitrieș, I. 177
- Dimitrieș, P. 138
- Dimitroș, Hristo 165, 166, 168
- Dimitroș, Mihail 228, 252, 302
- Dimitroș, P. 268
- Dimitroș, Str. 177, 302
- Dimitroș, Z. 177
- Dimoș, G. 175, 302
- Dionisie, patriarh 35
- Dionisie, protosinghel 143
- Diustabanov, T. 267
- Disraeli, R. 268
- Dobrogea 35, 83
- Dobrogeanu-Gherea, C. 251, 263, 302
- Dobroliubov, N. A. 245
- Dobroplodni, S. 289
- Dobrovici, A. 55, 102
- Dobrovici, D. pictor 292
- Doikov, D. meșter 170, 171
- Dolni 274
- Dostoievski, F. 268
- Dragostea frățească (Bratska Liubov), sală de lectură 228, 229, 230, 231, 246, 287
- Dragoichioi 126
- Dragova, N. 302
- Drasov, Ivan 255
- Drăgășani 79
- Drezda 293
- Drianoșo 122, 158, 159, 191
- Drianoș, M. 286, 297
- Drumeș, D. 177
- Drumeș, V. 282, 284–286, 290
- Dubroșnik 172
- Duca, Neofit 127
- Duhamel, general 97
- Duiceș, I. 31, 177
- „Duma na bălgarskite emigranti“ (Cuvintul emigranților bulgari), ziar 248, 281, 282
- Dumas, Al. 146
- Dumitru, fiul lui Vitan 163
- Dumitru, meșter 85, 157
- „Dunav“ (Dunărea), ziar 238
- „Dunavska Zora“, ziar 282, 289
- „Dunavski Lebed“ (Lebăda Dunării), ziar 114, 123, 203, 207, 280
- Dunărea 5, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 42, 45, 47, 51, 52, 53, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 85, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 116, 118, 134, 141, 164, 194, 200, 202, 206, 211, 219, 221, 225, 230, 231, 248, 252, 255, 258, 262, 263, 265, 266, 272, 273, 274, 283
- Dupnița (Stanke Dimitrov) 155, 160
- Dürer, A. 167
- Dușu, Al. 177
- Dyck, A. Van 167
- Ecaterina, II 38, 63
- Eforia bulgară (Epitropia) 199, 201, 207
- Eftimie, patriarh 106
- Egipt 198
- Elena 85, 138, 191
- Elveția 236
- Emigrația bulgară din Țara Românească (România) 53, 63, 84, 90, 91, 99, 102, 140, 141, 207, 219, 228, 229, 285, 286
- Engel, colonel 95, 96
- Engelhard, I. 39
- Engels, Fr. 16, 17, 200, 268
- Englender, D. 265
- Epir 214
- Epureanu, E., C. 261
- Erihonov, L., S. 302
- Eteria 75–77, 79, 99, 142
- Etropole 153, 274
- Europa 11, 13, 15, 16, 19, 24, 38, 56, 59, 88, 89, 103, 141, 203, 215, 237, 240, 267, 270, 274, 275, 292, 298, 299

- Exarh, Alexandru 112, 279, 287
 Exarhia bulgară 12, 117
- Faca, C. 290
 Farmaki, Ion 77, 78
 Felon, F. 58
 Ferdinand, II al Austriei 30
 Ferdinand, III al Austriei 31
 Ficev, N. 152, 158, 160, 290–292, 295
 Filipescu, D. 90, 100
 Filipescu, Iordache 119
 Filipovici, P., meșter 172
 Filipovski, Nikola 201
 Filitis, Dositei 71, 120, 121
 Florescu, Al. 247
 Florescu, Bonifaciu 248
 Foçșani 38, 54, 143, 248
 Focșeneanu, I. 303
 Fokiano, P. 80, 81
 Fonton, I. P. 72, 73
 Fotiade-Baz, L. 177, 302
 Fotiadi, Lambro 66, 126
 Fotinov, K. 141, 146
 Fragonard, I., H. 166
 Franța 13, 40, 57, 62, 71, 86, 94, 115, 187, 188, 192, 198, 220, 221, 225, 228, 268
 Frăția (societate) 59
 Frujin (fiul țarului Sișman) 24
 Fuad, pașa 214
- Gabrovo 44, 45, 50, 63, 68, 69, 82, 108, 115, 122, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 144, 158, 163, 170, 173, 191–193, 233, 276, 277, 293, 294, 299
 Gaidanov, Ivan 135
 Galați 38, 55, 77, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 136, 143, 202, 203, 207, 213, 222, 247, 248, 277
 Gancev, P. 95, 96
 Gandev, Hr. 303
 Ganev, T. 303
 Garașanin, H. 206, 220, 234
 Garibaldi, G. 229, 268
 Gavriil, arhimandrit 109
 Gavril, călugăr 143
 Gavril, patriarh 33
 „Gazeta Transilvaniei“, ziar 269
 Geneva 229, 237
 Georgescu, Vlad 177
 Georgici, Pavel 28
 Germani 100
 Germania 57
 Ghencev, M. 177
 Ghencev, N. 178, 303
 Ghenov, Ț. 303
 Ghenovici, Hagi, Iordan 130, 193
 Ghenovici, Nikola 279
 Gheorghe, din București, zugrav 119, 153
 Gheorghe, Ștefan 33
 Gheorghievici, Marko 136, 138
 Gheorghiev, Evloghie 55, 192, 193, 255, 257, 259, 261
 Gheorghiev, Hristo, 55, 192, 193, 204, 207, 208, 213, 221, 225, 235, 246, 285
 Gheorghieva, B. 178
 Gheorghieva, S. 178
 Gheorghiu, Stavri 95, 96
 Gherman, Mihail 138
 Gherov, N. 64, 213, 246
 Gheșev, frații 193
 Ghiață, Gh. 98
 Ghica, Alexandru 80, 91, 92, 94, 96, 97, 128
 Ghica, D. 213
 Ghica, Grigore 34, 79
 Ghica, Ion 89, 216
 Ghica, Mihail 96, 97
 Ghiumușgherdan 191
 Girardin, E. 268
 Giurgiu 15, 25, 26, 27, 34, 77, 94, 118, 216, 219, 224, 226, 229, 257,

- 261, 262, 263, 264, 266, 278, 288,
293
- Girila Mare 200
- Gisca, (insulă) 224
- Gladstone, W. 268
- Golescu, A. 227
- Golescu, Dinicu 59, 121
- Golescu, Iordache 121
- Golescu, Nicolae 226
- „Golos“, ziar 234
- Gorceakov, Al. 131, 99, 204, 271, 274
- Gorici, general 72
- Gorov, D. 257, 258, 263
- Grăblev, Raicio 229
- Greci 12, 39, 43, 49, 79, 80, 82, 94,
95, 100, 206
- Grecia 33, 76, 90, 94, 97, 98, 116,
152, 154, 191, 206, 221, 252
- Grigore, Dascălul, mitropolit, 134
- Grivița 274
- Grotius, Hugo 60
- Gruia, sat 206
- Hafâz, pașa 269
- Hagi, Dimităr 5, 99, 195, 196, 223,
224, 225, 228, 232, 243, 246
- Hagi, Gheorghe 74
- Hagi, Gheorghii, meșter 170
- Hagi, Hristo 76
- Hagi, Ivanov, Stș., sluger 143
- Hagi, Krimcev, Anton 127
- Hagi, Mihail 76
- Hagi, Paraskevov, Hr. 143
- Hagi, Petru 76
- Hagi, Russet, Al. 141, 199, 211
- Hagi, Stavri 206
- Halcinski, general 199
- Hariton, preot 259
- Harkov 286
- Hasan, pașa 27
- Hasdeu, B., P. 207, 208, 209, 210,
222, 303
- Haskovo 112
- Heidelberg 131
- Herișescu, I. 261, 263
- Hertzen, A., I. 229, 245
- Hertegovina 215, 250, 252, 253, 254,
268
- Hilandar, minăstire 110, 111, 231,
297
- Hirsch, baron 188
- Hitov 5, 99, 219, 221, 223, 231, 234,
240, 241, 245, 246, 249, 255, 260,
261, 303
- Hirșova 80
- Holbein, H. 167
- Horezu, minăstire 59
- Hrisant, mitropolit 112
- Hristov, D. 178
- Hristov, Hr. 178, 303
- Hübner, I. 133
- Hugo, Victor 268
- Hurezeanu, D. 311
- Hurmuzaki, E. 17
- Huși 55
- Iacobsohn, G. 261, 265
- Ialomița — județ 101
- Iambol 54, 63, 69, 81
- Iancu de Hunedoara 24, 25, 26
- Ianina 41
- Iantra, riu 291, 295
- Iași 33, 39, 57, 77, 96, 122, 128, 135
148, 206, 269
- Iciko, P. 71
- Ieremia, ierarh 106
- Ignatiev, N., P. 116, 220, 221, 273
- Ihciev, D. 41
- Ikonomov, Gh. 84
- Ikonomov, Teodosie 289
- Ilarion de Argeș 78
- Ilarion, Cristi 108
- Ilfov 53, 100
- Iliinski, Ivan 122
- Imperiul otoman (Turcia, Poarta)
12, 13, 15, 18, 25, 37, 38, 40—44,

- 60–62, 75, 79, 83, 86–91, 93,
94, 96, 97, 99, 102, 105, 109–119,
126, 127, 141, 169, 187–190,
198, 202–205, 213, 214, 216, 218,
220–221, 222, 226, 237–240,
243, 244, 252, 257, 261, 265,
267–272, 275, 278–281, 296
- Imperiul romano-german 24
- Inalcik, H. 303
- Inge, Stoian 77
- Ioachim, patriarh 35
- Ioachim, III, patriarh 115
- Ionescu-Nișcov, Tr. 304
- Ionin, Vl. 270, 271
- Ionko pop., Vitanov 163
- Ioranul, Gh. 102
- Iordache, Olimpiotul 77, 78
- Iordan, Al. 178, 304
- Iordanov, I. 304
- Iorga, N. 18, 27, 78, 178
- Iosif, mitropolit 106
- Iovanovici, Miloe 88
- Iovanovici, Pavel, meșter 156
- Iovcev, T. 44, 136
- Ipek (patriarhie) 107
- Ipsilanti, Al. 76, 77, 78, 79, 119, 126
- Ipsilanti, Constantin 74, 121
- Isaia, arhimandrit 35
- Ismail 52, 247
- Israelii (evrei) 100, 239
- Italia 12, 152, 154, 172, 173, 192,
193, 262
- Iuffu, Zl. 304
- Iugoslavia 220
- Iușnevski, A., P. 176
- Ivan, III 37
- Ivan, IV 37
- Ivan, Alexandru 23
- Ivanov, M. 178
- Ivanovici, H., N. 145
- Ivanovici, L. 211
- Ivănescu, D. 288
- Ivir, minăstire 164
- Izlaz 37, 100, 101, 200
- „Iztocino Vreme“, ziar 280
- Jakšici, Gr. 303
- Jecev, N. 178, 304, 306, 310
- Jecev, T. 178
- Jinzifov, R. 283
- Jirecek, K. 268
- Jivanovici, Vasa 243
- Jivkov, G. 236
- Jivkov, Todor 5, 16
- „Journal de Genève“, ziar 265
- Kairis, T. 110
- Kaliangi, P. 261
- Kalinik 118, 121
- Kalofer 45, 64, 65, 69, 110, 136,
154, 157, 233, 245, 277, 295
- Kamburoglu, A. I. 44, 54, 77, 129,
130, 131, 133
- Kamenița 34
- Kamenița, sat 88
- Kamenski, N., M. 53, 72, 73
- Kanovici, A. 55
- Kapitanov, Hr. 119, 179, 304
- Karagea, St. 55, 99, 223, 224, 231
- Karagheorghe 71
- Karagheorghevici, Alexandru 203
- Karaghiozov, St. 191
- Karagici, Vuk 141
- Karaisen, sat 224
- Karakășev, A. 193
- Karal, Enver, Ziya 18
- Karapiper, P. 143
- Karastoianov, At. 168
- Karavelov, L. 5, 14, 15, 230, 231,
233, 234, 235–241, 243, 244,
245, 247–250, 255, 266, 270,
277, 281, 282, 283, 284, 285, 286,
294, 298, 299
- Karkaleki, Zaharia 144, 288
- Karlovo 45, 68, 69, 126, 127, 160,
161, 231, 233, 277

- Karnobat 54, 55
 Kasabov, Ivan 214, 215—218, 223,
 226, 229, 232, 236, 278, 282, 305
 Kavalgiev, Ivan 255
 Kazanlâk 43, 68, 69, 70, 122, 136,
 138, 231, 273, 277
 Kazoolu, D., meşter 157
 Kâkrina, sat 242
 Kâncev, Anghel 241
 Kânev, Ghencio 291
 Kârciovski, Ioachim 124
 Kârgiev, T. 266
 Kârşoolu, Dobre 55
 Kârşovski, Ivan 236
 Kârşovski, T. 305
 Kerson 51, 52, 53, 63
 Kidonia 127
 Kifalov, Mihail 83, 143, 147, 210
 Kilifarevo, mînăstire 158
 Kilifarov, I. 44
 Kîpilovski, At. 56, 129, 133, 135,
 137, 138, 141, 147, 148
 Kiril, mitropolit 33
 Kiseleff, P. 54, 81, 83, 127, 148
 Kisimov, P. 69, 218, 229, 281, 282,
 288, 305
 Kiustendil 166
 Kladova 243, 254, 261
 Kleobulos, G. 128
 Klincearov, Ivan 305
 Kliparski, A., S. 295
 Klisura 191
 Knejevici, St. 35, 36
 Kodineţ, consul 88
 Koepfen, P. von 179
 Koeva, M. 179
 Kogălniceanu, Mihail 17, 102, 103,
 207, 208, 209, 223, 227, 237, 243,
 261, 262, 265, 271, 272
 Kojuharov, G. 305
 Kolarov, S. 305
 Koloni, Atanas 224
 Koloni, Mihail 128, 224, 278
 Koncio, H. 44
 Kondarev, N. 305
 Kondo 71
 Konia 85
 Konev, Il. 179, 305
 Konobeev, V., D. 73, 179, 182
 Kopitar, E. 145
 Koprivştiţa 44, 45, 64, 65, 76, 82,
 111, 138, 154, 159, 160, 161, 170,
 173, 191, 233, 259, 285, 291, 294
 Korazin, N. 38
 Korneev, S., A. 90, 92, 94, 97
 Kōronelli, I. 52
 Kosev, D. 18, 48, 89, 179, 188, 305
 Kosev, K. 305, 306
 „Kosturka“ 280
 Kotel 45, 54, 55, 65, 68, 70, 81, 90,
 122, 125, 128, 135, 138, 139, 144,
 174, 191, 193
 Kozlodui 264
 Kozlugea 39, 47
 Kraguevaţ 138, 145, 147
 Kranach, Luca 166
 Kraus, Er. 265
 Krăstevici, G. 65, 117, 286
 Krăstio din Lazaropole, meşter
 155, 156
 Krăstnic, Mancio 201
 Kricim, 156
 Krilov, general 275
 Kuciuk, Kainargi 39, 51, 52, 63
 Kuumgiev, B. 180
 Kukuş, oraş 114, 115
 Kula 103, 104
 Kulin, Ivan 204, 234
 Kuru-Ceşme (şcoala de la) 65
 Kutuzov, M., I. 53, 72, 75
 Ksenocrat, A., paharnic 143
 Lapatî, C. 225
 Lazăr, Gheorghe 57
 Lăpuşneanu, Ilie 38
 Leaskoveţ 88

- Lecca, D. 211, 217
 Legiunea bulgară de la Belgrad (I) 205, 206
 Legiunea bulgară de la Belgrad (II) 222
 Lenin, V., I. 16
 Leningrad 18
 Leontie, meșter 164
 „The Levant times”, ziar 280
 Levski, V. 5, 221, 229, 230, 231, 233, 237, 239, 240, 241, 242, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 258, 277, 298
 „Libertatea”, ziar 238
 Liga internațională pentru pace și libertate 237
 Liprandi, I., P. 81
 „Liuboslovie” (Dragostea de carte), revistă 146
 Livadia 272
 Lom 104, 193, 266
 Londra 18, 112, 140, 229, 272
 Lord, A., B. 180
 Loveci 26, 53, 69, 73, 82, 110, 163, 193, 233, 239, 241, 242, 282
 Lupu, Vasile 31
 Lvova, E. 180
 Mably, G. 58
 Mac Gahan, I., A. 268
 Macedonia 45
 Macedonski, N., căpitan 211, 224, 225
 Maciu, V. 306
 Magazinovi, Kosta 207, 208, 209
 Magheru, Gh. 80, 216
 Magheru, Niță 102, 200
 Magiarov, N. 180
 Marina, I. 180
 Mahomed, II 106
 Mahmud, II 42, 64, 65, 79, 83, 86
 „Makedonia”, ziar 280, 287
 Makedonski, D. 74, 78, 79, 90
 Makedonski, Hr. 224, 225
 Makedonski, Pavel 74, 78, 79, 143
 Malebranche, N. 60
 Maltezu, sat 101
 Mamarcev, Gh. 80, 81, 85
 Manifestul comunist 247, 251
 Manu, Iancu 93
 Manu, N., căpitan 93
 Marcianopolis 30, 33
 Marcovici, S. 62
 Markanici, Fr. 32
 Markov, Hagi 193
 Markova, Z. 177, 180, 306
 Marlianus, Ambrozie 123
 Marinkovici 244
 Marinov, D. 180
 Marinov, Ilia 29
 Marița 193
 Marsilia 69, 97
 Marx, Karl 16, 17, 25, 79, 187, 200, 251, 268
 Maslev, St. 179
 Matei, Basarab 29, 30, 31, 32, 33, 34
 Matev, A. 264
 Mateev, St. 178
 Mavrocordat, Al. 57, 59
 Mavrocordat, Const. 126
 Mavrocordat, Nicolae 123
 Mavrodin 53
 Mavrodinov, N. 180
 Maxim, M. 180, 306
 Maximilian, arhiduce 28
 Mazzini, G. 229
 Măcin 93, 94
 Măgura 74
 Mărăcineanu, V. 274
 Mărcuța, minăstire 121
 Medakovici, Danilo 202
 Mehmed, Ali 86
 Mehedinți, județ 200
 Meininger, T., A. 180
 Meledin, N. 247, 248
 Melnik 154, 159, 160
 Mendeleev 268
 Menșikov, A., D. 198, 199

- Merișescu, D. 98
 Meșteriuk, I. 180
 Metternich, C., V. 94
 Meșovo 172
 Miatev, Kr. 178
 Midhad, pașa 189, 287
 Michelson, I., I., general 51
 Mihai, Viteazul 26, 27, 28, 29, 33, 34, 51, 294
 Mihai-Vodă, minăstire 73, 123, 137
 Mihail din Salonic, meșter 153
 Mihailovski, Ilarion 94, 111, 112, 114, 116
 Mihnea, III 33, 34
 Miladinov, C. 286
 Miliutin, D., A. 273
 Miladinov, D. 286
 Milan, principe 270
 Milano 69
 Milanovici, F. 55, 277
 Milenko, meșter 155, 156
 Milin-Kamăk 266
 Miller, A. 18
 Millo, Matei 289
 Miloradovici, general 72, 74
 Mincev, D. 180, 306
 Minovici, M. 55
 Mircea cel Bătrîn 24
 Mitev, I. 16, 306, 307
 Minăstirea, sat 101
 Mladenova, M. 308
 Molerov, D. 166, 167, 168
 Moldova 28, 30, 32, 33, 34, 37, 39, 50, 51, 52, 54, 55, 61, 63, 76, 89, 91, 95, 106, 154, 198, 203
 Moldoveni 38, 39
 Monegikovo, A. 307
 Montesquieu, Charles 58, 60
 Moscova 18, 35, 44, 69, 141, 142, 147, 166, 293
 Mihov, N. 179, 306
 München 131, 293
 Munteanu, N., Z. 307
 Munteni 38, 39
 Muntenegreni 239
 Muntenegru 214, 241, 253, 257, 270
 Murad, V. 265
 Musicescu, M. 180
 Mustafa, IV 42
 Mustafa, Bairaktar 41, 42
 Mustakov, frații 44, 71, 127, 136, 137, 138, 144
 Mustakov, C. 98, 101
 Mustakov, Dimitrie 77
 Mustakov, Hristofor 199
 Mutafciiev, V. 181
 Mutev, Ev, 64
 Naciov, N. 181
 Naciovici, D. 193
 Naidenov, Iv. 65
 Nahimov, P., S. 198
 Naima 27
 Napoleon, III 218
 Napoleon, Bonaparte 61, 62, 146
 Napoleon, prinț 228
 „Napredăk“ (Progresul), ziar 280
 „Narodnoe Delo“, revistă 237
 „Narodnost“ (Națiunea), ziar 219, 222, 227, 228, 230, 235, 281
 Natan, J. 307
 Neacșu, I. 181
 Neamțul, minăstire 50
 Neapole 24
 Neciaev, S. 247
 Nedelcovici, Anghel 102
 Nedkov, B. 18, 181
 Negep, aga 259
 Negriev, Makari, meșter 172
 Nekovici, At. 52, 70–72, 75, 76, 80, 82
 Nelidov, A., I. 271
 Nenciulescu, Al., logofăt 143
 Nenovici, Nicolae 101, 127

- Nenovici, Vasile 56, 83, 84, 127, 129,
 130, 133, 137, 138, 147
 Neofit de la Rila, 108, 127, 132,
 136, 137, 138, 141, 144, 169
 New-York 18
 „Nezavisimost“ (Independența), ziar
 244, 248, 281
 Niakii, V. 181
 Nicolae, Alexandru 23
 Nicolae, C. 307
 Nicolae, I. 80, 81, 82, 94, 96, 97,
 99, 198, 199
 Nicolae, mare duce 272, 273, 274
 Nicolaki, dascăl 127
 Nicolau, M. 44
 Nikici 74
 Nikolov, Hr. (Kostovici) 141, 145
 Nikopol 26, 27, 28, 29, 30, 34, 35,
 37, 73, 102, 119, 232, 239, 262
 Nikov, M. 17
 Nikov, P. 181
 Niș 25, 27, 85, 87, 88, 91, 103
 Noul Sliven 54, 55, 56
 „Nova Bălgaria“, ziar 266, 281
 Novicev, A. 18
 Novisad 202, 210, 235
 Novi – pazar 32
 Novorosiisk 51

 Obilești 74
 Oboriște 259
 Obrazapisov, Ivan 167, 168, 292
 Obrenovici, Mihail 88, 90, 91, 204,
 205, 206, 220, 234, 235
 Obrenovici, Miloș 86, 90, 91, 92,
 94, 98, 99, 136, 138, 203
 Obretenov, N. 243, 254, 255, 257,
 258, 307
 Obști, D. 241, 243, 249
 Ocnele Mari 36, 98, 100, 101, 102
 Ocnele Telega 94, 98, 99, 100, 101,
 102
 Odesa 14, 44, 63, 64, 67, 69, 76, 79,
 99, 110, 115, 136, 137, 141, 144,
 146, 147, 192, 195, 196, 200, 203,
 204, 217, 218, 221, 235, 245, 246,
 255, 278, 292
 Odobescu, Ion 93
 Offenberg, G. G. 208, 209, 217, 225,
 226
 Ohrida (patriarhie) 107
 Ollivier, G., A. 46, 47
 Olt 79, 90
 Oltenia 36, 37, 78, 79, 81, 109, 200
 Oltenița 263, 266
 Olviopol 39
 Omladina 234
 Opanez 274, 275
 Oreș 36
 Orlov, A., principe 274
 Osman-pașa 274
 „Der Osten“, ziar 275
 Oșaneț, D., meșter 171
 „Otecestvo“ (Patria), ziar 235, 238,
 281
 Oteteleșianu 148

 Padova 131
 Panov, Vărban 86
 Paisie de la Hilandar 12, 48, 49,
 50, 124–126, 131, 151, 167, 297
 Palauzov, N. 136, 144
 Palauzov, Sp. 286
 Palmerston, H. 105
 Pann, Anton 144, 288
 Panaghiuriște 45, 69, 145, 154, 191,
 259, 260
 Panaret, mitropolit 110
 Pangal, maior 75
 Panicikov, D. 246, 287, 288
 Panko, Hagi, Hristo 77
 Panov, O. 240
 Papradișta, sat 158
 Papa, Vitan, meșter 163
 Papa, Vitan cel tânăr, meșter 163,
 164, 170, 171

- Parcevici, P. 30, 31, 32, 33, 34
 Paris 45, 60, 89, 94, 112, 128, 148,
 162, 173, 187, 218, 227, 282
 Pârlicev, Gr. 283
 Paskaleva, V. 179, 181, 307
 Pașcula, Ivan, meșter 172
 Pascal, Bl. 60
 Patreș, sat 225
 Pavlovici, Al. 75, 76, 78, 79, 80, 82,
 83
 Pavlovici, Hr. 126, 137, 139, 141,
 145
 Pavlovici, N., pictor 293, 294
 Pazargik 43, 68, 112, 157, 165, 172,
 233, 259, 292
 Pazvantoglu, Osman 41, 42, 70, 71,
 118, 120
 Peev, Todor 240
 Peicinovici, Kiril 124
 Pejacevici, Gh. 35
 Penakov, Iv. 179
 Penciovici, N. 102
 Peninsula Balcanică 12, 24, 49, 253
 Penkovici, pitar 144
 „Periodicesko Spisanie“ (Revista pe-
 riodică) 282, 285
 Perovici, R. 307
 Peruștița 233, 260
 Peșacov, Gh. 142, 145, 148
 Peștera 157, 160
 Petersburg 38, 71, 82, 94, 96, 112,
 122, 143, 209, 270
 Petkov, Botio 64, 200, 245
 Petkovici, Hagi 193
 Petrescu, P. 181
 Petronievici, M., A. 243
 Petrov, Petco, meșter 157
 Petrovici, Gavril 143
 Petrovici, Milko 81
 Petrovici, Nicolae, Zubcu Codreanu
 251
 Petru, I 37, 58
 Petru cel Tinăr 26
 Piccolo, Nikola 59, 84, 127, 147, 148
 Piemont 240
 Pietroșani, sat 224, 226
 Pinalov, colonel 75
 Pirot 85, 103, 174, 191
 Pitești 52, 54
 Piuă Petrii 54
 Pipin, N., A. 297
 Plakovo, minăstire 158
 Pleșoianu, Grigore 58
 Plevna 27, 28, 53, 69, 73, 231, 232,
 239, 274, 275
 Ploiești 54, 55, 56, 77, 91, 101, 158,
 216, 218, 222, 259, 272, 273, 288
 Plovdiv 29, 43, 69, 76, 104, 108,
 114, 152, 153, 157, 160, 161, 171,
 172, 188, 190, 191, 193, 213, 231,
 233, 256, 258, 259, 268, 276, 291
 Poglubko, K. 307
 Pogodin, M., P. 141, 142
 Pogorelov, V. 181
 Policarp, arhimandrit 143
 Polizov, A. 133
 Polonia 24, 30, 31, 32, 34, 57, 60,
 111
 Popov, Danail 232
 Popov, Veliciko 247
 Popovici, Mihai 143
 Popovici (Popski), D., M. 123
 Popovici, Stefan 133
 Popovici, Raino 126–128, 145, 148
 Popovo 45
 Potemkin, G. A. 62
 Praga 276, 257, 288, 289, 293
 „Pravo“, ziar 280
 Predeal 259
 „La Presse d'Orient“, ziar 279
 Principatele române 56, 60, 62
 Protici, dr. P. 208, 254, 277
 Provadia 47
 Prozorovski, A. 72
 Prusia 13, 62, 219, 220

- Prut 76, 77, 206, 272
 Puiu 103, 104
 Puliev, frații 55, 193
 Pundev, P. 181
 Punin, Mancio 85
- Radkova, R.** 182
Radu cel Mare 26
Radu, Mihnea 29
Rahova (Oreahovo) 26, 28, 45, 262, 264, 274
Raici, arhimandrit 143, 144
Raikov, V. 182
Rainov, Teofan 229
Rakoczy, Gh. 33, 34
Rakovski, G., S. 5, 14, 15, 50, 65, 94, 95, 96, 97, 110, 113, 114, 123, 127, 196, 199, 200, 201–214, 217, 219, 228, 232, 235, 280, 281, 283, 284, 286, 293, 298
Rally, Dionisie 26, 27, 28
Rasiadi, Panaiot 128
Rașev, Panaret (Panaiot Ioanidis) 128
Razgrad 27, 53, 73
Rădulescu, I., H. 59, 149
 „Reforma“, ziar 209
Regeb 36
Reni 95
Reni, Guido 164, 165, 167
 „La Republique Française“, ziar 265
Reșid, pașa 86
Richelieu, A., E. 63, 64
Rigas, Fereos 77
Rila, minăstire 50, 107, 125, 136, 152, 153–157, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 292, 294, 297
Rîmnic, minăstire 143
Rîmnicu Sărat, 54, 61
Rîmnicu Vilcea 36, 58, 67, 122, 143, 144, 298
Rodos 119
Roma 32, 34, 114, 115, 280, 292
- Romanenko, consul** 248
Romanski, St. 182
Români 14, 15, 37, 53, 74, 82, 206, 274, 275
România 12, 14, 15, 17–19, 39, 55, 103, 116, 118, 148, 192, 193, 203, 204, 206, 207, 209–211, 214–216, 219–221, 224, 226, 229, 231, 234, 236, 238, 241, 242, 246, 248, 252–262, 265, 266, 268–276, 278–282, 284–290, 293, 298, 299
 „România liberă“, ziar 273
 „Românul“, ziar 227, 268
Roniștea 264
Rosenfeld 258
Rosetti, C., A. 103, 208, 209, 215, 216, 222, 223, 227, 228, 229, 238, 272
Rosetti-Roznovanu, Iordache 128
Rostov 167
Roth, general 80
Rousseau, J., J. 60
Rudolf, împărat 27, 28, 29
Rumeanțev 72
Rumelia orientală 12, 42
Rumianțev, P. 38, 72
Rusciuk (Russe) 25, 26, 28, 34, 42, 47, 69, 82, 102, 118, 126, 154, 165, 188, 193, 216, 226, 241, 253, 257, 258, 261, 277, 278, 287
Rusescu, I. 93
Rusia 12–14, 33–35, 37, 38, 40–42, 44, 51–54, 59, 61, 62, 64, 70–74, 80–83, 85, 86, 90–92, 94, 96, 98, 99, 103, 105, 107, 110, 111, 113–116, 126, 129, 142, 147, 163, 166, 167, 173, 192–196, 198, 199, 203–205, 207, 213, 218–221, 225, 228, 229, 231, 235, 240, 241, 243, 252, 256, 257, 260, 261, 263, 267, 268, 270–272, 276, 278.

- 279, 281, 283–285, 292, 296, 297,
299
- Russel, Dr. N., P. 251, 252, 263
- Ruși 53
- Ruși de Vede 101, 149
- Sabri, pașa de la Niș 87, 88
- Sabri, pașa de la Ruse 227
- Sachețarie, P., serdar 143
- „Sacra Coaliție“ dintre români și
bulgari 213, 214, 215, 216, 225,
229
- Saint Pierre, Bernardin 146
- Sakăzov, Ivan 307
- Sali, Aga 93
- Sallos, general 199
- Salonic 45, 114, 145, 153, 172
- Samara 293
- Samokoy 69, 146, 147, 155, 165,
166, 168, 172, 173, 174, 190, 191,
287, 291, 292, 295
- Samos 66
- Sanola 274
- Sapunov, Petru 127, 133, 134, 135,
140, 144, 147
- Saraievo 182
- Satu Nou 54
- Sava Bimbașa 77, 78, 90
- Savfet, pașa 262, 265
- Savici, A. 278, 290, 308
- „Săvetnik“ (Sfătutorul), ziar 279
- Schaw, E. 18, 182
- Shaw, S. 18, 182, 208
- Schuyler, E. 268
- Selim, I. 152
- Selim, II 42, 86
- Seliminski, Dr. I. 46, 56, 84, 113,
129, 130, 144, 148, 199
- Semenova, I., V. 39, 182
- Serafim, preotul 133
- Serbia 33, 86, 88, 90, 91, 94, 103,
104, 145, 191, 203, 204, 205, 207,
210, 211, 214, 219, 221, 224, 234,
236, 240, 241, 242, 243, 244, 249,
250, 252, 253, 254, 257, 260, 262,
263, 266, 270, 271, 272, 276, 285,
287, 296
- Sertoglu, M. 18
- Serurie, Gr. 214, 225
- Sevlievo 53, 158, 233
- Sidelnikov, S. 308
- Sigismund de Luxemburg 24
- Sigismund, III al Austriei 30, 32
- Silianovska-Dimitrova, T. 308
- Silistra (Dîrstor) 24, 26, 27, 34, 42,
74, 85, 93, 102, 125
- Simeonov, B. 285, 308
- Simeonov, Ț. 308
- Simian 80
- Simidov, F. 308
- Simonis, Albert 261
- Simov, St. 55
- Sinești 201
- Sinope 198
- Siret 95
- Siupiur, E. 308
- Sirbi 12, 35, 38, 39, 79, 80, 82, 100,
141, 206, 239
- Skobelev, M. D. 274
- Slatina 54, 79
- Slaveikov, P. R. 113, 115, 117, 119,
120, 182, 192, 280, 283, 287
- Sliven 44, 54, 55, 63, 64, 68, 69, 76,
81, 83, 84, 85, 126, 127, 163, 191,
231, 233, 256, 258, 260, 273, 277,
278, 283
- Slobozia 42
- Smirna 145, 146
- Sobieski, Ian 34
- Societatea de binefacere 14, 207–
210, 213, 217, 220, 221, 223, 225,
228, 235, 246, 251, 253, 255, 256,
257, 259, 261, 271, 277
- Societatea filantropică bulgară 254,
261
- Societatea filarmonică 59

- Societatea filologică, Braşov 59, 130
 Societatea literară 59
 Societatea literară Bulgară 282, 284, 286, 299
 Societatea literară greco-dacică 59
 Societatea pentru răspîndirea cunoştinţelor folositoare poporului bulgar 244
 Societatea secretă 200, 201
 Sofia 17–19, 27–29, 41, 46, 47, 69, 104, 111, 114, 122, 157, 165, 191, 241, 274
 Sofronie de Vraţa (Stoiko Vladislavov) 49, 56, 66, 67, 70, 71–74, 107, 118, 119, 120–125, 147, 148, 164, 284
 Soimirovici, Fr., 31
 Sokolski, Iosif 115
 Solakoglu, Gh. 223
 Soliman Magnificul 105
 Solomon Ion 80, 200
 Sopot, 69, 108, 231, 233
 Sorcocevici (fraţii) 28
 Sozopol 81
 Spasov, Dorotei 107
 Spiridon de la Neamţ 50
 Sracimir 23, 24, 35
 Srăndak, V. 104
 Stambolov, St. 249, 251, 253–257, 288
 Stanov, S. 182
 Stan, A. 308
 Staniovici, Sava 135
 Stanislavov, Ivan 35
 Stankov, D. 182
 Stankovici, V. 149
 Stara-Zagora 47, 69, 109, 133, 149, 191, 196, 231, 245, 256–273, 277
 Stavropoleos, minăstire 149
 Stăncescu, G. 264
 Stăuceni 37
 Stefanov, Anton 35, 36
 „Stindardul“, ziar 268
 Stoiancevici, V. 182, 308
 Stoianov, Ivan 257
 Stoianov, M. 308
 Stoianov, P. 211
 Stoianov, T. 254, 260, 266
 Stoianov, V. D. 278, 282, 286
 Stoianov, Zahari, 15, 255, 256, 264 308
 Stoikov, G. 178
 Stoio, meşter 157
 Strasbourg 141
 Straşimirov, D. T. 308
 Straşimirovici, Rostislav 35
 Suleiman 24
 Suleiman Paşa 102
 Surlari, sat 100
 „Sutoş“ (Glumeţul), ziar 280
 Suţu, C. 91, 93, 94, 98, 99, 143
 Suţu Mihail 52, 126
 Suvorov, Al. 34, 47, 62
 „Svoboda“ (Libertatea), ziar, 14, 23b, 239, 243, 248, 281
 Szamösközi, St. 28
 Şarov, B. 177
 Şarova, Kr. 182, 183, 309
 Şcoala de la Athos 164
 Şcoala de la Bansko 167
 Şcoala de la Braţigovo 157, 160, 291
 Şcoala de la Debăr 170, 172
 Şcoala de la Gabrovo 132, 136, 137, 138
 Şcoala de medicină, apoi Facultatea de medicină din Bucureşti 277
 Şcoala de la Peştera 157
 Şcoala de la Samokov 165, 166, 167, 172

- Școala de la sfântul Sava 127, 137
 Școala din Tirnava 291
 Școala de la Triavna 163, 170, 172
 Școala tripticelor 164
 Școala din Veles 158
 Șekib, bei 97
 Șeludko, D. 309
 Șipka, pas 273
 Șișman, Iv. 24, 28
 Șișmanov, I., D. 183
 Șișmanovici, frații 193
 Șiștov 26, 29, 52, 69, 77, 82, 84,
 126, 137, 138, 149, 158, 171, 193,
 205, 216, 221, 229, 262, 272, 276,
 277, 289, 290
 Șonțu, G. 274
 Șumla (Șumen) 26, 69, 81, 82, 153,
 174, 216, 289
 Ștefan, Anastasie, 98
 Ștefan cel Mare 26, 154
 Ștefan Petriceicu 34
- Tabac 63
 Tabakov, S. 309
 Tache, bulgarul 101
 Tarinska, Stefana 120
 Tatici, Milisav 91, 92, 93, 94, 97
 Taurida 63
 „Tăpan“ (toba), ziar 227, 228, 236,
 247, 794
 Tăpcileștov, Hr. 192
 Tătari 37
 Tecuci 55
 Teladuro, At., meșter 172
 „Telegraful“, ziar 268
 „Telegraful român“, ziar 269
 Tell, Cristian 208
- Teodosie, arhimandrit 140
 Tesalia 91
 Teteven 44, 52, 83, 139
 Teleajen 273
 Thököly, Emerich 34, 36
 Timișoara 44, 287, 288
 „Timpul“, ziar 273
 Timur Lenk 24, 25
 Titorov, I. 183
 Tirgoviște 29, 30, 32, 33, 34, 79, 12,
 Tirnova 24, 28, 33, 35, 68, 69, 70,
 73, 84, 85, 104, 106, 107, 108,
 109, 110, 112, 113, 114, 118, 122,
 125, 126, 137, 138, 139, 152, 157,
 158, 160, 168, 173, 191, 193, 201,
 205, 210, 216, 218, 231, 233, 241,
 256, 258, 259, 262, 267, 277, 283,
 288—290, 292
 Todorov, L. 183
 Todorov, N. 183
 Todorov, Țolo 104
 Tolstoi, L. 268
 Toșkov, N. 64
 Toșkovici, St. 64
 Totiu, F. 99, 217, 219, 221, 222,
 223, 226, 234, 243, 245, 246, 254,
 261, 266, 295
 Tracia 45
 Traikov, N. 175, 309, 310
 Traikov, V. 175, 183, 309, 310
 Transilvania 24, 27, 28, 35, 36, 58,
 79, 89, 268
 Triavna 82, 124, 127, 133, 163, 164,
 170, 171, 172, 174, 191, 233
 Trifonov, Iv. 65
 Troian, minăstire 156, 168

- Troian, oraș 163, 164, 266
 Troiță Sf. minăstire 125
 „Trompeta Carpaților“, ziar 212
 Tuleșkov, Kiro 248
 Turci 25, 33, 37, 41, 43, 45, 49, 86,
 90, 172, 239, 260
 Turgheniev, Ivan 268
 Turnu Măgurele 91, 219, 229, 231,
 261, 262, 263, 264
 Turnu Severin 243, 262
 Turtucaia 221
 „Turția“, ziar 279
 Țankov, Dragan 115, 279, 287
 Țankov, Kiriak 227, 230, 236, 240,
 243, 254—256, 261, 266, 270, 281,
 310
 Țara Românească 23—30, 32—33,
 35—37, 39, 44, 51—56, 59, 61, 63,
 64, 68—71, 73, 74, 76—78, 83,
 85, 88—92, 98—101, 103, 104,
 113, 118—122, 126, 128, 129, 134,
 141, 145, 147, 148, 153, 157, 193,
 195, 198, 199, 201, 202
 „Țarigrad“, ziar 280
 „Țarigradski Vestnik“, ziar 146, 279,
 287
 Țările române 12, 29, 118, 296
 Țenov, Nicola 286
 Țenovici, D. 223, 227, 229, 230, 231,
 232, 236, 240, 254
 Țeretelev, A. N. 268
 Țiganca, moșie 219, 221
 Țoiu 163
 Țokev, Hr. 293
 Țonev, St. 310
 Țvetko 78
 Țvetkova, B. 183, 310
 „Uciliște“ (Școala), revistă 278
 Ucrainieni 39
 Ulianus, general 74
 Ulmeni, sat 221
 Ulunian, A. 310
 Ungaria, 24, 33, 36, 60
 Ungheni 273
 Ungiev, Ivan 310
 Ungieva, Țveta 310
 Unkiar-Iskelesi 86
 Universitatea din București 277
 Universitatea din Harkov 286
 Urechia, V., A. 184
 Uzunov, At. 249
 Uzungiovo 44
 Vakilidov, H. 288
 Vardalah, C. 129, 131
 Varna 25, 30, 69, 81, 82, 85, 142,
 188, 190, 193, 198
 Vasilev, St. 193
 Vasiliev, A. 177, 184
 Vaskidovici, Em. 126
 Varșovia 31, 32
 Vatikioti, D. 75, 80
 Vazov, Ivan 15, 247, 263, 271, 282,
 284, 285, 299
 Văcărescu, B. 62
 Văcărescu, E. (Enachița) 62, 118,
 120, 131
 Văcărescu, Nicolae 120, 129
 Văcărești 119, 120
 Văcărești, închisoare 266

Redactor: CORINA BUȘE
Tehnoredactor: MIRCEA NASTA

Coli de tipar 21. Pag. planșe 24 alb-negru + 4 color.

Tiparul executat sub comanda
Nr. 603 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918“,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

